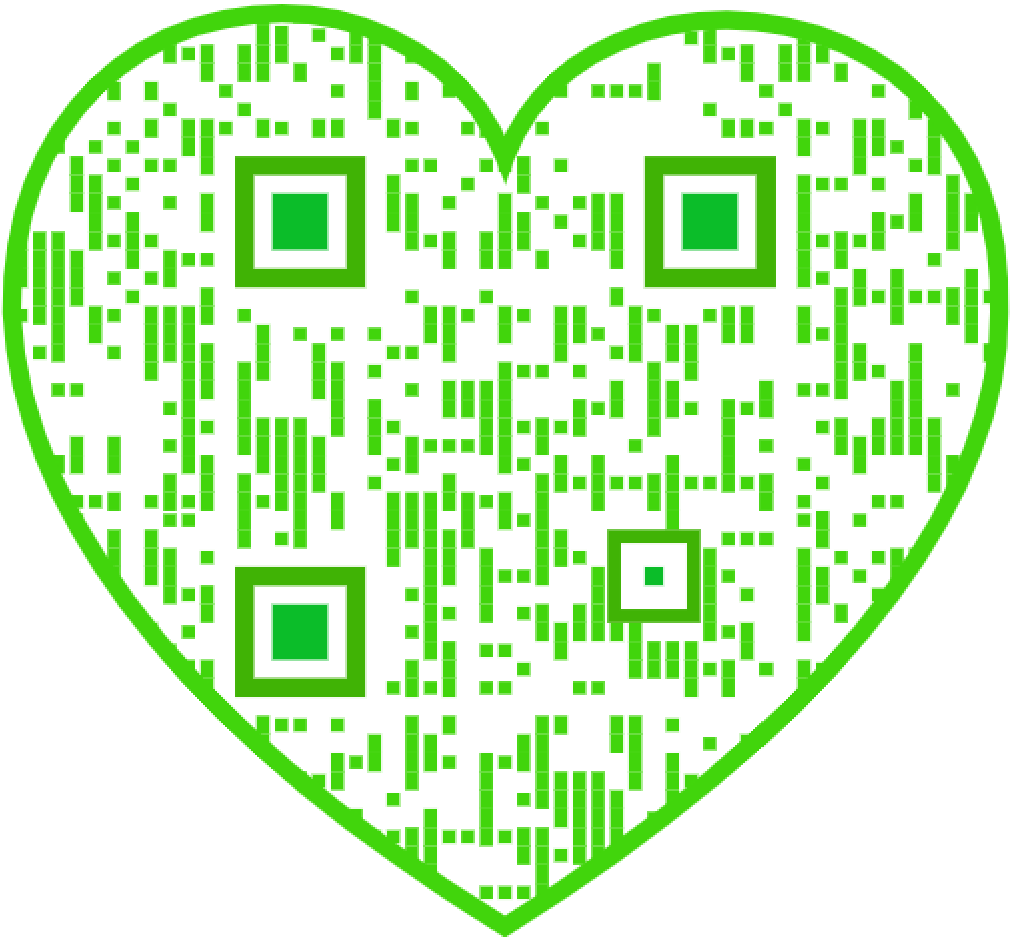

De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau

Wilhelmus III. D.G. Angliæ Scot: Fran: et Hiberniæ Rex etc

De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau

door

Dr. N. Japikse
Directeur van het Koninklijk Huis-archief en oud-Directeur van het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën

II

Zuid-Hollandsche Uitgevers Maatschappij – Den Haag
1938

INHOUD

DEEL II.

blz.

IV. In den strijd om het politieke evenwicht in Europa.

1. De Held van 1672 en 1673 7
2. De bevrijding van het Grondgebied. — Partieele vredes 22
3. „Den Restaurateur van Onsen Staet" 27
4. Familie en vrienden. — Het Hof. — Het tweede Engelsche huwelijk 33
5. Willem III tegen Lodewijk XIV verliezende partij 49
6. Hoe en waarom Willem III koning van Engeland werd 59
7. De Stadhouder-koning tegen Lodewijk XIV aan de winnende hand. — Einde van Willem III 67

V. Tweede Intermezzo.

1. De politieke en de private erfenis van Willem III 79
2. Het Friesche Hof. — „Nassau-Oranien" 90
3. Friso en de Regenten 100

VI. Het Generale Erfstadhouderschap.

1. De ommekeer van 1747 108
2. De volksbewegingen van 1747 en volgende jaren. — Einde van Willem IV 115
3. Prinses Anna als Gouvernante. — Brunswijk als voogd 129
4. Het huwelijk van Prinses Carolina. — De „Erbverein" van 1783 138

blz,
5. Het huwelijk van Prins Willem V. — Familie- en Hofleven 144
6. Aanranding van de positie van het Oranje-Huis. — Pruisische restauratie 156
7. Het einde van het Stadhouderschap 170

VII. In Ballingschap.

1. In Engeland 176
2. In Duitschland (tot 1806). — Het Vorstendom Fulda 184
3. In Duitschland (na 1806). 192

VII. Het Oranje-Koningschap.

1. De Souvereine Vorst 198
2. De Nederlanden hereenigd. — Oranien-Nassau. — Het Koningschap 205
3. De Oranje's in Nederland hereenigd. — Nieuwe huwelijken. — Inkomsten en Domeinen . . . 213
4. Koning Willem I als Regent 224
5. De scheiding in het Vereenigd Koninkrijk. — Einde van koning Willem I 232
6. Koning Willem II: Regeering en Hof 245
7. Het Koningschap van Willem III. — De Oranje-familie in de tweede helft der 19e eeuw . . . 257
8. De Koningin-Regentes 273
9. Hare Majesteit de Koningin 279
Errata in Deel I 289
Genealogische tabellen

IV. IN DEN STRIJD OM HET POLITIEKE EVENWICHT IN EUROPA

1. De held van 1672 en 1673

Prins Willem III moet ik geheel op zichzelf beschouwen. Hem kan ik niemand uit zijn geslacht ter zijde stellen. Aanraking met het stamland Nassau heeft hij heel weinig, de Friesche stadhouder van zijn tijd, Hendrik II Casimir, blijft ver van hem afstaan; enkele andere Nassauers komen iets dichter bij hem, maar ver steekt hij boven allen uit.

De geschiedenis van de Huizen van Nassau en Oranje-Nassau wijst, in de eeuwen, die tot dusver behandeld zijn, vele emotioneele momenten aan. Ons tweede deel begint met een tafereel, dat in felle beroering al het voorgaande overtreft.

Johan de Witt, de apostel der „ware" vrijheid, de leider der regenten, die het behoud van den vrede tot het doelpunt van hunne buitenlandsche politiek gekozen hebben, moet het zien gebeuren, dat Frankrijk en Engeland, twee groote mogendheden, een andere groote mogendheid, die Nederland heet, te lijf gaan. En wel omdat de Nederlandsche politiek, op vrede uit, maar tot verdediging der wereldomvattende economische belangen bereid, eerst Engeland tot een nadeeligen vrede — met de schande van Chatham — heeft gedwongen, om daarna Frankrijk

te beletten de volle vruchten te plukken van zijn eersten aanval op Spanje tijdens de regeering van Lodewijk XIV, die nu — in vervanging van zijn Spaansche voorgangers — als de groote monarch op Europa's vasteland zich gaat beschouwen. De Witt heeft zijn vloot gereed, die hij sterk heeft kunnen maken als Oranje vóór 1650 het leger. Maar het laatste is nu in compleet verval, en met een leger van 100.000 man, nog versterkt door den aartsbisschop-keurvorst van Keulen, tevens prins-bisschop van Luik, en door den bisschop van Munster, die beide hun bizondere grieven tegen de Staten hebben, komt Lodewijk XIV zelf in het voorjaar door het Luiksche en Keulsche gebied op Nederland toe. Het land schijnt verloren, de groote bondgenooten hebben reeds hun plannen over de verdeeling vastgesteld, en voor den neef van den Engelschen Koning, Willem III, prins van Oranje, is de rest bestemd als een souverein gebied.

En is het nu niet in de hoogste mate emotioneerend, dat deze Willem III, nog geen 22 jaar oud, zich onmiddellijk opwerpt tot den verdediger tot het uiterste van het nationale Nederland en zich tot deze verdediging in staat toont ook! Het begrip „held" is door veel misbruik zijn waren klank kwijtgeraakt, maar ik durf 't aan 't hier te gebruiken voor den jonkman, die in 1672 zijn vaderland gered heeft, waarna een grootsche Europeesche strijd volgt, alweer om vrijheid, zooals die van zijn overgrootvader voor hem.

De regenten — de echte Loevesteiners dan — hebben het hem, zoo lang ze konden, waarlijk niet gemakkelijk gemaakt! Toen de oorlog zoo goed als zeker was, hadden ze er noode in toegestemd hem tot kapitein-generaal voor één veldtocht te benoemen, en op een instructie, die zijn macht zeer beperkte: de acte van harmonie, zeiden ze, verbood de benoeming tot de waardigheid voor 't leven, omdat hij zijn 22ste levensjaar nog niet had „geadimpleert". Niettegenstaande zóó groote gevaren dreigden, en de volksstemming en ook de Staten van andere gewesten luide op een algemeene benoeming aan-

drongen! Willem III toonde misnoegen over deze behandeling, dacht er over zich te excuseeren, nam eerst aan, toen hem de verzekering gegeven was, dat hij kapitein- en admiraal-generaal voor het leven zou worden, zoodra de voorwaarde van de acte van harmonie zou zijn vervuld.

Van het oogenblik zijner benoeming af (25 Februari 1672) gaf deze Prins zich met zijn geheele persoon aan het werk waarvoor hij stond. Maar een geheel verwaarloosd leger — verwaarloosd door de regenten wel te ver staan! — knapt men niet in een paar maanden op, vooral niet wanneer ook het materiaal en het overgroote deel der vestingen alles te wenschen laten. Ruim een maand na Willem's benoeming kwamen de oorlogsverklaringen los, en spoedig daarna begon de Fransche opmarsch. De Staten wilden den bevelhebber tot aanvallend optreden bewegen. Maar er was geen denken aan dit met eenige kans op succes te doen. In Mei stond de kapitein-generaal met een leger van ruim 20.000 man, voorzien van verscheidene nieuwe bevelhebbers, maar slecht voorzien van het eerst noodige, aan den IJsel. Boven hem stonden gedeputeerden te velde, — onder wie gelukkig de zeer doortastende en bekwame Hieronymus van Beverningk, oud-medestrijder van De Witt, maar van de „ware" vrijheid bekeerd, — en zonder patenten mocht hij geen troepen van het eene gewest naar het andere brengen. Alles volgens de instructie, die den stempel droeg van de herinnering aan 1650!

Natuurlijk was de post aan den IJsel niet te houden, al drongen de Staten in Den Haag er zoolang mogelijk op aan dit te beproeven. Toen de Franschen in de Betuwe vielen, haastten Willem III en zijn superieuren zich naar Utrecht terug te trekken. Even dacht men over de verdediging van deze stad. Maar gelukkig bevalen nu de Meesters in het Binnenhof den terugtocht op de frontieren van Holland, waar men reeds — op initiatief van Johan de Witt — tot de inundatie was overgegaan. Hier kwam (18 Juni) Prins Willem met een overschot van een 8000

man, weldra versterkt door een Spaansch hulp-corps, in gevolge een in 1671 met Spanje gesloten overeenkomst, terwijl ook de groote Keurvorst, 's Prinsen oom, reeds hulp in uitzicht stelde. Het is de eerste effectieve, nog zwakke ontwaking in het gevaar, dat geheel Europa van Frankrijk begon te bedreigen.

Niemand mag er zich over verbazen, dat onze jonge Prins, niet opgevoed voor den oorlog, in de eerste phase van den veldtocht niet op volle kracht was. Aan den IJsel werd hij zóó mismoedig, dat hij liefst den dood had gezocht. In Utrecht hing hij aan de stad, ofschoon tegenstand hier op een vernietigende nederlaag had moeten uitloopen. Hij gaf nog geen leiding. Maar eenmaal in 't Hollandsche watergebied, toen zijn leger, ook van schutters en huislieden, versterkingen kreeg, zag hij zijn kans en hij greep haar aan: hij zou „de conservatie van Holland ten uytterste benaerstigen", liet hij in Den Haag verluiden. In dit beperkte gebied was hij vrijer, van nu af nam hij de leiding: hij betrok grimmig de wacht op de Hollandsche grens, en de Franschen lieten hem den tijd, om de linie zóó in te richten, dat er niemand door kon. Het is de eerste wonderbaarlijke daad van Willem III, volbracht zonder eenigen ophef, rustig en kalm, in de volle gereserveerdheid van de eigen persoon, die hem tot zijn eersten ik was geworden in de jaren zijner jeugd.

De toestand was daarom niet behaaglijk. Ter zee was De Ruyter sterk, maar voortdurend kon een nieuwe Fransch-Engelsche aanval verwacht worden, nadat een eerste was afgeslagen. Aan de Nieuwerbrug bij Alfen had Prins Willem zijn hoofdkwartier in de stelling, die zich van Muiden tot Schoonhoven uitstrekte; op een paar uur afstands, te Zeist, lag het hoofdkwartier van Lodewijk XIV, wien drie gewesten in handen waren gevallen; alleen Friesland was nog vrij en de stad Groningen bood moedig het hoofd aan een Keulsch-Munstersch, door Franschen versterkt leger.

Kijk even om naar 1629. Toen was er ter zee niets te

duchten. Frederik Hendrik had Den Bosch in zijn greep, de Spanjaarden kwamen, evenals nu de Franschen, ook tot in het Utrechtsche —, en daar was het uit. Nu ook, maar 't zou ditmaal heel veel langer duren, vóórdat Oranje de zooveel sterkere Franschen het land uit had.

In 1629 en in 1672 beide is Oranje de spil waarom het geheel draait, het middelpunt waarheen ieder kijkt. Vol vertrouwen blijft Frederik Hendrik om Den Bosch, en Holland redt zich zelf. Vol vertrouwen laat nu Holland — Amsterdam voorop, dat in volle eensgezindheid met Willem III den strijd tot het uiterste wil volhouden — de leiding aan den jongen man van een kleine gestalte, slank en teer gebouwd, met een wat kromme rug om de borstkwaal waaraan hij lijdt. Met de Oranje-sjerp om treedt hij op, steeds in den grootsten eenvoud, maar ook met den meesten nadruk, want heel spoedig ontpopt hij zich als een man, die weet te bevelen.

Als van zelf herneemt Oranje zijn volle en singuliere aantrekkingskracht — en deze drager van de traditie verdient het! Hij alleen weet het zwaar geschokte vertrouwen onder de bevolking te herstellen, hij alleen is in staat de „terreur panique", die de Fransche inval door heel de Republiek gewekt heeft, tot rust te brengen. Langzamerhand en niet zonder dat er offers gevallen zijn! Zijn doel moet zijn de handhaving van de grootst mogelijke eensgezindheid in het kleine gebied, dat nog aan de Franschen weerstand biedt.

Uit eigen kracht wierp de bevolking in de meeste Hollandsche steden, waar formeele oproeren uitbraken, de papieren staketsels omver, waarmede de regenten de Oranje-macht hadden trachten in te dammen. Direct klonk weer het Wilhelmus en het Oranje woei van de torens. De regeering van Dordrecht trof het lot de eerste te moeten zijn, die gedwongen werd het Eeuwig Edict te vernietigen. Andere steden volgden, niettegenstaande de eeden, die regenten en ambtenaren op deze wet hadden afgelegd. De Amsterdamsche regeering gaf eigener beweging het voorbeeld. Reeds in den nacht van 3 op 4

Juli werd het Stadhouderschap in Holland geheel in zijn ouden vorm hersteld, het Eeuwig Edict verviel. Zeeland was op 2 Juli voorgegaan en nog iets vroeger had de stad Bommel het stadhouderschap aan den Prins aangeboden, kort vóórdat zij in Fransche handen viel, waarom de aanbieding geen verdere gevolgen had.

De Staten-Generaal herstelden op 8 Juli het kapitein-en admiraalschap, waarmee ook de Acte van Harmonie in de prullemand verzeilde. Een maand nadat de Fransche inval begonnen was, had de Prins de positie van zijn vader terug in de gewesten waar dit mogelijk was. Zelfs met het recht van de patenten tot troepenverplaatsing erbij, behoudens dat dit „tot wederopzeggens" werd verleend; Groningen en Friesland behielden het zich voor. Maar dit waren kleinigheden, die van regentenvrees overbleven en die Willem III nooit meer serieus hebben kunnen hinderen.

De Prins neemt dit alles aan, alsof 't hem van rechtswege toekomt. Zóó als zijn recht voelt hij het zeer stellig ook. Maar hij zorgt er voor, dat hij ontslagen wordt van den ook van hem bij zijn ambtsaanvaarding gevergden eed en steeds blijft hij vol gereserveerdheid. Tot de heeren te Dordrecht, als hij op verzoek der regeering in de dagen, als het oproer op z'n hoogst loopt, in de stad komt, zegt hij bij het afscheid: „mijne heeren, ik beklaagh U". De deputatiën van Holland en de Staten-Generaal, als ze hem de heugelijke tijdingen van zijn verheffing gaan brengen, kunnen hem niet vinden — hij is ergens op inspectie —, en als hij op 9 Juli in Den Haag komt, om naar gewoonte geïnstalleerd te worden, dan maakt hij zich na de zittingen zoo spoedig mogelijk uit de voeten: hij moet nog naar zijn grootmoeder in het Noordeinde, en dan naar zijn wachtpost terug. Hij is altijd „sans phrases", maar steeds op z'n „qui vive".

Geheel van zelf, nu eenmaal de definitieve stoot tot het Oranje-herstel gegeven was, viel men in de oude vormen terug: het was als met een magneetnaald, die, na lang heen en weer schommelen in onzekerheid, zijn

Volksprent van Prins Willem III

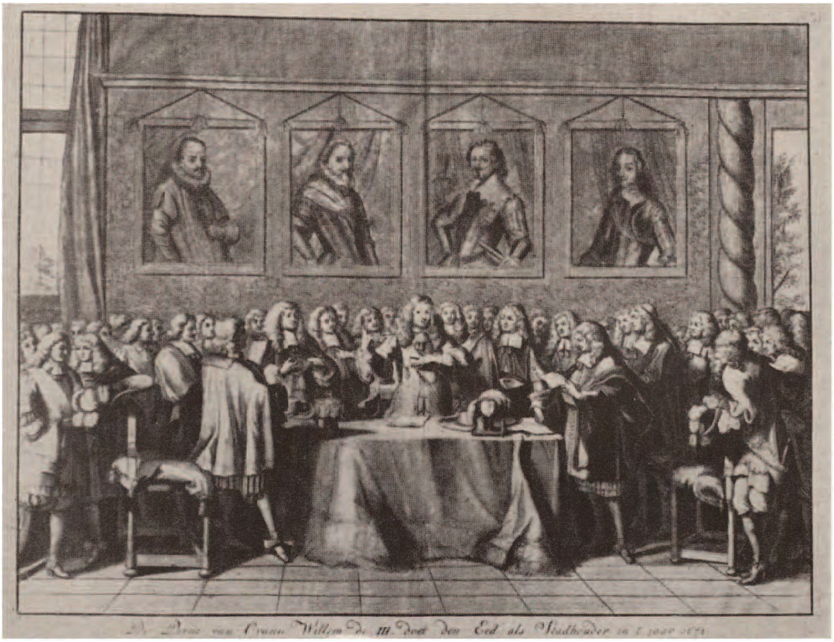

Beëediging van Willem III als Stadhouder van Holland

vaste houding terugvindt. Deze terugkeer tot het oude bewijst, dat onze voorouders hieraan meer gehecht waren en er zich beter bij voelden dan wij in onzen meer ontwikkelden staatsvorm ons kunnen voorstellen. Te Amsterdam sprak Valckenier er van, dat men den Prins nu maar graaf van Holland moest maken, maar dit plan uit de dagen van Prins Willem I bleek heelemaal dood; de Amsterdammers zeiden, dat ze een prins en geen graaf wilden en Willem III sloeg heelemaal niet toe, toen burgemeester Hooft hem er over onderhield.

't Herstel van de Oranje-macht in haren ouden vorm bracht ook mede, dat de nieuwe bekleeder ervan direct gekend werd in de zaken, waarmede zijn voorgangers zich in sterkere of minder sterke mate bemoeid hadden. Bepaaldelijk in de buitenlandsche politiek. Onmiddellijk na zijn verheffing stelde Amsterdam voor den Prins te raadplegen over de vredesonderhandelingen met Engeland en Frankrijk, tot het entameeren waarvan de Staten in het midden van Juni, onder den indruk van den inval in de Betuwe en de paniek-stemming, die opkwam, hals over kop besloten hadden. Tegen den zin van De Witt, die het besluit niet had kunnen tegenhouden en eenige dagen later buiten staat werd gesteld zich verder te doen gelden: hij was gewond bij een moordaanslag. Velen hielden hem het meest aansprakelijk voor de rampen, die het vaderland nu overkwamen, en daarin deelde hij het lot van zeer velen van hen in de Wereldgeschiedenis, die een prominente plaats innamen.

Met meer tref-zekerheid dan in het militaire greep Willem III direct in het diplomatiek terrein in. Op 't oogenblik dat hij hierin betrokken werd, waren de onderhandelingen met Frankrijk reeds een eind op streek geraakt en bij vele leden van de Staten van Holland bestond een benauwende stemming van bereidheid, om de zeer vernederende voorwaarden van den Franschen koning aan te nemen. De Hollandsche burgerdeugd vertoonde zich — nog wel het allermeest in Leiden! — van een geheel andere zijde dan 100 jaar geleden. Maar Amster-

dam, waar Koenraad van Beuningen's machtige geest zich deed gelden, stond op 't beslissende moment zeer pal en vond van 4 Juli af vanzelf den Prins aan zijn zijde. Ook met Engeland waren de onderhandelingen op streek gekomen en Karel II zond twee zijner voornaamste ministers, onder wie de graaf van Arlington, naar het vasteland, om poolshoogte te nemen. Zij werden heel vriendelijk ontvangen in Zeeland en in Holland, in Den Haag logeerden ze in het Mauritshuis en vandaar gingen ze op weg naar Lodewijk XIV over 's Prinsen hoofdkwartier aan de Nieuwerbrug. Het waren immers dienaren van 's Prinsen oom, en van dezen kon men toch geen kwaad verwachten, nu de Prins hersteld was in de waardigheden zijner voorouders: juist op den dag van de verheffing kwamen ze in Den Haag aan. 't Was heel kinderachtig deze voorstelling, maar welk volk klampt zich niet graag aan een strohalm vast, als het in het water ligt te spartelen!

Willem III deed allesbehalve kinderachtig: „Nopende d'artykelen van Vrankrijk, meende dat onaanneemelijk", adviseerde hij onmiddellijk, toen de Staten zijn meening vroegen. Aan de Engelsche heeren zei hij heel pertinent, dat hij van die voorwaarden niets wilde weten, en van de Engelsche, die hem ten deele werden medegedeeld, moest hij ook niets hebben. En als zij dan pleiten, dat het plan, dat Engeland en Frankrijk hadden opgemaakt, immers ook hem bevoordeelen zal, dan zegt hij met emphase: dat hij liever stadhouder dan souverein wil zijn, en dat hij zich verplicht voelt volgens eer en geweten zijn belang niet boven zijn plicht te stellen!

Aan zóó'n geluid waren Arlington en zijn metgezel niet gewend. Heel vergenoegd verlieten ze de legerplaats niet. Gelukkig vonden ze bij Lodewijk XIV beter onthaal: die was ten volle bereid het bondgenootschap na te komen, en toen de Koning in die dagen Zeist verliet, om naar Frankrijk terug te keeren, gingen ze mee in zijn gevolg en sloten met hem op het kasteel te Heeswijk een nieuwe overeenkomst, waarbij de vredesvoorwaarden

van beide landen tip top werden opgesteld. Die voorwaarden waren heel zwaar en hare vervulling zou Nederland tot een van de beide andere grooten afhankelijk land hebben gemaakt. De Generaliteitslanden, om maar alleen het allervoornaamste te noemen, zouden aan Frankrijk zijn gekomen en dus Nederland en België territoriaal van elkander afgescheiden worden. Wat overbleef zou Willem III als souverein gebied krijgen: het lokaas, dat de Engelsche oom bedacht had, bleef uithangen.

Prins Willem had kort na het onderhoud met de Engelsche heeren aan de Nieuwerbrug zijnerzijds aan Frankrijk en Engeland beide een algemeen gehouden voorstel gedaan tot het herstellen der vroegere betrekkingen — waarbij hij aan zijn voorouders dacht, — waartegenover de Republiek zekere offers zou brengen. Er was niet naar geluisterd. De Fransch-Engelsche voorwaarden werden hem te Schoonhoven overhandigd en zijn eerste opwelling was ze in 't vuur te smijten. Maar hij gaf ze toch door aan de Staten, die dan zijn advies vroegen. Het luidde in de korte aanteekening, die we er van hebben, heel forsch: dat er in de voorwaarden geen enkel artikel was, dat hij kon aannemen; dat men zich liever aan stukken moest laten houwen dan zulke voorwaarden aannemen; dat wat op hem sloeg, van zijn vijanden kwam, niet van zijn vrienden. Bondig moet de Prins dit hebben uitgesproken, niet in een lange redevoering die men hem later bij deze gelegenheid — en ook bij de Nieuwerbrugsche ontmoeting — in den mond heeft gelegd: pathos kan Willem III nooit verdragen, hij is niet expansief. In de Staten overwon hij zonder moeite. Het was uit met de algemeene vredesonderhandelingen.

Alleen op eigen houtje, slechts met medeweten van enkele zeer invloedrijke regenten, deed de Prins daarna een poging, om dan toch tot een vrede met Engeland alleen te geraken. Het was hem niet onbekend, dat de stemming in Engeland volstrekt niet onverdeeld gunstig

was voor het samengaan met Frankrijk, en dan was Karel II toch zijn oom. Men sprak zelfs toen al van een huwelijk van hem met zijn nicht prinses Mary, dochter van den hertog van York, broeder van den Koning, die zelf geen echte kinderen had. Maar deze berekening liep vooralsnog mis. Karel II verkoos getrouw te blijven aan de alliantie met Lodewijk XIV, waarmede hij ook voor Engeland vèr strekkende bedoelingen had, en verwierp de voorstellen, die Willem III hem liet doen, met groot misnoegen. Toch waren er vrij belangrijke voordeelen voor Engeland in, en ook de souvereiniteit van den Prins werd er bij genoemd, maar Willem III bedoelde hiermede niet meer dan dat hij deze zou willen aanvaarden, als ze hem door het volk zelf werd aangeboden, zooals hij zelf reeds bij een vroegere gelegenheid duidelijk had laten verkondigen. Het einde was teleurstelling aan beide zijden. Willem III uitte deze 't sterkst in den klassieken brief aan Arlington, die zelfs gedreigd had hem te zullen laten vermoorden, zooals men 't de De Witten gedaan had — we zijn met dit einde na 20 Augustus — en wien hij ironisch en haast hoonend toevoegt: „maar geloof niet dat Uwe bedreigingen me bevreesd maken; ik ben niet erg vreesachtig van nature”. . . .

Willem III gaf in dit eerste diplomatieke tournooi blijk van buitengewone scherpzinnigheid en handigheid. *Zijn* doel, nadat zijn poging tot een algemeenen vrede geheel was mislukt: Frankrijk en Engeland van elkander te scheiden, was de prijs van vrij hooge aanbiedingen aan Engeland waard. Het bleef op het programma. Ondertusschen had hij in de Republiek de eenheid op het punt van den vrede hersteld. Bovendien zwenkte de Europeesche stemming duidelijk ten ongunste van Frankrijk om: Keizer Leopold I, bewerkt door Willem's beide ooms van Brandenburg en van Anhalt, begon het belang van het behoud der Republiek in te zien. In Duitschland werden troepen op de been gebracht. De Franschen achtten hun verdedigingslinie in het najaar reeds bedreigd, een deel hunner troepen onder den maar-

schalk Turenne, Willem's verren neef, verliet de Republiek, om op den Duitschen Rijn te letten. De Spaansche landvoogd te Brussel bleef krachtig steunen. Groningen dwong in Augustus reeds den vijand het beleg op te breken.

Men mag dit gunstige aspect niet geheel op het credit van Willem III schrijven. De omstandigheden kwamen hem van zelf te hulp. Maar zonder zijn autoriteit, zonder het verrassende aplomb, waarmede hij het wereldtooneel betreden had, zou 't kwalijk in zóó korten tijd zóó ver zijn gekomen. 't Is een genot dezen man, wiens kracht in dezen tijd onuitputtelijk schijnt, aan het groote werk te zien, waaraan hij zich nu geheel kon wijden.

Op één terrein gebruikte hij zijn jonge autoriteit niet ten volle, ik bedoel ter beteugeling der „seditiën", welke zich, ook nog na zijn verheffing, in verschillende steden bleven voordoen. Het volk gromde tegen de magistraten, of tegen verscheidene hunner, die, met De Witt aan het hoofd, 't ongeluk over 't land heetten te hebben gebracht en die toch maar op het kussen bleven zitten. Een rondschrijven van den Prins, kort na zijn verheffing op aandrang der Staten van Holland tot de steden gericht en aanmanende tot rust, had niet veel uitwerking. In 't bizonder De Witt en die hem het naast hadden gestaan moesten 't in scherpe pamfletten ontgelden. De raadpensionaris, zoodra hij hersteld was, riep de hulp van den Prins in, om hem tegen vele vuile lasteringen in bescherming te nemen; de Prins antwoordde ontwijkend en uitstellend. Als de barbier-chirurgijn van Piershil, die den ongelukzaligen naam van Willem Tichelaar draagt en een „notoiren boeff" was, een aanklacht formuleert, dat Cornelis de Witt hem heeft willen bewegen een aanslag op het leven van den Prins te doen, laat Willem III het gebeuren, dat hij, tegen de Dordtsche stadsprivileges in, door het Hof van Holland naar Den Haag wordt gehaald en opgesloten op de Voorpoort.

Psychologisch is deze houding zeer verklaarbaar. Willem III had den regenten geen dank te brengen, hij

wist, dat op het volk, niet op de regenten, hij in de eerste plaats kon steunen. Als hij midden Augustus voor 't eerst na zijn verheffing een bezoek aan Amsterdam brengt, — om de verdedigingswerken te inspecteeren —, is de verhouding van Prins en stadsregeering, al hebben ze elkander nog zoo gesteund, stroef; het volk toont meer geestdrift, maar Willem III is er de man niet naar deze volop te doen ontbranden. Hij vermeed het zorgvuldig de bevolking tegen de regenten op te zetten, maar steunde deze ook niet. Zijn streven was er op gericht de eenheid te bewaren, wat met den militairen toestand voor oogen heel begrijpelijk is. Ook de De Witten en hun aanhang beschermde hij niet. Hij kon 't zelfs over zich verkrijgen, om, toen Johan de Witt in het begin van Augustus ontslag vroeg, uit het besluit der Staten, dat hem dit ontslag verleende, de vermelding van „eervol" te laten schrappen.

Deze stemming moet men goed voor oogen houden, om 's Prinsen houding, nadat het op den 20en Augustus tot de afgrijselijke afslachting der gebroeders door Haagsche schutters was gekomen, te begrijpen. Willem III was op dien dag te Woerden, dat op dit oogenblik door geen der oorlogvoerende partijen bezet was, op inspectie. Een boodschap der Staten, afgezonden toen het tumult bij de Voorpoort begon, om troepen te zenden — er waren in Den Haag alleen een paar compagnieën cavalerie aanwezig —, heeft hij òf niet ontvangen òf er geen gevolg aan gegeven, omdat hij geen troepen kon missen uit de linie. Het bericht van den moord zelf bereikte hem laat in den avond: hij was er in de hoogste mate door getroffen. Maar hij begaf zich pas den volgenden middag zelf naar Den Haag, zonder troepen. Hier zei hij tegen de deputatie der Staten, die op maatregelen tegen verdere baldadigheden kwam aandringen: „'t is gevaarlijk; de voornaamste burgers hebben 't gedaan; het zou commotie kunnen veroorzaken".

Dit is een duidelijke uiting van 's Prinsen inzicht van dat oogenblik. Zooals de Witten-moord het barbaarsche symptoom is van de tot 't uiterste gespannen verhouding

Intocht van Willem III in Amsterdam op 12 Augustus 1672

Oranje-Wonderspiegel 1672

tusschen volksmenigte en een deel der regenten, zoo is 's Prinsen houding de consequentie van de lijdelijkheid, waarmede hij deze verhouding van den beginne af had aangezien. Willem III heeft hier de „raison d' état", oftewel het reëele staatsbelang, — zooals hij dit verstond —, gesteld boven de gewone normen der menschelijke moraal in een beschaafde samenleving. Maar hierom mag men hem niet beschouwen als schuldig aan den moord zelf, al heeft hij door zijn onthouding de sfeer voor de De Witten zeer verslechterd. Willem III is een man van veel te hoog karakter, om zich met een moordkomplot in te laten — gesteld al dat er zulk een komplot in Augustus 1672 bestaan heeft, wat lang niet zeker is.

Even goed als de houding, die Willem III in deze aangelegenheid aannam, het normale rechtsgevoel onbevredigd laat, doet dit de omstandigheid, dat eenige der voornaamste schuldigen later in ambten gesteld werden, ja dat zelfs Willem Tichelaar eerst een ambt en, toen hij hieruit geschopt was, een jaargeld van f 450 kreeg. In zulk een geval — en het geval staat niet alleen — kan men Prins Willem III van gemis aan waar moreel besef niet vrijpleiten. Hij ging zelf den hoogen weg, zag van boven neer op de menschen onder hem en zijn oordeel over de menschenwereld in het algemeen was niet verheffend. „Vuylicheden heb ik nooit, nog zal ik immer patrocineren", riep hij eens uit; begaat iemand ze, „'t is tot sijn perikel"; hij voelde zich niet geroepen zulke lieden eigener beweging tot hun plicht te brengen, een zedelijk opvoeder was hij niet. De corruptiën, die Odijk zich in Zeeland veroorloofde, heeft hij rustig laten begaan, en niemand anders durfde den hoogen vertegenwoordiger van den eersten edele in den weg treden.

Het lot der De Witten besliste over de vraag, wat er met de nog zittende regenten zou moeten gebeuren. Gaspar Fagel, De Witt's opvolger als raadpensionaris van Holland, — de eenige, naar de scherpzinnige meening van den jongen Willem, die hiertoe geschikt was —, zette het door, dat de Staten besloten den Prins te machtigen

tot het verzetten van de wet in de steden. Het kostte eenige moeite, niemand executeert graag zich zelf. En nu gebeurde, wat Maurits in 1618 gedaan had. Willem III liet de zuivering aan een paar gecommitteerden over en stelde zich in enkele steden er mede tevreden, dat de vroedschap hem een voordracht voor een vernieuwing aanbood. Het ging alles heel gemoedelijk en zonder eenig verzet. Of Willem III nu een gemakkelijker regeeringspersoneel in Holland kreeg? Men moet 't wel aannemen en 't is aan enkele teekenen ook wel te bemerken. Maar een fond van oppositie bleef toch bestaan, in 't bizonder te Amsterdam, waar Valckenier zich als de machtige man had weten te handhaven. Dit hing niet alleen van personen af, het was het stedelijk belang zelf, dat ook onder het nieuwe régime weldra tot verzet tegen den nieuwen Oranje zou leiden.

De zuivering van 1672 was geheel naar den geest van den Prins. Niet met straffe hand ingrijpen, ofschoon hij dit in zaken van magistraat, zooals later gebleken is, wel degelijk durfde; nu gold 't alleen: beide elementen vereenigen, burgertwisten vermijden. Dit bereikte hij ten volle. De neiging tot oproer hield geheel op. Natuurlijk was er onder de felste tegenstanders van Oranje gemor, en dit komt in pamfletten sterk tot uiting. Maar voorloopig overheerschte de Oranje-geest geheel.

Geen wonder! Op zeer jeugdigen leeftijd had Willem III in amper een paar maanden een domineerende positie gekregen en deze gebruikt, om zeer veel ten goede te keeren. Men kon hem nu reeds al beschouwen als „de veer, die alle andere wielen in beweging bracht". Met enkele medewerkers, die hij zich met bizonder vaste hand uitkoos: Fagel, Van Beverningk, Van Beuningen, Bentinck, zijn kamerheer, en de vorst van Waldeck, tevens graaf van Culemborg, dien hij in September uit Duitschland had laten komen en tot veldmaarschalk benoemen, want — zei hij — ik kan al het werk niet alleen af, en de beide andere veldmaarschalken hadden hun eigen positie in de linie; Georg Friedrich werd zijn ervaren militaire raad-

gever, maar ook tegenover hem hield de Prins de leiding.

Natuurlijk kwam op de nieuwe legerorganisatie zeer veel aan. Met zeer straffe hand werd een strenge tucht hersteld, en in persoon stond de opperbevelhebber er voor op de bres, om die schuldig waren naar zijn meening streng te straffen. Geregelde exercitiën en revues hadden plaats en dikwijls was de stadhouder persoonlijk ter plaatse. Zoo begon zich het leger uit de dagen van Maurits en Frederik Hendrik, maar nu naar Fransch model gedrild, te herstellen. In het najaar was het al een 30.000 man sterk.

Heel spoedig hield de jonge kapitein-generaal zich bezig met plannen tot aggressief optreden. De vijand lag, onder den hertog van Luxembourg, rustig te Utrecht, en dien moest hij wegwerken. In het begin van October waagde hij aanvallen op Naarden en Woerden — dat nu door de Franschen bezet was —; beide mislukten. Wat Willem III niet verhinderde, om direct daarna aanstalten te maken tot een zeer stoutmoedigen tocht, dwars door Brabant naar de Maas, kon het naar den Rijn, om de verbindingslinie van den vijand te verbreken. Een zeer gedurfde conceptie! Hij hoopte op samenwerking met Spanjaarden, Keizerlijken en Brandenburgers. De landvoogd der Zuidelijke Nederlanden stelde inderdaad een corps ter beschikking, maar de anderen, die zich hooger op aan den Rijn bevonden, kwamen niet te hulp. Bij Willem's impetuositeit stak de Duitsche tergende weifelmoedigheid sterk af, en het doel werd ditmaal niet bereikt. De expeditie, die met een 15.000 man, waaronder de heele cavalerie, ondernomen was, liep ten slotte uit op het beleg van Charleroi (toen tijdelijk een Fransche stad); maar als de Prins hier de loopgraven wil laten aanleggen, valt juist de vorst in — dezelfde vorst, die Luxembourg in staat stelde zijn lang overwogen inval in Holland te doen, die echter evenzeer mislukte, niet door den tegenstand der Nederlandsche troepen bij Bodegraven, maar omdat spoedig de dooi inviel. Juist als de Franschman rechtsomkeert maakt, komt Willem

III terug, snelt naar het hoofdkwartier, toen te Alfen, maar vindt den vijand niet meer.

Hoe zeer de Prins *de* man was, hoort men ook nu. De terugkomst werd „met sulcke vruechde van 't gemeene volck en boor in 't leger ontfangen, dat men 't gejuych etlycke eure veer hoorde". Maar hij zelf hield er alle bedaardheid bij. Als de burgers van Den Haag hem komen raadplegen over de betere versterking van hun vlek, zegt hij rustig: 't is niet noodig, 't zou zóó veel „esclat" maken, alsof de toestand zeer hachelijk ware, en zóó erg is 't niet; hij zelf waarborgde den burgers hunne veiligheid.

Dit zijn de res gestae van Willem III, Prins van Oranje, in 1672. Deze daden, in haar geheelen samenhang beschouwd, zijn roemruchtiger dan die van eenig anderen Oranje-prins, — hoe heroïsch de houding van Willem I vóór honderd jaren in sommige momenten geweest zij —. Mijn relatief uitvoerig verhaal er van heeft mij tevens in staat gesteld Willem III ten voeten uit ten tooneele te voeren. Zóó is hij en zóó blijft hij, behalve dat al te spoedig een verslechtering in zijn gezondheidstoestand intreedt, wat hem er van zelf toe moet brengen de onstuimigheid wat in te toomen.

2. De bevrijding van het grondgebied. — partieele vredes

In 1673 beginnen de rijpe vruchten te vallen van den arbeid, dien Prins Willem verricht had. Uiterste inspanning bleef noodig: „ik werk dag ende nacht". Overal vertoonde hij zich: te Middelburg, om met kracht aan te sporen tot het opbrengen der noodige geldmiddelen; dan in Staats-Vlaanderen, te Breda, in Den Bosch, om voor betere verdedigingswerken te zorgen. Van uit de verte regelde hij de verdediging van het Noorden, dat hij in 1672 aan zich zelf had moeten overlaten en waarheen nu Johan Maurits gezonden werd. Ook het noodige geld wist hij los te krijgen, vooral in Holland, waartoe

Zeeslag van Kijkduin

Wilhelm Henrick Prins van Oranje en van Na. &c.
Stadt-houder Capiteyn Admirael Generael der Vereenighde Nederlanden

G. Valck excudit

hij dringende beroepen op de Staten en op de Oost-Indische Compagnie deed. Geen moment duldde hij verslapping. Als er in het voorjaar even sprake is van een wapenstilstand, zegt hij in de Staten-vergadering hier niet tegen te zijn, maar te vreezen, dat de gewilligheid om de zware lasten te dragen er door zal verminderen; want, barst hij dan uit: hij moest tot ontlasting van zijn geweten zeggen, dat hij „sulke slappicheyt vermeent onder diegene, die het werck aanbevolen is"; het kon zelfs wel „quaadtaardicheyt" zijn. Daar spreekt de emotioneele trek, die in zijn persoonlijkheid zoo sterk werkt, maar die gewoonlijk verborgen blijft. Zijn zin kreeg hij. In 1673 werd het leger — volgens een misschien wat al te ruime schatting — tot een sterkte van 90.000 man opgevoerd.

Zijn nieuwe kans wachtte hij en vond ze. Zoodra het gevaar van de zeezijde verdwenen was! Opnieuw aanvallend optreden, zoolang de vijandelijke vloten de Noordzee bedreigden, ware een te groote vermetelheid. Het kwam tot drie zeeslagen, en in alle drie behield Michiel Adriaansz. de overhand. Diens verhouding tot den Prins was goed, en De Ruyter had zich de verzoening met Cornelis Tromp, die in den tweeden Engelschen oorlog om onbesuisdheid zijn post verloren had, gemakkelijk laten welgevallen. Het zee-werk laat de Prins aan zijn grooten admiraal over; hij schrijft hem alleen, om hem te bemoedigen. In Augustus, wanneer de vijandelijke vloten voor de derde maal komen opzetten, gaat hij aan boord van de Zeven Provinciën. Hij weet wat er op het spel staat: landingstroepen liggen op de Engelsche kust gereed. Als De Ruyter het verliest....!

Het is een van die klassieke momenten in onze historie, die zoo weinigen onzer kennen. De Ruyter ligt op de hoogte van Scheveningen. De admiraal-generaal komt in een visscherspink, een sloep haalt hem aan boord. Er wordt krijgsraad gehouden: die vereenigt zich eenstemmig met het door den Prins toegelichte besluit der Staten, om ter zee aanvallend op te treden. Dan komen

Zijne Hoogheid en de hooge officieren op het halfverdek, en De Ruyter spreekt het bootsvolk kort en krachtig toe: „toont opnieuw, dat gij mannen sijt, die genegen zijn voor 't lieve Vaderlandt, voor d'oude vrijheit, voor Zijne Hoogheid en voor vrouwen en kinderen, tegens alle vijanden nevens mij te strijden". De Prins geeft „met wijzen en woorden" zijn instemming te kennen. Het scheepsvolk juicht „ja" en, „lang leef de Prins". Een week later is de slag bij Kijkduin gewonnen. Het is een hoogtepunt in onze nationale defensie: niet alleen kon De Ruyter den vijand terugdrijven, tevens was de kust op verscheidene plaatsen met cavalerie bezet, en aan de waterlinie stond de wacht paraat. Hier werkten de geest van Johan de Witt en Prins Willem III samen.

De moreele indruk van deze victorie was heel groot. Reeds geruimen tijd hangende onderhandelingen met Spanje en den Keizer over nauwere verbintenissen slaagden nu: Spanje verklaarde zich zelfs bereid Frankrijk den openlijken oorlog aan te doen; de Keizer zou, tegen subsidiën, een leger op de been brengen. Dit woog er tegen op, dat de Groote Keurvorst — bevreesd voor zijn Kleefsche landen — was afgevallen; hij kwam, toen het beter ging, spoedig terug, en Denemarken en de vorsten van Brunswijk-Lunenburg kozen ook de zijde der Republiek. Het werd de eerste groote alliantie tegen het Frankrijk van Lodewijk XIV, nog erg onsamenhangend, maar als symptoom van groote beteekenis.

Toen al deze bondgenooten bij elkander waren (1674), was de vijand al het land uit. Heel spoedig na Kijkduin hervatte Willem III het offensief, en nu had hij zóó veel geluk als hij in het vorig jaar tegenslag had gehad. Eerst nam hij Naarden. Toen trok hij opnieuw door Brabant en, versterkt met een Spaansch legercorps, naar den Rijn. Hier vond hij de Keizerlijken bij Bonn. Met elkander namen zij deze vesting in (Oct. 1673) en sloegen daarmede een bres in de Fransche verbindingslijn. Reeds vóór den val van Bonn had Luxembourg bevel gekregen Nederland te ontruimen, en met groote moeite ontkwam

Zinneprent „Uytrecht herstelt" 1673

Prins Willem III (miniatuur)

hij aan de belemmeringen, die de Prins hem in het Maasdal in den weg lei. Alleen Maastricht en Grave bleven nog door Frankrijk bezet.

Als met den oorlog, waarin de gedurfde conceptie van 1672 thans uitvoerbaar was gebleken, ging het met de pogingen, om Engeland en Frankrijk uit elkander te brengen. Het ongunstig beloop van den Zeeoorlog en de Katholiceerende neigingen, die Karel II vertoonde, deden de ontevredenheid in Engeland sterk toenemen. Willem III en de Staten maakten hiervan een zeer handig gebruik. In het begin van 1674 trok Karel II zich uit den oorlog terug; de Republiek toonde zich, gezien de omstandigheden, bereid hem vrij voordeelige voorwaarden toe te staan, maar van souvereiniteit voor den Prins en van veel vernederends was heelemaal geen sprake meer. Keulen en Munster volgden weldra Engeland's voorbeeld. Wat als een vernietigingsoorlog tegen de machtige Republiek begonnen was, ging omslaan in een oorlog van een coalitie van een aantal mogendheden tegen Frankrijk, dat zoo duidelijk naar de hegemonie in Europa streefde.

Ook thans is Willem III de „efficiency" zelve. Onmiddellijk, als Frankrijk alleen staat, ontwerpt hij een groot aanvalsplan: ter zee door de vloot, tevens met de bedoeling, om Fransche ontevredenen te steunen bij een opstand, dien zij heetten voor te bereiden; te land door een bondgenootschappelijken aanval, om van het Noorden in het land door te dringen. De grootsche opzet mislukte klagelijk: de vloot kreeg geen gelegenheid iets te verrichten, een opstand bleef uit, Willem III verloor — toen hij wilde opmarcheeren — den slag van Senef tegen een beroemdheid als Condé; de eenige winst van dit jaar werd Grave, dat hij in het najaar heroverde. Frankrijk bleek heel sterk en levenskrachtig, de samenwerking der bondgenooten liet zeer veel te wenschen. Willem III kreeg er de noodige ondervinding van bij de voorbereiding tot en de uitvoering van den veldtocht. De jonge generaal zelf had alle eer van zijn werk: „een beproefd veldheer

behalve in het blootstellen van zijn eigen persoon", zei de ervaren Condé. Had ik maar een leermeester als Condé gehad, verzuchtte zijnerzijds de Prins. Noch zijn veldheerstalent — al staat men er versteld over wat deze jonge man zich in een paar jaar geleerd heeft — noch zijn autoriteit over de bondgenooten waren reeds groot genoeg, om zijn grootsche plannen te doen slagen. Onvermoeid zou hij doorarbeiden, om zijn doel te bereiken. O! ook deze Oranje is zoo taai en volhardend, en 't was immers Emerson die zei, dat in de volharding de ware heldenmoed ligt.

Overigens is de beteugeling van Frankrijk nu nog niet het eenige doel van Willem III. Wel is het dit geworden; Willem III heeft in de praktijk zijner politiek uitgevoerd wat de Oostenrijksche diplomaat Lisola reeds jaren lang in brieven en memoranda predikte: tegen Frankrijk, dat de vrijheid der anderen bedreigt, moet een coalitie worden gevormd van het huis Habsburg (Spanje en Oostenrijk) met de Zeemogendheden. In deze jaren echter bestrijdt Willem III Frankrijk in de eerste plaats, omdat dit zijn land heeft aangevallen, en hij heeft nog wel degelijk de vraag overwogen, of het mogelijk zou wezen de oude politiek van samenwerking met Frankrijk te hervatten. Als D'Estrades, nu gouverneur van Maastricht, hem in 1673 en 1674 tracht te benaderen, om hem voor een afzonderlijken vrede te winnen, hem dus van Spanje en Oostenrijk los te maken, geeft hij evenals reeds in 1672 zeer duidelijk uiting aan zijn eerbied en bewondering voor den Grooten Koning. En als de listige Fransche diplomaat hem het concept-verdrag van 1650 in handen weet te spelen, overweegt hij de voordeelen hiervan terdege. Zeker, zegt hij, niets zal mij kunnen bewegen mijn woord tegenover den Keizer en Spanje te breken. Er moet een voor dit laatste land eervolle vrede komen. Maar, als die er is, zal ik gaarne terugkeeren tot de politiek mijner voorgangers, die ik heb uitgedrukt gezien in het verdrag van 20 October 1650, en hij bedenkt dan zelf het ingenieuse plan, dat Frankrijk hem Maastricht —

dat bij de alliantie met Spanje aan dit land beloofd was — zou teruggeven voor de verliezen, die hij zelf in den oorlog geleden had. Dan zou hij aan Spanje de betaling van zijn oude schuld aan hem vragen en het er op toeleggen, dat het hem het hertogdom Limburg en het land van Overmaze voor een nader te bepalen bedrag zou afstaan. Hier komt Willem III heelemaal in de buurt van gedachten van zijn vader.

Er is even een uitdrukking van eigen belang in deze visie, waarbij men niet mag vergeten, dat hij inderdaad zelf veel verloren had: Lodewijk XIV bezette het Prinsdom Oranje, dat in 1664 teruggegeven was, opnieuw, liet er nu het sterke kasteel zelfs vernietigen, schonk het aan den hertog van Auvergne, uit het huis van Bouillon, een neef van Turenne, wien de Staten het hem toebehoorende markiezaat van Bergen-op-Zoom hadden ontnomen. En omdat Frankrijk in het begin van 1674 Franche-Comté in bezit had genomen, waren ook 's Prinsen bezittingen hier verloren gegaan. Is het wonder, dat Willem III, die overigens eigen belangen altijd zeer op den achtergrond heeft gehouden, ook wel eens aan schadevergoeding denkt? Hoofdzaak werd 't echter ook nu niet, want als de Fransche koning zich volstrekt ongenegen toont, om Willem's bondgenooten redelijke voorwaarden aan te bieden, denkt onze Prins er niet over dezen in den steek te laten. En van dan af raken zijn bizondere betrekkingen met Frankrijk uit, en de verdedigingstrijd er tegen blijft het hoofddoel van zijn heele verdere leven, niet alleen om Nederlandsche, maar ook om belangen van Europeesche orde.

3. „Den Restaurateur van Onsen Staet”

Zóó noemden de Staten-Generaal Willem III in een dankschrijven van kort na de inneming van Bonn, en zij overlaadden hem met lof; kritiek hadden zij alleen op zijn onbesuisdheid, waarmede hij zich overal blootstelde. Zij baden hem toch voorzichtig te willen zijn,

want een ongeval van hem zou „genoechsaem de totale ruïne van den Staet” na zich sleepen! Welk een andere toon dan een paar jaar geleden, welk een veranderde gezindheid! Nu gingen de Staten zelfs maatregelen nemen, om een terugkeer tot een régime van de „ware” vrijheid te beletten. Op denzelfden dag (2 Februari 1674) verklaarden de Staten van Holland en Zeeland de stadhouderlijke waardigheid in hun gewesten erfelijk in de mannelijke linie, en de eersten spoorden hem door een deputatie aan toch spoedig een huwelijk aan te gaan. Dan kon alles perfect worden voor de toekomst.

Maar Willem III dacht vooreerst nog alleen aan meer voor de hand liggende dingen. Daaronder was de wederopneming van de drie, door de Franschen ontruimde, gewesten, die tijdens de bezetting uit de Unie-colleges gestooten waren. Op de wijze waarop dit geschied is, kreeg Willem III overwegenden invloed. Hij wees den wensch, bepaaldelijk van Holland, om daarbij voorwaarden te stellen, van de hand, terecht begrijpende, dat dit alleen wrok en tweedracht zou kunnen bevorderen. Het was ook niet in zijn eigen belang Holland’s macht door de vermindering van die der anderen te vergrooten. Tegelijk met het besluit, om de drie gewesten opnieuw in de Unie toe te laten, besloten de Staten-Generaal hem te machtigen er de regeering te bestellen zooals hij dit het meest in ’s lands belang zou achten. Een zeer vèr gaande machtiging, zooals nog nimmer aan een stadhouder was toegekend. Willem III heeft er ruim gebruik van gemaakt en niet alleen een geheel nieuwe regeering samengesteld, maar tevens door reglementen die regeering in hooge mate van zich zelf afhankelijk gemaakt. Hij werd er stadhouder, en de erfelijkheidsverklaring in de mannelijke linie volgde ook hier: in Utrecht kreeg dit reeds in het voorjaar van 1674 zijn beslag, in de beide andere pas een jaar later.

Dat hing samen met Willem’s drukke bezigheden in den oorlog en met het te voorschijn halen van den hertogshoed in Gelderland. De Landdag van dit gewest, met

zijn toestemming bijeengekomen, besloot den Prins in het begin van 1675 de hertogelijke waardigheid aan te bieden. Het was voorbereid door goede vrienden van den Prins — familie-leden van Bentinck en Fagel —, die zich zelf niet uitte, maar moeilijk als afkeerig kon worden beschouwd. Bij de aanbieding op het kasteel Zuylestein door een deputatie van den Landdag behield hij naar gewoonte al zijn bedaardheid: hij wilde eerst de drie gewesten, waarvan hij stadhouder was, raadplegen. Utrecht vond het direct goed. Maar uit Holland en nog meer uit Zeeland kwam sterk verzet — een bewijs te meer, hoe zeer onze voorouders aan hun staatsvorm gehecht waren. En Willem III, zoodra hij de lucht kreeg van deze stemming, bedankte de Gelderschen voor hun aanbod. Waarover hij zich geraakt voelde, was over de min of meer bedekte verdachtmaking zijner eigen bedoelingen — als had hij alleen voor zich zelf geijverd —. Dit toonde hij in een schrijven aan de Staten van Zeeland, die hem herinnerd hadden aan 't fraaie voorbeeld van Gideon, die, na zijn overwinning op de „Midianiten" geen koning had willen worden, — waarop de Prins scherp antwoordde: „dat de kinderen Israels niet dagten aan de Heere hunnen God, die ze gered had van de hand aller hunner vijanden van rontsomme, en dat sy geen weldadigheid deeden by den Huize Jerubaals, dat is Gideons, naar al het goed, dat hy Israel gedaan hadt".

Hoogst merkwaardig voor de beoordeeling dezer aangelegenheid is het, dat onder den indruk van „de geruchte der gemeente en predicanten en cooplieden, die allen seer vreemd en bekommerd waren", de stadsregeering van Amsterdam tot het afraden van het Geldersche aanbod had besloten. Het zijn ditmaal niet de Staten, het is de stem van bevolking en predikanten, die met treffende eenstemmigheid zich in deze souvereiniteitsvraag uit. De afkeer gold natuurlijk niet Oranje; het was afkeer van de monarchie, die onder den invloed van den democratischen kant van het Calvinisme en de liefde voor zelfstandigheid der deelen in de Republiek tot ont-

wikkeling was gekomen. Willem III 's besluit was zeer wijs, en de berusting was volkomen. In zijn tijd is men nooit meer op een souvereiniteit van eenig gewest teruggekomen; de proeve van 1675 was grondiger geweest dan die van Valckenier's graven-plan van 1672, het resultaat te duidelijker. De geheele aangelegenheid is van nu af van de baan. En toch had zich de monarchale trek in de positie van het Oranje-huis een stap verder ontwikkeld. Dit was een gevolg van de behoefte aan veiligheid, die men altijd weer bij Oranje zocht; dáárom de erfelijkheid, dáárom de regeeringsreglementen, die vooral dienden om de drie gewesten beter regeerbaar en daardoor weerbaar te maken. Het is al reactie op de heerschappij der „ware" vrijheid en de gevaren van 1672.

Het treft, met hoe regulieren stap dit gaat: op de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap volgde als van zelf die van het kapitein- en admiraal-generaalschap der Unie door de Staten-Generaal. In Friesland sloeg de beweging over op Hendrik Casimir II, alleen Groningen hield zich afzijdig, en Drente bood — onder invloed van een sterk aanhanger van dezen — aan Willem III de survivance aan. Het ging in het Noorden weer lijken op den toestand van vóór 1650.

Orangisme en Calvinisme, deze beide groote krachten in 't Nederlandsche volksleven, vallen — dit licht de geschiedenis van den Gelderschen hertogshoed treffend toe — niet in elk opzicht samen. Een Prins van Oranje moest — ware 't alleen om zijn buitenlandsche relatiën — wel wenschen een hoogeren souvereinen titel dan dien van zijn Prinsdom te bezitten. Hoe zeer deze wensch in het buitenland tot uiting kwam, bewijst de bepaling, die in het latere huwelijkscontract van Willem III en Prinses Mary werd opgenomen, dat tot de douairie der Prinses een graafschap of een hertogdom zou moeten behooren. Maar de vervulling van dezen wensch hield het Nederlandsche volk tegen, hoewel het naar onze begrippen wonderlijk staatsrechtelijk mixtum, dat het stadhouderschap tijdens den opstand geworden was, toch zijn monar-

chale uitzetting zocht, intuïtief, met den loop der gebeurtenissen mede.

Stellig was Willem III een zeer overtuigd Calvinist. Aan het leerstuk der predestinatie heeft hij vast geloofd: zijn vermaarde roekeloosheid in den strijd kan mede hierin hare verklaring vinden. Een drijver wordt hij nooit. De aansporing van twee Utrechtsche professoren Voetius en Elsenius om een consequent kerkelijke politiek te gaan volgen legt hij naast zich neer. Bij hem, als bij zijn voorgangers, speelt de politiek een grootere rol dan bij een volksmenigte of predikanten. Direct, als de Fransche bezetting bewegingen tegen Katholieken ten gevolge dreigt te hebben, komt hij hiertegen op, en hij roept den steun der predikanten in, om de gemeente tot gehoorzaamheid aan de overheid te vermanen. Hij kon moeilijk anders handelen, want hij had Spanjaarden en Oostenrijkers als zijn voornaamste bondgenooten. 't Was echter ook overtuiging, die hem zoo deed handelen. Al moge de uiting tegen een Oostenrijksch gezant in een later tijdperk van zijn leven: „ik houd mijn godsdienst voor den waren, gij den uwen, daarbij kunnen wij toch goede vrienden zijn", voortkomen uit rijpere ervaring, toch ligt de verdraagzaamheid zelve van zijn jonge jaren af in zijn persoon. Ook in dit opzicht is hij een echte Oranje.

Als overtuigd Calvinist liet hij de kerk in haar eigen sfeer vrij — onder één voorwaarde, dat zij ook den Staat vrij liet. Directe beïnvloeding van zijn politiek beleid door predikanten kan men nooit constateeren. Natuurlijk versmaadt hij den steun van predikanten voor zijn positie of voor de regeeringspolitiek niet. In 1672 hebben vele predikanten, in Friesland en in Zeeland vooral, op zeer loffelijke wijze tot de defensie aangespoord, en het zou de dwaasheid zelve zijn geweest dit af te wijzen. Maar van den kansel geen bemoeiingen met, geen kritiek op de politiek. Als in Zeeland een scherp conflict tusschen de Middelburgsche kerkelijke overheid en de classis van het gewest ontstaat ten gevolge van de beroeping van een niet-orthodox predikant door de eerstgenoemde,

grijpt hij persoonlijk hardhandig in, gaat er voor naar Zeeland toe en laat niet alleen het beroep door de Staten ongedaan maken, maar bovendien een anderen predikant in functie afzetten en uit Zeeland verbannen. Wanorde in de Kerk, die zoo licht op den Staat kon overslaan, was onduldbaar. Geen schending — „vilipendentie" noemde hij het zelf — van de hoogste autoriteit, in dit geval de classis. Daar moest men bij hem niet mee aankomen, nadat de eenheid hersteld was. Na deze machtsuitoefening kwam hij zeer vergenoegd in Den Haag terug.

Zeer schadelijk achtte de Stadhouder de twisten tusschen godsdienst en philosophie, die zich in de 17e eeuw meer en meer begonnen voor te doen. Daarmee had ook De Witt al te kampen gehad. Hier grijpt Willem III een oogenblik scherper in: te Leiden wordt een professor afgezet, die kritiek heeft uitgeoefend op een besluit van Curatoren, waarbij het behandelen van een aantal stellingen, die veel opspraak gaven, wordt verboden, en waarmede de Prins zich zeer ingenomen heeft verklaard. De Staten verbieden een aantal „aanstootelijke" boeken, waaronder van Spinoza, en Willem III zal hier stellig niet tegen zijn geweest. Maar deze dingen vallen voor in de eerste jaren na 1672, als onder invloed van den oorlog de kerkelijke drift is opgestuwd. Consequent doorgezet is deze vervolgingspolitiek ook thans niet. Het lag nooit in 't wezen van den Nederlandschen regent, om tegen anderer meeningen met heel sterke hand op te treden, en evenmin in dat van Willem III.

Overziet men 't geheele staatkundig tooneel van onze Republiek omstreeks den tijd, dat men den Staat zelf als gered kan beschouwen, dan treft het, hoe weinig verzet er tegen dezen Prins is, behalve in dat ééne punt van de souvereiniteit, dat de volksziel in beweging had gebracht. Nooit leek de autoriteit van een Oranje zóó stevig verankerd. De jonge Prins was hoog vereerd. Maar wezenlijk populair kan men hem niet noemen. Hij zocht geen populariteit, hij bleef haast altijd gereserveerd en hij kon heel bruut doen. Als hertogin Sophie van Hannover

HENRICK CASIMIR DOOR GODTS GENADE VORST VAN NASSAU
Erfstadthouder en Kapiteyn Generael van Vrieslandt
Stadthouder en Kapiteyn Generael van Stad Groningen Ommelanden en Drenth &c

Johan Maurits (miniatuur)

— dochter van de Winter-koningin — vertelt, dat het volk den Prins aanbidt, dat men de plaatsen kust waar hij langs gaat, en het paard dat hij berijdt, dan schuilt hierin misschien spot en stellig overdrijving. In een prent, waarop Jan Rothe, een vrijgeest, Willem III afbeeldt met het onderschrift: „de Groote Afgodt van Holland", is gewilde spot.

Er zijn slechts enkele momenten, waarop Willem III algemeene ontroering wekt. Zoo een is er aan 't einde van deze eerste groote periode in zijn leven, als hij in het voorjaar van 1675 ziek wordt aan de pokken, de gevreesde ziekte van dien tijd. Dan voelt men algemeen wat deze man voor het heele vaderland beteekent, en het is met een ontspannende blijdschap, dat men zijn herstel begroet.

Zijne Hoogheid, schrijft in 1674 een Fries uit de omgeving van Hendrik Casimir II, nadat hij Willem III aan den arbeid heeft gezien, is „vigilant, sober, vraagt van wijze luyden raad, en volgt die nae, is een groot soldaat, een groot econome, speelt noch vloeckt niet, is seer laborieux en arbeidsaem". Dat is het beeld van „den Restaurateur van Onsen Staet", dat geheel past op de grootsche daden, die hij bedreven had — en die stonden gevolgd te worden door nog een dertig jaren van haast vóórtdurenden, opofferenden strijd, nu niet meer om Nederland's behoud, maar om het behoud van Europa in den vorm waarin het gegroeid was.

4. Familie en vrienden. — Het Hof. — Het tweede Engelsche huwelijk.

Met de verheffing van Willem III in den zomer van 1672 is de zon-eclips in de positie van het Huis van Oranje voorbij. Het herwon zijn positie in Nederland en in Europa en breidde die sterk uit.

De groote praal van Frederik Hendrik's tijd komt niet terug. Uitwendige schittering is aan de persoon van Willem III geheel vreemd, evenals pathos aan zijn uitingen.

Als hij later koning van Engeland is geworden en de Spaansche gezant komt voor den eersten keer op audiëntie, dan meent deze in Zijne Majesteit een dienaar voor zich te hebben.

Er waren geen anderen, die om luister vroegen. Prinses Amalia was oud. Zij heeft zich hartelijk verblijd over den ommekeer van 1672 en herinnerde in haar gelukwensch haar kleinzoon aan het geduld en de standvastigheid van haar gemaal; haar eigen zoon noemde zij niet. Zij beklaagde zich tevens, dat de kleinzoon haar nooit iets liet weten over wat hem overkwam. Stellig heeft hij haar niet in zijn zaken ingewijd, want hij kon zóó goed zwijgen —, veel grondiger dan zijn overgrootvader. Maar de verhouding was ook niet hartelijk. In 1675 stierf de grootmoeder, toen de Prins te velde was. Eerst na den veldtocht kwam hij over, en woonde de begrafenis in de Nieuwe Kerk te Delft bij.

Daarna is hij de eenig overblijvende Oranje in Den Haag. Ook de familie-kring daarbuiten begon te dunnen. Zijn oudste tante, de Keurvorstin, was reeds overleden; met zijn oom en diens tweede gemalin, later ook met de kinderen uit beide huwelijken, heeft Willem III voortdurend goede betrekkingen onderhouden; alleen de buitenlandsche politiek, al hield zij gewoonlijk dezelfde richting, bracht soms eenige verwijdering. Goed waren ook zijn overigens niet zeer drukke betrekkingen met zijn tante en oom in Anhalt. Van onaangenaamheden tusschen hem en Albertina Agnes, die in 1672 flink aan het opwekken van een krachtigen geest in Friesland had medegeholpen, merkt men ook niets, al moet deze verhouding onder de verwijdering, die zich heel spoedig tusschen haar zoon en haar neef heeft voorgedaan, toch wel geleden hebben.

Hendrik Casimir II is een der zwakste Vorsten uit het huis Nassau-Diez. Zijn opvoeders uitten zich reeds in ongunstigen zin over zijn gebrek aan ijver en leerlust. In de woelingen van 1672 zette zijn moeder met behulp der predikanten door, dat hij — al was hij nog maar

15 jaar — in zijn stadhouderlijke functie in Friesland werd erkend. Natuurlijk kon hij toen nog niet op den voorgrond treden: Johan Maurits leidde van 1673 de verdediging van Friesland met vaste hand onder het opperbevel van den neef in Holland. Maar ook later niet. In 1674 ging hij voor het eerst naar het legerkamp van Willem III, die zich alle moeite gaf hem vriendelijk te behandelen. 't Hielp niet. Hendrik Casimir maakte hier een zeer onplezierigen indruk blijkens de berichten van zijn eigen begeleider, die in hem zoo ongeveer het tegenbeeld van Willem III zag. In 1675 en 1676 kwam hij nog terug in het leger, daarna bleef hij weg. Zijn vrij slechte gezondheidstoestand kan hierop invloed hebben gehad, maar het was ook wantrouwen en naijver, die hem beheerschten. Hij kreeg geen commando, hij kon 't niet zetten, dat de kapitein-generaal der Unie ook bevelen gaf aan de troepen in zijn gouvernementen (in Groningen en Drente werd hij eerst, toen hij meerderjarig werd, 1675, erkend), en Willem III ontzag hem hierin niet, evenmin als hij zich om klachten der Staten uit het Noorden bekommerde. In latere jaren ging de Friesche neef Willem III tegenwerken, en het kwam zelfs voor eenigen tijd tot een formeele breuk, waarbij ook de buitenlandsche politiek een rol speelde.

De moeder tracht te bemiddelen, maar ook zij vermag op haar zoon niet veel. Of zij zich ook dáárom sedert 1679 meestal terugtrok in haren graafschap, waar zij na de meerderjarigheid van haar zoon bleef regeeren, zooals ook Sophia Hedwig, de weduwe van Ernst Casimir, na den dood van haren man had gedaan? Beide deze vrouwen hebben zich in Diez van een voortreffelijken kant doen kennen. Zij toonden zich uitstekende regentessen en zij hebben de belangen van haar graafschap en van de stad Diez naar vermogen bevorderd. Van haar ouders had Albertina Agnes liefde voor kunst geleerd. Aan haar dankt Diez het bevallige, door Daniël Marot in barok-stijl ontworpen Oranienstein, op een hoogte boven de stad waar vroeger een klooster had ge-

legen: dit was, voorzien van een fraaien inboedel, een aangenamer woning dan de oude burcht in de stad zelve; het is thans — dank zij den zorgen van den heer R. Heck — tot museum ingericht. Vroeger reeds, in 1676, was zij begonnen onder Oudeschoot ook een Oranjestein, later Oranjewoud genoemd, als buitenverblijf voor de Friesche stadhouders te maken.

Zien we om naar een vorige Oranje-generatie, dan blijkt dezelfde verenging in den familiekring. De relatie met de Fransche Bouillons en Tremouilles is ten einde. Die met de Duitsche verwanten uit de dagen van keurvorstin Louise Juliana en de gravinnen van Hanau en van Tweebruggen haast even zeer. De keurvorst van de Palts, die zijn dochter Liselotte liet huwen met den hertog van Orleans, broeder van Lodewijk XIV, heeft zich meestal aan Fransche zijde gehouden. Dit verklaart waarschijnlijk ook wel, dat we heel weinig bemerken van eenige verstandhouding van Prins Willem met zijn jongste tante van Palts-Simmern, die al vroeg haren gemaal verloren had. Zij was in den herfst van 1673 in Den Haag op bezoek, en het geeft te denken, dat de zeer Franschgezinde François Egon van Fürstenberg, bisschop van Straatsburg, juist dan hare protectie voor eigen belangen bij haren neef inroept. Zij was bevangen in de kuiperijen van de Duitsche Rijnvorsten van dien tijd, evenals de keurvorst van de Palts zelf, tot wiens geslacht haar echtgenoot behoorde († 1688).

Eén heldere stem klinkt nog een enkelen keer, zij doet denken aan die der vroegere generatie. Het is die van Emilia van Hessen, weduwe van den prins van Tarente. Als zij in 1689, op hoogen leeftijd, haar achterneef gelukwenscht met het succes van zijn expeditie naar Engeland, dan herinnert zij aan hun gemeenschappelijken godsdienst, en als 't noodig is, hoopt zij als „Princesse bannie et persécutée" een schuilplaats te zullen vinden bij haar hoogvereerden verwant. Zelfs vindt men dezen invloed terug in de groote bewondering, die de Deensche koningin, een nicht van Emilia, voor Willem III koesterde, wat in de

Deensche politiek eenigen weerklank vond. Haar broeder Karel, de landgraaf van Hessen, was een zeer trouw bondgenoot van Willem III.

De Portugeesche verwanten zijn in Den Haag niet heelemaal vergeten, maar wij kunnen ze toch verder verwaarloozen. Alleen Juliana Catharina, prinses van Portugal, zesde dochter van prinses Emilia, noem ik even, omdat zij bij haar dood (1680) Willem III tot universeel erfgenaam benoemde, waardoor hij eigenaar werd van het huis te Sassenheim; maar dit voordeeltje liet hij aan leden dezer familie.

Van de Nassausche verwanten treedt Johan Maurits het meest op den voorgrond. Hij heeft Willem III in de moeilijke jaren van 1672 af met alle krachten, waarover hij nog beschikte, gesteund: hem was de gewichtige post bij Muiden toevertrouwd, daarna hield hij Friesland tegen de Munsterschen. Het viel hem zwaar, hij werd oud. In 1674 maakte hij den veldtocht nog mede, vocht bij Senef met „eene kloeckheyt boven syne jaeren" — naar de getuigenis van den opperbevelhebber zelve —, om zich daarna terug te trekken. De Prins zorgde er voor, dat hij zijn tractement als veldmaarschalk tot zijn dood kon behouden. Maar toch kunnen Johan Maurits' laatste levensjaren niet de gelukkigste geweest zijn. Hij moet financieel sterk geleden hebben onder de groote uitgaven, waartoe zijn kunstzin hem verlokt had. Daaruit alleen is het te verklaren, dat hij, direct na den vrede te Nijmegen, zich tot Lodewijk XIV wendde met het aanbod, om hem zijn uit Brazilië medegebrachte schilderijen en kunstvoorwerpen af te staan, opdat hieruit te Versailles een tropische galerij zou kunnen worden samengesteld. Het aanbod werd aangenomen en het geschenk zeer bewonderd. Naar de schilderijen werden gobelins gemaakt. Wat er van 't geschenk op den duur zelf geworden is, schijnt onbekend. Maar de belooning in geld, waarop de Braziliaan voorzichtiglijk had laten zinspelen, kwam niet, althans niet vóór zijn dood (December 1679). Het doet spijtig aan, dat deze beproefde dienaar van de

Staten zich op deze wijze tot den Franschen koning moest richten en zich zoo eenvoudig mogelijk moest laten begraven. Niets herinnert in Nederland aan de grootsche daden, die hij vooral in Brazilië heeft bedreven, waarvan men alleen kan lezen in Caspar van Baerle's groote werk, terwijl verder zijn Braziliaansch verblijf vereeuwigd ligt in de Natuurlijke Historie van Willem Piso, zijn geneesheer, die hem vergezelde, en in plaatwerken, die grootendeels in de Staatsbibliotheek te Berlijn zijn terechtgekomen. Het Mauritshuis kwam in particulier bezit (voor een klein gedeelte aan de Staten); eerst in de 19e eeuw werd 't Rijkseigendom. Het getuigt voor altijd van zijn kunstliefde, zooals dit ook doen het kasteel te Sonnenburg, dat hij — als Herrenmeister van de balye Brandenburg der Johanniterorde — liet herstellen, en de grafmonumenten, die hij voor zich liet oprichten te Kleef en te Siegen in de Fürstengruft, waar hij begraven ligt. Pieter en later diens zoon Maurits Post waren bij dit alles zijn trouwe helpers.

Nieuwere Nassauers uit de Ottonische linie komen in Willem's tijd niet in de Nederlanden voor op dien éénen Willem Maurits na, zoon van een jong overleden broeder van Johan Maurits en adoptief-zoon van dezen zelf, die in 1672, tot levendige verbazing van zijn oom, plotseling met een compagnie Duitschers kwam opduiken, maar die het in Nederlandschen dienst nooit ver heeft gebracht. Van zijn moeder had hij Bronkhorst en Limburg geërfd. Meestal schijnt hij buitenslands te hebben vertoefd. Ook vindt men vertegenwoordigers der families van Dohna en Solms, die herinneren aan de verwantschappen van prinses Amalia. Onder hen is de Solmsche Hendrik Trajectinus (geboren te Utrecht) de meest bekende: hij klom hoog in den militairen dienst en werd o.a. bevelhebber van 's Prinsen garde. Alleen uit de Walramsche linie is er een figuur van beteekenis aanwezig. Walraedt, graaf, later vorst van Nassau-Saarbrücken, — een der zijtakken waarin toen ook deze linie verdeeld was, — is een der zeldzame vertegenwoordigers er van

in onze historie. Hij heeft de heele periode van Willem III en bijkans al diens veldtochten medegemaakt, bracht het tot hooge rangen, zelfs tot veldmaarschalk, en commandeerde als zoodanig van 1696 af het leger der Republiek († 1702). Met den Prins heeft hij 't altijd goed kunnen vinden, al was hij soms wat lastig, en Willem III moet hem geschat hebben als een zeer betrouwbaar en bruikbaar aanvoerder. Zijn neef Lodewijk was in den Nederlandschen zeedienst, en een broer van dezen, een gelijknamige Walraedt, graaf van Nassau-Ottweiler, diende in het leger, maar trad niet zóó op den voorgrond als zijn naamgenoot.

Directe aanrakingen van Willem III met de Nassausche landen zijn er niet. Van tijd tot tijd komen er gelukwenschen en dankbetuigingen bij een of andere belangrijke gebeurtenis. Maar zelfs deze bepalen zich tot de evangelische neven in Siegen. Met de Katholieke neven hier, afstammelingen van Johan den Jongste, heb ik nooit eenige correspondentie van Willem III geconstateerd. De onderlinge verhoudingen der Katholieke en Protestantsche takken, die resp. het oudere kasteel op den heuvel en het lager gelegen, door Johan Maurits gestichte slot in Siegen bewoonden, was heel slecht: het is zelfs gebeurd, dat kanonnen van het slot boven op dat beneden waren gericht.

De gevolgtrekking, waartoe deze uiteenzetting leiden moet, is dat deze Oranje losser van zijn familie stond, bepaaldelijk van die in het stamland, dan een zijner voorgangers. Ook tegenover zijn verwanten was hij autoritair, en zij zagen tegen hem op, getuige de nederige toon, dien zij tegenover hem aansloegen, vooral nadat hij koning van Engeland was geworden.

Het is een toevallige omstandigheid, dat de afstammelingen van de bastaarden van Maurits en Frederik Hendrik Willem III nader hebben gestaan: zij waren in het land, zochten emplooi en waren in staat goede diensten te bewijzen. Voor Zuylestein, zijn oud-gouverneur, had Willem III bepaald een penchant: bij zijn

verheffing in 1672 riep hij hem direct bij zich in het leger, maar Zuylestein sneuvelde reeds voor Woerden. Zijn zoon bleef in volle gunst, maar, lusteloos en traag als hij was, was er weinig met hem aan te vangen. Beter ging het met Ouwerkerk, die stalmeester werd en bovendien een zeer belangrijke plaats in het leger ging innemen; de beide andere zoons van Beverweert, Odijk en Nassau-La-Leck, stonden moreel lager: den eersten kennen we al, de tweede is alleen in militairen dienst geweest, o.a. als gouverneur van Sluis. Ook twee dochters van Beverweert speelden door hun huwelijken, de éene met Arlington, de andere met lord Ossory, een kleine rol; maar Arlington verloor spoedig na 1674 zijn invloed en Ossory, met wien de Prins zeer bevriend raakte, stierf jong.

De wezenlijke vertrouwden van Willem III moet men buiten de familie zoeken. Hij heeft ze met zoo veel zorg en met zoo scherpen blik uitgezocht. In de staatszaken is Fagel onbetwist de voornaamste raadsman; hem heeft Willem III bij zijn overlijden in 1688 den eeretitel van zijn „beste vriendt" gegeven. Dat zegt zoo wat bij dezen binnenvetter. Fagel was buitengewoon bekwaam, handig en vol durf; meer dienaar misschien dan dat hij zelf leiding had kunnen geven, wat ook niet noodig was: die gaf de Meester zelf wel. Anthonie Heinsius, Fagel's opvolger, heeft bij lange niet zóó in de gunst gestaan, ofschoon zich ook met hem nooit wezenlijke moeilijkheden hebben voorgedaan; Heinsius miste de doorzettingskracht en het vuur van Fagel; hij was zachter en gematigder.

Van de eigenlijke regenten zijn het in den aanvang vooral Van Beverningk en Van Beuningen, die invloed hebben, maar de eerste trekt zich naar zijn aard zooveel mogelijk terug en met Van Beuningen ontstaat een zeer onaangename ruzie over het buitenlandsche beleid. Later zijn het andere Amsterdamsche regenten als Nicolaas Witsen, die veel met den Prins in aanraking komen. Natuurlijk ook regenten uit andere Hollandsche steden en uit de gewesten buiten Holland: uit Utrecht b.v. de vooral als diplomaten bekende Weede van Dijkveld en

Van Reede van Amerongen, wiens zoon, de heer van Ginckel, een bekende militaire figuur is. Maar aan een geregeld verkeer moet men niet denken. Alleen met het secreet besogne uit de Staten-Generaal, dat na Frederik Hendrik's dood tot een vaste instelling was geworden, staat Willem III in voortdurende verbinding en in de zittingen van dit besogne compareert hij ook zelf, als 't noodig is, evenals in de vergaderingen van den Raad van State of van de Staten van Holland. De betrekkingen met de regenten betreffen vooral verkiezingen van magistraatspersonen, benoemingen tot allerlei posten en dergelijke. Maar in deze dingen heeft Willem III veel overgelaten en als er toeneming van corruptie in de regenten-wereld van zijn periode te constateeren valt, dan moet men deze meer aan het oligarchisch regeeringsstelsel zelve, zooals dit zich ontwikkelde, wijten dan aan de persoon van dezen Prins.

Willem III is altijd een man gebleven van teere gesteldheid, die, als het moest, krachtig kon aanvatten en doorzetten, maar die met zijn aamborstigheid rekening had te houden. Alleen iemand, die zelf iets van de werking van deze lastige kwaal af weet, kan zich hier geheel indenken. Een man met een zwak physiek gestel moet veel kunnen overlaten. Daarvoor had hij Fagel, wien hij lachend schrijft: het lijkt wel, of ge geboren zijt, om met alle soorten van moeilijkheden te worden lastig gevallen, en in anderen trant: als gij me verlaat, ga ik ook heen. Daarvoor had hij Waldeck, na Johan Maurits' dood lange jaren de eerste en eenige veldmaarschalk, bepaaldelijk voor de militaire zaken en ook voor de verbinding met Duitschland, waar Georg Friedrich zeer vele betrekkingen bezat. En bovenal had hij Bentinck, zijn kamerheer sedert 1672, wanneer ook Hans Willem's positie stijgt, — die hem het allernaast heeft gestaan, dien men als zijn alter ego kan beschouwen: dienend in het leger, dienend aan het Hof, dienend in den Staat, in allerlei zaken die hem werden opgedragen, tot diplomatieke zendingen toe, en ook als lid van de Ridderschap van

Holland, waarin Willem III zelf hem met nog een paar andere vertrouwden een plaats had bezorgd, waardoor hij op dit lid van de Staten geheel kon rekenen; hij behoorde er ook zelf toe als eerste Edele, als vroeger zijn grootvader. Nog was Bentinck betrokken in de administratie van 's Prinsen goederen als drost van Lingen, waar de regeering in 1675 opnieuw geregeld was, en van Breda.

Hans Willem is voor dezen Oranje van onschatbare waarde geweest. Een trouwer en betrouwenswaardiger dienaar kan men zich niet denken. Heel ijverig, nooit vermoeid, niet zonder baatzucht, maar nooit zich al te zeer op den voorgrond dringende. Geheel toegewijd aan de belangen van zijn Meester, voor wien niets hem te veel was en die voor hem geen geheimen had. Bentinck heeft een gezonde intelligentie, is van nature wat zwaar op de hand, en dieper religieus dan de Prins, wiens hooghartigheid hij mist; hij is vriendelijker tegenover zijn omgeving. Men mag hem doorgaans wel, en verscheidene personen van beteekenis, die met Willem III in aanraking kwamen, spraken over den eersten dienaar een gunstig oordeel uit. Natuurlijk had hij ook zijn benijders: hij maakte zoo'n geweldige carrière, deze „almachtige favoriet". In de 90er jaren was hij generaal der cavalerie, in Engeland verheven tot eersten graaf van Portland, als hoedanig hij zitting kreeg in het Hoogerhuis; ten laatste in 1698 als buitengewoon ambassadeur naar Parijs. Zijn verhouding tot Willem III, als wiens eersten minister zonder officieele aanstelling men hem kan beschouwen, is lange jaren ongestoord gebleven, totdat een bevoorrechting van een jongeren gunsteling, Arnold Joost van Keppel, den naijver van den ouderen opwekte. Toen kwam het tot een botsing, die een breuk werd; aan Willem III, die heel trouw was in zijn vriendschap, heeft dit zwaar gekost.

Onder de vele bezigheden, die Bentinck den Prins uit handen nam, behoorde ook een deel der correspondentie. Samen deden Bentinck en Willem III zeer veel van de

meer vertrouwelijke correspondentie af. De eigenlijke secretaris stond daar buiten. Het was Constantijn Huygens jr, zoon van den beroemden secretaris van Frederik Hendrik, maar geheel zonder diens invloed, het meest bekend als bijhouder van dikwijls zeer alledaagsche, toch wel merkwaardige dagboeken. De oude Huygens bleef ook zelf tot zijn dood (1687) in 's Prinsen dienst als lid van den Domeinraad, die op dezelfde wijze werkzaam was als vroeger.

Hiermede komen we van zelf op de financiën. Het ging er mee als met de positie van het Oranje-huis: van 1672 dateert de groote verbetering. Dan komen de inkomsten uit de ambten terug, de buitgelden van den oorlog — den zeeoorlog vooral — en het verleenen van sauvegardes brengen het hunne op; de Prins krijgt belangrijke geschenken van de Staten van Holland en Zeeland en van de Oost-Indische Compagnie; met behulp van dat van eerstgenoemden werden de obligatiën van den Prins, tijdens zijn minderjarigheid uitgegeven aan particulieren tot afdoening van de schuld van zijn vader aan Amsterdam, gedelgd. Daartegenover stonden verliezen in Oranje en in Franche-Comté, die ik reeds aanduidde en die men haast als blijvend kan beschouwen, want zijn prinsdom en zijn goederen in Frankrijk (de laatste waarschijnlijk nooit heelemaal) zijn alleen gerestitueerd geworden in 1678, — waarna nieuwe inbeslagneming volgde in 1682 —, en in 1697. In hoe verre de Prins geregeld inkomsten trok uit zijn bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden, die in 1675, bij den dood zijner grootmoeder, vermeerderd werden met Turnhout, kan ik niet zeggen: zij zullen niet aan den invloed van den oorlogstoestand, waarin België van 1674 af tot 's Prinsen dood haast onafgebroken verkeerd heeft, ontkomen zijn; in 1682 werd hij van Vianden en St. Vith, waarop Frankrijk aanspraak maakte en waarvoor hij leenhulde aan Lodewijk XIV weigerde, vervallen verklaard. Wel bezat hij zonder stoornis het paleis te Brussel, dat in deze jaren eenigermate gerestaureerd (de eene kant was en bleef afgebrand) en tevens verhuurd

werd. In de Republiek werden de bezittingen door aankoop vermeerderd met Soestdijk, — waarna de Staten van Utrecht hem de hooge heerlijkheid van Eemnes, Baarn, Soest en Eembrugge opdroegen, — Het Loo en de Kruidberg bij Zandvoort, terwijl de Prins alweer uit de erfenis van zijn grootmoeder het Huis te Rijswijk en het paleis in het Noordeinde kreeg; de Oranje-Zaal was krachtens Amalia's testament in vruchtgebruik aan Albertina Agnes gekomen (van wie Willem III haar later heeft overgenomen) en Zevenbergen in eigendom aan hare vier dochters of dezer erfgenamen gezamenlijk. De heerlijkheid Bredevoort, die Maurits reeds in pandschap had gehad, werd eigendom van Willem III. In Overijsel kreeg hij de Neder-Bentheimsche leenen.

De aankoopen bewijzen duidelijk, hoe zeer, al bleef er nog een belangrijke schuld over, de financiën op peil raakten, waarvan ook Bentinck profiteerde, die — waarschijnlijk wel met bijstand van den Prins — Zorgvliet en de heerlijkheid Rhoon en Pendrecht kocht. De schulden van de Stuarts en die van Spanje aan het Oranje-huis hebben een voorwerp van de aanhoudende zorg van Willem III uitgemaakt. De eerste is inderdaad grootendeels vereffend door gebruikmaking van de oorlogsvergoeding, die de Staten volgens het vredesverdrag van 1674 aan zijn oom Karel II te betalen hadden. De andere brachten het niet verder dan tot een verdrag (van 1687), dat niet is uitgevoerd. En zoo kon het gebeuren, dat later de erfprins van Oranje, zoon van prins Willem V, in de dagen van de Bataafsche Republiek een lijst presenteerende van vorderingen van het Oranje-Huis, hierop ook liet stellen een bedrag voor de oude schuld van Spanje; zij werd natuurlijk niet gehonoreerd, en daarna verdween deze vordering in den slokop van dien revolutionairen tijd.

Anders dan die van Frederik Hendrik in zijn glanstijd bleef de leefwijze van Willem III, die zich nooit aan overmaat van uitgaven is te buiten gegaan, zeer eenvoudig! Geen schitterende hofstaat, feesten alleen als 't niet anders kon. De hoofd-residentie bleef het stadhouderlijk kwartier

op het Binnenhof, maar Willem III was, behalve op zijn vele veldtochten, zeer dikwijls afwezig. Hij verkoos het leven buiten. Honselaarsdijk, Soestdijk — waar Maurits Post, die na zijn vader hofarchitect werd, een paleis bouwde — en Het Loo hadden zijn voorkeur. Op den duur klopte zijn hart het luidste op dit Veluwe-verblijf, waar door Jacob Romans, opvolger van Maurits Post, en Daniël Marot een nieuw paleis tot stand kwam. Het is de verdere overgang van kasteel tot paleis, die in deze nieuwe gebouwen, waarbij de Fransche bouwstijl den toon aangaf, uitdrukking vindt. Willem III had plezier in die architectuur, evenals in den aanleg en 't onderhoud van tuinen. Ook van schilderkunst hield hij: hij had op den duur een groote collectie schilderijen (vooral op Honselaarsdijk), die hij niet in haar geheel van zijn grootmoeder kan hebben geërfd, want dezer bezit aan kunst en edelgesteenten was onder haar erfgenamen verdeeld. Maar het buitenleven trok hem toch het allermeest om de jacht, waarvan hij een hartstochtelijk liefhebber was en waaraan hij zich overgaf met dezelfde onstuimigheid, waarmede hij zich in het gevecht stortte. In de jachtsport zocht hij ook een bron van gezondheid en afleiding voor zijn kwaal — althans zoo leek het, maar 's avonds kwamen de vermoeidheid en de slaap. Huygens jr. merkte al in 1677 en 1678 duidelijke teekenen van toenemende zwakheid op.

De 's Prinsen persoon karakteriseerende eenvoud van dit Hof werd geaccentueerd door de komst van Prinses Mary, die inderdaad, zooals reeds lang werd gemompeld, in November 1677 zijn echtgenoote werd. De Prins herziet dan den staat van zijn Hofhouding, die, alles bijeen, ruim honderd vijftig personen telt en in de samenstelling wat de hoogere rangen betreft reeds eenigszins doet denken aan die van het civiele huis van de tegenwoordige Hofhouding. De Prinses nam een eigen hofhouding mede, die, volgens het huwelijkscontract, door haar oom, Karel II, besteld werd; zij was uiteraard veel kleiner. De Engelschen, die er deel van uitmaakten,

konden zich moeilijk aanpassen aan den Hollandschen eenvoud, zij waren het aan het Engelsche Hof zoo heel anders gewend. Een hunner klaagde over de „chicheté" van den Prins, wiens autoritair optreden hem ook hinderde.

Het huwelijk van Willem III werd gesloten met een staatkundig doel. Het ging na 1674 niet voorspoedig met den oorlog tegen Frankrijk, Lodewijk XIV won elk jaar veld in de Zuidelijke Nederlanden. Dit wekte levendige onrust onder het volk van Engeland en Willem III begreep ten volle, dat hij zonder Engelsche hulp de partij duchtig zou verliezen. Na eenige aarzeling — want zijn verhouding tot de Engelsche ooms was na den vrede heel koel gebleven — waagde hij in 1677 den beslissenden stap, na door den gezant William Temple te zijn ingelicht, dat hij een goed onthaal zou vinden; Karel II raakte onder den indruk van de stemming in zijn land.

In November stak de Prins de Noordzee over, werd minzaam ontvangen — en onmiddellijk nam hij de leiding. Eerst moest de huwelijksaangelegenheid worden afgedaan, eerder verkoos hij niet over staatszaken te spreken. Hij kreeg zijn zin, en nadat hij met zijn nicht nader kennis had gemaakt, werd deze zaak vrij gemakkelijk geregeld. Het huwelijkscontract werd, op enkele wijzigingen van weinig beteekenis na, een copie van dat van 1641. Het huwelijk zelf werd, in zeer grooten eenvoud, gesloten op 's Prinsen verjaardag in St. James' Palace in de eigen kamer van de Prinses. De vele ziekten aan het Hof noopten tot de grootste beperking. Bij het volk van Engeland overheerschte groote vreugde en bij dat van Holland evenzeer, zooals bij de aankomst van het prinselijk paar zeer duidelijk bleek. Na de huwelijkssluiting sprak de Prins met zijn oom over staatszaken en tevreden over de resultaten hiervan keerde hij naar het vasteland terug. Zijn schoonvader, die zelf Katholiek was en in tweeden echt een Katholieke Italiaansche prinses had gehuwd, zag dit huwelijk niet dan met leede oogen aan. Door toe te stemmen gehoorzaamde hij aan

den wil van den Koning. De voornaamste bevorderaar van het huwelijk was de graaf van Danby, toen een van Karel's ministers, en aan hem schreef Mary in 1688 den schoonen brief, waarin de woorden voorkomen: „ik moet U laten weten, dat ge een verplichting op mij gelegd hebt, die ik nooit kan vergeten; ik behoef U niet te vertellen, dat ik mijn hier zijn bedoel, waar ik mij zóó wel gevoel".

Deze uiting bewijst afdoende wat voor Prinses Mary haar huwelijk geweest is. Zij ging verdrietig uit Engeland weg, huilende zelfs, — zij was een meisje van 15 jaar en zij had moeten huwen een man van 10 jaar ouder, wiens uiterlijk de glans, die bij het bezoek van 1670 was opgemerkt, reeds verloren had, wiens gedachten vol waren van politiek en van oorlog en die om zijn „sullenness or clownishness", die men hem aan het Hof meende te mogen verwijten, werd bekritiseerd. Maar nauwelijks is zij in Holland, of hare stemming verandert ten eenen male, en zij is zich gelukkig gaan voelen aan de zijde van dezen eenvoudigen, uiterlijk zoo rustigen en sterken man, die haar veiligheid bood na de woelige jeugd aan een Engelsch Hof van zeer laag moreel gehalte. Mary heeft met haar fijn vrouwelijk gevoel de wezenlijke grootheid van haar gemaal gepeild en zich er in verlustigd dezen man te mogen bezitten. 's Avonds, als hij na het zware dagwerk bij haar kwam, wist zij, dat ze hem niet met zaken lastig moest vallen. Het pleit heel bizonder voor prinses Mary, dat zij dezen stuggen en gesloten man doorgrond heeft, en het pleit voor den Prins, dat juist Mary hem zóó hoog heeft gesteld. Deze diep religieuse, conscientieuse vrouw, die zich gaarne met handarbeid en lezen bezighield, ook intelligent was en scherp opmerkte, en Nederlandsche dames om zich heen aan zich wist te verbinden, was zoo heel anders dan hare gelijknamige tante, die, als ze nog geleefd had, haar schoonmoeder zou zijn geworden. Zij is geheel in Holland ingeleefd en zij heeft nooit eenige poging gedaan, om haar man voor de dynastieke belangen van het Huis Stuart te winnen.

Ook hare Engelsche Hofhouding is, onder haar invloed, geheel verschillend van die van de eerste Mary: niemand dezer Engelschen heeft zich verstout de politiek van Willem III te dwarsboomen. Wel heeft meer dan één van hen zich zeer ongunstig over de persoon van den Prins, dien ze niet kenden noch begrepen, uitgelaten, en uit hun koker vooral kwamen de praatjes over het ongelukkige huwelijk van hun Prinses.

In werkelijkheid is het huwelijk van deze Mary en dezen Willem een gelukkige verbintenis geweest, en Mary heeft haren echtgenoot zijn flirtation met Betsy de Villiers, een harer hofdames, zuster van de eerste vrouw van Bentinck, kunnen vergeven. Willem, de ontoegankelijke, is door deze vrouw ingepalmd, niet op één slag, maar op den duur, en men heeft het overigens heel aardige verhaaltje van den Engelschen geestelijke Burnet, die gaarne als verzoener der beide echtgenooten poseerde, niet noodig, om dit aannemelijk te maken. Mary is de eenige vrouw, voor wie Willem III wezenlijk teere gevoelens is gaan koesteren. Als zij hem ontijdig (Januari 1695) door den dood ontvalt, is hij de wanhoop nabij en geruimen tijd niet tot werken in staat.

De politieke kant van dit huwelijk heeft Willem III niet direct die voordeelen gebracht, waarop hij hoopte, maar er is geen enkel spoor van een bewijs, dat hij dit aan zijn vrouw zou hebben verweten. Wel moet hij het bizonder gewaardeerd hebben, toen zij zich bij zijn latere expeditie naar Engeland, die tegen haar eigen vader gericht was, zonder aarzeling aan zijn zijde stelde; niet uit dynastiek belang, dat in den grond der zaak aan dit huwelijk vreemd wordt, maar uit diepe overtuiging van het goed recht van haar echtgenoot, waarbij zij vooral door godsdienstig sentiment werd geleid.

De ongelukkige kant van dit huwelijk ligt buiten elke beschouwing: die schuilt hierin, dat het kinderloos is gebleven. Ook Mary was lichamelijk zwak.

Hans Willem Bentinck eerste Graaf van Portland

GVILLAVME HENRY PRINCE D'ORENGE, Comte de NASSAV,
Mareschal d'Hollande, Generalissime des Armées des Estats generaux des
Prouinces Vnies, Cheualier de l'ordre de la Iaretiere, Gouuerneur et Capitaine
General de Gueldre, Zelande, Frise &c. a Espouse Marie Anne Stuart, fille
Aisnée de Iacques 2.d Stuart Roy d'Angleterre, et de Dame Hyde de Clarandon.
Se Vend A Paris chez F Iollain l'ainé rue S.t Iaque a la Ville de Cologne Auec P. du Roy

5. WILLEM III TEGEN LODEWIJK XIV VERLIEZENDE PARTIJ.

Op 7 October 1673 deed Prins Willem zijn eersten intocht te Antwerpen, in de karos van den landvoogd der Spaansche Nederlanden, den graaf de Monterey, die de Republiek in den nood zoo krachtig gesteund had en met wien hij had te confereeren over den tocht naar den Rijn. Hij bleef er tot den volgenden dag, toen hij het kasteel bezocht. De schutterij stond opgesteld en de pensionaris deed bij de officieele ontvangst de „harangue". Het jaar daarna bezocht de Prins voor 't eerst Brussel en werd er „treffelijck" ingehaald. Een volgenden keer hield hij zich incognito en wandelde door de stad van den eenen kant naar den anderen. Later — het eerst in 1677 — logeerde hij te Brussel, in het oude paleis van Nassau, dat toen bewoond werd door den prins de Vaudemont, uit het geslacht der hertogen van Lotharingen, die een aanzienlijke positie in het Spaansche leger innam en met den Prins zeer bevriend raakte. Deze bezoeken werden sedert meermalen herhaald.

Of de Prins, toen hij in het kasteel te Antwerpen rondliep of in het Brusselsche paleis logeerde, gedacht heeft aan zijn overgrootvader, wiens laatste verblijf in de beide groote steden van Brabant een honderd jaar ver weg lag? Het kan moeilijk anders, — en het is tergend, dat hij altijd zoo zwijgt over dit soort zaken.

Een vergelijking van de verschijning van Willem I en die van zijn achterkleinzoon daar in het Zuiden maakt het verschil, dat de Europeesche verhoudingen in die honderd jaar hadden ondergaan, heel duidelijk zichtbaar. De ééne streed tegen Spanje, de andere voor Spanje tegen Frankrijk, die van machtpositie in West-Europa gewisseld hadden. Beide streden voor vrijheid, in beider strijd waren politiek en religie dooreengemengd; in dien tegen Frankrijk nam de eerste de grootste plaats in, op den duur werd ook hier de religie een factor van zeer groote kracht. Willem I had de samenwerking met de

Nederlanders in het Zuiden gezocht, Willem III moest samenwerken met de Spaansche gouverneurs. Van aanraking met aanzienlijke Nederlandsche geslachten — om niet te spreken van die met lieden van lagere maatschappelijke orde — is heel weinig sprake, behalve in zóó ver de militaire zaken hiertoe leiden. De prinses de Ligne, dochter van een Nassauer, heeft hem persoonlijk niet gekend. Over het algemeen kon Willem III het met de gouverneurs goed vinden, al waren er altijd vele klachten over gebrek aan Spaansch geld, waarin de gouverneurs met den Prins luide instemden, en over het opperbevel van de vereenigde Spaansch-Nederlandsche legers, dat Willem III langzamerhand met zijn numeriek en persoonlijk overwicht geheel aan zich wist te trekken. Minder over den godsdienst, wat wel hiermede moet samenhangen, dat de Prins de Katholieken altijd zeer ontzag, terwijl de Calvinistische geest onder zijn troepen heel zwak was. Stellig waren eenige dezer Spaansche staatslieden, ook een paar der gouverneurs en een enkele Spaansche gezant in Den Haag, den Oranje-Prins niet gunstig gezind: zij hebben hem verdacht van allerlei kwade bedoelingen ten opzichte van het Spaansche gezag in België. Maar dit was pure, overigens niet onbegrijpelijke fantasie. Anderen — onder meer de Italiaansche markies de Grana, ook landvoogd gedurende eenige jaren, en de prins van Vaudemont — waren vol bewondering. Hij zelf was soms zeer bitter gestemd over tegenwerking en inertie, vooral over de volkomen onvoldoende geldmiddelen, die Spanje ter beschikking stelde: „ick dede niet een stap om haerentwil", schrijft hij aan Fagel in 1677; maar ons belang en dat van de Spanjaarden zijn nu eenmaal zóó nauw vereenigd, dat ik niet kan nalaten ze te steunen „om onsentwille". Zóó was het. Het Nederlandsche belang eischte de veiligstelling van België tegen Fransche aanvallen, en de Spanjaarden zagen dit zóó goed in, dat ze haast openlijk beleden, dat ze de verdediging van hun Nederlandsch bezit aan de Republiek in het Noorden gerust konden overlaten.

Spanje was reeds toen een wandrochtelijk slecht bestuurd land en men kan zich begrijpen, dat een paar keer de gedachte is geuit, dat Willem III zelf landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden moest worden. Vorm heeft zulk een gedachte nooit kunnen aannemen, en zij ware ook compleet onuitvoerbaar geweest, reeds om het godsdienstverschil. De Prins was een veel te reëel denkend staatsman, om zulk een gedachte aandacht te schenken, en ik behoef niet verder uiteen te zetten, dat hij ook aan een hereeniging van Noord en Zuid onder de nieuwe omstandigheden nooit gedacht heeft.

De groote moeilijkheid, waarvoor Willem III met zijn taak in het Zuiden stond, wordt door het bovenstaande eenigermate geïllustreerd. Aan het einde van den veldtocht van 1674 schreef hij aan Ossory: „ik heb mij niets te verwijten van niet gedaan te hebben wat in mijn macht was, maar ik ben zeer slecht gesteund". En dit had hij kunnen herhalen na elken volgenden veldtocht in dezen oorlog. Hoe veel moeite hij zich gaf, om tot effectieve samenwerking met alle bondgenooten te komen, succes bleef uit. De keizerlijken vochten aan den Rijn, de Brandenburgers en de Denen raakten gewikkeld in een oorlog met Zweden, dat bondgenoot van Frankrijk werd. Ieder ageerde, zooveel hij kon, op eigen houtje. Ook de Nederlandsche vlootexpeditie naar de Middellandsche Zee, tot ondersteuning van de Spanjaarden tegen de Franschen, bleef een ding op zich zelf, en wij verloren er De Ruyter bij. Hunnerzijds hervatten de Franschen al spoedig het offensief, dat onzen Prins geheel ontglippen moest. Hij kon niet voorkomen, dat de Franschen elk jaar een of meer vestingen in het Zuiden wonnen, terwijl zijn eigen poging om Maastricht te herwinnen geheel misliep en een veldslag bij Mont-Cassel tot zijn nadeel eindigde.

Is 't vreemd dat hij zich misnoegd en teleurgesteld ging voelen? Zijn heldere en reëele kijk op de verhoudingen — en dit is belangrijker — deed hem weldra inzien, dat het doel, waarmede de Nederlandsch-Spaansche

alliantie van 1673 was aangegaan, het herstel van den toestand bij den vrede van de Pyrenaeën, zoodat Frankrijk al zijn veroveringen sedert dien zou moeten opgeven, onmogelijk te verwezenlijken zou zijn. En daarom begon hij, reeds van 't einde van 1675 af, voor een compromisvrede te ijveren. Dit was te meer noodig, omdat het verlengstuk van den oorlog om de vrijheid in het eigen land tegenkanting ging wekken. Vooral te Amsterdam, waar een aantal regenten onder leiding van Gillis Valckenier oppositie tegen het voortzetten van den oorlog gingen maken. D'Estrades, nu vanuit Nijmegen, waar een vredescongres onder door Engeland aangeboden mediatie bijeenkwam, stookte dit Amsterdamsche vuurtje aan. Waarom zou de Republiek geen afzonderlijken vrede sluiten? Maar daartegen verzette Willem III zich met hand en tand: wel vrede, maar *met* de bondgenooten.

Zijn zich vastklampen aan dit zeer verdedigbare standpunt heeft toen reeds de voorstelling ingang doen vinden, dat deze Prins vocht om het plezier van den oorlog. Een zeer onjuiste voorstelling! Er is niemand, die den oorlog meer verafschuwt dan ik, heeft hij later gezegd, en reeds in 1675 spreekt hij van de heele ongelukkige Christenheid, als de vrede in dezen winter niet gesloten wordt. Niets in zijn houding in al zijn levensjaren is met zulke uitingen in strijd. Evenzoo vergiste zich dezelfde hertogin Sophie, die Willem's populariteit in 1674 overdreef, toen zij in de dagen, dat de tegenstelling tusschen Amsterdam en Oranje een vrij scherpen vorm aannam, schreef: „De Prins is nu meer gehaat dan geliefd". De groote stad verdedigde in haar politiek haar eigen economische belangen, die om vrede vroegen; zij was er niet op uit Willem's macht aan te tasten, al mag deze gedachte door enkele hoofden gespeeld hebben. Van Beuningen heeft de overheerschende stemming heel duidelijk uitgedrukt, toen hij zei: „wij kunnen de Oranjemacht in de tegenwoordige omstandigheden niet missen; men kan ze, zonder de welvaart van den Staat in de waagschaal te stellen, niet aantasten"; zij werd ook te

Amsterdam in den vorm dien ze had gekregen geaccepteerd. Willem III droeg hiertoe het zijne bij door zooveel mogelijk naar Amsterdam om te zien. Dit maakte, dat de conflicten tusschen hem en de groote stad, al heeft hij zich soms scherpe uitingen laten ontvallen en al is men te Amsterdam wel bevreesd geweest voor een nieuwen aanval, nooit de scherpte hebben gekregen uit de jaren van zijn vader. Hoe zeer Willem III met de Amsterdamsche politiek, die in de Staten veel weerklank vond, rekening hield, blijkt duidelijk hieruit, dat hij zich meer en meer toeschietelijk toonde in de vredesvoorwaarden.

Inderdaad werden de omstandigheden benard genoeg. En daarom was het succes van zijn Engelsche reis, die hem zijn vrouw bezorgde, voor Willem III van zoo groot belang. Het scheen — en was in zekeren zin ook inderdaad — de verwezenlijking van de politiek, die hij sedert 1672 ten opzichte van Engeland had gevolgd: het geheel los te maken van Frankrijk. Dit was in 1674 slechts ten halve gelukt, want de politiek van Karel II bleef duidelijk Fransch georienteerd, totdat de toenemende oppositie in Engeland hem deed inzien, dat hij van koers moest veranderen. Als Willem III uit Engeland terugkeert, heeft hij een basis voor een niet al te nadeeligen vrede in zijn zak, en Karel II, de mediator, heeft toegezegd deze aan Lodewijk XIV te zullen voorleggen. Deze verwierp het voorstel, waarop de Engelsche koning nog een stap verder deed: hij ging een nieuwe defensieve alliantie met de Republiek aan (1678), spoedig gevolgd door een militaire overeenkomst. Werkelijk maakte Engeland toen ook eenige toebereidselen, om aan den oorlog in België te gaan deelnemen, dit onder den directen indruk van nieuwe Fransche veroveringen, nu in Vlaanderen, waar Gent en Ieperen zelfs in Fransche handen raakten. Op dat oogenblik kwam het einddoel van Lisola's politiek, door Willem III in de daad omgezet: Engeland aan de zijde der bondgenooten tegen Frankrijk te brengen, omdat dit land dan alleen te weerstaan zou zijn, in het bereik der mogelijkheden.

Maar geheel bereikt werd 't niet. Want Frankrijk, onder den indruk van het Engelsche dreigement, toonde zich te Nijmegen iets toeschietelijker dan het eerst gedaan had. De Staten hapten onmiddellijk toe, ook de Prins toonde zich niet onverzettelijk en den 10en Augustus kon de Nederlandsch-Fransche vrede geteekend worden, terwijl het Spaansch-Fransche verdrag zoo goed als voor onderteekening gereed lag. Dat Willem III vier dagen later nog den slag van Bergen heeft kunnen leveren, is een gevolg van het ongelukkige toeval, dat hij op dien dag nog geen officieel bericht van wat op den 10en te Nijmegen gebeurd was, had ontvangen, terwijl de onzekere militaire situatie van het door de Franschen geblokkeerde Bergen een uitstel van den aanval niet gedoogde. De vrede is er niet door verstoord, en dit had ook allerminst in de bedoelingen van Prins Willem gelegen, wat ik — ten overvloede eigenlijk — opmerk, omdat hem zulk een kwaad voornemen meer dan eens in de schoenen is geschoven.

De Republiek mocht voor zich voldaan zijn over den vrede van Nijmegen. Zij kwam ongeschonden uit den zwaren oorlog te voorschijn, en had alle reden hiervoor Oranje dank te weten. Maar ten opzichte van Spanje waren de voordeelen aan Fransche zijde: het behield onder meer Franche-Comté en had 't genoegen de coalitie tegen zich uiteen te zien vallen, want de Keizer was heel ontevreden, en Denemarken en Brandenburg niet minder, dat de Republiek en Spanje hen in den steek hadden gelaten. Willem III was in zijn Europeesch doel voorloopig geslagen; hij was tot dezen vrede door de Fransche overmacht gedwongen geworden. Zelf kreeg hij Oranje terug en een vage toezegging van teruggave der goederen in Franche-Comté. Maastricht hield hij vast, ofschoon Spanje het mocht opeischen. Maar Spanje betaalde hem niet —, de gedachte aan een of anderen ruil hield hem nog bezig.

Met den Nijmeegschen vrede (in 1679 gevolgd door een algemeenen vrede) eindigde de eerste phase in den

grooten strijd om het politieke evenwicht in Europa, die meer en meer op een duel van Lodewijk XIV en Willem III begon te lijken. De periode na 1678 wordt die van den gewapenden vrede. Onder voor Willem III nog ongunstiger omstandigheden! Daardoor kon Frankrijk zeer brutaal optreden en zich op grond van pretense rechten meester maken van een aantal plaatsen in Lotharingen, in den Elzas en in Luxemburg. Straatsburg ging zelfs aan Lodewijk XIV over. Deze jaren vormen het hoogtepunt van de macht van den Zonne-koning, en de Prins van Oranje gaf zich wanhopige, maar vruchtelooze moeite, om aan de Fransche expansie-zucht eindelijk paal en perk te stellen. Men kan hem ook in deze jaren om de onuitputtelijke kracht tot volharding slechts bewonderen. Als Spanje — en Spanje alleen! —, wanneer Frankrijk zelfs de stad Luxemburg gaat bedreigen, de wapenen opnieuw wil gaan opnemen en dit ten slotte ook doet, is hij onmiddellijk bereid tot hulpverleening volgens het verdrag van 1673.

En dan herhaalt zich in de Republiek een binnenlandsche strijd van denzelfden aard als vóór den vrede van Nijmegen. Ook thans leidt Amsterdam de oppositie, met Van Beuningen aan het hoofd. Friesland en Groningen doen ijverig mede, en voor het eerst staat thans een Nassau tegenover een Oranje, want Hendrik Casimir II steunt de oppositie. Deze heeft zeer goede argumenten ter beschikking: de verdeeldheid in Europa, het samengaan van den Grooten Keurvorst met Frankrijk — uit teleurstelling over 't gebeurde in 1678 —, een dreigende oorlog tusschen de Turken en den Keizer, de afzijdigheid van Karel II, die, om nieuwe ernstige binnenlandsche moeilijkheden in Engeland, opnieuw naar Lodewijk XIV is omgezwaaid, wiens „pensionaire" hij, zooals wij nu weten, voor goed wordt. Wat zou de Republiek, alleen met Spanje, tegen Frankrijk?

Voor Willem III geven deze motieven niet den doorslag, al beseft hij hoe slecht de positie is. Frankrijk, zeide Willem III in een rede ter Staten van Holland in

1682, heeft de intentie meester te zijn in Europa: het wil een „generale monarchie" maken met een „generale religie". Dit was het gevaar, dat hem nu zeer duidelijk voor oogen stond en waartegen hij den strijd had aangebonden. Hiertoe was trouw aan verdragen in de eerste plaats noodig. Een paar jaren later tegen de Amsterdammers: zeker, de handel is de zuil van den Staat, maar als de Staat verloren gaat, is ook de handel naar de maan. En zij moesten wel begrijpen, dat hij „soo diep ende nogh meer in den Staet geïnteresseert was als de gantsche magistraat van Amsterdam". Hier wordt de tegenstelling: Amsterdam-Oranje al heel duidelijk uitgedrukt; het bizondere, hoe uiterst belangrijk ook, staat hier tegenover het algemeene, wil men: het nationale. Maar daarom had Willem III niet het recht van zijn voornaamste tegenstanders te spreken als „ces coquins d'Amsterdam", hij deed 't ook maar alleen in een kwade bui. Evenmin als deze zocht hij den oorlog, al beschuldigde men er hem nog zoo dikwijls van. Maar, zei hij, wij kunnen niet dulden, dat Frankrijk de Spaansche Nederlanden bezet: werden zij veroverd, dan kan het doordringen tot in het hart der Republiek en „zich dezelve, als bekwamer tot den koophandel dan tot den oorlog, onderwerpen; zij moesten dienen tot een voormuur, een barrière voor de Republiek". Daar is de nieuwe politiek ten opzichte van de Zuidelijke Nederlanden, die zich in deze jaren begon vast te zetten, gemarkeerd.

Bizonder teleurgesteld was de Prins over de houding van zijn Engelschen oom, dien hij door een nieuw bezoek aan Engeland (1681) tevergeefs tot andere gedachten trachtte over te halen. Hij moest opnieuw ervaren, dat niets zoo heet of zoo koud was als „that Court of yours", zooals hij eens tot Temple zei. Hij hield het liever met den kapitein van het schip, waarin hij zijn vrouw naar Holland had gebracht en dien hij in den storm, die er woei, had hooren zeggen: „steady, steady, steady". Hem ging 't als den armen ouden man, dien hij in een bootje

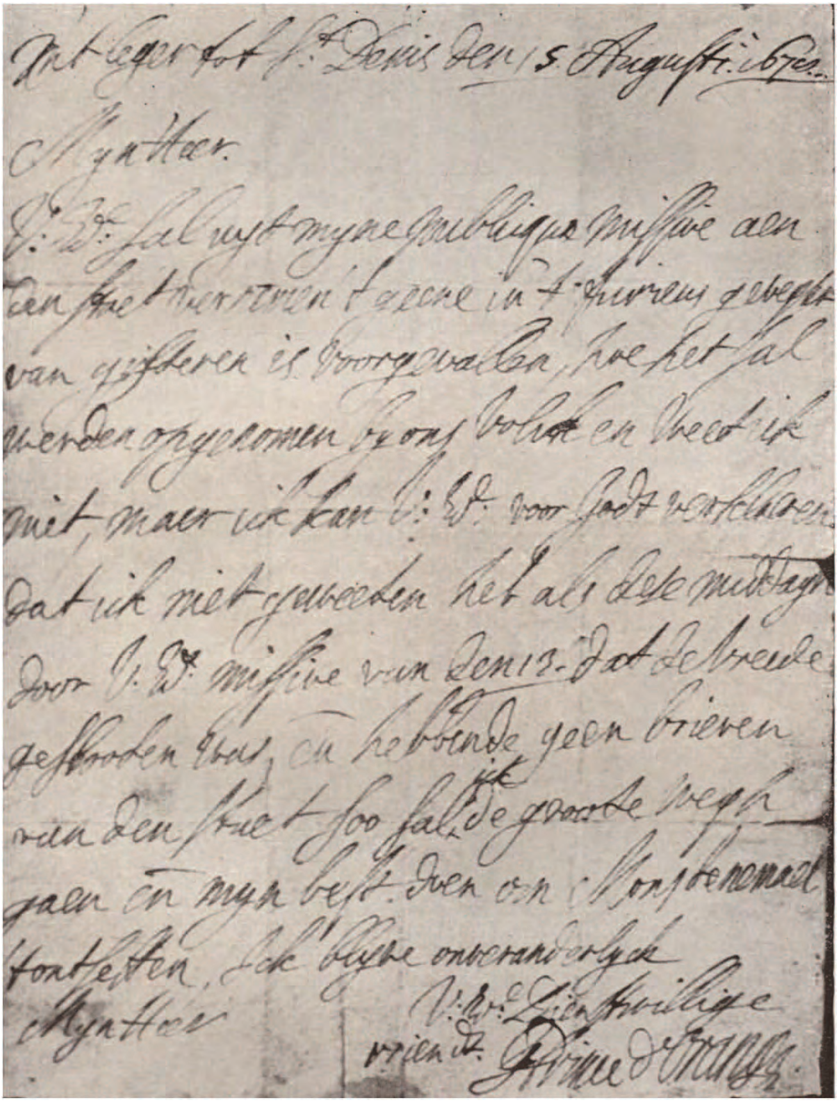

Int leger tot St. Denis den 15 Augusti 1678.

Myn Heer.

U. Ed. sal uyt myne publique missive aen den Staet overschreven 't geene in 't furieus gevecht van gisteren is voorgevallen, hoe het sal werden opgenomen by ons volck en weet ik niet, maer ik kan U. Ed. voor Godt verklaeren dat ik niet geweeten heb als dese middagh door U. Ed. missive van den 12. dat de vreede gesloten was, en hebbende geen brieven van den Staet soo sal ik de groote wegh gaen en myn best doen om [illegible] te ontsetten, Ick blyve onveranderlyck

Myn Heer

U. Ed. Dienstwillige vriendt [illegible] Prince d'Orange.

Willem III aan Fagel, 15 Augustus 1678

Æmilia Anhaltina
Nassoviæ Princeps Anhaltin stemmatis Ornamentum

tegen een draaikolk bij een sluis had zien optornen en die drie of vier maal teruggeslagen werd, tot hij eindelijk den stroom overwon. Ook ditmaal zou dit Willem III niet gelukken.

Amsterdam vooral hield hem tegen, — maar hoe scherp hij tegenover de stad uitvoer, hoe onbarmhartig hij Van Beuningen, die hem nu het meest dwars zat, behandelde, hij liet 't toch met Amsterdam ook nu niet tot uitersten komen, terwijl omgekeerd de stad ook hem bleef ontzien. Zoo is 't mogelijk geworden, dat men, al werd de verhouding nog zoo zuur, ook de nieuwe tegenstelling te boven kwam.

1684 bracht uitkomst. Toen stemden de Keizer en Spanje beide toe in een Regensburger bestand met Frankrijk, dat voor 20 jaar zou behouden wat 't sedert 1678 in bezit genomen had, de stad Luxemburg, die kort tevoren bezet was, inbegrepen. Willem III, die 't niet verder had kunnen brengen dan dat een hulpcorps naar België was gezonden, was diep onder den indruk, maar had ingezien, dat hij zich tegen den stroom, die in de Republiek was, voor het oogenblik niet kon verzetten. Zelf borg hij zich op in Gelderland en zocht afleiding in de jacht.

Spoedig na het bestand van Regensburg konden de auguren gunstiger voorteekenen voor Oranje's politiek waarnemen. Nu begon het kerkelijk motief de stemming in de Calvinistische landen sterker te beïnvloeden. Lodewijk XIV leverde een proef op de som van Willem's voorstelling van zijn bedoelingen door de geheele intrekking van het Edict van Nantes. De Hugenooten, reeds lang aan kwellingen blootgesteld, verloren hun laatste rechten en wie zijn godsdienstvrijheid wilde behouden, moest zien het land uit te komen. Dit maakte een fellen indruk naar buiten.

In Nederland naderen Willem III en Amsterdam snel tot elkander: „wij zijn gelukkig weer met elkander in een goede harmonie", schrijft Fagel, en met den nu invloedrijken burgemeester Witsen heeft Willem III het

altijd redelijk goed kunnen vinden. Ook Hendrik Casimir verzoent zich met zijn neef en belooft hem zelfs vollen steun in de buitenlandsche politiek. Zijn huwelijk met zijn nicht Henriette Amelia, dochter van de Vorstin van Anhalt (1683), die zich zelf voor de verzoening moeite gaf, had dit blij-eindend treurspel ingeleid, want zijn schoonouders hebben de verzoening zeer bevorderd; toch al werd de verhouding nooit zóó als tusschen vroegere Hollandsche en Friesche stadhouders. De Groote Keurvorst vergat zijn grief van 1678 en gaf zijn Fransch georienteerde politiek op. In 1686 kwamen hij en zijn gemalin naar Kleef; Willem III begroette er hen zeer vriendelijk en bood hun een revue aan op de Mookerheide. Het werd een zeer geslaagde samenkomst. Hun zoon Philips Willem vertoefde spoedig daarna in Den Haag en werd er zeer gefêteerd, o.a. op een groot bal in het Huis Ten Bosch op 's Prinsen verjaardag. In deze dingen werd het schelle buitenlandsche resultaat van Lodewijk's vermetelheid zichtbaar. En als nu de Fransche koning in hetzelfde jaar aanspraak gaat maken op de Palts, waar met een broeder van Liselotte de dynastie is uitgestorven, dan wordt de politieke kant van wat Willem III als de hoofdbedoeling van den Franschman had aangewezen, opnieuw onder de aandacht gebracht. Het Katholieke Duitschland raakt sterk in beweging; Leopold I en de Groote Keurvorst komen tot elkander.

Dit was voor Willem III zeer hoopvol en hij volgde het met de grootste belangstelling. Maar zijn meeste aandacht besteedt hij elders: aan het land van zijn moeder en zijn vrouw. Jacobus II werd er in 1685 koning: een Katholiek op den Engelschen troon, hoofd van de Anglikaansche kerk, die de Engelsche staatskerk was en door wetten, waarbij onder meer het bekleeden van staatsambten aan andersdenkenden, bepaaldelijk aan Katholieken, werd verboden, werd beschermd. Zeer terecht lette Willem III in de eerste plaats op de gevolgen, die dit zou hebben, want dit kon voor de nieuwe Europeesche uitbarsting, die begon te dreigen, beslissend worden.

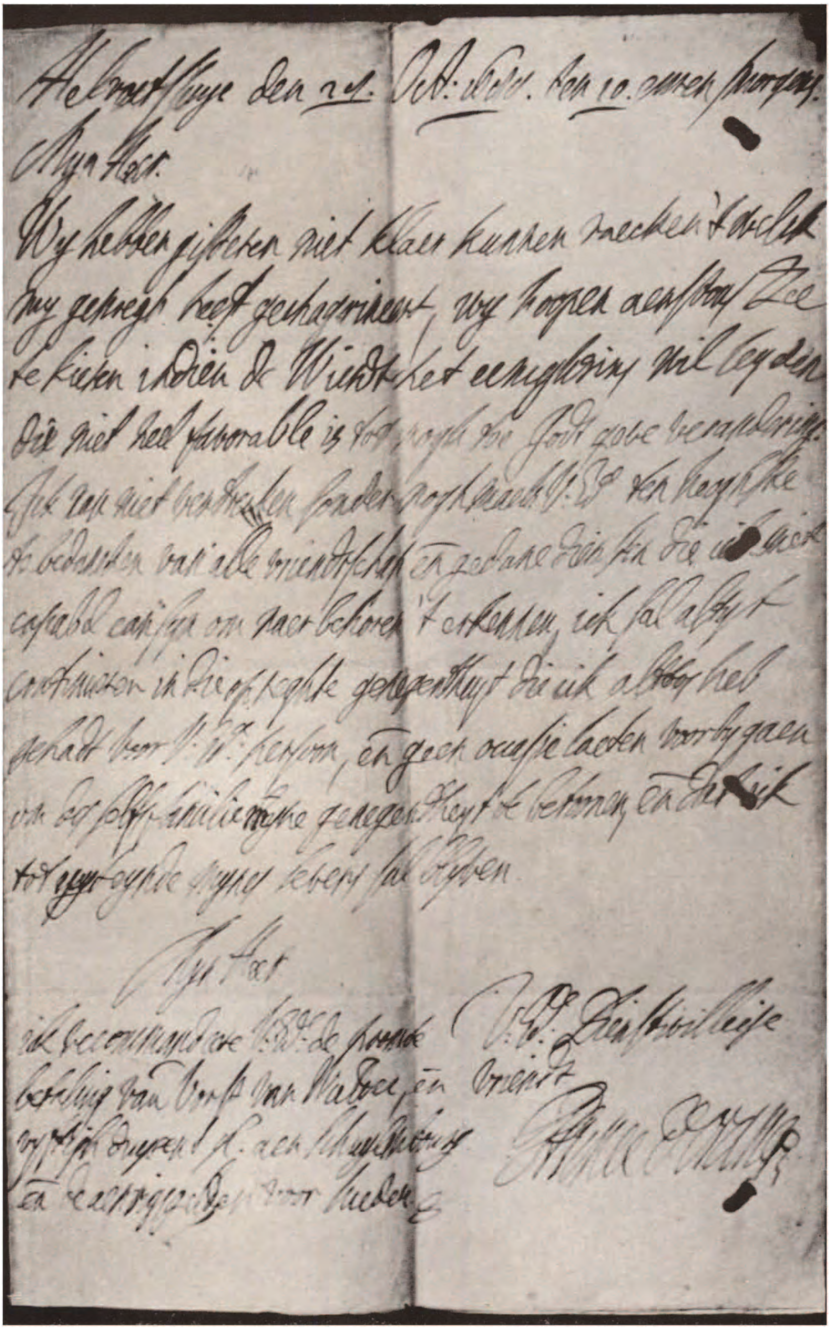
Helvoetsluys den 28. Oct: 1688. ten 10. uyren 's morgens.

Myn Heer.

Wy hebben gisteren niet klaer kunnen maecken 't welck my geweldigh heeft gechagrineert, wy hopen aenstonds Zee te kiesen indien de Windt het eenighsints wil lyden die niet heel favorable is tot nogh toe Godt gebe verandering. Ick kan niet vertrecken sonder nogh eens U:Ed: ten hooghste te bedancken van alle vriendtschap en gedane diensten die ick [illegible] capabel [illegible] om naer behooren 't erkennen, ick sal altyt continueren in die opreghte genegentheyt die ick altoos heb gehadt voor U:Ed: persoon, en geen occasie laeten voorby gaen om [illegible] genegentheyt te betoonen en dat ick tot eyndt myns levens sal blyven

Myn Heer

U:Ed: Dienstwilligste vriendt

[illegible]

ik recommandere U:Ed: de [illegible] van Vorst van Waldeck [illegible]

Willem III aan Fagel, 28 October 1688

Afscheid van Willem III van Mary (1688)

Zijn politiek in deze zeer precaire en moeilijke aangelegenheid stijgt tot het ware meesterschap. Er dient een afzonderlijk hoofdstuk aan gewijd.

6. Hoe en waarom Willem III koning van Engeland werd.

De belangstelling van Willem III voor de binnenlandsche verhoudingen in Engeland begint niet met de regeering van zijn schoonvader. Zij dateert, zooals ik vroeger al heb aangewezen, van het begin van zijn stadhouderschap af, als hij de politiek van Karel II bestrijdt. Zij wordt van zeer groote beteekenis, als de oppositie in het Lagerhuis na den vrede van Nijmegen pogingen onderneemt — die ten slotte mislukken — om den Katholieken troonopvolger bij een wet van de regeering uit te sluiten. Natuurlijk was deze aangelegenheid voor hem van zeer groote beteekenis: 't tweede huwelijk van Jacobus II was tot dus ver kinderloos. Of Willem zelf òf zijn vrouw hadden op de opvolging de naaste aanspraak. Daarom trachtte een deel der oppositie, die vooral van de Whig-partij uitging, zich met hem in verbinding te stellen — kon het, zijn steun te verwerven.
Welnu! — we zijn dan in 1680 en 1681 — toen heeft de zeer fijn aanvoelende politicus, die Willem III was, onmiddellijk begrepen, wat zijn houding moest zijn: zich niet met één der partijen verbinden, bovenal — als in 1672 in Holland — trachten te vereenigen en te verzoenen; maar de rechten van zijn vrouw en hem zelf — aan welke dan ook de prioriteit mocht toekomen — moesten in elk geval gerespecteerd blijven. Daarom was er één omstandigheid, die hem toen zou hebben kunnen bewegen zich effectief met het geval in te laten: wanneer de onechte zoon van Karel II, de hertog van Monmouth, die door de felsten onder de Whigs als opvolger gepousseerd werd, inderdaad een kans zou krijgen! Als Monmouth in de hitte van den partijstijd naar Nederland vlucht, zegt Willem III tegen hem: „wij kunnen goede

vrienden zijn in alles behalve in het geval gij aan de kroon mocht denken". Maar 't was niet noodig in te grijpen, want Monmouth kreeg geen groote kans, en toen hij later, in 't begin van de regeering van Jacobus II, een zeer onvoorzichtige poging waagde, om den nieuwen Koning te verdringen, werd hij vrij gemakkelijk verslagen. Onmiddellijk biedt Willem III zijn schoonvader bij deze gelegenheid de hulp van de Schotsche en Engelsche troepen in Nederlandschen dienst aan.

Maar overigens hield Willem III zich op den uitkijk. Ongetwijfeld was hem de opvolging van Jacobus II het aangenaamst, al moet hij gevoeld hebben, dat er groote moeilijkheden zouden ontstaan. Hij met zijn autoriteitsbesef stelde van zelf het koninklijk prerogatief zeer hoog, en een inbreuk op de successie moest hij reeds daarom afkeuren. Theoretiseeren over de vraag òf Whigs dan wel Tories — partijnamen, die juist in dezen strijd in Engeland waren ontstaan — het meest gelijk hadden, heeft hij niet druk gedaan. Dat lag niet in zijn aard. Hij zag ook dit geval bovenal van den praktischen kant, en dan natuurlijk in de allereerste plaats vanuit het oogpunt van zijn buitenlandsche politiek.

Geheel dezelfde lijn als in den strijd over de uitsluiting van York volgde Willem III eerst ten opzichte van den tegenstand tegen de de Katholieken begunstigende politiek van Jacobus II, die heel spoedig intrad. Afwachten, zich niet naar één zijde binden. Maar daarom liet hij de dingen niet geheel op hun beloop. In 't voorjaar van 1687, toen de spanning toenam, zond hij een bijzonder waarnemer naar Engeland in den persoon van Weede van Dijkvelt en deze kreeg bij zijn terugkeer sympathiebetuigingen van zeer verschillende kanten voor den Prins mede. Van dien tijd af dateeren zijn nauwere betrekkingen met verscheidene hooggeplaatste Engelschen. En tevens bakende hij tegelijkertijd zijn standpunt tegenover zijn schoonvader af. Deze had hem gevraagd om steun in zijn politiek, die hij eigener autoriteit met een verdraagzaamheidswet had bekroond.

Daarop was 's Prinsen antwoord: „er is geen persoon in de wereld, die grooter afkeer van alle soorten van godsdienstvervolging heeft dan ik, maar ook kan ik niet besluiten iets te doen ten nadeele van den godsdienst, dien ik belijd, en daarom kan ik niet medewerken in wat Uwe Majesteit van mij vraagt". Hier speelt niet alleen het kerkelijk motief een rol, maar even goed het politieke. De wetten, door koning en Parlement gemaakt, konden niet door één van deze gewijzigd worden. Willem III geeft met dit inzicht te kennen het Parlement in Engeland als een gegroeide, gevestigde macht te beschouwen, naast den Koning, even goed als hij de macht der Staten in de Republiek had leeren eerbiedigen. Hieruit volgt echter volstrekt niet, dat hij zich toen reeds geroepen zou achten het Parlement te komen verdedigen en dus tegen den Koning op te treden, al werd de verhouding tot zijn schoonvader, die nooit hartelijk was geweest, er niet beter op.

In 1688 begon uit de spanning het gevaar voor een crisis, voor een burgeroorlog, te ontstaan. Jacobus' bevoorrechting van de Katholieken ging verder en verder. Toen werd door aanzienlijke Engelschen Willem III aangespoord naar Engeland over te komen. In April verklaarde hij zich hiertoe in beginsel bereid, maar alleen, indien hij schriftelijk uitgenoodigd zou worden door personen, die mochten verondersteld worden den geest der natie weer te geven; tot redding van natie en religie zou hij dan komen. Toen was de Prins dus overtuigd geworden, dat tegen Jacobus II, die de wetten geschonden had, — zoodat de fundamenten van het rijk bedreigd werden —, een gewapend optreden geoorloofd was: niet om den koning af te zetten; alleen om hem te dwingen de wetten, en dus de Protestantsche religie, te herstellen en te handhaven.

In Juli kwam de uitnoodiging, door zeven aanzienlijke Engelschen, vier Whigs en drie Tories, onderteekend. De Prins aarzelde geen oogenblik met de aanneming. De vervolging van zeven Anglikaansche bisschoppen om

hun verzet tegen den Koning en hun vrijspraak hadden toen juist heel duidelijk gemaakt, hoe hoog de spanning was gestegen. De geboorte van een prins van Wales, door velen als een ondergeschoven kind beschouwd, had bovendien 't vooruitzicht op de voortduring van een Katholieke heerschappij geopend.

De uitrusting van de expeditie, die direct na de aanneming der uitnoodiging begon, liep vlot van stapel. De Staten stelden een leger en een vloot beschikbaar. De Republiek zou door nieuwe Brandenburgsche, Brunswijksche en Hessische troepen worden gedekt. Dit was hoog noodig, omdat juist wanneer Willem III zijn expeditie voorbereidt, de tegenstellingen op het vasteland tot de uitbarsting komen om een conflict in het aartsbisdom Keulen, wat tot een oorlog van Frankrijk met het Huis Habsburg leidt, waarin spoedig ook de Republiek wordt betrokken. Lodewijk XIV laat Willem III naar Engeland trekken, hij zal ondertusschen zijn heerschappij in Europa bevestigen. Willem III laat zijn tegenstander begaan en denkt: als ik eerst Engeland maar aan mijn zijde heb!

Hier ligt de spil, waarom Willem's geheele politiek draait, te kijk. Hoe belangrijk de motieven voor 's Prinsen expeditie naar Engeland, op zich zelf beschouwd, mogen geweest zijn, zij blijven altijd ondergeschikt aan die het hoofddoel bepalen. Kwam er in Engeland definitief een Katholieke regeering of brak er een burgeroorlog uit, in beide gevallen zou het voor het Europeesche bondgenootschap, dat Willem III zocht, verloren zijn. Men fluisterde reeds van een Fransch-Engelsch verbond en dacht hier te lande met schrik aan 1672. Dit verklaart mede, waarom de Staten den Prins zoo gewillig hun bijstand verleenden. Maar het was *zijn* expeditie of liever die van de Prinses en hem samen; de Republiek was alleen auxiliair!

De voorbereiding der expeditie was einde October gereed: een oorlogsvloot van een 50-tal schepen met ruim 200 transportschepen en een landingsleger van

Penning op de landing bij Torbay

Overtocht naar Engeland — Vertrek uit Hellevoetsluis 11 Nov. 1688

ongeveer 14.000 man. Arthur Herbert, de Engelschman, die de uitnoodiging van de Zeven overgebracht had, was door Willem III geëngageerd naast de Nederlandsche bevelhebbers Evertsen en Almonde. Hij zou het opperbevel over de vloot aanvaarden, als het met de Engelsche vloot tot een treffen mocht komen. De Fransche maarschalk Schomberg, Hugenoot en refugié, vergezelde den Prins, om hem zoo noodig in het opperbevel over de troepen bij te staan. Nadat het eerste uitzeilen door een harden storm mislukt was, begunstigde een „Protestantsche" wind het tweede. Zonder eenig ongemak had de landing plaats op de Engelsche Zuid-kust, bij de Torbay, op den dag na 's Prinsen verjaardag. Even voorspoedig ging de opmarsch naar Exeter, en weldra, toen de eerste teekenen van partij kiezen van Engelsche zijde voor den Prins bekend werden, die verderop. Tegenstand van eenige beteekenis werd niet ontmoet, de troepen gedroegen zich voorbeeldig. De Engelsche koning liet het niet op een treffen aankomen; hij moest 't aanzien, dat verscheidene aanzienlijken uit zijn omgeving, onder wie de graaf (later hertog) van Marlborough, prins George van Denemarken, gehuwd met Mary's zuster Anna, — die ook zelf de partij van haar vader verliet —, naar den Prins overliepen. Van Londen uit knoopte hij onderhandelingen met zijn schoonzoon aan, maar voordat deze tot een goed einde waren gebracht, nam hij de vlucht naar Frankrijk.

Dat hij inderdaad niet met de bedoeling, om zijn schoonvader te onttroonen, naar Engeland kwam, heeft Willem III het pregnantst uitgedrukt in een brief aan een zijner vrienden in België, en hij voegt er aan toe: „ook zal ik de Katholieken in Engeland niet uitroeien; ik vind mij in eer en geweten verplicht er de onderdanen te gaan steunen in hun wetten en godsdienst en hun gewetensvrijheid te bezorgen in overeenstemming met die wetten". Zoo moet men ook verstaan het opschrift op de banier met de wapens van Prins en Prinses: „For liberty and protestant religion", met er onder: „Je

maintiendrai". Willem III heeft in trouwe gemeend, dat een regeling te treffen zou zijn, waarbij zijn schoonvader zou gehandhaafd kunnen worden als koning, met beperking van zijn macht door een soort van regentschap, waaraan de Prins wel deel zou hebben moeten nemen. Een dergelijk plan had hem ook reeds in 1680 en 1681 in de hitte van den parlementairen strijd om York's uitsluiting voor den geest gestaan.

Jacobus' vlucht verijdelde dit plan, dat in de praktijk de grootste moeilijkheden had moeten opleveren. Zoodra Willem van de vlucht hoorde, die hij in laatste instantie begunstigd heeft, liet hij zijn schoonvader buiten zijn verdere berekening. Onmiddellijk rukte hij naar Londen op, den 28sten December 's middags twee uur bereikte hij St. James' Palace, zonder herkend te worden, met Schomberg in een wagentje; Jacobus II had 's morgens Whitehall verlaten, waar Solms' garde den vorigen avond de posten had betrokken. Voelt men wel, welk een groot historisch tafereel, door Nederlanders beheerscht, zich hier afspeelt!

Bij de vorming van een voorloopige regeering, die natuurlijk noodig was, werd Willem III van zelf betrokken. Maar hij nam deze niet op zich, toen zij hem door eenige te Londen aanwezige Lords werd aangeboden, dan nadat hij zich vergewist had, dat de Lagerhuis-leden uit vorige Parlementen hiermede instemden. Toen werd op zijn naam een Conventie bijeengeroepen. Zij is, na vrij lange en moeilijke beraadslagingen, tot het besluit gekomen, om, nu de troon door Jacobus' vlucht vacant was geworden, — zooals men het in theorie voorstelde —, William en Mary samen tot koning en koningin uit te roepen; vooral in het Hoogerhuis was de oppositie heel sterk. Hiermee werd de beantwoording van het vraagstuk wie van beide de beste rechten had ontzeild en tevens werden de voorstanders van beide vereenigd. Maar dit besluit is niet genomen, zonder dat Willem III zeer duidelijk aan enkele der voornaamste Lords, zooals Danby en Halifax, zijn eigen meening had kenbaar ge-

Koningin Mary

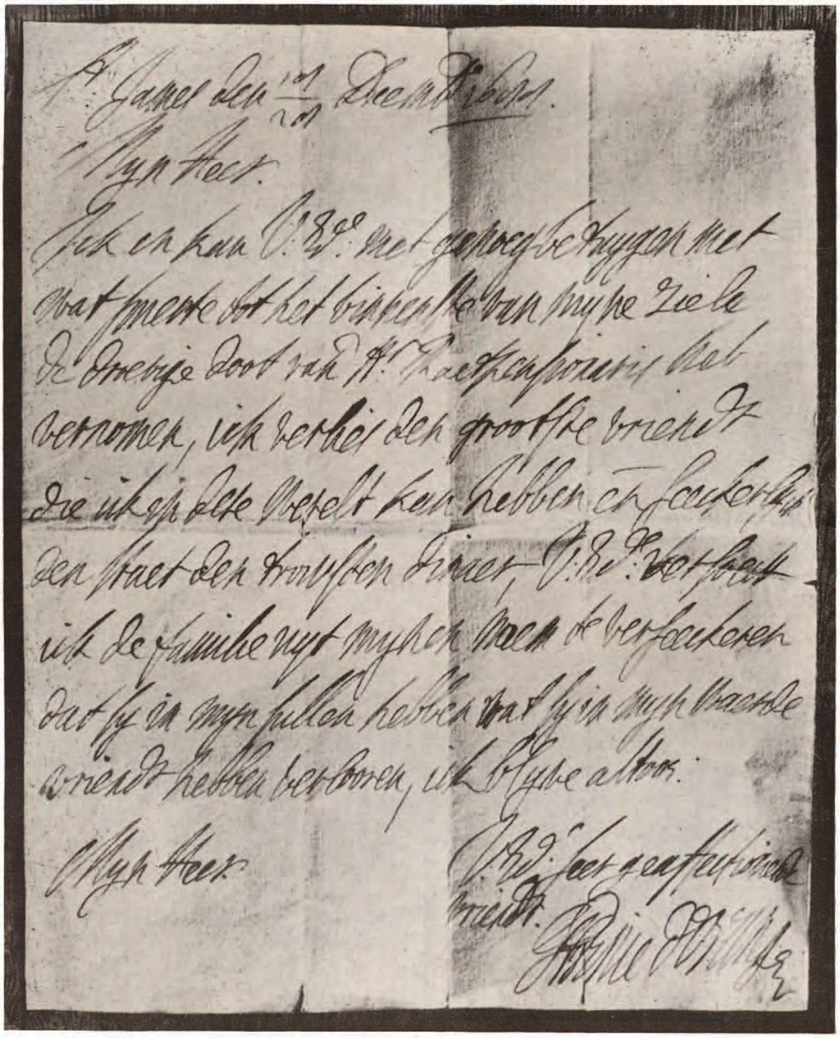

St. James den 18/28 Decemb. 1688.

Myn Heer.

Ick en kan U Ed. niet genoegh betuygen met wat smerte dat het binnenste van myne ziele de droevige doot van Mr. Raetpensionaris heb vernomen, ick verlies den grootste vriendt die ick op dese wereldt kan hebben en seeckerlyck den Staet den trouwsten dinaer, U Ed. ~~het soeet~~ ick de familie uyt mynen naem te versekeren dat sy in myn sullen hebben wat sy in myn waerde vriendt hebben verlooren, ick blyve altoos.

Myn Heer

U Ed. seer geaffectioneerde vriendt.

Prince d'Orange

Willem aan Fagel, 18/28 December 1688

maakt: hij wilde, nu zijn schoonvader gevlucht was, niets meer weten van diens terugkeer of van een regentschap; evenmin van een koningschap van Mary alleen, want hij weigerde, hoe hoog hij haar schatte, te regeeren „by her courtesy". Mary zelf, in een brief aan Danby, verklaarde, dat zij als 's Prinsen gemalin niets anders wilde worden dan wat zij samen met hem en onder hem zou zijn. Zoo en niet anders, uitte zij zich bij een andere gelegenheid, moest de verhouding zijn van man en vrouw volgens goddelijke en menschelijke wetten. En Willem III vervolgde: hij wenschte geen deel in de regeering dan wanneer deze in zijn persoon werd gesteld; wat anderen van een kroon mochten denken, „it was no such thing in his eyes"; kwam men aan zijn wensch niet tegemoet, dan zou hij naar Holland terugkeeren en daar heel gelukkig kunnen leven.

Onze Prins is op verscheidene momenten bij de voorbereiding en de uitvoering zijner expeditie zeer nerveus. Het woelt en het spookt in hem. Hij ziet — zooals dikwijls — bergen van moeilijkheden. Begin Januari aan Waldeck: „indien ge het leven wist, dat ik hier leid, dan zoudt ge medelijden met me hebben; de eenige troost die ik heb is dat God weet dat het niet mijn eerzucht is die me doet handelen". Of later: „ge weet dat de glans van de kroon mij niet verblindt". Maar toen het beslissende moment kwam, nam hij haar met die groote trefzekerheid, die hem dan eigen was, omdat hij begreep dat er geen andere uitweg bestond. Engeland gaf hem de kroon, ofschoon wat onwillig: „want, zooals niemand wist wat *met* hem te doen, zoo wist ook niemand wat *zonder* hem te doen", naar het woord van Halifax.

Zeer spoedig nadat de beslissing gevallen was, kwam Mary, die, uit liefde en uit overtuiging beide, in dit heele emotioneele bedrijf zich onvoorwaardelijk aan de zijde van haar man geschaard had, hem alleen verzoekende haar vader zooveel mogelijk te ontzien, naar Engeland. Den 23sten Februari bood de Conventie haar en haar gemaal de kroon aan, onder voorwaarden die in de

„declaration of right" waren neergelegd. Twee maanden later, 21 April, had de kroning plaats in Westminster Abbey volgens den Anglikaanschen ritus. De koningin had den nieuwen luister met gratie gedragen. De verschijning van den Koning was niet zoo gelukkig: hij kwam te laat en zag er slecht uit. Aan burgemeester Witsen, die met een buitengewoon gezantschap naar Engeland was gekomen, vroeg hij een paar dagen later, hoe hij „de comedie van de kroning" vond en wat hij dacht van „die zotte, oude Paepsche ceremoniën". Dan over de juichende volksmenigte: „Vandaag is 't hier hosannah, — haast zal 't zijn: kruist hem". Hiermede is 't irreëele in Willem's koningschap — al wende 't op den duur wat — zeer duidelijk gemanifesteerd. De reëele beteekenis, die er voor hem in lag, sprak hij uit in de woorden, die hij gebruikte in een antwoord op een adres van het Lagerhuis, dat de verzekering inhield van krachtigen steun, indien hij de wapenen tegen Frankrijk wilde opnemen: „Vandaag is de eerste dag van mijn koningschap". Hij wachtte niet lang met toetreding tot het Groot Verbond van Weenen, dat de oude bondgenooten van 1673 weer had samengebracht met dergelijke doeleinden als toen.

Niettemin ligt er in deze groote gebeurtenis van de roemrijke, bloedelooze revolutie een sterk tragische noot van persoonlijken aard. Fagel, een der voornaamste promotoren van de expeditie, stierf vóórdat Willem III Londen bereikt had. Bentinck, de andere voorname promotor, verloor in denzelfden tijd zijn eerste vrouw, wier ernstige ziekte hem niet belet had zijn meester naar Engeland te volgen. Aan Willem III's physiek stelden de tocht en de emotie al te zware eischen: onderweg van Exeter naar Londen zag zijn secretaris hem „seer hoestende ende verkoudt zijnde"; hij noteert ook reeds opgeven van bloedige slijm. Als Mary te Londen komt, merkt zij op, dat haar gemaal er heel slecht uitziet en sterk vermagerd is. Zij zelf houdt zich vroolijk, maar, als ze met Willem alleen is, komen er tranen van vreugde

Gulielmus Tertius D. G. Angliæ
Scotiæ Franciæ et Hiberniæ Rex &c.
G. Kneller Eques ad vivum pinx.
I. Smith fec. et exc.

Landing in de Oranje-polder (1691)

over het weerzien en van smart, omdat de ontmoeting in Engeland moest zijn: beiden voelden het verlies van de vrijheid, „die wy achter ons hadden gelaten". Beiden wisten, dat ze voortaan gebonden zouden zijn door het koninklijk ceremonieel, dat overigens de Koningin het best gedragen heeft, met al de gratie, die haar eigen was. Deze allen brachten hun offer.

In één opzicht volgden Koning en Koningin de gewoonte, die ze zich in Nederland hadden eigen gemaakt: hun leefwijze hield haar eenvoud en zij verbleven veel buiten. Whitehall en St. James' Palace benauwden Willem III als het Binnenhof en het Noordeinde. In Engeland trok hen Hamptoncourt het meest, het oude paleis uit den Tudor-tijd, waar in hun tijd de groote „State Rooms" bijgebouwd zijn, en ook Kensington, dat zij hebben laten optrekken, luchtig en frisch in een ruime omgeving. Maar ook toen hij hier kon verblijven, bleef het heimwee naar Holland hem bij. In Mei, als 't Haagsche kermis is, tegen Huygens: „O, dat men soo, gelijck een vogel door de lucht, eens konde overvliegen! Ik gaf er wel hondert duysent gulden om — ja, wel twee hondert duysent".

7. De Stadhouder-Koning tegen den Zonnekoning aan de winnende hand. — Einde van Willem III.

„Dubbeld-mannenwerk" noemde burgemeester Hooft Oldenbarnevelt's arbeid in zijn functie van landsadvocaat van Holland en leider der Republiek. Hoe zou hij de combinatie van het Engelsche koningschap met de ambten in de Republiek, die in de persoon van Willem III vereenigd waren, betiteld hebben? Het is een eenige vertooning in de wereldgeschiedenis, dat een man van het gestel van Prins Willem den er aan verbonden last dertien jaar lang getorst heeft. Deze opmerking maakte ik reeds vroeger in mijn biografie van den Stadhouder-Koning, waaraan ik uiteraard hier veel ontleend heb. Men mag er zich niet over verbazen, dat Willem III

het geheele gebouw niet dragen kon, dat hij veel moest overlaten en dat er ook wel eens steenen aan den kant vielen.

Hoofdzaken stonden hem altijd heel duidelijk voor oogen, over bizonderheden maakte hij zich niet al te druk, als zij *het* groote doel maar niet in den weg kwamen. Vooral in Nederland heeft hij van 1688 af veel op zijn beloop gelaten, moeten laten. Diegenen, die aan zijn krachtige leiding gewend waren, voelden het direct, dat er iets veranderd was. De „rug" van de regeering is weg, schreef Job de Wildt, de secretaris van de admiraliteit van Amsterdam, die ook een der zeer nuttige helpers bij de expeditie van 1688 geweest was, en Waldeck en Amerongen klaagden steen en been over de machinatiën en intrigues in Den Haag, waaronder de zaken te lijden hadden. Men is, bij het lezen van zulke uitingen, geneigd te meenen, dat eigenlijk al met 1688 een nieuw stadhouderloos tijdperk in de voornaamste gewesten der Republiek aanvangt. Bij nadere beschouwing blijkt zulk een meening onjuist. De „republiquains" weerden zich wel en trachtten „U Mats. creaturen te supprimeren", zooals een aanhanger aan Willem III schreef. Maar diens autoriteit in de Republiek was zóó groot — en zijn persoon kreeg door den koningsmantel zooveel meer relief —, dat alle verzet er op afstuitte, zoodra hij zelf ingreep. Duidelijk spreekt hier de Amsterdamsche kwestie van 1690. De groote stad — „waarvoor ik altijd vrees heb", had de Prins eens gezegd — weigerde, met een beroep op een privilege uit de dagen van Prins Willem I, de nominatie voor de electie van nieuwe schepenen naar Engeland op te zenden. Willem III achtte zich aan dit privilege niet gebonden. Er brak een zeer scherp conflict uit, waarbij stad en Prins beide opnieuw zware bedreigingen uitten, de laatste zelfs zeggende, dat hij alle Amsterdamsche schepen in Engeland zou laten aanhouden. Maar geen van beide zette deze dreigementen in daden om. Bentinck, door den Koning tot verdediging van zijn recht naar de Republiek gezonden, slaagde er in, met behulp

van groote eenstemmigheid in de Staten van Holland, Amsterdam een nederlaag te bezorgen: behalve in den vorm moest de stad toegeven. Eigenlijk lag de ondergrond van het geschil dieper dan aan het licht kwam. Amsterdam had op zeer onhandige wijze een poging gewaagd om, nu de stadhouder afwezig was en veel afwezig zou moeten blijven, voor bepaalde gevallen een bizondere regeling te treffen. Dat was eigenlijk heel verstandig; men deed het ook in Engeland: als Willem III hier afwezig was, nam de Koningin de regeering waar, en na haar dood deed dit een college van Lords Justices. Maar de regeering van de Republiek was heel wat anders dan die van Engeland. De bevoegdheden waren hier te lande zoo veel minder vast omschreven, en toen Amsterdam met een aangelegenheid van zich zelf begon, was Willem III direct bang, dat het op zijn macht voorzien was . . . Toen gebeurde er niets.

Veel meer moeite dan de Republiek gaf Engeland aan Willem III. Natuurlijk! Veel moest nieuw geordend worden en de nieuwe Koning moest zich in zijn nieuwe taak inleven. Hij kende de praktijk van de Engelsche regeering niet uit lange ondervinding en hij had in den beginne moeite de staatsinstellingen uiteen te houden. Voor het partijwezen had hij weinig belangstelling; hij beschouwde de partijen al heel spoedig als gedreven door persoonlijke belangen, waartoe de toenmalige Engelsche leiders hem ook zeer veel aanleiding gaven: „pour leur amitié vous savez ce qu'il a à conte(r) là dessus en ce pays icy". Het Parlement ontzag hij, evenals hij de beperkingen van de koninklijke macht, bij de troonsbestijging vastgelegd, respecteerde. Met groote zorg stelde hij zelf de redevoeringen, die hij voor het Parlement moest houden, samen. Dat de invloed van het Parlement toenam, wat door de gebeurtenissen van 1688 van zelf sprak, heeft hij niet kunnen tegenhouden, maar het evenmin bevorderd: hij was óók voor de handhaving van het koninklijk prerogatief naar Engeland gekomen. Zooveel mogelijk conserveerend kan men den geest van

zijn regeering het best noemen. Van een eigenlijk parlementaire praktijk was geen sprake, en sterke oppositie kon hij moeilijk verdragen: de „Commons", zei hij eens, behandelen mij als een hond. Hij steunde beurtelings op Whigs en Tories, liefst op een combinatie van gematigde elementen uit beide partijen. Hierin had hij flair. Hem was het er het meest om te doen „votes" voor zijn oorlog te krijgen, en ook hiermede had hij geluk. De City steunde hem van den beginne af ter dege. Het is begrijpelijk, dat hij in de financiën belang stelde. Hij bezocht geregeld de „Exchequer", en de oprichting van de Bank van Engeland heeft hij graag begunstigd. De ceremoniën van de Anglikaansche Kerk aanvaardde hij — alleen weigerende het opleggen der hand aan melaatschen —, en de geestelijkheid, die voor een deel sterk tegen hem was, dwong hij, met eenige moeite, tot gehoorzaamheid. Hij begunstigde een groote mate van verdraagzaamheid, als in de Republiek, maar kon niet gedaan krijgen, dat de Presbyterianen, die hem het naast stonden, tot staatsambten benoembaar werden verklaard. Al zei de Koning: „Ick sie wel dat dit volck niet voor mij, noch ick voor dit volck gemaeckt zijn", over 't algemeen vond men een behoorlijken modus vivendi.

De grootste beteekenis van zijn regeering voor Engeland ligt hierin, dat er een einde kwam aan een lange reeks van jaren vol binnenlandsche twisten en dat de krachten voor een grootere nationale ontwikkeling naar buiten vrij werden. Het Engelsche volk is den oorlog tegen Frankrijk gaarne aangegaan, al heeft het kwalijk beseft, dat er een tweede honderdjarige oorlog begon. Voorloopig ging 't nog maar alleen om het tegengaan van de overheersching van Frankrijk in Europa, juist waarom het Willem III te doen was. Daarin konden natie en nieuwe Koning uitnemend samenwerken. En in die samenwerking ging Nederland geheel met hen mede. De verhouding van beide landen bleef geregeld door de verdragen van 1674 en 1678, die hernieuwd werden. Beide bleven, in hun regeering, geheel zelfstandig en

Intocht van Prins Willem III in Den Haag
Inhaling aan de Westeinderbrug 31 Januari 1691

Eerepoort bij den intocht op het Buitenhof

De Stadhouder-Koning

Willem III heeft hieraan zorgvuldig de hand gehouden.

De Republiek toonde meer animo dan in den vorigen oorlog. Natuurlijk omdat men zich nu sterker voelde, maar ook omdat Amsterdam er zijn belang in ging zien, om niet alleen de Franschen uit de Zuidelijke Nederlanden te houden, maar er tevens eigen invloed te vestigen. Het waren burgemeesteren van Amsterdam, die door één hunner aan Heinsius lieten vragen, of 't niet dienstig zou zijn eenige steden in de Zuidelijke Nederlanden „in onse handen" te laten stellen, hetzij als waarborg voor geleend geld of „andersints". Hier krijgt de barrière-gedachte een economischen ondergrond.

Het heeft twee jaar geduurd, vóórdat Willem III naar het vasteland kon terugkeeren. Want eerst toen konden geheel Groot-Brittannië en Ierland als nieuw georganiseerd en gepacificeerd gelden. De allermeeste moeite had Ierland gegeven. Hier was, reeds in 1689, Jacobus II met Fransche hulp geland en de grootendeels Katholieke bevolking koos er zijn zijde. Het werd noodig, dat de schoonzoon er zelf heenging, om den schoonvader te bestrijden. De eerste overwon in den voortreffelijk geleiden slag aan de Boyne, de eenige beslissende overwinning te velde, die hij heeft behaald. Jacobus II nam de vlucht en bestreed van uit St. Germain Willem III voortaan meer dan eens met moord-pogingen, een middel waartoe de laatste nooit zijn toevlucht heeft genomen.

Den Haag was in feesttooi, toen de Koning er, na een stormachtigen overtocht, in Februari 1691 eindelijk zijn intocht deed. Er was groot enthousiasme en Willem III vond, toen de Engelschen in zijn omgeving hun verbazing over zulk een geestdrift uitspraken, gelukkige woorden, om de afwezige Koningin te herdenken: „ik ben de favoriet niet; als Mary er bij was geweest, dan zou je nog eens wat anders hebben gezien".

Er werd juist een groote conferentie van de bondgenooten gehouden in Den Haag. Een groot aantal vorsten, onder wie de keurvorsten van Beieren en Brandenburg, en ook de landvoogd der Zuidelijke Nederlanden, waren

er voor overgekomen. Willem III wist wat hij wilde: „machtige legers en een spoedige en nauwe vereeniging van alle de kragten der bondgenooten moeten het werk uitvoeren". Hij dacht — als in 1674 — aan een gecombineerden aanval op Frankrijk, maar zóó ver bracht hij 't ook nu niet. Stellig was zijn autoriteit zeer veel grooter dan toen; niemand betwistte hem meer het opperbevel over de geallieerde legers in de Zuidelijke Nederlanden, waar hij uitsluitend werkzaam bleef. De omstandigheden waren beslist gunstiger dan in den vorigen oorlog: aan de Oostzee heerschte rust, op Brandenburg en de Brunswijksche vorsten kon nu geregeld gerekend worden; maar de Keizer werd beziggehouden door een oorlog met de Turken, en dit maakte het Rijnfront in Duitschland minder sterk.

Bovendien stond Frankrijk nog immer heel vast. Het oorloogde niet ongelukkig in de Zuidelijke Nederlanden in de jaren, toen Willem III in Engeland werd beziggehouden. En nadat hij zelf op het oorlogstooneel verschenen was, bleef de maarschalk de Luxembourg voorloopig in het voordeel. Steden als Bergen en Namen gingen verloren. In twee veldslagen, bij Steenkerken en Neerwinden, was de Stadhouder-Koning de verliezende, ofschoon niet de geheel verslagen, partij. Aanslagen op een Fransche haven, als Duinkerken en Brest, hadden geen succes, al had de Fransche vloot zelf bij La Hague een zware nederlaag geleden. Maar in 1695 komt de ommekeer. Dan herwint Willem III, met behulp van den generaal-majoor Menno van Coehoorn als leider van het eigenlijke belegeringswerk, Namen (1695). Zóó, als een keerpunt, heeft men dit toen ter tijd reeds beschouwd. Een „maître-homme" noemde men Willem III nu zelfs in Frankrijk.

Het werd hoog tijd. Willem III verouderde in deze jaren sterk. De dood van zijn gemalin trof hem heel gevoelig. Ik weet niet, schreef hij aan Heinsius kort daarna, of ik nog „bequaem" zal zijn „om den oorlogh te voeren". Het heen en weer reizen elk jaar — in het

Penning op den vrede van Rijswijk

Koning Willem III

voorjaar naar Nederland, in het najaar terug naar Engeland — en de voortdurende drukke, afmattende werkzaamheden vermoeiden hem sterk. Toch ondernam hij in den herfst van 1695 een tocht door verscheidene streken in Engeland, dat hij weinig kende. De ontvangst was hartelijk. Men voelde wederkeerig, dat men in een onbewuste alliantie samen leefde. Het volgende jaar was er zelfs een oogenblik van ontroering, toen een nieuwe samenzwering van Jacobitische zijde tegen den Koning, die met een Fransch invalsplan in Engeland samenhing, aan het licht kwam.

Maar Willem bleef naar vrede haken. Al van 1693 ijverde hij er voor, zoodra hij met zijn altijd helder inzicht in de algemeene verhoudingen had begrepen, dat het doel der groote alliantie van 1689, het herstel van den toestand bij de vredes van Munster en de Pyrenaeën, onbereikbaar was. Zijn succes van 1695 noch zijn groeiende populariteit in Engeland brachten hem op een ander pad. Er is hier in het wezen der zaak groote overeenstemming met zijn beleid in den vorigen oorlog. Ook thans hield hij rekening met de stemming in de Republiek, vooral van Amsterdam, die, ofschoon niet in zoo sterke mate als vóór 1678, naar vrede begon te verlangen. Even goed als met een soortgelijke stemming in Engeland. Hij begreep beter dan iemand, dat 't ook om de financiën noodig was den oorlog niet langer te rekken. Hoe vergissen diegenen zich, die meenen, dat Willem III een man van uitersten was!

Ditmaal heeft hij persoonlijk op het tot stand komen van den vrede van Rijswijk (1697) — gesloten op zijn huis te Nieuwburg — een zeer grooten invloed gehad. Ook nu hield hij vast aan de overtuiging, dat het een algemeene vrede moest worden, wat dan ook vrijwel gelukt is. Dit was mogelijk, omdat Frankrijk, welks krachten zeer geleden hadden, zich tot niet onbelangrijke tegemoetkomingen bereid toonde. Luxemburg kwam aan Spanje terug, Lodewijk XIV erkende zijn grooten tegenstander als koning van Engeland. Ik noem alleen

deze bepalingen, omdat zij goed duidelijk maken, hoe ver Willem III het als overwinnaar had gebracht. Voor zich zelf zou hij Oranje en alle door Frankrijk wederrechtelijk in bezit gehouden landen, dus ook de goederen in Franche-Comté en Vianden en St. Vith, terugkrijgen; bij een afzonderlijke overeenkomst van 1699 beloofde Frankrijk nog een bedrag van f. 700.000 als schadeloosstelling te zullen betalen; dit was in 1702 reeds voor twee derden betaald.

Als de gelijke in macht stond thans de Stadhouder-Koning naast den Zonne-koning. Als zoodanig heeft hij na den vrede van Rijswijk getracht een nieuwen oorlog te verhoeden in samenwerking met zijn ouden tegenstander. Die oorlog dreigde te zullen voortkomen uit het openvallen der Spaansche successie, als de laatste, kinderlooze Habsburger kwam te overlijden. Verscheidene candidaten stonden met hun aanspraken gereed. Het was een grandiose gedachte van Willem III, om door een regeling vooraf een gewapende botsing tusschen de pretendenten, waarvan Lodewijk XIV er één was, te voorkomen. Portland kreeg opdracht er over te spreken, toen hij als buitengewoon ambassadeur naar Parijs ging, en Lodewijk XIV legde bereidheid aan den dag op de gedachte in te gaan. De besprekingen werden voortgezet te Londen, op Het Loo en in Den Haag en leverden uitteraard zeer groote moeilijkheden op. Toch leidden zij tot een resultaat, neergelegd in een Fransch-Engelsch-Nederlandsch verdrag, dat een verdeeling der Spaansche monarchie onder de pretendenten beoogde. Zoo alleen kon een „balance" in Europa bewaard blijven. Het was de eigenste politiek van Willem III, die hier triumfeerde. Een eervolle en nuttige vrede voor het Christendom was het hoogste doel, dat hem tijdens den laatsten oorlog voor den geest gestaan had, zooals hij het zelf heeft uitgedrukt. Hiernaar streefde hij nu, in de eerste plaats in samenwerking met Frankrijk, dat hij niet meer te vreezen had.

Maar Willem's politiek leed schipbreuk. De andere

Verbeelding
der Stervende Koning van Engeland,
Schotland, Vraukryk en Yrland. etc. etc. etc.
WILHELM DE III.
den 19. Maart 1702.
Hier Daald d' Oranje Zon 't ontzachlykst Weirelds Wonder,
Beschermer van 't Geloof, de Regterhand van Staat.
Te vroeg voor Albion en Nagebuuren, Onder.
Waar voor gantsch Nederland en 't Ryk aan 't kwynen staat,
En 's Konings Dood Betreurd, terwyl elk Smelt in Traanen.
Zo wel de Bondgenoot als Britsche Onderdaanen.

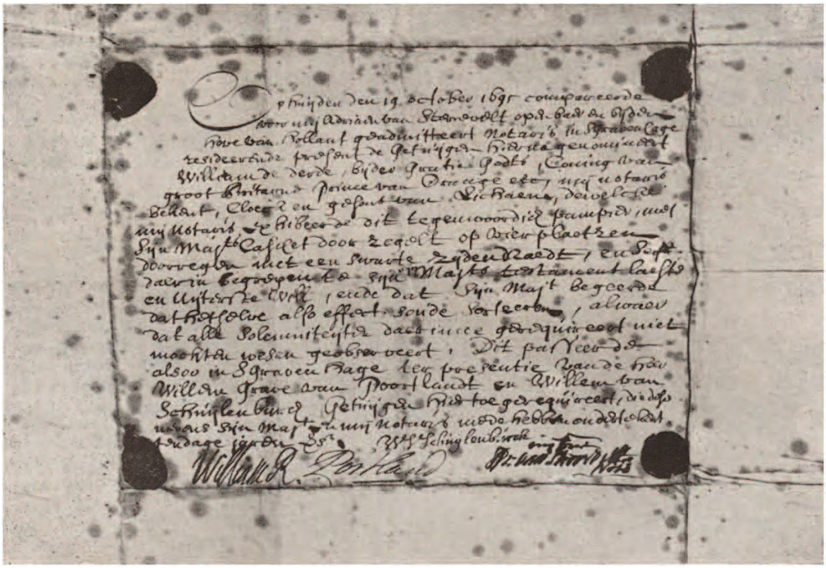
Op huyden den 19 october 1695 compareerde
voor mij Adriaen van Stamvoort op de [illegible]
Hove van Hollant geadmitteert Notaris in 'sGravenhage
residerende present de getuygen hierna genoemt
Willem de derde, bij der gratie Godts, Coning van
groot Brittannie Prince van Orange etc, mij notaris
bekent, cloeck en gesont van lichaem, dewelcke
mij Notaris exhibeerde dit tegenwoordich pampier, met
Syn Majts Casjet door zegelt op vier plaetzen
doorregen met een swarte zyden kaedt, en seyde
daerin begrepen te zyn Zyn Majts testament laetste
en Uytersten wille, ende dat Syn Majt begeerde
dat hetselve alsoo effect soude sorteren, alwaer
dat alle solemniteyten daertoe gerequireert niet
mochten wesen geobserveert. Dit passeerde
alsoo in 'sGravenhage ter presentie van de Heer
Willem Grave van Portlandt en Willem van
Schuylenburch getuygen hiertoe gerequireert, die dese
nevens Syn Majt en mij Notaris mede hebben onderteeckent
ten dage [illegible]
W. v. Schuylenburch
William R. Portland [illegible] Nots

Opschrift van het testament van Willem III van 1695

pretendenten, bepaaldelijk de Keizer, waren niet gemakkelijk te vangen. En Spanje wou er heelemaal niets van weten. Toen Karel II stierf (1 November 1700), bleek hij zijn heele monarchie aan den tweeden zoon van den dauphin te hebben vermaakt. Met Frankrijk's hulp hoopte de laatste Habsburger zijn rijk „totaliter" te kunnen bewaren. Tegen het beroep van Willem III op de Europeesche „raison d'état" werd in Spanje het beschikkingsrecht van den koning over zijn heele monarchie gehandhaafd. Lodewijk XIV, niettegenstaande zijn verdrag met Willem III, aanvaardde het testament, op grond dat de Keizer het verdeelingsverdrag, zooals 't in laatste instantie geworden was, niet had willen goedkeuren.

Het was een bittere teleurstelling voor Willem III, dat hij zich door Frankrijk, zooals hij meende, had laten dupeeren. En al het inspannende werk, dat hij zich getroost had, tevergeefs! Zelfs een nieuwe oorlog, waar hij zoo tegen opzag, in zicht! En er waren nog zoo veel meer zorgen. In Engeland had hij na den vrede zich groote bezuinigingen op het leger moeten laten welgevallen. Er was bovendien een ware campagne tegen de vreemdelingen in het leger en in zijn omgeving en tegen landschenkingen aan gunstelingen (Portland!), vooral in Ierland, losgebroken. De Koning raakte heel bitter gestemd en dreigde er zelfs mede de kroon te zullen neerleggen. En tegenover al die zorgen stond hij heel eenzaam. Uit zijn omgeving was de heele oude garde verdwenen: na Fagel en Waldeck († 1692) ook Portland, die in 1699 al zijn waardigheden neerlegde — en alleen in staatszaken medewerking bleef verleenen — om de groote begunstiging van Keppel, die verheven was tot graaf van Albemarle; ook wel om 's Konings leefwijze, die de soberheid en matigheid van vroegere jaren — na den dood van Mary — had vergeten en zich voor zijn zwak lichaam niet genoeg ontzag. Heinsius bleef een kostbare steun, maar Albemarle kon Portland niet vervangen. Ondertusschen liet 't zieke lichaam zich meer en meer

gelden. Bij zijn laatste bezoek aan Breda in 1700 had hij moeite een kwartier te loopen. Toen hij in het najaar van het volgende jaar van Het Loo, waar hij in de laatste zomers heel veel vertoefde, in Engeland terugkwam, werd hij door „d'aenspraeck van de menschen" zeer moe. „Il avait l'air d'un mort", zei een Fransch agent.

Toen was het al zeker, dat er een nieuwe groote oorlog zou komen: om de Spaansche successie. Bij Leopold I, die zich onmiddellijk tegen de opvolging van den Bourbon had verzet, sloten zich de zeemogendheden aan, zoodra zij merkten, dat de nieuwe Spaansche koning, heel onvoorzichtig, aan zijn grootvader veel voordeel en invloed inruimde. In September 1701 kwam een nieuw groot verbond in Den Haag tot stand. Kort daarop erkende Lodewijk XIV, bij den dood van Jacobus II, diens zoon Jacobus III als koning van Engeland. Toen hij hiervan bericht kreeg — nog op het Loo — drukte Willem III zijn hoed over zijn voorhoofd en zweeg! In zulk een flagrante verdragschending kon hij zich niet verplaatsen. De oorlogsdreiging verzachtte de tegenstellingen in Engeland in het laatste regeeringsjaar.

Vóórdat de nieuwe oorlog goed en wel begonnen was, stierf de Stadhouder-Koning. 4 Maart 1702 deed hij een val met zijn paard bij een rit op Hamptoncourt. Den 19en daaropvolgende 's morgens vroeg kwam het einde. De doodsoorzaak was tering, naar de overtuiging van een medicus van onzen tijd; het ziektebeeld wijst hierop.

„Met een grootheid van geest die niet gewoon is en een vastheid en een grootsche gelatenheid, betuigd hebbende noch den dood te vreezen noch het leven te begeren", stierf Willem „als een Christelijk held; over niemand beklaagde hij zich; ontevredenheid betuigde hij niet, alleen dankbaarheid aan allen, die hem persoonlijk gediend hadden". Portland kwam, ten gevolge van een ongelukkig toeval, eerst op het laatste oogenblik. „Voor de laatste maal", zei de Koning in het Nederlandsch tot zijn oudsten dienaar. Zijn sterfbed ken-

teekent voor 't laatst de geheele persoon van dezen Oranje in al zijn grootheid.

Behoef ik nog uiteen te zetten wat de beteekenis is van dezen Vorst, onder wien het Huis van Oranje zijn hoogste positie bereikte en om wiens portret Napoleon in een onderhoud met een lateren Oranje vroeg. Voor Nederland, voor de heele wereld van toen en van nu? Ik vraag liever iets meer sympathie voor hem dan hij gewoonlijk geniet. Hij scheen hoogmoedig en bruusk tegenover de menschen en stootte velen van zich af. Zijn overgrootvader, wiens werk hij op breederen basis, en met meer direct succes aan het einde van zijn loopbaan, had voortgezet, was zooveel grootmoediger, zooveel humaner. Het leven van deze beide grootsten der Oranje's, dat haast even lang is —, beide waren pas 51, toen de dood hen greep —, wekt zeer verschillende indrukken. Maar dat van den eersten is meer emotioneerend, aangrijpend; het gaat hier om iets, dat wij heel direct als iets van ons zelf voelen. Dat van den ander is zoo heel erg politiek, vooral als de strijd om het eigen gebied toch voorbij is. Wij Nederlanders zijn doorgaans zoo heel weinig politiek aangelegd en hebben 't ware gevoel niet voor politieke grootheid, met al de berekening en de dikwijls alleen uiterlijke hardheid, die er aan inhaerent is, en de meesten onzer kunnen Willem III's grootheid, die het meest op politiek gebied ligt, niet waardeeren. Maar staan zijn opofferingsgezindheid, zijn gedesinteresseerdheid niet met die van Willem I ten volle gelijk? Zijn deze en zijn de zachte gevoelens en de teerheid, welke hij alleen aan zijn vertrouwden openbaarde, ook geen uitingen van ware humaniteit? Moet men ook niet veel van wat in hem hindert op rekening stellen van dat zwakke physiek gestel, dat hij op heldhaftige wijze trachtte te dwingen zijn wil te volgen?

In een oud handschrift, dat aan Lady Mary Bentinck behoord heeft, vond de bekende Engelsche publicist Henry Greville een uiting van een groot bewonderaarster

van Willem III, en hij nam haar over in zijn Diary. Zij eindigt aldus: „Hij was — maar er zijn geen woorden om te zeggen wat — zeg alles dat groot en goed was en dit was hij”. Zoo moet ook de Vrouwe, die zijn gemalin was, ’t gezien hebben, en de Pruisische kroonprins, die hem in 1700 bezocht, meende, dat een „schelm” was degene, die hem niet liefhad. Het lust mij met deze indrukken, tot welke de mijne dicht naderen, dit gedeelte van mijn werk te besluiten.

JOANNES GUILIELMUS FRISO
DG.PRINCEPS AURIACUS ET NASSAVIUS,
FRISIÆ HÆREDITARIUS, UT ET GRONINGÆ, ET AGRORUM CIRCUMJACENTIUM
GUBERNATOR, AC SUPREMUS MILITIÆ PRÆFECTUS, &c.

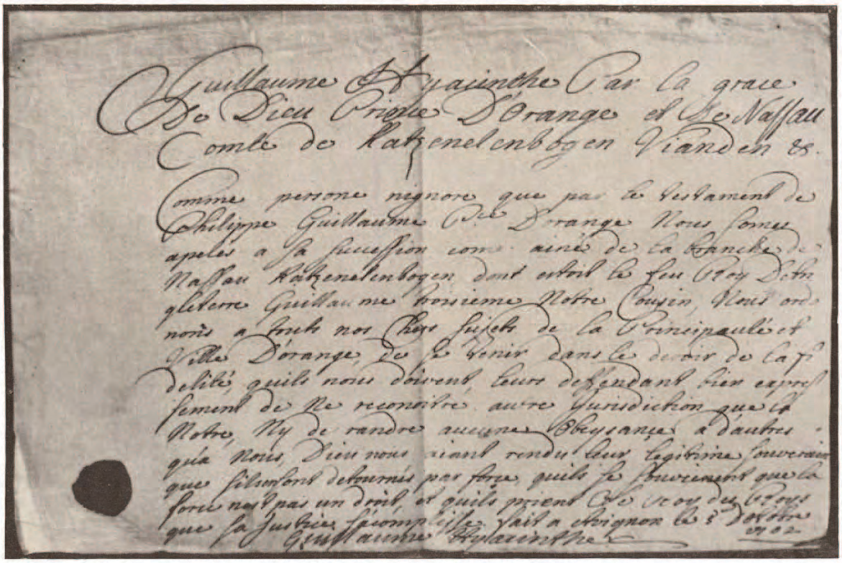

Guillaume Hyacinthe Par la grace
De Dieu Prince D'orange et De Nassau
Comte de Katzenelenbogen Vianden &c.

Comme persone n'ignore que par le testament de
Philippe Guillaume Pce D'orange Nous somes
apelés a sa succession come aîné de la branche de
Nassau Katzenelenbogen dont estoit le feu Roy Dan
gleterre Guillaume troisieme Notre Cousin, Nous ordo
nons a touts nos Chers sujets de la Principauté et
Ville D'orange de se tenir dans le devoir de la fi
delité quils nous doivent, leurs deffendant bien expres
sement de ne reconoitre autre Jurisdiction que la
Notre, Ny de randre aucune Obeysance a d'autres
qu'a Nous, Dieu nous aiant rendu leur legitime souverain
que s'ils en sont detournés par force, quils se souviennent que la
force n'est pas un droit, et quils prient Le Roy des Roys
que sa Justice s'accomplisse. fait a Avignon le 8 Octobre
1702
Guillaume Hyacinthe

Proclamatie van Willem Hyacinth van Nassau-Siegen

V. TWEEDE INTERMEZZO.

1. De politieke en de private erfenis van Willem III.

Met de regeling der eerstgenoemde ging het zeer gemakkelijk toe. De buitenlandsche politiek werd door de nieuwe machthebbers in Engeland en in Nederland zonder eenige tegenkanting voortgezet. De Spaansche successie-oorlog werd de beslissende overwinning van Willem's politiek. Marlborough en Eugenius van Savoye, de vruchten plukkende van Oranje's arbeid, vonden de complete militaire samenwerking, die in Willem's tijd nog niet bereikt had kunnen worden. De vrede van Utrecht verdeelde de Spaansche monarchie (1713).

In Engeland werd zonder eenig verzet Willem's schoonzuster, Prinses Anna, de opvolgster van „Mr. Caliban", zooals zij haar schoonbroer, met wien zij 't nooit goed had kunnen vinden, liefst noemde. Zij was de reeds in 1689 aangewezen opvolgster, indien het huwelijk van William en Mary kinderloos bleef. De verdere opvolging was geregeld bij de „Act of Settlement", die Willem III in het laatste jaar van zijn regeering had doen aannemen en die de kroon, als Anna zonder wettige erfgenamen mocht overlijden, toezegde aan Keurvorstin Sophie van Hannover (dochter van de Winterkoningin) en haar erfgenamen. Deze regeling had gemakkelijk haar beslag

kunnen krijgen, met behulp van Tories en Whigs beide, onder den indruk van den dreigenden oorlog.

In Nederland was voor Willem's opvolging niets geregeld. Hendrik Casimir II, die 't in 1689 tot veldmaarschalk had gebracht op aanbeveling van Willem III, maar later weer was gaan wrokken, omdat hij niet opvolger van Waldeck als eerste veldmaarschalk werd, was reeds in 1696 heengegaan. Er was soms sprake van geweest, dat de successie in de ambten, die 't Oranje-huis bekleedde, zou worden vastgesteld op een Hohenzollern, en het zijn het meest de Groote Keurvorst en zijn oudste zoon geweest, die hiertoe in min of meer bedekten vorm een verlangen hadden te kennen gegeven. De laatste, Frederik III, was in 1688 zijn vader opgevolgd, en de tweede zoon uit het huwelijk van Louise Henriette was op vrij jongen leeftijd gestorven. Willem III heeft in de laatste periode van zijn leven zijn voornaamste aandacht gevestigd op Johan Willem Friso, bij wiens geboorte (1687) hij als peet was opgetreden, dien hij bij zijn testament van 1695 tot universeel erfgenaam had aangewezen en wien hij in 1699 op eigen kosten een Franschen luitenant-kolonel in Staatschen dienst de Corcelles-Chandieu als een onder zijn bevelen staanden gouverneur gaf. Maar Friso was nog heel jong en onder voogdij van zijn moeder. Dezer verhouding tot Willem III was beter dan die van Hendrik Casimir II ooit geweest was, en we mogen met zekerheid aannemen, dat Oranje de wenschelijkheid, om de opvolging op Friso te doen vaststellen, wel degelijk overwogen heeft. Maar zoodra hij merkte, dat er in Holland weinig voor gevoeld werd, trok hij zijn voelhorens in en liet de zaak liggen. Hij moet er in zijn zwakheid tegen hebben opgezien de veelhoofdige Staten-regeering tot zijn meening over te halen. Misschien heeft ook zijn vrees, om de Brandenburgsche familie te ontstemmen, op zijn houding invloed gehad.

Zoo bleef Friso alleen stadhouder van Friesland en Groningen, waar hij zijn vader was opgevolgd en waar

hij in 1707, toen hij meerderjarig werd, de uitoefening zijner waardigheden zelf ter hand nam. Maar verder kwam hij niet. Zelfs Drente wees hem, na den dood van zijn oom, die hier in 1696 Hendrik Casimir was opgevolgd, niet tot diens opvolger aan. Ook werd hem het lidmaatschap van den Raad van State, althans voorloopig, — „hangende de deliberatiën", zooals het heette, — onthouden. De veel geuite meening, dat hij, als hij was blijven leven, al de waardigheden van Willem III wel zou hebben verwonnen, is een gratuiete veronderstelling zonder afdoenden grond. Friso onderscheidde zich als generaal der infanterie — waartoe hij in 1704 gedesigneerd werd en welke waardigheid hij in 1707 aanvaardde — in de veldtochten van den Spaanschen successie-strijd en oogstte lof van geen minderen dan Marlborough en Eugenius van Savoye. Een overtocht over het Hollandsch Diep, in een onvoldoend bemande schuit, die dicht onder den Hollandschen wal door een bui werd overvallen, waardoor hij te water raakte en verdronk, bezorgde hem een vroegen dood (Juli 1711). Zijn echtgenoote, Maria Louise van Hessen-Cassel, dochter van Willem III's trouwen bondgenoot, landgraaf Karel, die hij in 1709 gehuwd had, bracht vier maanden na den dood van haar man, wien zij reeds een dochter geschonken had, een posthumen zoon ter wereld, die gedoopt werd als Willem Karel Hendrik Friso. Op dit jongske was de hoop van het Huis van Oranje-Nassau gevestigd. In Den Haag stond het Stadhouderlijk Hof leeg.

De regenten hadden de baan voor zich geheel vrij. Het was bij den dood van Willem III zoo stilletjes weg gegaan, dat de Staten, evenals in 1650, de stadhouderlijke prerogatieven aan zich trokken; een kapitein- en admiraal-generaal werd niet meer benoemd. Er was geen groot conflict geweest als vòòr den dood van Willem II. Er is ook geen triomfgevoel bij de voorstanders der „ware vrijheid". De regenten heetten immers voor het grootste deel Oranje-gezind. Ook Heinsius, die nu in de regeering de voornaamste leider werd, was volstrekt niet tegen

Oranje. Maar nu er geen geschikt opvolger gereed stond, gleed als van zelf de nieuwe toestand, die door de veelvuldige afwezigheid van Willem III al was voorbereid, binnen, en toen men eenmaal de heele macht had, zette men met echten regenten-geest er zich gaarne in vast. Stellig was er ook reactie tegen het groote gezag van den laatsten Stadhouder, het allermeest tegen enkele van diens dienaren als Odijk, die uit de Staten van Zeeland werd verwijderd. De reglementen van 1674 en 1675 werden opgeheven. Maar toch — was er een zeer aannemelijk candidaat geweest, door Willem III sterk gepousseerd —, dan had het even goed anders kunnen gaan. Het groote ongeluk bleef, dat Willem en Mary geen zoon hadden nagelaten en dat de Friesche tak der Nassau's geen meerderjarigen vertegenwoordiger van aanzien bezat.

Want een groot ongeluk was dit. De klem van de regeering in den Oranje-vorst, die meer en meer het centrum geworden was, raakte opnieuw zoek. De zeer ongunstige gevolgen hiervan kwamen eerst op den duur te voorschijn. Maar direct werd het zichtbaar, dat de Staten-regeering, geleid door Heinsius, een Willem III niet kon vervangen. In plaats van politiek, die zich van hare mogelijkheden bewust bleef en een algemeen doel voor oogen had, trad een beleid, dat er vooral op uit was voordeelen voor het eigen land in de Zuidelijke Nederlanden te zoeken en dat daarom zelfs in 1710 een zeer goede kans op vrede zich liet ontgaan. De Staten kregen op den duur wel hunne barrière en economische voordeelen in de Zuidelijke Nederlanden, die bij den vrede van Utrecht aan den Keizer kwamen, — maar lang niet op zulke gunstige voorwaarden als zij zich eerst gedroomd hadden. Engeland had hen op het laatst in den steek gelaten en zij waren slachtoffers van Engeland's afval geworden.

Veel meer moeite dan de regeling van de politieke gaf die der private erfenis van Willem III. Frederik III, die van 1701 af, nadat hij den titel van Koning van Pruisen

gekregen had, Frederik I genoemd wordt, voelde zich bitter teleurgesteld over het testament van zijn neef, van wiens gezindheid hij voor zijn Huis groote verwachtingen had gekoesterd. Hij liet zich door Willem's laatste wilsbeschikking niet uit het veld slaan. Het testament van zijn grootvader van moederszijde, Frederik Hendrik, waarin bepaald was, dat bij het uitsterven van zijn mansstam zijn dochter Louise Henriette en hare wettige kinderen en afstammelingen zijne erfgenamen zouden zijn, opende de gelegenheid tegen de geldigheid van Willem's laatste beschikking protest in te brengen bij de Staten-Generaal, die in beide testamenten als uitvoerders waren aangewezen. Frederik van Pruisen was een machtig vorst, dien de coalitie tegen Frankrijk zeer noodig had, en wiens aanspraken men daarom niet zonder meer op zij kon schuiven, al had men dit op juridische of andere gronden gewild. Gemakkelijker ging dit met de in elk geval veel minder gefundeerde aanspraken van Willem Hyacinth, Vorst van Nassau-Siegen uit de Katholieke tak, die zich beriep op het testament van René van Chalon, dat, bij ontbreken van mannelijke en vrouwelijke afstammelingen van Willem van Oranje, de naaste mannelijke erfgenaam van Graaf Jan in hunne plaats zou komen; hij begaf zich naar Parijs en naar Oranje en vaardigde te Avignon een proclamatie uit, dat de bewoners van Oranje niemand mochten gehoorzamen dan hem, die zich Prins van Oranje en Nassau noemde. Maar de Fransche Koning had heel andere plannen met Oranje, dat hij reeds in Maart 1702 voor den Prins van Conti, een der vele pretendenten, in bezit liet nemen. Hetzelfde deed Frederik I met Lingen en Meurs, die tot de voordeeligste Oranje-bezittingen behoorden, — wat alleen ten opzichte der stad, die Staatsch garnizoen had, mislukte —, en daarmede gingen de buiten het Nederlandsche gebied (in den ruimsten zin) gelegen bezittingen van het Oranje-Huis voor de Nassauers verloren. Het geding, dat tusschen Frederik I en de Friesche Nassau's ontstond, heeft Lingen en Meurs niet buiten beschouwing

gelaten, maar er is geen redelijke kans meer geweest, dat de laatsten deze zouden terugkrijgen. Willem Hyacinth kunnen we na zijn theatraal gebaar uitschakelen, want zijn aanspraken, al is hij er nog meermalen voor opgekomen, zijn voor de goederen in de Zuidelijke-Nederlanden wel door het Hof van Opper-Gelre erkend (1703), maar slechts enkele hiervan schijnen toen tijdelijk in zijn bezit te zijn geweest. Ook werd hij door het Hof van Brabant verheven als baron van Diest, maar ook dit was van slechts zeer tijdelijken aard. Hij wist het eigenlijk al in November 1702, hoe slecht het met zijn zaken stond: „ik heb niets te verwachten van mijne en uwe zorgen en van mijne onkosten", schreef hij toen aan èèn zijner zaakgelastigden, en zòò was het.

Wij kunnen ook de opnieuw ter sprake gebrachte pretensiën van het geslacht Isenghien en die van den graaf van Solre — uit het geslacht Croy —, die ook aanspraak maakte op de erfenis van Philips Willem uit hoofde van diens testament en nu opnieuw om een vergoeding vroeg, laten rusten, want ook met hen is men in dezen tijd niet tot een definitief resultaat gekomen. De zwakke positie der Nassauers had wel ten gevolge, dat Isenghien zich in het bezit van Vianden en de andere Luxemburgsche goederen kon stellen en ze geruimen tijd in bezit hield. Kort af te doen is de aanspraak van Koningin Anna, die een belangrijk deel der juweelen en schilderijen, welke aan haar zuster hadden toebehoord, terugeischte en met eenige moeite verkreeg.

Alleen het geding tusschen Frederik I en Nassau-Diez is de moeite waard om er langer bij stil te staan. Het ging om een rijke erfenis, want de opbrengst van de goederen van Willem III werd geschat op ongeveer $8^1/_2$ honderd duizend de uitstaande vorderingen aan renten, tractementen e.d. op ongeveer $4^1/_2$ millioen, waartegenover stond een bedrag aan renten van schulden van ongeveer 2 honderd duizend. Het ging echter niet alleen om deze gelden, waarvan de taxatie — moet ik opmerken — in onderdeelen willekeurig en globaal lijkt.

Het staat wel vast, dat Frederik I ook zijn oog gevestigd heeft gehad op de althans in oorsprong met het bezit eenigermate samenhangende waardigheden, welke het Huis van Oranje bezat, al beschouwde zijn tweede echtgenoote, een dochter van Keurvorstin Sophie en als deze een vrouw van „esprit", en ook wel eenige zijner dienaren, zulke uitzichten als hersenschimmig. De voorstelling van den Duitschen historicus Droysen, dat het in den diepsten grond er om ging, of deze Neder-Duitsche landen van den Dollard tot aan den Scheldemond, die door de Bourgondisch-Oostenrijksche politiek voor Duitschland verloren gegaan waren, zich wederom met het Duitsche vaderland vereenigen zouden, is sterk gekleurd. Een dergelijke ideologie lag zelfs Frederik I, wien het om de macht van zijn Huis te doen was, niet, daargelaten dat in de Staten der Nederlandsche gewesten geen enkele neiging te bespeuren viel, om een vreemdeling als Stadhouder binnen te roepen. De houding der Staten was zelfs zoodanig, dat de Koning tegenover hen nooit zijn uitzichten op de Oranje-waardigheden heeft durven uitspreken. Toch heeft er wel eenige onrust over 's Konings aspiratiën bestaan, getuige de weerslag, dien deze later zouden vinden in de voorwaarden, verbonden aan de erfelijkheidsverklaring der Oranje-waardigheden in 1747.

De Pruisische gezant verklaarde zich, einde Maart 1702, in een memorie aan de Staten-Generaal, gemachtigd tot het in bezit nemen van „alle de crediten" van den overleden vorst, maar bond in, toen hij merkte, dat men 't hiermede in Den Haag allerminst eens was; zijn Koning, zeide hij toen, was gaarne bereid tot een minnelijke schikking. De strijd over de private erfenis begon dus reeds vóór de opening van het testament. Deze had plaats in een zitting van het Hof van Holland in tegenwoordigheid van vertegenwoordigers der verschillende partijen (8 Mei). Ook een vertegenwoordiger van den hertog van Saksen-Eisenach, Johan Willem, die gehuwd was met de eenige overgebleven dochter van Albertina Agnes, was aanwezig. Naar aanleiding van memories van de Prinses-

Douairière, die zelf met haar zoon voor de behandeling der zaak naar Den Haag was gekomen, en van den Koning van Pruisen besloten de Staten-Generaal 20 Mei, als executeurs van de testamenten van Frederik Hendrik en Willem III beide, het geval „met alle onpartijdigheyt waar te nemen", niets meer wenschende dan dat beide partijen zooveel mogelijk „haer benoegen" zouden mogen vinden. Hiermede werd officieel de weg tot een accommodement aangeprezen. Maar de Friesche voogdes bleef voor haar zoon alles opeischen en Pruisen wilde minstens alle goederen, die reeds vòòr Willem III aan het Huis behoord hadden, voor zich. Bovendien toonde men zich van de zijde der Prinses zeer gevoelig over het feit, dat Pruisen zich reeds had meester gemaakt van Lingen en Meurs, — waarbij het spoedig ook nog Montfort voegde —. Voor Pruisen was er weer reden tot krachtig verweer tegen het vonnis van het Hof van Holland, dat, op een verzoek van Prinses Amelia, een beslaglegging verleende voor alle goederen, die tot de erfenis behoorden, zoodat de Koning niet tot verdere inbezitneming zou kunnen overgaan (1703). Het Hof liet zich hierbij leiden door de overweging, dat de aanspraken van de Prinses het meest gerechtigd waren, zooals ook van andere zijde later op goede gronden is betoogd. Maar de Staten, ofschoon de dreigende en onbeschofte taal van Pruisen krachtig beantwoordende, lieten de politiek den doorslag geven: zij zouden verder met den Pruisische gezant overleggen en schorsten onderwijl de rechterlijke uitspraken.

Het is dan ook bij dit èène vonnis gebleven. Van dezen tijd af werden alleen onderhandelingen gevoerd, maar zij gingen heel stroef, vooral om Lingen en Meurs. Ook de minderjarigheid van Johan Willem Friso heeft uiteraard vertraging gegeven. Na 1707 komt er althans meer schot in. Een zeer merkwaardige brief van hem aan den Landgraaf van Hessen, uit 1710, licht de houding, die hij meende te moeten aannemen, toe. De redeneering komt hierop neer: ik heb de beste rechten, maar van

de Staten heb ik weinig steun te verwachten; met Pruisen kan ik niet meer onderhandelen, zonder afstand te doen van Meurs en Lingen, die ik toch niet in bezit zou kunnen krijgen, al werden ze mij bij rechterlijk vonnis toegewezen; dit laatste geldt ook van het Prinsdom en de goederen in de Dauphiné; een generale arbitrage, al zou ik die wel willen, zou heel lang duren: wegens de vele schulden, die op mijn Huis drukken, ben ik genoodzaakt een accommodement te zoeken. Misschien, voeg ik hier veronderstellenderwijs bij, heeft de wapenbroederschap van hem en den jongen Vorst van Anhalt in het leger van Marlborough de wederzijdsche toenadering vergroot. De secretaris der Friesche Staten, Herman Huber, die den Prins in deze zaak als raadsman diende, ontwierp een scheidingsbasis, waarbij zooveel mogelijk rekening werd gehouden met de testamenten, waarop partijen zich beriepen: uit den boedel van Anna van Egmond en Frederik Hendrik zou het grootste deel aan Frederik I komen; al het overblijvende zou Friso krijgen.

Voor het sluiten van een definitief accoord kwam Frederik I naar Den Haag. De Prins werd uit het leger opontboden—, het gebeurde op dien tocht dat hij verdronk!

Dit ongeluk heeft de afwikkeling der successie-kwestie opnieuw vertraagd. De stemming werd in de eerstvolgende jaren bedorven, doordat Pruisen met geweld de Nederlandsche troepen uit Meurs verwijderde en doordat het eigener autoriteit in het vredesverdrag van Utrecht afstand deed van alle rechten op Oranje, onder reserve van dat op het dragen van den titel, en op de bezittingen in Frankrijk; hiertegen erkende dit land zijn aanspraken op Neufchâtel en Valengin, bezittingen waarop de Oranje's als erfgenamen van René van Chalon aanspraak hadden, zonder deze te hebben kunnen doen gelden. En omdat in Neufchâtel-Valengin kort te voren de Longuevilles waren uitgestorven en Willem III zijne aanspraken hierop reeds in 1694 aan Frederik I had overgedragen, viel het Pruisen nu niet moeilijk zich hier de heerschappij te verschaffen, ofschoon zich een 15-tal pretendenten

hadden opgedaan, waaronder ook de Prins van Conti. Daar de rechten van dezen laatste op Oranje door Lodewijk XIV werden afgekocht, kon het Prinsdom voorgoed bij Frankrijk geïncorporeerd worden. Ook werd Frederik I bevestigd in het bezit van Montfort: het behoorde bij het deel van Opper-Gelre, dat bij den vrede aan Oostenrijk bleef.

Tegen deze actie protesteerde Maria Louise, — zonder resultaat. Over een provisioneel vergelijk werd daarna nog eenige malen onderhandeld met Frederik Willem I, opvolger van Frederik I, het laatst in 1722, toen men elkander ver genaderd was, zonder 't geheel eens te worden. Hierbij werd aangeknoopt in de onderhandelingen, welke na de meerderjarigheidsverklaring van Willem Karel Hendrik Friso opnieuw werden opgevat en waarbij Jean Duncan, een invloedrijk raadsman van dezen Prins, een belangrijke rol vervulde. In Mei 1732 kwam het te Berlijn tot een definitief verdrag. De verdeeling, die het bracht, ging uit van dezelfde gedachte als die van de door Huber ontworpen basis, maar was iets gunstiger voor Oranje. De Hohenzollerns kregen Oranje en de bezittingen, die zij reeds aan Frankrijk hadden afgestaan, terwijl Friso verklaarde in dezen afstand te zullen berusten en geen schadevergoeding te zullen pretendeeren dan die in zijn aandeel van de erfenis reeds was begrepen. Ook hij reserveerde zich nu het recht op behoud van titel en wapens van Oranje; Frederik Willem I nam op zich te bezorgen, dat de Fransche Koning tot het dragen hiervan zijn toestemming zou geven, waartoe het echter nooit gekomen is. Hij zou tevens de vrijheid behouden den naam van Oranje aan een zijner domeinen te geven, zooals de Pruis deze verkregen had bij den vrede van Utrecht: geen van beide heeft aan deze vernoeming gevolg gegeven. Pruisen behield Meurs, Lingen, Montfort, de baronie van Herstal (in bezit genomen in 1713, en later aan Luik verkocht), Turnhout (later aan Maria Theresia verkocht), in Holland de Hooge- en Lage-Zwaluwe, Naaldwijk, Hoenderland, Wateringen,

Het Huis Ten Bosch in de 18e eeuw

Stadhouderlijk Hof te Leeuwarden

Oranje-Polder, 's Gravesande, het Oude Hof in Den Haag en Honselaarsdijk. Friso kreeg al het overige, dus ook het grootste deel der bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden, maar niets, — afgezien van de Nassausche landen, die natuurlijk buiten de verdeeling bleven, — van het oude bezit buiten de Nederlanden. Beide partijen zouden mogen blijven voeren de titels en de wapens van alle landen, die tot de Oranje-successie behoorden; alleen voor Meurs en Lingen werd een uitzondering ten gunste van Pruisen gemaakt. Zij zeiden elkander bijstand toe tegen alle pretensiën van anderen, bepaaldelijk van den Vorst van Nassau-Siegen.

Het is bezwaarlijk den invloed te schatten, dien deze langdurige twist op de positie van het Oranje-Huis en op de verhoudingen in de Republiek heeft gehad. Men heeft verondersteld, dat bij harmonie tusschen Hohenzollern en Nassau de kans van het laatste op het verwerven der waardigheden van Willem III grooter zou geweest zijn. Maar ik kan niet gelooven, dat een bepaalde steun van Pruisen hiertoe Nassau ten goede zou zijn gekomen. Tijdelijk werd de verhouding van Hohenzollern en Nassau slechter, maar duurzame beteekenis had dit niet, — reeds tusschen Willem Karel Hendrik Friso en den Kroonprins van Pruisen, den lateren Frederik II, bestond een vriendschappelijke verhouding —, evenmin als de incidenten tusschen de Republiek en Pruisen, die met de verdeeling samenhingen. De grootste beteekenis had de verdeeling zelf, want zij heeft de eigen belangen van Oranje buiten de Nederlanden verkleind. Verreweg het grootste deel der goederen, dat aan den nieuwen tak van het Huis van Oranje-Nassau kwam, lag binnen de grenzen der Republiek.

Hiertoe behoorde ook nog het eiland Ameland, en wel als souverein bezit. Dit kwam niet uit de erfenis van Willem III, maar was tijdens de minderjarigheid van Johan Willem Friso door zijn moeder gekocht van de erfgenamen van het eiland, dat lange jaren behoord had aan het geslacht van de Camminga's (1704). Het

vormde in naam een deel van het Duitsche rijk; de Keizer heeft er zich in de 17e eeuw nog enkele malen om bekommerd, maar door zijn ligging stond 't reeds lang in verbinding met de Republiek, vooral met Friesland, en deze verbinding werd nu van zelf nauwer; het kwam onder de administratie van den Raad der Domeinen der Oranje's. Hieronder stonden nu ook het vroeger genoemde Spiegelberg en nog bovendien de baronie Liesveld, die Ernst Casimir reeds in 1610 gekocht had.

2. Het Friesche Hof. — „Nassau-Oranien".

Evenals de Friesche Stadhouders sedert Willem Lodewijk in macht en aanzien bij hun Hollandsche collega's verre waren ten achter geraakt, zoo bleef ook hun Hof in omvang en luister het mindere van dat hunner neven. Hun inkomen was veel kleiner; zij hadden hunne paleizen — „Prinsenhoven" — te Leeuwarden en te Groningen, en een vaste woning, het Friesche Hof genoemd, op den Lange Vijverberg in Den Haag, maar zij hadden geen domeinen: aankoop van landen was hun in hunne gewesten zelfs verboden. Tot aan Albertina Agnes was dit Hof haast geheel zonder vrouwelijk hoofd. Prinses Anna stierf jong, Sophia Hedwig heeft te Leeuwarden maar kort gewoond; deze krachtige vrouw, die men als stammoeder van onze Oranje's kan beschouwen in de linie van Nassau-Diez, heeft hare eigenschappen eerst recht in haar Diezer tijd kunnen toonen. Met Albertina Agnes, die het Hof harer ouders gekend had, werd de Hofhouding grooter en kwam er meer vertier; maar kunst van belang was er in het Noorden in haar tijd niet, en de schilderijen in haar bezit, — en ook reeds in dat van Sophia Hedwig, — moeten import geweest zijn. Zij schiep zich hare buitenverblijven in het Oranjewoud en in Diez, zij vierde ook feesten, het drukst bij gelegenheid van het huwelijk harer zuster Henriette Catharina in 1659, dat, op verlangen van de douairière, Prinses Amalia, te Groningen gevierd werd. De onkosten bezorgden den hofmeester

Philip Ernst Vegelin van Claerbergen benauwde droomen. Bij den dood van Albertina Agnes was het sterfhuis verre van onbezwaard, en de Vorstin van Anhalt meende den steun van Willem III te moeten inroepen, om het evenwicht te herstellen.

Een paar maanden na den dood van Hendrik Casimir, wanneer ook Albertina Agnes gestorven is, in het Oranjewoud, blijft van de Friesche Stadhouderlijke familie alleen over hare Anhaltsche schoondochter met een minderjarig zoontje en eenige dochtertjes.

De tijd van Hendrik Casimir II was niet de vroolijkste aan het Friesche Hof. De teleurstellingen van dezen Stadhouder waren vele; hij, met zijn jaloerschen aard, kon de groote superioriteit van den Hollandschen neef heel slecht verdragen, en toch was 't zeer begrijpelijk, dat Willem III den zwakken en weinig bekwamen neef op den achtergrond liet blijven. De brieven van Rutger van Haersolte, toen hofmeester, aan Portland geven van de stemming te Leeuwarden een triestig beeld, vooral omstreeks 1694, toen Hendrik Casimir, in den spijt over de benoeming van den hertog van Holstein-Plön tot eersten veldmaarschalk, zich op eigen gelegenheid in onderhandelingen met een Franschen agent had ingelaten. Men meende toen zelfs, dat het Nassausche Huis door Willem III, die terecht over de gedragingen van zijn neef zeer verstoord was, met ondergang werd bedreigd. Aan het ingrijpen van Henriette Amelia, die de „meestresse" aan het Hof was, was het te danken, dat het niet tot een definitieve breuk kwam.

Ook Henriette Amelia zelf — met haar heerscheressenatuur — was te Leeuwarden niet zeer gezien. Als haar schoondochter, tot wie zij in geen al te beste verhouding stond, later hare plaats heeft ingenomen, verzucht een Fries, die aan het Hof verkeerde: de manieren van de jonge vorstin zijn „waarlijk hartestelende" en verschillen als hemel en aarde van „voorgaande exempelen". Amelia harerzijds kan het in Friesland kwalijk heel plezierig hebben gehad. Maar zij deed haar best, om het Huis van

Nassau-Diez op te houden, en slaagde hierin door de opvoeding, die zij haar zoon gaf. Johan Willem Friso studeerde eerst te Franeker, zooals ook zijn vader gedaan had, en later te Utrecht, — op instigatie van den Franschen gouverneur misschien? Van diens bestaan merkt men overigens niet veel dan dat hij na den dood van Willem III een zeer hooge rekening indiende. Prinses Amelia benoemde direct een anderen gouverneur, den Fries Van Heemstra, waarin men een typisch onderscheid tusschen de mentaliteit van Willem III en het Friesche Hof kan opmerken. Ook het verblijf te Utrecht werd onderbroken, wel vooral omdat de jonge man, die het meest voor het oorlogsbedrijf voelde, zich spoedig na 't begin van den oorlog naar het leger begaf, om onder leiding van Ouwerkerk, toen eersten veldmaarschalk, zich voor wat nu zijn voornaamste roeping scheen, voor te bereiden. Amelia weerde zich ook krachtig in de erfenismoeilijkheden, die voor haar te onaangenamer waren, omdat haar moeder geheel aan de zijde van Frederik I stond en op dezen al hare rechten tegen vergoeding overdroeg. In Diez, waar zij zich — als vroeger Albertina Agnes — sedert 1709 meestal ophield op Oranienstein, dat zij verder uibreidde, is zij hoog geacht geweest; geregeerd heeft zij er na 1711 niet, want hiertoe werd na den dood van haren zoon Landgraaf Karel aangewezen, zeer tot hare teleurstelling. In tegenstelling tot hare Friesche verwanten, die hun familie-graf hadden in de Groote Kerk te Leeuwarden, is zij in de kerk te Diez begraven en hier is een fraaie gerestaureerde graftombe voor haar te vinden; ook zes harer zeven dochters, die zij naar Diez had meegenomen en waarvan slechts twee korten tijd gehuwd zijn geweest, zijn hier bijgezet; de zevende, die Christiaan van Nassau-Dillenburg huwde, maar zich van hem liet scheiden, ligt in Herborn, waar het paleis toen diende tot weduwen-verblijf.

Met den dood van Willem III scheen het Friesche Hof een grootere toekomst te beiden. Maar de hoop hierop werd voorloopig niet vervuld door het uitblijven van de

erfenis en van de waardigheden van den oom. Toch nam het Hof hoogere allures aan en de uitgaven werden grooter. Toen Johan Willem Friso, zelf een flinke, opgewekte jongeman, met een prettig uiterlijk, begaafd en dapper, zijn jonge bruid naar huis voerde (Januari 1710), en Leeuwarden zeer groote toebereidselen voor de ontvangst maakte, vond de kleinzoon van den straks genoemden hofmeester Vegelin dit maar zòò zòò: het ging naar zijn meening „de qualiteit" van Stadhouder te boven; evenmin was hij er mee ingenomen, dat de verteringen aan het Hof per week f 600.- gingen bedragen tegen f 300.- ten tijde van Henriette Amelia. Hier spreken oer-oude Friesche degelijkheid en afkeer van alle monarchale aspecten. De omvang van de macht van den Stadhouder — herinnere men zich hierbij — was in het Noorden beperkter dan elders, en in de periodes, dat er een minderjarige Stadhouder was, wat zich in een halve eeuw driemaal herhaalde, en de Moeder als voogdes fungeerde, schijnt deze niet veel meer te hebben gedaan dan de bezorging der raadsbestelling.

Marie Louise heeft de kunst verstaan de liefde van de Friezen te veroveren. Maaike-Meu noemden ze haar op den duur. Hare innemende manieren, haar bescheidenheid, haar flink karakter en haar eenvoudig verstand geven haar onder de Friesche Stadhoudersgemalinnen recht op een eereplaats. Zij doet even denken aan hare oud-tante Emilia van Hessen, wier dochter Charlotte Amélie de la Tremouille als weduwe van den graaf van Aldenburg ook in Nederland woonde; zij bezat er Paushuize te Utrecht en de Doorwerth; haar kenmerkte strenge Protestantsche vroomheid en dit was evenzeer het geval met Marie Louise. „Als een trouwe herderin", schrijft alweer een Vegelin, „zorgt deze voor de troep om haar heen". Zij stelt zich goed op de hoogte van de zaken, die zij te behandelen krijgt, vraagt raad, maar laat zich ten slotte door eigen oordeel leiden; zij begunstigt hen, die onder de kuiperijen van de regenten (die in Friesland heel erg waren) te lijden hebben gehad.

Maar — met dat al — zij heeft ook den stroom moeten volgen en met haar krachten, die het normale niet te boven gingen, kon zij geen ijzer breken. De opvoeding van hare dochter Charlotte Amélie, die in 1727 den Erfprins van Baden-Durlach huwde, haar man spoedig verloor en zelf krankzinnig werd, en van haren zoon, Willem Karel Hendrik Friso, heeft zij zoo goed mogelijk verzorgd, maar zij heeft zeer weinig kunnen bereiken in het verlangen, om voor den laatsten de waardigheden van de Hollandsche Oranje's te verwerven. Als de zoon huwt, richt zij haar eigen paleis in: het Prinsessehof te Leeuwarden, dat met smaak wordt gestoffeerd en aan de versiering waarvan nu ook een Friesche schilder, Rienk Keyert, zijn aandeel heeft; dit Hof draagt den stempel van grooten eenvoud.

De jonge Friso heeft, als zijn moeder, zeer innemende manieren, al kan hij soms uitvallen; hij is physiek zwak, heeft ten gevolge van een ongeval in zijn jeugd een gebogen rug, leert voorspoedig en ijverig, kent zijn talen voortreffelijk en drukt zich gemakkelijk uit; hij bezoekt, als zijn vader, de hoogescholen van Franeker en Utrecht, maar blijft in zijn Stadhouderschappen beperkt tot Friesland en Groningen, dat hem eerst in 1718 aanwijst, waarbij zich Drenthe en Gelderland (beide in 1722) voegen. Overal elders houdt de regenten-macht hem tegen. Dit was zeer verdrietig voor hem, want hij had ambitie genoeg en wilde zich, in het sterke plichtsbesef dat ook hem kenmerkte, gaarne verdienstelijk maken. Zijne kansen werden ook niet beter, toen hij (in 1733) huwde met Prinses Anna van Hannover, dochter van Koning George II van Engeland en zijn gemalin Prinses Carolina van Anspach. Het is het derde Engelsche huwelijk in de geschiedenis van ons Vorstenhuis, maar het heeft bij lange na niet de beteekenis van de beide vorige.

Het aanzoek van Marie Louise om de hand van Prinses Anna, die twee jaar ouder was dan haar eigen zoon, dateert van 1727, toen Anna's vader nog Prins van Wales was. Het lag geheel in de historische lijn: de banden van

de huizen Oranje-Nassau, Hessen en Hannover — dat sedert 1714 krachtens de „act of settlement" ook in Engeland regeerde — waren nauw; een huwelijk met een prinses uit het Engelsche Koningshuis, mocht men verder hopen, zou de positie van den jongen Prins Willem in Nederland versterken. In Engeland werd het aanzoek niet ongunstig opgenomen. Koning George I, zoon van Keurvorstin Sophie, wist, dat zijn Koningschap onder de Engelschen niet bepaald populair was, en met George II werd 't niet beter. De Stuarts, afstammelingen van Jacobus II, hadden geen kans op terugroeping, maar een zekere Oranje-cultus was er wel. In 1717 verscheen te Londen: „panegyrical essays upon the Prayer, Lord, pity the People, the only words of William I, Prince of Orange" —, een ware verheerlijking van den Zwijger en zijn geslacht. Het was niet onverstandig van de Hannoveranen, om zich door een Oranje-huwelijk meer populariteit te bezorgen. De dood van George I, nog in 1727, heeft vertraging veroorzaakt. Men moest toch ook wel overwegen, of dit Friesche Stadhoudertje een partij was voor een Engelsche Koningsdochter. En hoe dachten de regenten in de Republiek, in Holland vooral, er over? Zou men hunne vriendschap er niet mee verspelen? Het heeft door overwegingen van dezen aard geduurd tot 1733, voordat de zaak beklonken werd. Prins Willem, nadat hij in Juli in de orde van den Kousenband verheven was, kwam in November naar Engeland. Toen was de huwelijksdag reeds vastgesteld, en het huwelijkscontract, dat veel op die van Willem II en Willem III geleek — ook in de bepaling, dat Anna's vader haar Engelsche omgeving zou samenstellen — eveneens (18 October). Maar ongelukkig werd de aanstaande gemaal van de Prinses te Londen ernstig ziek, hij moest een kuur doen te Bath en eerst in Maart 1734 kon het huwelijk worden gesloten, in St. James' Palace, ditmaal met meer staatsie en luister dan in 1677.

Was het begin niet heel gelukkig, het vervolg heeft nog vele teleurstellingen meer gebracht. Alleen in één

opzicht is het huwelijk van Prins Willem en Prinses Anna onverdeeld gelukkig geweest: zij werden van den beginne af een liefhebbend menschenpaar, en Anna heeft zich niets aangetrokken van de spotternijen van Engelsche hovelingen, die in dezen tijd al even kwaadaardig waren als toen Willem III Mary kwam afhalen. De Prins zelf had een waardige houding weten te bewaren en in den familie-kring een goeden indruk gemaakt; „Pip" of — wat deftiger — „Monsieur Pépin" noemde men hem voortaan in vertrouwelijke correspondentie.

Zoodra Willem en Anna over de Noordzee kwamen, bemerkten zij de koele atmosfeer der Hollandsche regenten, die in Mei, toen het huwelijksplan algemeen ruchtbaar begon te worden, den gezant in Engeland hadden doen gelasten „tselve zooveel mogelijk tegen te gaan", en nu, in een brief van de Staten-Generaal aan George II, met een gelukwensch, hadden laten schrijven, dat zij hoopten, dat de Prinses in Nederland dat genoegen zou vinden, dat de plaats en de tegenwoordige gesteldheid der Regeering, „dont la conservation nous tient à coeur", haar zouden kunnen geven. Zij negeerden dan ook het Prinselijk paar zooveel mogelijk. Te Rotterdam, waar het aan land kwam, was de regeering ter begroeting aanwezig. Den Haag werd niet aangedaan. Te Amsterdam, kwam, toen het Prinselijk paar al op het jacht, dat het naar Friesland zou brengen, was ingescheept, een pensionaris vragen, wanneer de burgemeesters hunne opwachting konden maken. Hare Hoogheden verontschuldigden zich en het jacht voer kort daarna weg.

Alleen het volk had als gewoonlijk zeer duidelijke bewijzen van Oranje-aanhankelijkheid gegeven, en in Friesland was de vreugde overgroot: het was een heele blijde intrede en er werd een groot vuurwerk afgestoken, naar een plan van Keyert. Prinses Anna moest wat wennen aan Leeuwarden, dat — in vergelijking met Londen — toch maar een klein landstadje was, „le vilain Leeuwarden" zei ze later nog. Ze kreeg ook kwesties over etiquette met haar schoonmoeder, en de verhouding

ALBERTINA AGNES A NASSAV FRED. HENR. PRINCIPIS
ARAVSIONVM FILIA SECVNDO GENITA.

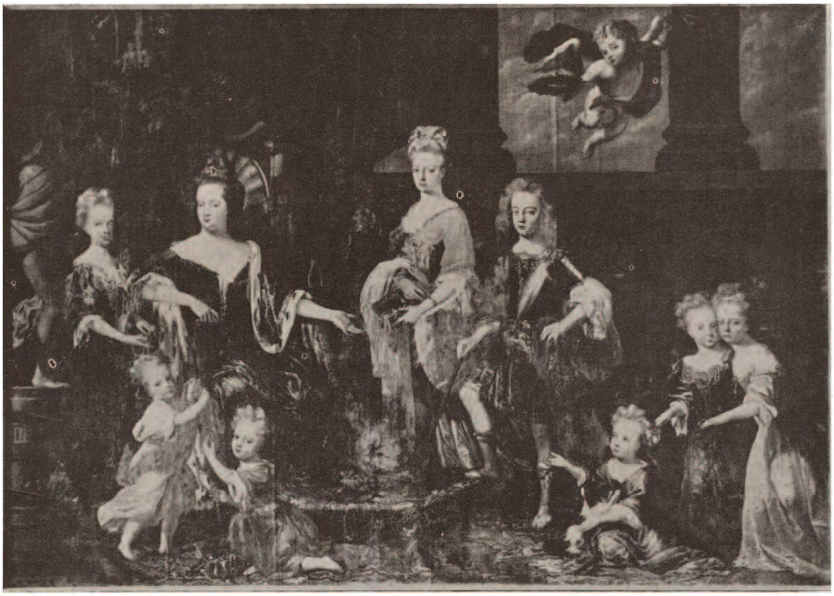

Amalia van Anhalt, gemalin van Hendrik Casimir II,
met haar kinderen

van de eenvoudige, en op hare schoondochter ook jaloersche, Marie Louise tot Anna, die bits kon wezen en humeurig, en ook hooghartig kon doen, was niet vertrouwelijk. Maar tot heftige uitbarstingen, als in de dagen van Amalia van Solms en Mary Stuart, kwam het niet. Prins Willem wist gewoonlijk met wijs beleid te bemiddelen. Marie Louise vond afleiding in hare werken van liefdadigheid. Het Hof van haar zoon en schoondochter met het Engelsche Hof van deze, dat uit een tiental personen bestond, was veel luxueuser dan het hare. Prins Willem had een royale hand. Frederik de Groote, toen nog Prins, sprak van de „Cour brillante", toen hij het Loo bezocht. Aan de financiën werden dan ook zeer hooge eischen gesteld.

Het werd een groote teleurstelling, ook voor Prinses Anna, die zeer ambitieus was en graag haar man in zijn staatkundige zaken hulp bood, dat het huwelijk geen verdere baat voor 's Prinsen positie bracht, en heel bitter beklaagt zich Anna hierover in brieven aan hare moeder. George II volgde zijn ministers in hun raad, om met het verleenen van steun aan zijn schoonzoon voorzichtig te werk te gaan en de Hollanders niet te ontstemmen. In werkelijkheid onthield de Engelsche politiek, die zich eerst 's Prinsen huwelijk als een middel tot het bereiken zijner verheffing en daardoor tot sterker regeering in de Republiek wel degelijk had voorgesteld, zich haast geheel van inmenging in de binnenlandsche tegenstellingen in de Republiek. Dit was stellig de verstandigste politiek, al werd zij niet door wijsheid alleen, maar ook door besef van eigen zwakheid ingegeven, — en zij was in overeenstemming met de raadgevingen van staatslieden als Slingelandt, den bekenden Raadpensionaris.

Er bleef voor Prins Willem, nadat hij meerderjarig was geworden (1729) en de Stadhouderschappen in zijn vier gewesten zelf had aanvaard (1729 in Gelderland, Groningen en Drenthe; 1731 in Friesland), niet veel anders over dan geduld te oefenen. Hij trachtte zich ook op militair gebied te ontwikkelen. Hij maakte hiertoe

een veldtocht onder Eugenius van Savoye aan den Rijn mede, toen er in 1734 een nieuwe oorlog in Europa dreigde. De veldtocht zelf bleef zonder beteekenis, maar Prins Willem leerde in het legerkamp Pruisen's Kroonprins kennen en met den toekomstigen Frederik II sloot hij een hechte vriendschap: vandaar Frederik's bezoek op het Loo.

Terwijl het in de Republiek voorloopig doodstroom voor hem bleef, werd zijn Nassausch gebied veel grooter. In de eerste helft van de 18e eeuw stierven alle zijtakken van de Ottoonsche linie, behalve die van Diez, uit. De geschiedenis van de graven, later Vorsten, van Dillenburg, Siegen, Diez en Hadamar, is als ding op zich zelf niet heel interessant. Zij zorgen goed — en soms ook minder goed — voor hunne onderdanen, zij worden zelfstandiger in hun regeering, naarmate het Duitsche Rijk als zoodanig meer en meer in ontbinding raakt; zij hebben deel aan de lotgevallen van dat Rijk — zoowel aan de verwoestingen van den dertigjarigen oorlog als aan die van de oorlogen uit Lodewijk XIV's tijd —, zonder er invloed van beteekenis op uit te oefenen. De tak van Hadamar wordt Katholiek, evenals — naar ik reeds opmerkte — een der zijtakken van Siegen. Van de Protestantsche linies kwamen verscheidene loten in Nederlandschen dienst: de voornaamste zijn in de voorgaande bladzijden genoemd. De katholieke Siegensche tak vindt men in Spaanschen dienst: na Johan den Jongste zijn zoon Johan Frans Desideratus, die als gouverneur van Opper-Gelre voorkomt; andere der Katholieke Nassau's gaan in Keizerlijken dienst, evenals een enkele der Protestantsche uit de Dillenburgsche linie.

De Hadamarsche tak stierf in 1711 uit, de Protestantsch-Siegensche in 1734, de Dillenburgsche in 1739, de Katholiek-Siegensche in 1743. Krachtens de vroegere „Erbeinigung" (van 1472) en daarbij aansluitende verdragen viel het gebied der in mannelijke lijn uitstervende linies aan de anderen toe. Zij deelden onderling Hadamar

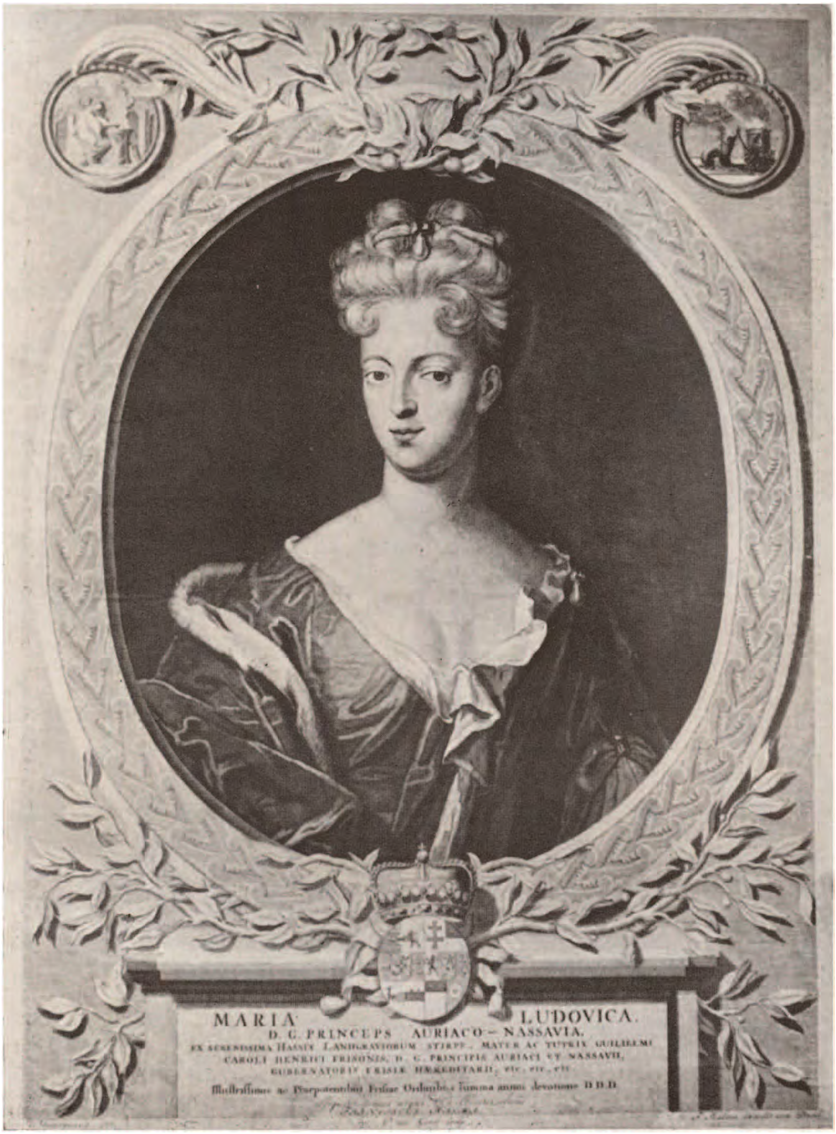

Maria Louise („Maaike-Meu")

PANEGYRICAL

ESSAYS

Upon the PRAYER

Lord, Pity the People;

The Only Words of

WILLIAM I.

Prince of *Orange*,

The Founder of the Government of the *United Provinces*, at his ſudden and violent Death, 10th *July* 1584.

Tranſform'd into the Order they are now in, *Anno* 1714, upon his Majeſty's Acceſſion to the Crown.

Omnis Ævi ac Memoriæ clariſſimus Princeps — A late Writer.

That is, as will appear,

Of all [redacted] *Characters, ancient and modern,*
One of the greateſt, ſay his Enemies,
And one of the beſt too, ſay his Friends.

——— *Simul cum vulnere mors* ———
——— *Noviſſima tantum effatus verba,*
Deus Miſerere afflicti Populi. *Reidanus.*
Una ad Deum morientis vox, Miſerere Populi. *Grotius.*
Miſerere Deus hujus Populi. *Huber.*

LONDON:

Printed by W. HUNTER, in *Jewen-ſtreet.* 1717.

in 1711, maar deze verdeeling verviel van zelf — evenals de geheele verdeeldheid van het Ottonisch-Nassausche land —, toen een 30 jaar later Friso als de eenige erfgenaam overbleef. Dit ging heel gemakkelijk. Alleen over Siegen waren er wat moeilijkheden, die samenhingen met de familie van den ons reeds bekenden Willem Hyacinth. Deze zeer vreemdsoortige Vorst was door den Keizer wegens ergerlijk wanbestuur uit de regeering van Siegen ontzet, het bestuur werd toen aan den Keurvorst van Keulen, later aan twee stiefbroeders van Willem Hyacinth (uit een niet-„ebenbürtig" huwelijk) opgedragen. Toen deze stierven, kwam er een administratie van Diez en Dillenburg samen en bij het uitsterven der Dillenburgers wist onze Prins Willem Willem Hyacinth te bewegen, tegen een jaarlijksche uitkeering van f 40.000 en het bewind over Hadamar, Siegen nog bij zijn leven aan hem af te staan, en hij had zich dus bij Willem Hyacinth's dood (1743) alleen in dit bezit te handhaven. Dit was een gelukkige omstandigheid, omdat de echtgenoote van een der stiefbroeders, een Fransche Markiezin de Mailly, voor haar zoon Maximiliaan aanspraak op de erfenis deed gelden. Maar het kind was onecht, het huwelijksleven van de Markiezin was ver beneden peil geweest. Er bestond eenige kans, dat de Fransche regeering — men was in den Oostenrijkschen Successieoorlog — de aanspraken zou willen steunen, om een Franschman in Nassau te introduceeren. Maar dit heeft zij niet aangedurfd. De keizerlijke regeering hield de zijde van Prins Willem, die de kroning van beide Keizers uit deze jaren, Karel VII en Frans I, te Frankfurt bijwoonde. Het geschil werd met de uitspraak van den laatste te zijnen gunste beslist (1746), en Prins Willem haastte zich Frederik II van Pruisen (Koning sedert 1740), zijn vriend, dank te betuigen voor den hem hierbij verleenden bijstand. Maar Maximiliaan en later zijn zoon Karel, avonturier par excellence, bleven den titel van Prins van Nassau dragen.

Van 1743 af bezat Friso het geheele oud-Ottoonsche

bezit. Hij bezocht het met zijn gemalin in 1740 en later nog een paar keer en vond er zich zeer wel. Men meent, dat hij — om de verdrietelijkheden in de Republiek — er over gedacht heeft zich in Nassau terug te trekken. In elk geval heeft hij die gedachte niet uitgevoerd, wat ook stellig niet in den geest zijner vrouw zou zijn geweest. Wel heeft hij zich met de regeering in het land, dat nu den naam kreeg van „Nassau-Oranien" of ook wel „Oranien-Nassau" — zooals hij zich zelf noemde „Prins van Oranje en Nassau" — ingelaten. Die regeering, door onzen Prins in 1742 opnieuw geordend, werd te Dillenburg, omdat dit beschouwd werd als de zetel van het Nassausche stamhuis, geconcentreerd en gevestigd in het kasteel, waarin ook een pracht van een archief-bewaarplaats bestond. Met deze regeering stond de Prins in verbinding door het te Leeuwarden gevestigde, misschien toen ook opgerichte „Hof-Departement", ook wel „Deutsches Kabinet" genaamd. Dit maakte de administratie te Leeuwarden ingewikkelder dan men zich misschien voorstelt. Voor de eigen administratie was er een secretarie, waarmede de thesaurie nauw verbonden was. Maar ook bleven gedurende dit zoogenaamde Stadhouderlooze tijdperk de secretarie en de Raad der Domeinen in Den Haag bestaan. Eerst nadat Friso al de waardigheden zijner Oranje-voorouders gekregen had, werd de te Leeuwarden gevestigde administratie grootendeels naar Den Haag overgebracht. Maar dit was pas na 1747, want tot zoo lang hebben de regenten Friso tegengehouden.

3. Friso en de Regenten.

Aan den zoon van Jan Willem Friso boden de regenten hardnekkiger verzet dan ze den vader hadden gedaan. De nieuwe, lange minderjarigheidsperiode na den dood van Jan Willem Friso gaf hun gelegenheid hun macht verder te laten bezinken, en toen de zoon aan hun deur

kwam kloppen, voelden zij zich zóó sterk, dat zij de doove man konden spelen.

In de ontwikkeling der regenten-aristocratie steekt even goed een stuk Nederlandsche traditie als in die van de positie van het Oranje-Huis. Beide hadden eerst parallel geloopen, waren daarna met elkander in botsing geraakt, waarop eerst de regenten en dan weer Oranje een groot overwicht verwierven. De regenten vertegenwoordigden den Nederlandschen vrijheidsvorm in zijn sterkste consequenties, in zooverre deze in politiek opzicht een zeer groote mate van zelfstandigheid der deelen medebracht. De schaduwzijde hiervan was zelfs in den tijd van een man als Johan de Witt heel dikwijls te voorschijn getreden. Maar de tendenzen bleven bestaan, en zochten in 1702, en nogmaals nà 1711, een nieuwe kans. Dit ging te gemakkelijker, omdat er in het voornaamste deel der Unie geen Oranje-centrum meer bestond.

Wanneer ik van „de regenten" spreek, bedoel ik in de eerste plaats die van Holland. Zij vormen het sterkste blok in hunne steden. Een deel van de Ridderschap sloot zich ook nu bij hen aan. Uit de regenten-aristocratie werd door de wijze van samenstelling der bestuurscolleges een regenten-oligarchie geboren, die samengesnoerd werd door correspondentie-contracten, en het is deze oligarchie, die in ons tweede intermezzo hoogtij viert. Men vindt haar ook, zij 't in andere vormen, in de overige gewesten. In onderscheid met het eerste Stadhouderlooze tijdperk stond nu Zeeland aan Holland's zijde. Het incidenteele motief van de verontwaardiging, door de kuiperijen van Odijk gewekt, moet hier grooten invloed hebben gehad. Anders ware het haast niet verklaarbaar, dat Zeeland, met zijn eens sterk-Orangistische meerderheid, met zijn Oranje-markiezaten, zóó de huik verhangen zou hebben. De stadhouderlooze landprovinciën volgden Holland gedwee: Utrecht had dit ook ten tijde van De Witt gedaan; Overijsel had toen soms gewankeld; nu deed dit alleen Gelderland, dat een Stadhouder op een zeer beperkte instructie designeerde (1722),

onder het welsprekend motief, dat dit voor de eenheid van het gewest, dat aanhoudend door geschillen geplaagd werd, noodzakelijk was.

Daar ligt de angel. Het is niet het ernstigste gebrek van de regeering der „liberteyt", dat er allerlei ondeugden, die aan de regenten-kuiperijen inhaerent waren en die men onder den ook aan onzen tijd niet onbekenden naam van „corruptiën" samenvatte, aan kleefden. Uit moreel oogpunt kan men over deze bevordering van eigen belangen vele klaagliederen aanheffen, en tevens voor de onpartijdigheid constateeren, dat het euvel de stadhouderlijke zoowel als de bij tijd en wijle stadhouderlooze provinciën was binnengeslopen. Van algemeen-politiek gezichtspunt is de verzwakking der regeering, die zonder een „eminent hoofd", dat men in Oranje gevonden had, vanzelf moest intreden, van veel ernstiger aard. En het pleit niet voor het staatkundig besef onzer voorouders, dat zij na den droeven afloop van de eerste proeve met de „ware" vrijheid, het er na 1702 opnieuw mee probeerden. Hier werkt de inerte kracht van de traditie in staatkundige verhoudingen, sterk bevorderd als ze werd door groeps-, wil men door klasse-egoisme. Er waren zeer knappe koppen onder de regenten, verscheidene hunner behartigden stedelijke en commercieele belangen voortreffelijk. Maar het algemeen belang raakte onder den voet, men zag over het hoofd dat Nederland, met *zijn* belangen en *zijn* ligging, zich niet kon blijven veroorloven wat den kantons in Zwitserland vrijstond.

In dit tweede entermezzo ontbreekt een leider van het snit van De Witt. Heinsius was dit niet en nog minder Simon van Slingelandt, die een negental jaren Raadpensionaris van Holland is geweest en daarvoor andere belangrijke ambten had vervuld. Het is teekenend, dat geen dezer twee, die onze bekwaamste staatslieden tusschen 1702 en 1747 waren, zich ernstig heeft ingespannen, om de kracht der regeering te versterken in de richting waarin deze alleen versterkt kon worden: die van het Oranjegezag. Heinsius was zeer nauw met Willem III verbonden

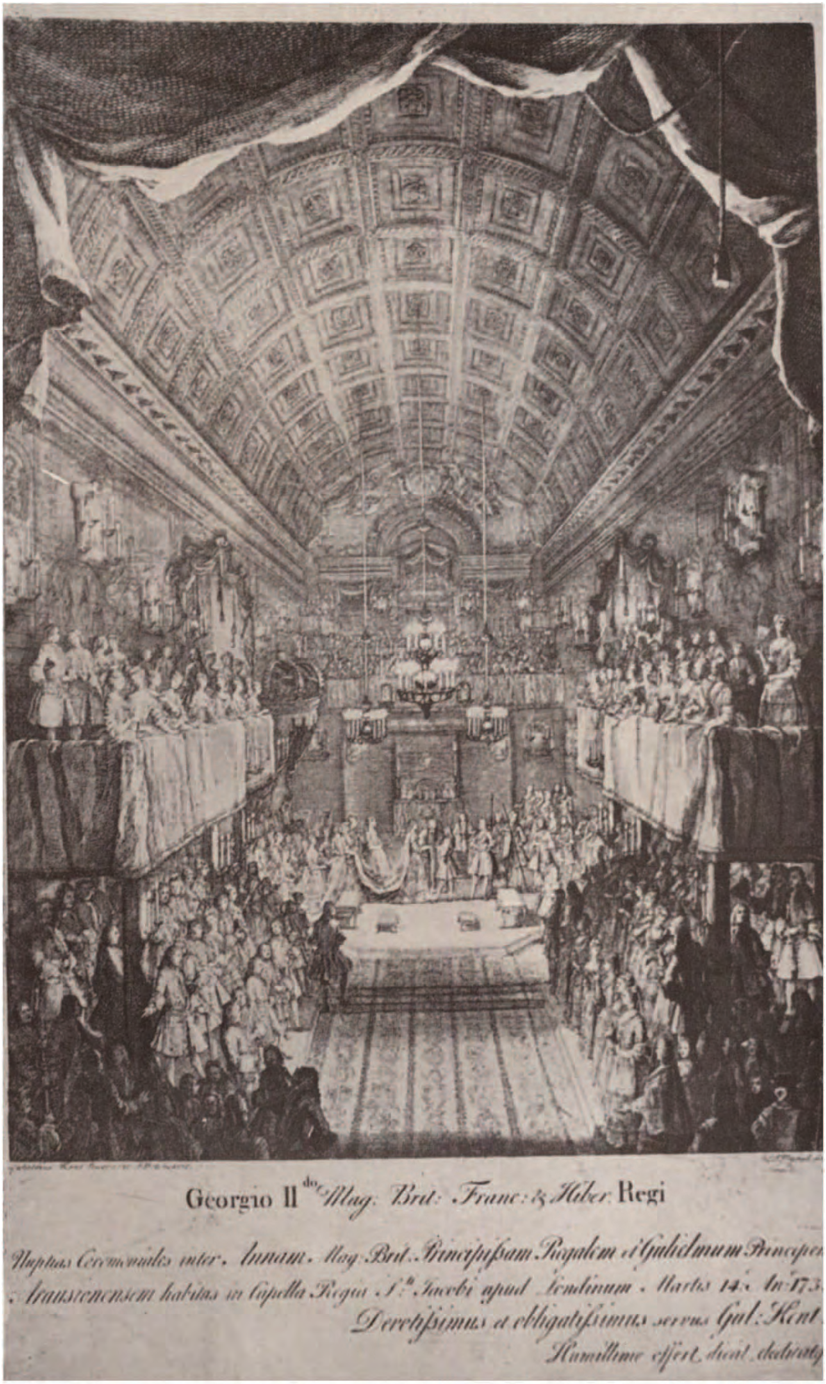

Huwelijk van Willem IV

Prins Willem IV

geweest, Slingelandt heeft hem in 1690, toen hij zijn loopbaan begon als secretaris van den Raad van State, de grootste aanhankelijkheid betuigd. Men heeft het dikwijls in den laatste, die de „defecten" in de regeering beter dan iemand kende, geprezen, dat hij dan toch een poging deed, om het centrale gezag te versterken. Hij zocht dit in een versterking van de macht van den Raad van State, die in vroegeren tijd als algemeen-regeeringscollege was bedoeld, maar door de Staten-Generaal verdrongen was. Hij zag hierbij over het hoofd, dat de historisch-nationale ontwikkeling zich niet in den Raad van State uitgedrukt had, maar in de positie van het Oranje-Huis. Ook als Raadpensionaris van Holland deed hij geen enkelen stap, om Oranje naar voren te halen. Hij moest toen zwijgen, omdat de Staten van Holland bij zijn benoeming de belofte van hem hadden gevergd, dat hij niets tegen den bestaanden regeeringsvorm zou ondernemen, wat zij bij zijn opvolger in diens instructie vastlegden. Heel bekwaam, heel goed op de hoogte van de binnenlandsche en buitenlandsche verhoudingen was Slingelandt, maar ten slotte onderwierp ook hij zich aan de bekoring der oligarchie, waaruit hij zelf was voortgekomen, ofschoon hij ten volle wist, wat de „aloude vrijheid" waard was. Hij aanvaardde de politiek der Staten bij het derde Engelsche huwelijk, hij bepleitte bij de Engelsche gezanten, dat het, om de wille van het bondgenootschap, beter was, dat hun koning zich geen moeite gaf voor de bevordering van zijn schoonzoon, omdat elke stap of schijn-stap, dien Engeland voor Prins Willem deed, achterdocht wekte.

Het resultaat van dit tweede intermezzo, uit algemeen politiek oogpunt beschouwd, was, dat nu niet alleen het leger, maar evenzeer de vloot verwaarloosd werd; dat de financieele toestand, die door de ophooping van schulden, meer nog nà dan vóór 1702, bij het einde van den Spaanschen successie-oorlog zeer bedenkelijk was, niet merkbaar verbeterde; dat het buitenlandsch beleid alle karakter verloor, omdat het geen kracht achter zich

had; vooral na Slingelandt's dood (1736) werd dit laatste heel duidelijk. Er is zulk een algemeen gebrek aan geest door heel Europa, ten minste in deze deelen ervan, dat het is als „een lichaam zonder ziel", schrijft een goed waarnemer uit Den Haag in 1741.

Deze 18e-eeuwsche regenten-regeering is er meer een van negatie van de werkelijkheid, dan van beleid, opbouw en vooruitziendheid. Alleen tegen het Oranjegevaar weerde zij zich, en hier had zij succes. Zelfs in dit opzicht handelde zij meer incidenteel dan principieel; tot een „Eeuwig Edict" en een „Acte van Harmonie" heeft zij het niet gebracht. Als Prins Willem tot Stadhouder van Gelderland wordt gedesigneerd, verbinden de vier Stadhouderlooze gewesten zich tot handhaving van den bestaanden toestand. Is hij meerderjarig geworden, dan zorgen zij er voor, dat de resolutie over het besluit over het, „hangende de deliberatiën" niet toelaten van den Stadhouder in den Raad van State uit 1707 wordt hernieuwd (Jan. 1730), en sedert bleef dit voorloopige besluit gehandhaafd! Krijgt eindelijk de verdeeling der erfenis van Willem III haar beslag, dan heffen de Staten van Zeeland, gerugsteund door Holland, de markiezaten van Vlissingen en Veere op en bieden den Prins voor deze hem uit de erfenis toebedeelde bezittingen een som gelds aan, die hij weigert. In deze aangelegenheid heeft de schoonvader getracht den schoonzoon in een brief aan de Staten-Generaal hulp te verleenen: maar ook hij kreeg nul op het rekest door het krachtig ingrijpen van Holland ter Staten-Generaal.

In 1729 bezoekt Friso voor 't eerst Den Haag, hij vindt er een zeer koel onthaal. Komt hij er later met zijn gemalin, dan wordt de laatste door een aantal vrouwelijke personen, die zich zeer hoog wanen, met den nek aangekeken. Tot tweemaal wacht de Prinses, wier hart naar Den Haag hunkert, in het „Friesche Hof" hare bevalling af: beide keeren liep het op een teleurstelling uit; Leeuwarden mocht er zich op beroemen, dat de derde

spruit, die hier geboren werd, in leven bleef; het was Prinses Carolina (1743).

Het ernstigst ging de kamp tusschen Friso en de regenten om een hooge militaire functie, die de eerste, gesteund door zijn gewesten, voor zich opeischte. Het was een lang, haast komisch aandoend spiegelgevecht, waarin Holland altijd overwinnaar wist te blijven. Maar ook werd een behoorlijke verzorging van het leger, waarin geen veldmaarschalk en alleen een paar heele oude generaals nog voorkwamen, er door tegengehouden. Eindelijk — toen de Oostenrijksche successie-oorlog al begonnen was — moest wel tot troepenvermeerdering worden overgegaan, en toen werden de Staten-Generaal het ook eens over de aanstelling van eenige nieuwe generaals; Friso boden zij daarbij de waardigheid van luitenant-generaal aan (1742). Hij bedankte! Hij achtte zich verplicht, verklaarde hij, de eer en het aanzien van de ambten, die hij bekleedde, hoog te houden. Inderdaad was het aanbod als een beleediging van de positie, die het Oranje-Huis zich verworven had.

Maar, zal men vragen: waarom wonnen Holland en zijn partijgenooten maar altijd door? Omdat zij het sterkst waren en het best aaneengesloten, veel beter dan de gewesten van Willem IV, die ook minder invloedrijk waren. Men mag bovendien aannemen, dat verscheidene hunner regenten de verheffing van Oranje tot zijn hééle vroegere positie ook niet al te gunstig gezind waren en hen geheel beheerschen deed Prins Willem volstrekt niet. Niet georganiseerd was de bevolking buiten de regenten. Alleen de predikanten en de pamfletten konden uiting geven aan onvoldaanheid en verontwaardiging over de achteruitzetting van Oranje, en zij deden dit heel scherp. Nergens leest men duidelijker, hoe groot de afscheiding tusschen volk en oligarchie was geworden dan in een der pamfletten, dat de uiting behelst: de regenten hebben al hun geld buitenslands gebracht, „om bijaldien de bommel van haare godloose bedrijven eens mocht komen uit te breken en het hier

in de hobbel geraakte, het zeiltje maar in Tessel of Hellevoet was op te halen en van hier in Engeland bij hare overgebrachte schatten over te steecken".

Prins Willem zelf, hoe gegriefd hij was — ook tegenover zijn schoonvader, tot wien zijn verhouding rijkelijk onaangenaam werd —, wachtte af. Hij was niet de man van een krachtig initiatief en de vele teleurstellingen hadden hem diep getroffen: ik heb er mij een beginsel van gemaakt, om niets te doen, wat naar ambitie of ongeduld smaakt, schrijft hij in 1742. Hij berustte, hoezeer hij ook verlangde. In zijn omgeving vindt men geen figuren van bizondere beteekenis. De Friesche edelen, dienende aan zijn Hof, in hooge waardigheden als opperstalmeester, opperhofmeester, opperjagermeester, een Burmania, een Vegelin, een Grovestins, hebben weinig of geen invloed in de groote staatszaken uitgeoefend of kunnen uitoefenen. Evenmin deden dit de gebroeders Willem en Onno Zwier van Haren, beide als staatslieden vermaard, die in nauwe relatie tot het Hof stonden, maar die toch niet onverdacht waren in hunne Oranje-gezindheid. En ook niet vooraanstaande personen onder 's Prinsen ambtenaren, onder wie de Schot Jean Duncan, die zoowel op het tot stand komen van het verdeelingsverdrag van 1732 als op het Engelsche huwelijk invloed heeft gehad, en Nicolaas Arnoldi, zoon van een Franeker hoogleeraar, het belangrijkst waren te Leeuwarden, terwijl de secretaris van den Domeinraad, Johan de Back, in Den Haag het meest naar voren komt; de afstand tusschen hem en den 17e-eeuwschen „Constanter" is heel groot.

Buiten Friesland was er een enkele, die zich effectief moeite voor Oranje wilde geven: Willem Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht, oudste zoon uit het tweede huwelijk van den eersten graaf van Portland, wiens zoon uit zijn eerste huwelijk de Engelsche bezittingen geërfd had, eerste hertog werd en geheel in het Engelsche leven opging. Willem, om zijn (spoedig ontbonden) huwelijk met een kleindochter van de Vrouwe van Aldenburg tot Duitsch Rijksgraaf verheven, kwam, als zijn volle broeder

Karel, naar Nederland terug en zocht er carrière te maken. Hij werd spoedig lid van de Ridderschap van Holland, en in 1737 door Holland ter Staten-Generaal gedeputeerd; toen kon hij in staatszaken krachtig meespreken. Hij was een zeer ontwikkeld man, vrijer in kerkelijke opvattingen dan zijn vader geweest was, niet zoo gemakkelijk in den omgang als deze; soms heel stijfkoppig en zich zeer bewust van eigen waarde; hij had talenten, ook in politieke dingen, en durf genoeg; hij heeft spoedig heel diep gevoeld, waaraan 't hier te lande schortte. Maar heel veel steun voor zijn inzicht, dat Oranje hersteld moest worden en het bondgenootschap met Engeland tot 't uiterste gehandhaafd, vond hij niet. François Fagel, de oude griffier der Staten-Generaal (1795), — de „wijste man van Europa" volgens den jongen Bentinck, — wiens familie sedert den grooten raadpensionaris altijd zeer Oranje-gezind gebleven was, mocht tegen iedereen die 't hooren wilde, verkondigen dat Oranje den eenigen uitweg bood; ook hij kwam hiermede niet verder.

Maar Bentinck gaf den moed niet op, hij trachtte stemming te maken voor Oranje, voor te bereiden de restauratie. Hij vroeg Engeland's hulp, maar stuitte op een weigering. Van 1742 af lichtte hij den Prins voor in memoranda over den toestand en gaf allerlei nuttigen raad. Weldra bezocht hij Prins en Prinses op Het Loo en werd er allergenadigst ontvangen; de bezoeken werden herhaald, al volgde men dit in Den Haag met booze blikken. Toen de successie-oorlog begonnen was en het oorlogsgevaar ook Nederland bedreigde, constateerde hij met vreugde, dat 's Prinsen kansen stegen. Vooral in Zeeland, — onder invloed van den Raadpensionaris Van Citters —, waar men zelfs een herhaling overwoog van het optreden van Prins Willem III in 1668. Maar ditmaal weigerde Oranje mee te doen; Willem IV volhardde in zijn onthouding, totdat men hem zou roepen. Bentinck, heel temperamentvol, wilde wel anders, dacht soms aan geweld. Het was echter ook ditmaal het geweld van buiten, dat de Oranje-restauratie ging brengen.

VI. HET GENERALE ERFSTADHOUDERSCHAP

1. De ommekeer van 1747.

In den Nederlandsche vrijheidsstrijd, „In den strijd om het politieke overwicht" — met zulke sprekende termen kon ik de periodes van Willem I en zijn zoons en van Willem III kenmerken. De tweede helft der 18e eeuw biedt aan Nederland en aan Oranje zulk een hooge, nieuwe roeping niet meer: de oude was vervuld. Momenten van algemeene zoowel als van bizondere orde bewerkten dit.

De Europeesche wereld breidde zich uit. Pruisen, dat ook op onze Oostgrens sterk werd, begon zich als groote mogendheid te doen gelden; Rusland ging zich in Europeesche aangelegenheden mengen. Engeland was veel machtiger geworden, Frankrijk werd niet meer zoo gevreesd als ten tijde van Lodewijk XIV. Nederland, evenals Zweden, begon af te dalen van de hooge positie, die 't ingenomen had. Het ging niet, als bij Zweden, door een grooten oorlog, maar zoo van zelf. De ongelukkige, in den Spaanschen successie-oorlog opgedane ervaringen, de voor Nederland niet meer zoo dreigende internationale situatie, de binnenlandsche verhoudingen maakten de Staten zeer terughoudend. Maar om hun positie in België, welke niemand wilde opgeven, konden zij zich aan de groote politiek niet geheel onttrekken, en in 1731, in Slingelandt's raadpensionarisschap, werden de oude al-

liantiën met Oostenrijk en Engeland hernieuwd. De buitenlandsche politiek bleef echter uitermate voorzichtig. Frankrijk ontzag de Republiek zooveel mogelijk en bood, toen er in de 30er jaren oorlog dreigde, aan, de Zuidelijke Nederlanden als neutraal gebied te beschouwen. Dat maakte wel indruk, onder de regenten werd een orienteering in Fransche — of ten minste in neutrale — richting merkbaar. De vrees, dat een oorlog Oranje ten voordeele zou strekken, had hierop ook invloed. Deze situatie vindt men hier tijdens den Oostenrijkschen Successie-oorlog in steeds duidelijker vorm terug, De karakterloosheid in de buitenlandsche politiek — waarop ik reeds doelde — werd nu openbaar, en Nederland gaf als van zelf zijn positie als groote mogendheid op.

Daarom ook komen de binnenlandsche aangelegenheden van nu af in scherper licht te staan. Met hen kregen de Oranje-prinsen van hun restauratie af het meest te maken. Zij deden dit in hun kwaliteit van generaal erfstadhouder, als hoedanig Willem IV aan het einde van den Oostenrijkschen Successie-oorlog ten tooneele verscheen.

Het was voor de Staten niet mogelijk zich geheel buiten den Oostenrijkschen Successie-oorlog, die in den grond een nieuwe oorlog van Frankrijk (Lodewijk XV) en Oostenrijk (Maria Theresia) werd, te houden; zij besloten na eenig talmen Maria Theresia volgens de verdragen te steunen, maar deden dit alleen auxiliair, traden dus niet in oorlog met Lodewijk XV, die hun den oorlog evenmin verklaarde. In 1743 trok het eenigszins versterkte Staatsche leger naar Duitschland, het kwam te laat, — en dit is al teekenend genoeg! —, om mee te doen bij den veldslag, waarin George II zelf aan de Franschen een nederlaag bezorgde.

Om de inmenging van Nederland in den oorlog bracht Frankrijk, dat eerst de Oostenrijksche Nederlanden had ontzien, de vijandelijkheden ook hierheen over. De verdediging was slap. Karel Vorst van Waldeck, — een

verre neef van George Frederik — en een der generaals van 1742, nu tot Opperbevelhebber van het Nederlandsche leger benoemd, kon de Franschen bij lange niet aan. De barrière-steden gingen verloren, een al grooter gedeelte van België raakte in Fransche handen. Oostenrijk spande zich hier weinig in. De houding van Engeland was, haast den heelen oorlog door, weifelend. Nu werd de situatie voor onze regeering nijpend. Het aantal der regenten, dat voor verzoening met Frankrijk ijverde, nam sterk toe. Maar een afzonderlijke regeling konden zij niet doorzetten. „Neutralisten" noemde men hen heel typeerend. De anderen, de Oranje-gezinden, hielden aan Engeland vast. Op de buitenlandsche politiek begonnen de binnenlandsche verhoudingen een bedenkelijken invloed te krijgen.

In April 1747 vielen de Franschen in Zeeuwsch-Vlaanderen, niet met de bedoeling om te veroveren, maar om de vredelievende partij onder de regenten in de Republiek een hart onder de riem te steken. Dit kwam heel anders uit.

In den nacht van 24 op 25 April ontstond te Veere een oproerige volksbeweging. In den nood kwam de roep om Oranje van zelf uit de keel. De beweging breidde zich uit over Zeeland, en weldra, van Rotterdam uit, over Holland. Nergens boden de regenten tegenstand van eenige beteekenis. 28 April reeds riepen de Staten van Zeeland Friso uit tot hun Stadhouder. In Den Haag kwam het Oranje einde April te voorschijn. De Oranjevlaggen, — men had eenige moeite gehad ze te vinden —, werden van het Stadhuis en het Hof uitgestoken. 3 Mei volgden Holland en Utrecht Zeeland's voorbeeld, 10 Mei deed dit Overijsel. De Staten-Generaal haastten zich Willem IV Kapitein- en Admiraal-Generaal der Unie te maken (4 Mei). Het spreekt van zelf, dat de Prins nu ook niet meer uit den Raad van State werd geweerd. De regenten vertoonden zich in al hun innerlijke zwakheid.

Het bericht van zijn verheffing in Zeeland bereikte Willem IV te Leeuwarden aan tafel. Hij nam het met een

„modération admirable" op. Aan Frederik II schreef hij over de „étonnante et subite révolution, qui vient d'arriver par une direction manifeste de la Providence". Hij had haar dus nog niet verwacht, wel had hij den 25sten zijn goede diensten den Zeeuwschen Staten aangeboden. Weldra kwamen deputatiën uit Zeeland en uit Holland het nieuws bevestigen. Reeds 10 Mei verliet het Stadhouderlijk Hof Leeuwarden, — Marie Louise hier in haar eenzaamheid achterlatend, — het vestigde zich in het oude Stadhouderlijk Kwartier op het Binnenhof, dat na 1702 voor verschillende andere doeleinden in gebruik was genomen, zoodat het geheel opnieuw in orde moest worden gemaakt, waarom in 1748 tijdelijk Bentinck's huis in het Voorhout werd gehuurd.

De Prins deed zijn intrede in alle Staats-colleges, werd lid van de Ridderschap van Holland. Alles scheen te worden als van ouds. Overal waren er groote feestelijkheden, het meest in Den Haag, met pompeuse toespraken, waarbij de Prins zich door zijn gemakkelijk redenaarstalent onderscheidde. Kort na zijn aankomst in Den Haag maakte hij een reis naar Zeeland; hier werden toen zonder verwijl de waardigheid van Eersten Edele en de markiezaten hersteld.

De nieuwe Stadhouder, die zich kort tevoren beschouwd had als de „vergeten burger", kwam voor een zeer zware taak te staan: de beredderíng van den boedel der regentenheerschappij. Was hij hiertoe voorbereid en er zich ten volle van bewust? Tot 1747 was de Prins vrijwel geheel buiten de algemeene staatszaken gebleven, en een leermeester als Jan de Witt voor Willem III was geweest, had hij niet mogen ontmoeten. Ook bezat hij niet de kracht, om zich zelf te vormen voor de groote roeping, die hij toch zoo gaarne wilde volgen. Er is in zijn staatkundige visie, zooals deze vóór 1747 tot uiting komt, geen klaarheid, geen sterke overtuiging. Om zijn Nassausche landen stelt hij zich even goed in verbinding met Keizer Karel VII, den Franschen speelbal in Duitschland, als later met Frans I, den gemaal van Maria Theresia, toen

deze Karel VII's plaats innam. Frederik II wenscht hij hartelijk geluk met zijn succes in zijn eersten oorlog tegen Maria Theresia (om Silezië), ofschoon hij weet, dat de stemming in de Republiek Pruisen niet goed gezind is, wat hij overigens zijn vriend niet verzwijgt. Als één zijner gewesten, Friesland, den vrij algemeenen wensch om Maria Theresia te steunen, tegenwerkt, vraagt hij zich af, of het voor hem maar niet beter is zich hierbij neer te leggen. Zijn verhouding tot zijn schoonvader was toen heel slecht: George II logeerde in 1743 in een herberg te Apeldoorn en alleen Prinses Anna bezocht hem hier. Eerst de vertoogen van Bentinck hebben Willem IV beslist tot de Engelsche aansluiting, tot de tradioneele politiek van Willem III gebracht, en als een sterk voorstander hiervan kwam hij in Den Haag.

In den zomer van 1747 ging er een door den Prins aangemoedigde oorlogszuchtige beweging door de Republiek. Willem IV, die ook in de buitenlandsche politiek, evenals zijn voorgangers, zijn rol ging spelen, zond eigener autoriteit Bentinck naar Engeland, om op een krachtige oorlogvoering aan te dringen, waarop Engeland toen inging. Dit scheen heel noodig. De Franschen hadden na de bezetting van Zeeuwsch-Vlaanderen, vanwaar hun oversteken naar Zeeland door een Engelsch eskader werd tegengehouden, het beleg voor Bergen-op-Zoom geslagen; de vesting werd tijdens een weinig roemrijk beleg bij verrassing genomen.

Zeer terecht werd dit niet aan Willem IV geweten. Integendeel! De volksbewegingen, die een veel algemeener en ernstiger karakter aannamen dan in 1672, vonden er aanleiding in in den herfst van 1747 nadere bevestiging van de stadhouderlijke macht te eischen. Een hiertoe strekkend voorstel ging ter Staten van Holland uit van de Ridderschap: zijn waardigheden zouden erfelijk worden verklaard, nu niet alleen in de mannelijke, maar ook in de vrouwelijke linie. In andere gewesten kwamen dergelijke voorstellen ter sprake. Eenig verzet, in Holland vooral van Amsterdam, hield het besluit wat op. Maar nog

Doopplechtigheid van WILLEM, Erf prins van Oranjo en Graaf van Buren enz. op den 11 April 1748.

Haere Koninghlyke Hoogheit Anna Princesse van Orange &c.

vóór het einde van 1747 gaven de Staten-colleges toe. Ook in zake de waardigheid van Kapitein- en Admiraal-Generaal namen Haar Hoog Mogenden zulk een besluit. In Utrecht en Overijsel werden tegelijkertijd de reglementen uit den tijd van Willem IV hersteld. In Gelderland zag de Landdag zich tot denzelfden maatregel gedwongen (begin 1748), met intrekking der beperkte instructie van 1722. Alleen de Noordelijke Gewesten hielden zich eerst ter zijde.

Ziet men wel de consequent stijgende lijn in de positie van het Oranje-Huis? Survivance, erfelijkheid in de mannelijke linie, nu in beide linies, met vooropstelling van het recht der eerstgenoemde en in de vrouwelijke linie te beginnen met Prinses Carolina. Een vrouwelijke Stadhouder, die Gouvernante zou heeten, ook in geval zij optrad voor een minderjarig kind, zou niet mogen huwen zonder toestemming der Staten, op straffe dat hare nakomelingen geen recht zouden bezitten op de opvolging. In tijd van oorlog zou zij een Kapitein- en Admiraal-Generaal te harer vervanging mogen voordragen. Van elke(n) bekleeder der Stadhouderlijke waardigheid werd de belijdenis van den „waren Christelijken Hervormden godsdienst" geëischt. Ook zou hij of zij niet met een koninklijke of keurvorstelijke waardigheid mogen zijn bekleed. Al dichter raakte het Huis nu aan een monarchale positie. De voorwaarden, aan de bekleeders der waardigheden van het Huis gesteld, wijzen duidelijk op herinnering aan een nog dichtbij liggend verleden en invloed van den overheerschenden hervormden godsdienst. Doordat alle erfstadhouderschappen in één hand vereenigd waren — waarom men gewoonlijk spreekt van den Generalen Erfstadhouder, ofschoon dit niet één waardigheid was —, werd een centrale leiding beter dan te voren mogelijk.

Leiding verwachtte men van den nieuwen Stadhouder, wiens positie met zooveel meer waarborgen voor duurzaamheid en mogelijkheid van gezagsuitoefening werd omgeven. De Prins zocht die leiding vooreerst vooral in

den oorlog, waaraan hij zijn grootste aandacht besteedde. Het voorbeeld van Willem III in 1672 moet hem hierbij voor oogen hebben gestaan. Maar 1747 was zoo heel anders dan 1672. Men was niet aan het begin van een veroveringsoorlog, maar midden in een oorlog, waarin Frankrijk, door eenig machtsvertoon, een spoedigen vrede zocht. En in Nederland stond het met de kansen voor een krachtig optreden heel slecht. Het leger had in de vorige jaren zwaar geleden, en zoowel de opperbevelhebber Waldeck als een der generaals, graaf Albrecht v. oder Lippe-Schaumburg, waren weggeloopen, omdat zij zich beleedigd achtten door de op hun beleid uitgeoefende critiek. Men beproefde in der haast nieuwe troepen te werven: in Zwitserland, in Duitschland, voor 't eerst zelfs in Rusland. Maar dit ging niet vlot. Ook de financieele middelen bleken zeer ontoereikend: een zgn. milde gift (belasting op het vermogen), voor het slagen waarvan de Prins zich veel moeite getroost had, bracht heel wat op, maar er was groote achterstand en voor de toekomst veel meer noodig. Engeland werd al spoedig opnieuw weifelend, ook om de berichten uit de Republiek. Met moeite kwam 't in December 1747 tot een conventie tusschen de beide mogendheden tot gemeenschappelijk optreden. Het opperbevel zou worden gelegd in handen van den Hertog van Cumberland, tweeden zoon van George II en dus zwager van Willem IV, die er zich met moeite in geschikt had, voor dezen veldtocht onder een ander te dienen. In 't begin van 1748 was Frankrijk naar gewoonte 't eerst te velde, en de bondgenooten waren nog lang niet gereed. Onder deze omstandigheden besloot de Prins, die den werkelijken toestand ging inzien, Karel Bentinck, broeder van Willem en diens trouwen medestander, naar Londen te zenden, weer op eigen gelegenheid en nu met opdracht — die alleen aan enkele vertrouwden was voorgelegd — de zwakheid der Republiek uiteen te zetten en te vragen om een groote Engelsche leening; anders zou de Republiek, uit zich zelf onmachtig om den oorlog krachtig te voeren, bij een buitenlandsche en binnen-

landsche crisis, kunnen terecht komen „in de wreedst denkbare situatie en gedreven kunnen worden de wet van de overwinnaars te aanvaarden". Een niet zeer voorzichtige bekentenis van onmacht! De Engelsche regeering, zeer verbaasd over den veranderden toon van den Prins, vond er aanleiding in haar vertegenwoordigers te Aken, waar over een algemeenen vrede onderhandeld werd, te gelasten zoo spoedig mogelijk vrede te sluiten. Zooals geschiedde! Als Willem IV begin Mei te Breda komt, om zich hier bij de Nederlandsche troepen te voegen, verschijnt daar ook Willem Bentinck, de Nederlandsche onderhandelaar te Aken, met het bericht, dat een wapenstilstand en vredespreliminariën geteekend zijn. Er openbaarden zich algemeene vreugde en ontspanning. De Republiek kwam ongeschonden uit den oorlog te voorschijn. Zij zou zelfs de Belgische barrière terugkrijgen. Het had slechter kunnen afloopen, als de oorlog had voortgeduurd. Maar nu mocht men onbezorgd vroolijk zijn, want de groote mogendheden hadden ditmaal nog den toestand van 1713 bestendigd. En de onbezorgdheid kon nog verder gaan, want 8 Maart te voren was in Den Haag een prinsje geboren: het voortbestaan van de Oranjedynastie scheen te beter verzekerd.

Het debuut van Willem IV op het terrein der buitenlandsche politiek is niet gelukkig. Men neme ter verklaring de omstandigheden in aanmerking, waaronder zijn optreden plaats vond, en zijn gebrekkige voorbereiding. Natuurlijk speelt ook zijn persoonlijkheid haar rol. Een vergelijking met Willem III in 1672 valt niet te zijnen gunste uit. Maar men bedenke hier bijtijds het waarschuwend woord, dat Edward Grey — voor een ander geval — gebruikte: „het is niet aangenaam tot den nawas van een groote generatie te behooren".

2. De volksbewegingen van 1747 en volgende jaren. — Einde van Willem IV.

De volksbewegingen van deze jaren hebben dit over-

eenkomstige met die van 1672, dat beide om Oranje roepen. Die van het laatstgenoemde jaar deden dit vooral om een van buiten dreigende tyrannie af te weren; er waren ook wel enkele eischen gesteld, die de binnenlandsche regeermethodes betroffen, maar zij hadden den Stadhouder nauwelijks bereikt. Maar nu was het het allermeest te doen om bescherming van Oranje tegen een van binnen heerschende tyrannie, want als zoodanig beschouwden velen de regenten-regeering in hare verwording: men komt het woord slag op slag in pamfletten tegen. De bewegingen waren veelvuldig, beroerden alle gewesten, zonder dat men van direct onderling contact kon spreken —, al raakten ze dikwijls dezelfde soort zaken. Nergens was er sprake van opheffing der gewestelijke souvereiniteit, evenmin ernstig van vestiging eener wezenlijke monarchie. Op verschillende plaatsen kwam het tot eenige gewelddadigheden en plunderingen, maar het sensationeel-hartstochtelijke van 1672 ontbreekt. Enkele regenten werden van verraad verdacht en beschuldigd, maar „gedewitt" werd er ditmaal niemand. Het buitenlandsche gevaar was ook zoo veel minder dreigend.

Voor dit binnenlandsch verlangen nu werden van Willem IV de grootste verwachtingen gekoesterd. Hij zou moeten zijn, zooals een pamflet het uitdrukte: „Opperhoofd en leidsman der provinciën", ten einde, zooals Willem I de Spaansche tyrannie bestreden had, het land van de regenten-tyrannie te verlossen. Hij moest worden „de ziel der regeering, alsmede een hulpmiddel tegen ingeslopen misbruiken, een steunsel der wetten en een schrik der overtreders". Daartoe moest hem een zeer groote macht worden opgedragen. Omgezet in de praktijk beteekenden dergelijke exclamatiën, dat de uitwassen der regenten-oligarchie moesten worden afgesneden. Aan het bestaan zelve dier oligarchie tornden nog weinigen. De leiders der volksbewegingen zijn te zoeken onder de burgerij, gevormd door degenen, die in welstand en ontwikkeling tusschen de regenten en de menigte in stonden.

Voor de regenten was het bedenkelijk, dat dientengevolge voor hen op de burgervendels of schutterijen meermalen niet meer geheel te vertrouwen viel. Deze burgerij begint luide te vragen om een betere regeering en — schuchter nog — hier en daar ook om eenig aandeel aan die regeering. In klein formaat kan men hier van de eerste verschijnselen eener democratische ontwikkeling in onze Republiek spreken, die haar steun minder in nieuwe staatsrechtelijke theorieën dan in oude privilegiën zocht; deze heetten geschonden en men verwachtte van hun herstel alle heil. Er is veel ondoordachts en zelfs naiefs in de wenschen, die in vergaderingen geuit werden en ten deele op papier gebracht.

Tegen dezen achtergrond moet men de houding van Willem IV ten opzichte van de volksbewegingen zien. Zijn hoofdgedachte was, van den beginne aan: rust en eendracht bewaren. De eerste proclamatie, die hij na zijn verheffing uitvaardigde, nog te Leeuwarden, gericht tot de Zeeuwen, die toen, onder den indruk van de Fransche verovering van Staats-Vlaanderen, heel rumoerig deden, zegt dit heel duidelijk. 's Prinsen reeds genoemde reis naar Zeeland strekte er toe, om hier dit doel te verwezenlijken. Het werd een volledig succes, ten koste slechts van enkele regenten, die uit de regeering verwijderd werden, — Zeeland bleef verder geheel en al in ruste. Deze gemakkelijk bereikte overwinning moet op den Prins indruk hebben gemaakt en ook kon hij er zich over verblijden, dat enkele geweldplegingen tegen Katholieken (om de herinnering aan 1672) eindigden, nadat er een ernstig plakkaat tegen was uitgevaardigd. Overal bleef zijn streven op hetzelfde doel gericht, en overal beproefde hij dit met zachte middelen. Zelfs liet hij de regenten, die in functie waren, — en ook de Raadpensionaris van Holland, Jacob Gillis, die stellig geen Oranje-man was, — rustig zitten. Hij heeft gehoopt op deze wijze allen, die zijn tegenstanders waren geweest, met zijn verheffing te kunnen verzoenen. Het was zeer idiëel gedacht. Maar men merkte al heel spoedig, dat

niet alle regenten, al cajoleerden hem nog zoo velen, hem voor die houding dankbaar waren. Een stille oppositie bleef voortdurend merkbaar. Uit Rotterdam schreef een vertrouwde van het Hof bij de geboorte van den Erfprins: „Sommigen hebben de borgemeesteren gefeliciteerd met den jonggeboren Prins, maar het was borgemeesteren nauwelijks de pijne waard daarop te antwoorden, veelmin te bedanken”. Dit is een teekenend voorbeeld.

Zijn streven naar het behoud van rust sloot niet in, dat Willem IV de volkswenschen negeerde. Overal waar hij dit kon, zonder aan den kern der oligarchie te raken, heeft hij er rekening mee willen houden, en hiervoor — want geen werk was hem ooit te veel — gaf hij zich de grootste moeite. Het was aan zijn invloed te danken, dat reeds in 1747 in Holland een verbod tot verkoop en het niet zelf waarnemen van ambten, twee der ergste bedenkelijkheden der oligarchie, werd uitgevaardigd en dat de steden bewogen werden de opbrengst der posterijen, die grootendeels in burgemeesterskassen terecht kwamen, aan het gewest af te staan, waartegen alleen Amsterdam een vrij scherpen tegenstand bood. Toen in het voorjaar van 1748 hevige, ook met minder gunstige economische toestanden samenhangende onlusten tegen de pachters der indirecte belastingen — „dit burgeren- en boerenverdriet”, zooals een pamflettist ze betitelde — losbraken, eerst in het Noorden en dan verder in de meeste andere gewesten, bewerkte Willem IV, dat de verpachting in de Noordelijke gewesten en in Holland en Utrecht op den duur voor directe inning plaats maakte.

In 1747 liepen deze bewegingen parallel met die tot de verheffing van Oranje. In Friesland en Groningen komt in 1748 de eisch der erfelijkheidsverklaring, — die in het eerste gewest in Juli haar beslag kreeg —, tegelijk met die van de pachtersoploopen op de proppen. Elders is dan de vergroote Oranje-macht reeds een feit geworden, maar toch duren de bewegingen nog voort. Haar hoogste punt in deze laatste phase bereikten zij

in de Doelisten-beweging (aldus genaamd naar de Kloveniers-Doelen, waar de burgervergaderingen samenkwamen) in den zomer van 1748 te Amsterdam en in een gelijknamige, iets vroeger begonnen beweging te Leeuwarden, die minder de aandacht trok dan de eerstgenoemde, maar niet minder belangrijk was: in beide ging het om het instellen van toezicht vanuit de burgerij op de regeering; duidelijk werden nu ook stemmen hoorbaar, om de oligarchie te breken.

Hier nu vooral kwam Willem IV voor iets nieuws te staan. In den binnenlandschen strijd in de Republiek, waar tot dusver alleen de regenten en Oranje regeeringsgegadigden waren, kwam een nieuw element, dat steun bij Oranje zocht en tevens de regenten-macht wilde beknotten. Het was nog niet zeer machtig, maar in den zomer van 1748 maakte het vooral te Leeuwarden en dan te Amsterdam veel lawaai. De Prins zelf — en vooral de Prinses, met wie haar echtgenoot alles overlegde — vond dit nieuwe belangrijk genoeg, om er zich mede in verbinding te stellen en er invloed op uit te oefenen. Zij hadden reeds tijdens de bewegingen tegen den ambtenverkoop, die vooral te Rotterdam een zeer scherpen vorm hadden aangenomen, met Laurens van der Meer, een Rotterdamsch koekebakker, die zich aangeboden had, in verbinding gesteld, en van diens diensten maakten zij nu opnieuw gebruik. Van der Meer verscheen op het Amsterdamsche tooneel, toen het er heel woelig werd, en knoopte verbindingen aan met Daniël Raap, een porselein-koopman, die een der hoofdleiders van de Doelisten werd, maar zij samen slaagden er niet in de Doelisten te beheerschen.

Terwijl in Juli 1748 Willem IV bestormd werd met boodschappen van de Doelisten en van de Friesche Staten te Leeuwarden, die hij voorloopig vertroostte met de toezegging, dat hij zelf, zoo gauw hem dit mogelijk was, naar Friesland zou komen, drong de onrust in de groote stad van Amsterdam tot handelend optreden. Begin September begaf de Prins er zich heen, — nadat

hij door Bentinck, die te Amsterdam ook zijne verbindingen had, het terrein vooraf had laten verkennen —, reeds voorzien van een machtiging der Staten van Holland tot het zoo noodig verzetten van de wet, als geschied was in 1618 en 1672, en tot het treffen van maatregelen tot herstel van de rust, echter onder handhaving van de stadsprivileges.

Het was een merkwaardige intocht, die van Willem IV, onder meer vergezeld van Bentinck en De Back, op den 2en September, 10 uur 's morgens. Een geheel nieuwe vertooning in de geschiedenis der Republiek! Na een begroeting van Raap en eenige zijner aanhangers buiten de poort werd hij, na zijn lijfwacht te hebben achtergelaten, naar binnen geleid door een dertigtal burger-gecommitteerden, pas door de wijken gekozen en behoorende tot een radicalere groep dan de Raapschen, en een groot aantal Bijltjes, scheepstimmerlieden, die een soort lijfwacht vormden voor de radicale Doelisten. Vóór hen werd een Oranje-Vaandel gedragen, waarop de woorden stonden: „Voor Oranje en de vrijheid", onder welke leuze men hier had te verstaan: met behulp van Oranje de vrijheid tegen de regenten-tyrannie te verdedigen. Deze optocht vergezelde den Prins tot in het Oude-Zijds-Heeren-logement, terwijl de schutterij langs de grachten en straten geschaard stond, welke de Prins langs reed. In zijn logement kwamen hem de burgemeesters begroeten en tot zijn bewaking werden hier twee vendels schutters geposteerd.

De intocht symboliseerde de situatie. De regeering, die op de schutterij niet kon vertrouwen, was murw gemaakt en had aan eenige eischen der burgers reeds toegegeven: om de opbrengst der posterijen aan den Prins af te staan en om zelf af te treden, waarmede zij dus de wetsverzetting al vooruit was, feitelijk zelfs om een vrijen krijgsraad in te stellen, waarvan regenten geen lid zouden mogen zijn. Voorloopig deden de burger-gecommitteerden, als wier voornaamste leider Van Gimnig optrad, zich het meest hooren en hun kwam daarom de voornaamste

Intocht van Prins Willem IV te Amsterdam, 2 September 1748

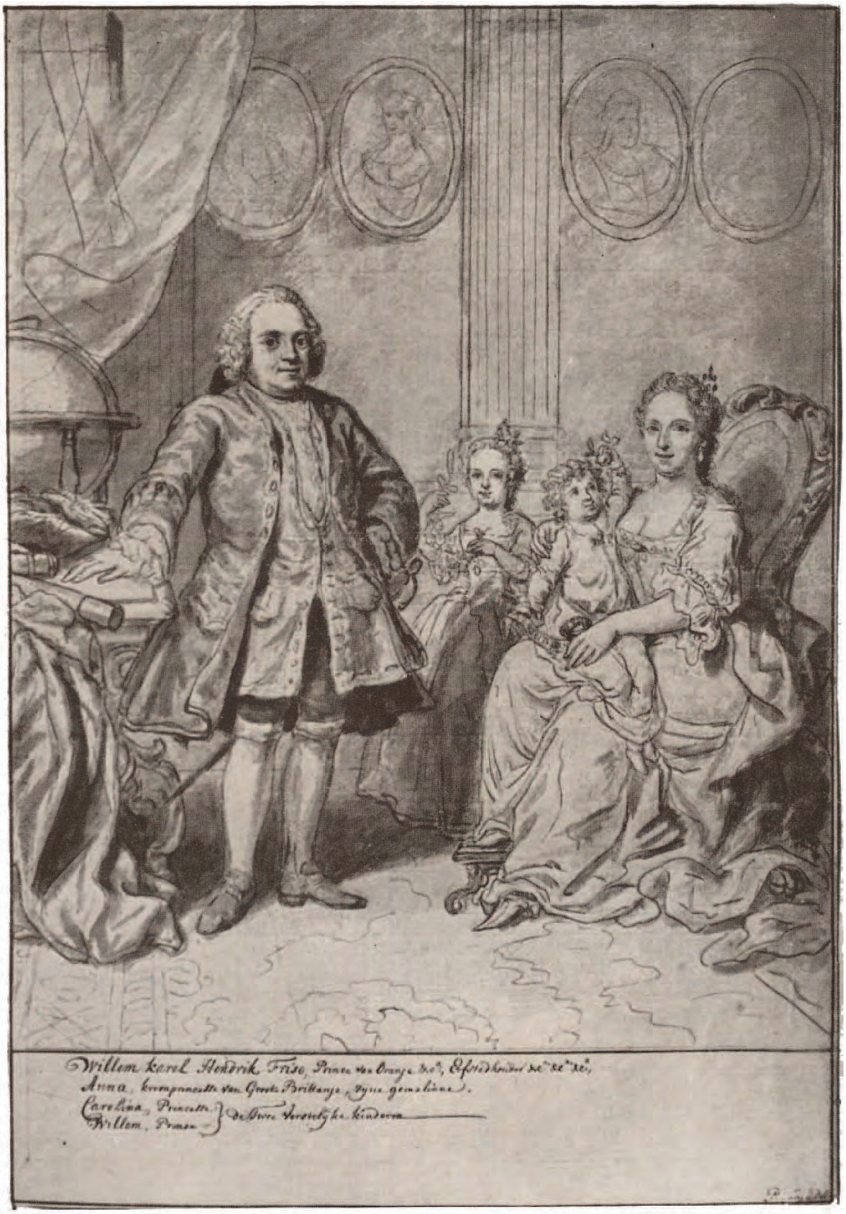

Willem IV met Gemalin en kinderen

plaats toe. Raap en de zijnen, de eigenste Doelisten, wier leider door Van der Meer reeds met den Prins op het Huis Ten Bosch in aanraking was geweest, hadden terrein verloren, al hadden zij hun program van drie artikelen, dat door Van der Meer in overleg met de Prinses was opgemaakt, wat uitgebreid. Maar geen van deze beide partijen of facties — men denke ze zich vooral niet in een partijverband van onzen tijd — had groote autoriteit. Er was veel verwarring onder hen over de eischen en ook over de werkelijke bedoelingen ervan. Van de beweging onthield zich de meer gegoede burgerij haast geheel, en ook de predikanten deden niet mee.

Wel terecht mocht Willem IV zeggen, dat hij, „in een verwarde boedel gekomen zijnde", niet zoo spoedig alles kon herstellen. Dit gold in het bijzonder van de taak, waarvoor hij nu te Amsterdam gesteld werd en waarbij zoo veel van hem verwacht werd. Hij trad met zijn gewone minzaamheid op tegen allen, die tot hem kwamen — en hij werd met bezoeken en verzoeken bestormd —, maar ook van hem ging geen krachtige leiding uit, en onder zijn begeleiders was geen eensgezindheid; Bentinck helde het meest tot de radicalen over.

Uitgevoerd heeft de Prins zijn opdracht in stipte overeenstemming met de hem gegeven machtiging en zijn eigen leuze: de eendracht bewaren. Vrij spoedig kwam hij tot het inzicht, dat de stadsregeering niet gehandhaafd kon worden. Daarom ging hij, met bloedend hart — want hij was een teergevoelig mensch —, over tot het verzetten van de wet, daarbij geraden door den oud-schepen Lestevenon. Eerst werden burgemeesteren en schepenen gezuiverd, daarop — nadat er een nieuwe machtiging aan de Staten was gevraagd — ook de oud-Raad. De grootste moeilijkheid bracht de zaak van den vrijen krijgsraad, die inderdaad een nieuwigheid beteekende, in zooverre hiermede door velen ook bedoeld werd een college, dat toezicht op de regeering zou moeten houden, een gemitigeerde vorm van andere, ook verkondigde eischen, als het instellen van een college uit

de burgerij tot toezicht op de regeering, of zelfs verkiezingen van de regeering door de burgers. Willem IV heeft lang geaarzeld, of hij aan dezen eisch, die ook op het program van de gematigde Doelisten terecht gekomen was, zou gehoor geven; hij eindigde, nadat een aantal Bijltjes en Doelisten 's nachts in zijn slaapkamer waren binnengedrongen, met toe te geven. Maar toen door de compagnieën schutters de nieuwe officieren gekozen waren, waarop de krijgsraad nieuwe kolonels koos, – waarmede dus de vrije krijgsraad was gevormd –, kondigde hij af, dat de krijgsraad voortaan niet mocht bijeenkomen zonder toestemming der stadsregeering. Tegelijkertijd — het was in zijn afscheidsproclamatie — gaf hij te kennen, dat hij, ofschoon hij „uit vaderlijke genegenheid en toegevendheid" de verkiezing van den krijgsraad had goedgekeurd, de ongeregeldheden over het hoofd wilde zien, mits men zich voortaan aan de wettige overheid onderwierp en alle openbare vergaderingen achterwege liet.

„Willem den Groote" noemde de hoofdleider der gecommitteerden Van Gimmig — die gedurende het verblijf te Amsterdam tot Willem IV zeer genaderd was — den Prins, met eenige, bij dergelijke gelegenheden passende overdrijving, op het titelblad van een later uitgegeven toespraak, die hij hield bij het afscheid, toen Willem IV, op dezelfde wijze uitgeleid als bij den intocht, de stad verliet. De Prins had inderdaad zijn doel bereikt: de rust keerde te Amsterdam terug, maar groot kon men de wijze, waarop dit geschied was, bezwaarlijk noemen. Het gelukte hem tevens in verscheidene andere Hollandsche steden, waar het ook onrustig was geworden, hetzelfde te bewerken door in de meeste steden de wet te verzetten, wat hij hier aan gecommitteerden overliet. Daardoor, mogen wij veronderstellen, — als bij Willem III —, kreeg hij een meer volgzaam regeeringspersoneel, zonder dat echter ook nu de kern van het regentenverzet geheel gebroken was. Door het recht van recommandatie, dat hem ondershands werd toegekend, kreeg de Prins een grooter invloed op de samenstelling der

stadsregeeringen dan zijn voorgangers hadden bezeten.

In December begaf Willem IV zich naar Friesland — waar de Staten hem, tegelijk met de erfelijkheidsverklaring, verzocht hadden een nieuwe orde op de regeering in te voeren — en een klein jaar later naar Groningen, waar evenzeer groote onrust geheerscht had en waar ondertusschen, evenals in Drenthe, ook de erfelijkheid een feit was geworden. Zoowel in Friesland als in Groningen werden zgn. reglementen-reformatoir ingevoerd, die hen van den Stadhouder in even groote mate afhankelijk maakten als met drie der andere gewesten reeds het geval was. Ook hier werd met wenschen van min of meer democratischen aard, die duidelijk uitgesproken waren, geen rekening gehouden. Het provinciaal bestuur werd meer gecentraliseerd, ook deze gewesten werden dientengevolge beter regeerbaar gemaakt. In Gelderland en in Overijsel hadden in 1748 verschillende veranderingen in het regeeringspersoneel haar beslag gekregen. In het eerste gewest had de Prins tevens het graafschap Kuilenburg, dat het kwartier van Nijmegen in 1720 gekocht had van den echtgenoot eener dochter van Waldeck, aan zich opgedragen gekregen.

Op enkele op zich zelf staande uitbarstingen na, die nog tot in 1751 voortduurden en waarbij een economische ondergrond duidelijk tot uiting kwam, was het Willem IV gelukt, aan het einde van 1749 overal de rust te herstellen. Niet overal was dit met overleg en „persuasie" geschied. Hier en daar waren militaire maatregelen noodig geweest. Zelfs in stem-hebbende Hollandsche steden had krijgsvolk tot het herstel der rust moeten medewerken. Ook dit was iets vrijwel geheel nieuws, haast ongekend in de geschiedenis der Republiek, dat de Stadhouder manu militari tegen de eigen burgers moest laten optreden. De schutterijen hadden afgedaan, een ander middel tot handhaving van het gezag was noodig geworden, en Willem IV had er terecht niet tegen opgezien het te gebruiken, waar dit bepaald noodig was.

Het meest opvallende resultaat der volksbewegingen

van 1747 en volgende jaren was een sterk vergroot Oranje-gezag: vijf gewesten aan regeeringsreglementen onderworpen, Zeeland als van ouds afhankelijk en van nu af weer zeer Oranje-gezind, Holland iets meer dan vroeger aan Oranje ondergeschikt. Aan de oude, in beide linies erfelijke waardigheden waren nog twee nieuwe toegevoegd: die van Opper-Directeur der Oost- en West-Indische Compagnieën, waarin de Prins voortaan door gedeputeerden vertegenwoordigd was. Hiermede was ook de weg tot effectieven invloed van Oranje op de zaken buiten Europa geopend; tot dus verre was de aanraking niet verder gekomen dan tot een uitkeering uit de winsten der Compagnieën. Het moge vreemd lijken, dat men een Prins van Oranje aan het hoofd van een handelscompagnie plaatste. Men heeft hierbij te bedenken, dat deze Compagnieën, vooral de Oost-Indische, door hare ontwikkeling, op weg waren bestuurslichamen te worden, en dus behoorde Oranje, dat reeds van Maurits' tijd af in de overzeesche zaken belangstelling had getoond, ook in hen thuis, zooals het in alle bestuurslichamen der Republiek invloed bezat.

Samengevat: een binnenslands groote positie, die monarchaal leek, zonder een monarchie te zijn. Onder Willem IV en Anna ontbraken de uiterlijke monarchale aspecten van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Zij vermeden deze opzettelijk. Wel was hun hofhouding royaal ingericht, wel bezaten zij aanzienlijke verzamelingen van kunst en wetenschap. Maar als in de woelingen van deze jaren een enkelen keer de kreet om een monarchale, een grafelijke waardigheid wordt gehoord, zegt Prinses Anna; „de Prins zou liever het land verlaten dan Graaf van Holland te zijn, en een uitgebreidere macht wenscht hij heelemaal niet". Toch kwam deze tot stand.

De verhooging der Oranje-macht in de Republiek was een natuurlijk lijkende verdere ontwikkeling van staatsrechtelijke verhoudingen, die sedert het einde der 16e eeuw bestonden. Aan Willem IV, die zich niet over-

matig ambitieus getoond had, werd deze verhooging in den schoot geworpen, zonder dat hij er om vroeg. Zij was in overeenstemming met de volkswenschen, zooals deze zich overal in sterke mate uitten. Willem IV trachtte haar eerlijk te gebruiken ten bate der volksgemeenschap, onder handhaving der Staten-regeering, in den van ouds bestaanden en uitgegroeiden regeeringsvorm. Daarbij voelde hij zich het veiligst, in dezen was hij sterk conservatief. Van „mouvements populaires" hield hij in geenen deele. In de brieven aan zijne gemalin uit Amsterdam blijkt zoo heel duidelijk, dat hij zich niet op zijn gemak voelde in de woelingen om hem heen: hij denkt er soms over weg te loopen. Het nieuwe element, dat zich opdeed, heeft hem niet getroffen noch gelokt, het was ook nog zoo heel weinig bezonken en helder. Maar zijn afwijzende, misschien nog meer zijn aarzelende houding heeft niettemin een ernstig gevolg gehad: een deel der burgerij was zeer teleurgesteld, er begon wantrouwen tegen Oranje op te komen. Het gedrag der Patriotten in latere jaren staat hiermede in oorzakelijk verband, al zou het verkeerd zijn dit uit de houding van Willem IV alleen te willen verklaren.

Het oordeel over de wezenlijke bekwaamheid van Willem IV als staatsman blijft beperkt, want ook hem, evenals aan Willem II, zijn slechts luttele jaren toegemeten geweest, om zich aan een groote taak te kunnen wijden. Het lijkt wel, dat hij al doende zich steviger is gaan gevoelen, zich ook op den duur meer bewust is geworden van zijn autoriteit. Met zijn gewonen ijver pakte hij, toen de rust terug begon te keeren, een aantal dingen aan, die noodig onder handen genomen moesten worden, en niemand kan zeggen wat hij er van terecht gebracht zou hebben, ware hem een langer leven beschoren geweest.

In verschillende maatregelen, die door zijn toedoen zijn getroffen, zijn zelfstandig inzicht en initiatief niet te miskennen. Wanneer in 1749 ook Jacob Gilles tot aftreden wordt gedwongen, benoemen de Staten van

Holland als zijn opvolger den als bekwaam financier bekend staanden Pieter Steyn, burgemeester van Haarlem, een keuze, die 's Prinsen instemming had en die hare rechtvaardiging vond in de omstandigheid, dat, als men aan het opknappen wilde gaan, men met de zeer verwarde financiën in de eerste plaats een begin moest maken. Ook aan de defensie was veel te doen, en Willem IV, die geen wezenlijke militaire aspiratiën kende, bevorderde het, dat de als bekwaam bekend staande Lodewijk Ernst, Hertog van Bruswijk-Wolfenbuttel, dien hij zelf aan het einde van den oorlog had leeren kennen, uitgenoodigd werd in Nederlandschen dienst te treden, waarbij verscheidene voorbeelden uit vroegeren tijd, om vreemdelingen in Nederlandschen dienst te nemen, werden nagevolgd; Brunswijk kwam, door Bentinck hiertoe bewogen, in December 1750 en werd tot veldmaarschalk en spoedig daarna tot gouverneur van Den Bosch benoemd; hij zou tevens nuttig kunnen zijn in de betrekkingen met Maria Theresia, in wier dienst hij lange jaren had gestaan en wier goede gezindheid men noodig had, om de oude positie in België te herwinnen. De marine werd gebaat door het „Zeemanscollege", dat voor de opleiding van officieren en stuurlui door 's Prinsen toedoen te Amsterdam werd opgericht.

Ook met plannen tot een betere organisatie van de uitoefening der vele stadhouderlijke bevoegdheden liet de Prins zich in. Deze was hoog noodig om de groote uitbreiding, die de werkzaamheden van den Stadhouder hadden gekregen. Bentinck, vol bewondering voor het Engelsche staatswezen, drong aan op inrichting van stadhouderlijke departementen, die meteen de centralisatie konden bevorderen. Maar naar Bentinck, autoritair en zich van zijn gewicht zeer bewust, werd niet al te veel geluisterd, vooral niet als hij tot krachtiger optreden vermaande. De Prinses had zich geheel van hem afgewend en in hunne correspondentie bespotten zij en de Prins hem als „onzen dikken vriend" of „onzen dikken tribuun". In werkelijkheid was hij, met zijn broer en met Hendrik Fagel, den

griffier, hun beste, in elk geval hun bekwaamste vriend; door dit niet in te zien, heeft Willem IV getoond niet zoo veel kijk te hebben op raadgevers als Willem III, al was de Willem Bentinck van 1747 niet van hetzelfde hout gesneden als zijn vader. In de omgeving van Willem IV bleven de hoogwaardigheidsbekleeders der Friesche hofhouding — de „Friesche kabaal", zei men spoedig in Den Haag — met De Back en enkele anderen de hoofdrol spelen en die waren geen van allen bizonder bekwaam, noch van de zaken waarop 't aankwam bizonder op de hoogte. Van Bentinck's departementen kwam niet veel terecht: eerst een stadhouderlijke raad, later een „conferentie" voor buitenlandsche zaken, waarvan alleen de laatste eenige levensvatbaarheid heeft getoond. Plannen tot andere raden hadden zich misschien kunnen ontwikkelen, als er tijd voor was geweest....

En zoo staat het ook met belangwekkende plannen tot invoering van een hoofdgeld (een directe belasting) en tot bevordering van handel en nijverheid, waarvan de laatste erg in verval begon te raken. Prins Willem IV is met deze plannen, waartoe ook het maken van een vrijhaven in Nederland behoord heeft, de eerste Oranje geweest, die aan welvaartspolitiek deed. Dit eischten de veranderde omstandigheden, en hier toonde Willem IV zich meer ontvankelijk voor iets nieuws dan in politieke hervormingen.

Van 1747 af heeft de Prins zeer hard en met alle inspanning gewerkt. Er werd meermalen over geklaagd, dat hij veel te veel arbeidde en zich met veel te veel bizonderheden inliet. Dit heeft op zijn zwak gestel een slechten invloed gehad. Hij was meermalen ongesteld. In 1751 werd 't zóó, dat hij naar Spa moest om de baden te gebruiken. Deze kuur scheen te helpen. Hij keerde verruimd en opgewekter terug, om spoedig weer in te storten. Hij overleed 22 October 1751 op het Huis Ten Bosch, en na ruim 75 jaar gesloten te zijn geweest, werd de Delftsche grafkelder opnieuw geopend. De eerste Friso werd er bijgezet in Februari 1752, in een nieuwen

grafkelder, ten Noorden van den ouden aangebracht. Zijn heengaan wekte geen groot leed.

De eerste van de beide generale erfstadhouders, die Nederland heeft gekend, is een minzaam, vriendelijk mensch geweest, een zeer gelukkig echtgenoot en een even gelukkig huisvader. Hij bezat intellect, begreep de meeste zaken, die voor hem lagen, gemakkelijk, liep er soms wat al te lichtvaardig overheen, maar kwam meestal moeilijk tot een besluit. Hij was zeer ontwikkeld, hield van wetenschap en onderhield zich gaarne met personen van eruditie en geleerdheid. In zijn correspondentie is gevatheid, dikwijls ook neiging tot geestigheid, spot en satyre. In zijn jonge jaren heeft hij geleden onder achteruitzetting, maar nimmer heeft hij later, tot macht gekomen, zijn tegenstanders hun gedrag betaald gezet. Hij was geen man van sterke overtuigingen, wel gesteld op het erkennen van wat hij als zijn rechten vindiceerde, zoowel in de Nassausche landen als in de Republiek. Op kerkelijk gebied goed Hervormd, maar met groote verdraagzaamheidszin jegens andersdenkenden. Als staatsman ontbrak hem de sterke wil, die tot handelen drijft, ook de scherpe blik, die het op een bepaald oogenblik eenig noodige weet te vatten. Zijn toewijding aan 's lands belangen is onbegrensd. Hij heeft haar zelf eens uitgedrukt in de gelukkig gekozen woorden, — tegen een beschuldiging, dat hij als souverein wilde optreden —, die ik hem als epitaaf wil meegeven: „dat hij zig tot eene eer rekende gebooren en opgevoed te zijn onder een vrij volk en dat hij geen onwaardeerbaarder voorregt, noch dat de eerzugt eens stervelings meer streelen kon, kende, dan zich te mogen houden voor een voorwerp van de liefde van zulk een volk, 't welk in geenen anderen dan in eenen vrijen staat, gelijk de onze was, vallen kon, waarom hij ook bereid was voor de behoudenis van deszelfs vrijheid en godsdienst al het zijne op te zetten".

3. Prinses Anna als Gouvernante. — Brunswijk als voogd.

Willem II jong, Willem III kinderloos gestorven, Johan Willem Friso jong verdronken, Willem IV pas 40 jaar oud bij zijn overlijden! Is er wisselvalliger geschiedenis denkbaar dan die van het Oranje-Huis tusschen 1650 en 1751? Zonder al deze droeve toevalligheden zou er een heel andere ontwikkeling in onze algemeene volksgeschiedenis denkbaar zijn geweest. Het is alleen tot verruiming van den blik op 't verleden goed zulk een opmerking te plaatsen —, ijdel er verdere beschouwingen aan te verbinden.

De periode, die met den dood van Willem IV begint, is er een van groote binnenlandsche stilte in verhouding tot de jaren van onrust, die waren voorafgegaan. Maar tevens brengt zij het einde van de plannen tot de hervormingen, die in studie waren. Noch Prinses Anna, noch de raadgevers, die haar ter zijde stonden, hebben het werk van Prins Willem IV kunnen voortzetten.

De in 1747 tot stand gebrachte nieuwe orde van zaken maakte, dat het Oranje-Huis den schok van den dood van den Prins zonder inbreuk op zijn macht te boven kwam. Prinses Anna werd zonder eenig verzet voogdes van hare minderjarige kinderen en tevens als plaatsvervangster van haar zoon in het openbare leven gouvernante. Voor hare kinderen zorgde zij voorbeeldig en beide hebben haar na haar dood hoog vereerd. Van hunne moeder, die zeer muzikaal was, erfden beiden, en vooral de dochter, hunne liefde voor muziek. Maar zij was niet de vrouw, om leiding te geven in staatszaken, al vond men het eerst heel plezierig, dat zij vele dingen zoo veel vlugger afdeed; zij was te heerschzuchtig, en ook grillig en jaloersch. Bovendien kende zij de Nederlandsche dingen niet genoeg. Noch Bentinck noch de met dezen bevriende Brunswijk noch Steyn, die in de praktijk een zwakke figuur bleek, werden vertrouwde raadgevers; De Back, die in 1758 wegens onbetrouwbaarheid uit zijn

post van secretaris der Prinses moest scheiden, Thomas de Larrey, die hem opvolgde en zijn voorganger in moraliteit en degelijkheid overtrof, en de Friesche omgeving kregen overwegenden invloed. Men mag echter Prinses Anna niet verwijten, dat zij de belangen van het Oranje-Huis zou hebben verwaarloosd of deze opgeofferd aan die van haar eigen familie, zooals de eerste Mary Stuart had gedaan. Ook merkt men nimmer een storenden invloed van haar eigen Engelsche omgeving.

Met de Staten kon Prinses Anna het in den beginne niet slecht vinden. Bij de regeling van een regentschap voor haar eventueel overlijden, die in Holland reeds in 1752 haar beslag kreeg, kwam zij hun zeer ver tegemoet. Toch kon zij de heele autoriteit, die haar echtgenoot zich had verworven, niet behouden. De regenten — de onvergankelijken — deden zich opnieuw gelden. Het recommandatie-recht raakte op 't hellend vlak. De in 1747 en 1748 verslagenen, hoe zeer ook „verzet", gingen zich weer aaneensluiten.

Heel scherp openbaarde zich de tegenstelling met de Hollanders, vooral met Amsterdam, over de buitenlandsche politiek, toen er in 1756 een nieuwe groote Europeesche — de zevenjarige — oorlog ontstond. Het geschil, dat zich toen opdeed, liep niet over de vraag, of de Republiek er aan zou deelnemen, want al de invloedrijke personen waren 't er over eens, dat neutraliteit het best paste: de internationale verhoudingen waren ten eenenmale omgekeerd, de oude bondgenooten Engeland en Oostenrijk stonden in verschillende kampen; bovendien: de kracht der Republiek was zoo verminderd. Het conflict liep over de wijze van de handhaving der neutraliteit: òf men de zeemacht zou versterken òf de landmacht, wat insloot de vraag of men de neutraliteit ter zee scherp zou handhaven tegenover Engeland dan wel die te land tegenover Frankrijk en Oostenrijk, die nu samen streden. De Prinses, die aan het bondgenootschap met Engeland wilde vasthouden, ijverde het sterkst voor het laatste, Amsterdam, dat nu weer den Franschen kant ging op-

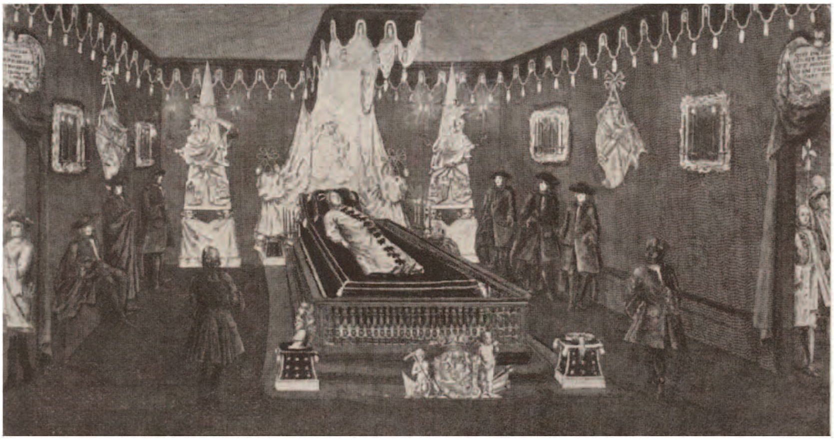

Praalbed van Prins Willem IV

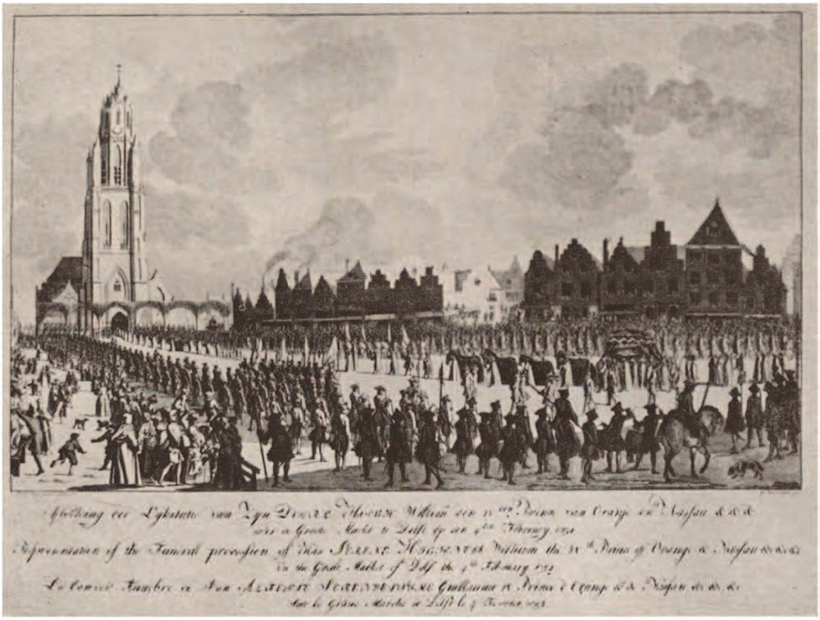

Lijkstatie van Prins Willem IV op de Groote Markt te Delft
(4 Februari 1752)

Lijkwagen van Prinses Anna

kijken, voor het eerste, met het resultaat, dat de weermacht niet of heel weinig versterkt werd en dat buitenlandsche diplomaten op de partij-verhoudingen al grooteren invloed kregen.

Midden in het conflict, dat zeer scherpe vormen aannam en waarbij men „Prinsgezind" en „Republikeinsch" in veel meer pregnanten vorm dan in den Oostenrijkschen Successie-oorlog ging gelijk stellen met Engelsch- en Franschgezind, stierf Prinses Anna (12 Januari 1759). Zij was reeds lang ziekelijk. Tering sleepte haar ten grave.

Haar regentschap wordt gewoonlijk zeer ongunstig beoordeeld. Men heeft zelfs gemeend — ook toen ter tijd reeds —, dat het met de stadhouderlijke macht gedaan zou geweest zijn, ware zij langer in functie gebleven. Bij dit scherpe oordeel worden de zeer ongunstige algemeene omstandigheden, waarin de Republiek nog altijd verkeerde en waaronder ook deze Engelsche prinses te lijden had, te veel uit het oog verloren, en bovendien wordt vergeten, dat het volgende bewind den koers eigenlijk niet gewijzigd heeft, zonder dat er groote ongelukken gebeurden. En wat de vrees voor een nieuwen ommekeer aangaat: de Oranjemacht, zooals zij nu was bevestigd, stond veel te sterk dan dat zij door de regenten-partij nu maar ineens zou kunnen worden omvergeworpen.

Voor het Oranje-Huis in het bizonder heeft Anna als voogdes eenige belangrijke aangelegenheden weten te regelen. In Januari 1754 kwam een overeenkomst met Koning Frederik II van Pruisen tot stand, waarbij deze al de bezittingen uit de erfenis van Willem III, die hij in de Republiek bezat, afstond tegen een vergoeding van f 700.000.- plus f 5000.- voor de meubelen; Willem V zelf kocht later nog Montfort terug. Het was èn voor Oranje èn voor Nederland van groot belang, dat een vreemde en zeer machtige souverein geen uitgebreid bezit in de Republiek overhield. Dit had tot veel ernstiger complicaties kunnen leiden dan zich tot dus verre over vragen van belastingheffingen en dergelijke hadden voorgedaan. Frederik II, die, evenmin als zijn vader, de

aspiratiën van Frederik I voor het verwerven van waardigheden in Nederland had overgenomen, moet te gemakkelijker tot dezen stap zijn overgegaan om de vriendschappelijke verhouding, waarin hij bij voortduring tot Willem IV en zijne gemalin had gestaan. De laatste gaf hem een paar jaar later een bewijs van goede gezindheid, voor hem zelf en zijn land, door hem zeer in 't geheim mededeeling te doen van eenige staatsstukken, waaruit bleek, dat Rusland binnen kort krachtdadig aan den oorlog van Oostenrijk en Frankrijk tegen Pruisen zou gaan deelnemen.

Ook voor het Oranje-bezit in de Zuidelijke Nederlanden heeft Prinses Anna nuttig werk gedaan. Zij verkocht er (1756) voor f 65.000.- het al-oude Paleis van Nassau aan den zwager van Maria Theresia, Hertog Karel van Lotharingen, gouverneur der Zuidelijke Nederlanden, die er zich wegens den brand in het oude paleis reeds in 1744 in gevestigd had; hij heeft er veel aan laten restaureeren en het ook van een nieuwen gevel voorzien. Er was sedert meer dan een halve eeuw geen Oranje te Brussel geweest en men mocht niet verwachten, dat het Paleis voor het Oranje-Huis nog nuttig zou kunnen zijn. Het is een pikante bizonderheid, dat de verkoopster bedong, dat de door graaf Jan (IV?) in de (onder het paleis gelegen) kapel van St. George ingestelde wekelijksche mis zou blijven gecelebreerd.

De Prinses deed ook de helft van de Baronie van Grimsbergen aan de familie Croy, die de wederhelft reeds bezat, over. Belangrijker was de overeenkomst, die met de familie Isenghien tot stand kwam en aan een procedure van ruim 130 jaren een eind maakte; de pretensiën der Isenghien's op Vianden en de andere Luxemburgsche bezittingen werden afgekocht voor een som van 1.400.000 livres, en deze bezittingen werden nu aan het Oranje-Huis overgeleverd. De laatste overeenkomsten kregen pas haar beslag eenige maanden na den dood van de Prinses. Zij hadden ook daarom haar beteekenis, omdat de proceskosten, die zeer hooge bedragen verslonden

moeten hebben, voortaan gespaard konden worden. Alleen met de Solre's en met enkele andere hooge pretendenten bleven nog kwesties open, die nimmer langs wettigen weg geregeld geworden zijn: de revolutie heeft ze later, met vele andere, begraven.

Lodewijk Ernst, hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, die de hoofdpersoon wordt in de leiding van de zaken van het Oranje-Huis na den dood van de gouvernante, stamt uit het zeer oude geslacht der Welfen, dat in de 18e eeuw tot hoog aanzien steeg door de vele familierelatiën met aanzienlijke vorstenhuizen en de gewichtige ambten, die leden ervan in verschillende landen innamen. Ook het Hannoveraansch-Engelsche Huis behoorde er toe en in de verte was Lodewijk Ernst aan Prinses Anna vermaagschapt. Twee zijner zusters waren gehuwd met Frederik II en diens broeder August Wilhelm. Een broeder, Ferdinand, diende Frederik II en was een van diens beroemdste veldheeren. Met Maria Theresia was hij verwant, omdat haar moeder een zuster van zijn vader, Ferdinand Albrecht II, was. Maria Theresia had hem ongaarne uit haren dienst zien heengaan en alleen in zijn afscheid toegestemd, omdat zij inzag, dat zijn aanwezigheid in de Republiek ook de Oostenrijksche belangen, in haar bondgenootschap met de Zeemogendheden, waaraan zij toen nog geloofde, zou kunnen dienen.

Lodewijk Ernst was een man van redelijke begaafdheid, met veel overleg en tact, niet bovenmate eerzuchtig, wel gesteld op het behoud zijner, ook in financieel opzicht, niet onvoordeelige positie. Tijdens de periode van de gouvernante had deze man, die het leven vooral van den utilistischen kant bekeek en wiens karakter niet hoog te waardeeren viel, zich op den achtergrond gehouden, maar goed rondgekeken, waartoe hij alle gelegenheid kreeg. Niet alleen met de militaire zaken, waaraan voorloopig weinig te doen was, ook met de politieke kwam hij in aanraking: reeds spoedig na zijn komst was hij deelgenoot geworden van de conferentie voor de buitenlandsche politiek, wat een natuurlijk ge-

volg was van het tweeledig doel, waartoe hij geroepen was. Zijne gereserveerdheid bezorgde hem veel betere relatiën dan de bazige en driftige Bentinck had. Zelfs de verhouding tot de Prinses was op den duur van meer vertrouwelijken aard geworden, ook omdat hij haar steunde in haar buitenlandsche politiek, al vervreemdde deze hem van Oostenrijk. In haar testament wees zij hem aan als voogd voor hare beide kinderen — met haar vader en hare schoonmoeder als toeziende voogden —, en op haar sterfbed ried zij Carolina en Willem hem als hun vader te beschouwen. De Hertog werd door de Staten-Generaal tevens benoemd tot waarnemend Kapitein-Generaal (niet tot Admiraal-Generaal), echter met beperkte bevoegdheid. De regeling hiertoe werd op initiatief van Holland getroffen vlak na den dood van de Prinses. Die over de stadhouderlijke functies, die na 1752 ook in de gewesten buiten Holland haar beslag had gekregen, hield in, dat de uitoefening ervan aan de Provinciale Staten zou komen en dus gelijk worden aan de praktijk in stadhouderlooze tijdperken. Alleen Friesland volgde een eigen weg: het droeg de waarneming op aan Marie Louise als gouvernante, en mocht deze te komen overlijden vòòr 's Prinsen meerderjarigheid, dan zou Prinses Carolina haar vervangen. Aan Brunswijk werd, bij de opdracht van het kapitein-generaalschap, verboden zich met politieke zaken in te laten, wat hij door zijn algemeene positie, ook als voogd, moeilijk kon nakomen. Speciaal voor de opvoeding harer kinderen had Prinses Anna in een acte, die na haar dood werd geopend, een commissie van acht personen aangewezen. Deze tweede educatie-commissie is door de Staten bevestigd; zij had een algemeen nationaal karakter — in tegenstelling tot die voor Willem III —, omdat alle gewesten er in vertegenwoordigd waren, Holland met twee leden. Van haar invloed blijkt echter nog minder dan van hare voorgangster, en zij had geen De Witt in haar midden.

De omstandigheid, dat Prinses Anna er in berust had,

J. E. Liotard 1755
LODEWYK,
HERTOG VAN BRUNSWYK-WOLFENBUTTEL,
Veldmaarschalk van den Staat
der Vereenigde Nederlanden enz.
A. Schouman del. 1759
J. Houbraken fec.

Kinderen van Prins Willem IV

dat de regenten opnieuw een grootere vrijheid zouden krijgen, bewijst, hoe zeer ook zij de Staten-macht erkende, tevens dat zij deze macht tijdelijk niet duchtte. Haar vertrouwen is niet beschaamd, want de regenten waagden geen enkele poging, om nu de macht van haar zoon effectief te bestrijden. Wel werd hunne positie door de regeling als van zelf versterkt.

Maar scherpe conflicten bleven uit, zelfs dat over de buitenlandsche politiek raakte ten einde. Dit komt op het credit van Brunswijk, die er met al zijn tact in slaagde, om in goede harmonie met Amsterdam te leven. Hier volgde de hertog, die veelal in overleg met Bentinck handelde, een wijze politiek. Men bleef toch den ouden koers volgen, in zooverre wel te verstaan, dat het vasthouden aan de alliantie met Engeland nog altijd den sterksten aanhang behield, en toen de oorlog in 1763 eindigde, ging dit heel gemakkelijk. Zoowel Brunswijk als Bentinck waren er zich ten volle van bewust, dat er aan de leiding in de Republiek, die zij ook samen in geenen deele in handen hadden, zeer veel ontbrak. Men sprak van „anarchie" in de Staten-Generaal. De voogd moet hebben ingezien, dat het voor hem niet mogelijk, voor de hem toevertrouwde belangen zelfs gevaarlijk was, in deze voogdij-periode naar ingrijpende hervormingen te streven, zelfs al had hij er de kracht en den wil toe bezeten. En uit regenten-kringen vroeg niemand er om. De Republiek dreef op goed geluk hare bestemming tegemoet.

In volle eendracht aanvaardde Willem V, na reeds drie jaar te voren zijn intrede in den Raad van State, in de Staten-Generaal en in de Ridderschap van Holland te hebben gedaan, al de waardigheden van zijn vader, toen hij in 1766 meerderjarig werd. In Den Haag werd hij in verschillende colleges plechtig geïnstalleerd; de commissiën der andere gewesten werden hem in Den Haag overhandigd. Te Leeuwarden was het vorige jaar Maaike Meu op hoogen leeftijd gestorven, waarna Prinses Carolina het Friesche Stadhouderschap nog een klein jaar had

waargenomen. Haar verhouding tot Brunswijk was niet zoo goed als die harer Grootmoeder; zij luisterde, zeide men, meer dan deze naar de Friesche partij, wier invloed overigens zeer verminderd was. Dáárom vooral schijnt Brunswijk, toen hij er in toestemde Willem's raadsman te blijven, de voorwaarde gesteld te hebben, dat hij hiervoor nooit ter verantwoording zou mogen worden geroepen. Dit zoeken van dekking — die vorm kreeg in een zoogenaamde acte van consulentschap — bewijst, dat Brunswijk, met al zijn handigheid en tact, niet afkeerig was van kleine middelen. Hij werd door de Staten zeer gevierd, toen hij de voogdij neerlegde, en met geschenken overladen. Wat de jonge Prins zou vermogen, om, geholpen door dezen beschermenden raadsman, den toestand onzer Republiek te verbeteren —, dit bleef een open vraag.

Willem V had, evenmin als Willem III en Willem IV, een onbezorgde jeugd, al was het met zijn vooruitzichten beter gesteld en al kreeg hij reeds vroeg (1752) de orde van den Kousenband: het verlies, op jeugdigen leeftijd, van een vader, dan van een moeder, gaat aan geen kind ongemerkt voorbij. 't Is bezwaarlijk den invloed van zijn ouders op zijne ontwikkeling te schatten. Zijne opvoeding komt grootendeels voor rekening van Brunswijk. Zij werd wel verzorgd, in zóó verre hij knappe leermeesters kreeg: als de hofprediker Royer voor het godsdienstige, Louis de Joncourt voor de primaire vakken als schrijven, lezen, talen (hij was ook de gouverneur van Prinses Carolina), de Zwitser Andreas Weiss, die te Bazel eerst natuur- en volkenrecht gedoceerd had en sedert 1747 te Leiden publiek- en privaatrecht gaf, voor de kennis der staatswetenschappen; de Hertog zelf voor de militaria. Een Universiteit bezocht deze Prins niet; wel kwam hij eenige malen naar Leiden tot het aanhooren eener oratie bij de een of andere plechtige gelegenheid. Ook van een buitenlandsche reis kwam niets in. Brunswijk en de Grootmoeder te Leeuwarden waren bevreesd, vertelt men, voor de verleiding, waaraan zulk een reis hem zou

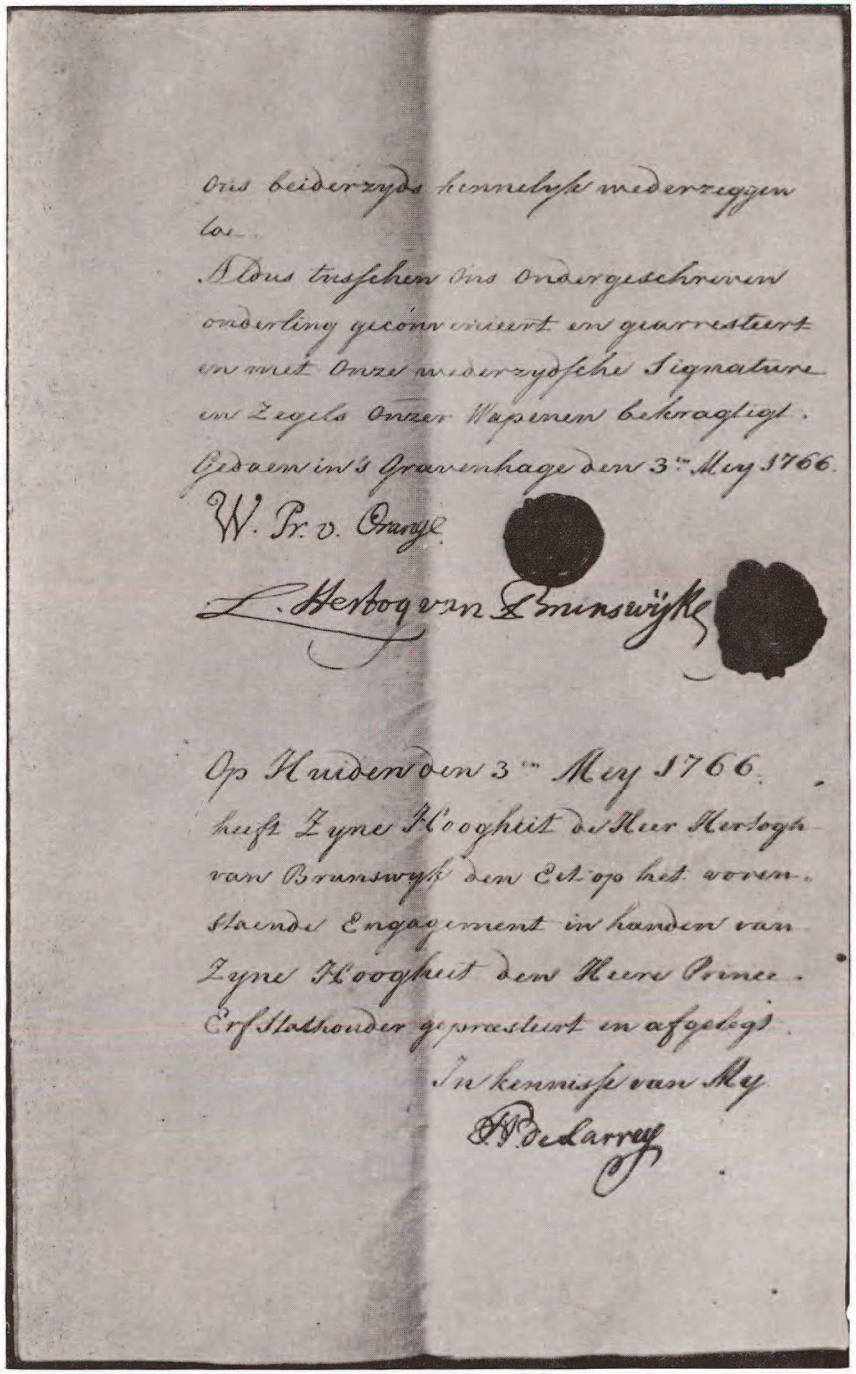

Ons beiderzyds kennelyke wederzeggen
toe.
Aldus tusschen Ons Ondergeschreven
onderling geconvenieert en gearresteert
en met Onze wederzydsche Signature
en Zegels Onzer Wapenen bekragtigt.
Gedaen in 's Gravenhage den 3e Mey 1766.
W. Pr. v. Orange
L. Hertog van Brunswyk

Op Huiden den 3e Mey 1766.
heeft Zyne Hoogheit de Heer Hertogh
van Brunswyk den Eet op het voren-
staende Engagement in handen van
Zyne Hoogheit den Heere Prince
Erfstadhouder gepraesteert en afgelegt.
In kennisse van My
F. P. de Larrey

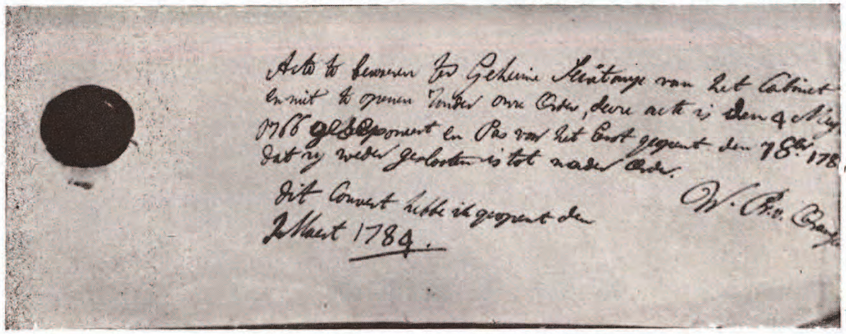

Acte te bewaren [illegible] Geheime [illegible] van het Cabinet
en niet te openen sonder Onse Ordre, deze acte is den 4 Mey
1766 gedeponeert en [illegible] van het Couvert geopent den 7 8br 178[illegible],
dat zy weder geslooten is tot nader Ordre.
W. Pr. v. Orange
dit Couvert hebbe ik geopent den
2 Maart 1784.

Onderteekening van de acte van Consulentschap
(met opschrift en het couvert, waarin de acte bewaard werd)

blootstellen. Er is in de heele opvoeding een kleine kant; „hoogst gebrekkig" noemt haar later 's Prinsen gemalin; te veel afgesloten van de wereld, zou men ook kunnen zeggen, wat tevens den grooten argwaan, die Willem V kenmerkte, kan verklaren: men krijgt den indruk, dat Brunswijk hem het liefst heel dicht bij zich hield, en dit moest van zelf het reizen belemmeren, want de Hertog werd heel corpulent en bewoog zich niet gemakkelijk.

De Prins leerde heel veel, hij had een uitstekend, haast beroemd geworden, geheugen. Hij was ook zeer leergierig, kende uitnemend zijn talen, Latijn inbegrepen, zijn vaderlandsche geschiedenis, het staatswezen der Republiek; ook van physica hield hij; de techniek der legerleiding kende hij op zijn duimpje. Men prees zijn gevatheid, al op zeer jeugdigen leeftijd, zijn verstand en opmerkingsgave. Maar een zelfstandig karakter was hij niet — getuige reeds het aanvaarden van de acte van consulentschap. Hij is een man van groote eruditie, niet van hooge geestelijke vorming. Op zijn vader lijkt hij, ook uiterlijk, heel veel. Ook hierin, dat hij in zijn jonge jaren veel en meermalen ziekelijk was: hij miste, behalve diens hoogen rug, ook diens affabiliteit en was onhandig in den omgang. Zijn onzelfstandigheid aan zijn Mentor te wijten, zooals later dikwijls gebeurd is, is onbillijk. Zulk een eigenschap is door geen opvoeding uit te delgen. Natuurlijk heeft zij 't zeer bevorderd, dat Brunswijk een zeer grooten invloed op hem kreeg en behield, wat hem — ook maar een mensch! — niet onaangenaam kan geweest zijn en wat er toe ging leiden, dat hij invloed van anderen zooveel mogelijk tegenging. Men hoort zoo heel duidelijk de stem van den Mentor, wanneer de Hertog aan Prinses Marie Louise, — naar aanleiding van een kort vóór de meerderjarigheid ingediend voorstel in de Friesche Staten, om Willem V reeds op 17-jarigen leeftijd meerderjarig te verklaren, waarschijnlijk met de booze bedoeling, om dan meteen de vroegere beperkte instructie te herstellen —, schrijft: „de Prins heeft aan een groot aantal personen betuigd hoe zeer hij dit voorstel verachtte, en

alles wat kan strekken tot opstand, tumult, veranderingen in het regentschap, uitleggingen of veranderingen van resolutiën. — Deze houding zal de harten van al degenen, die wel denken, tot hem trekken". Hier uit zich een sterk conservatief sentiment, dat zijn heele leven door Willem V is blijven beheerschen. In dit conservatisme ligt wel de allergrootste inwerking van Brunswijk's ook zeer conservatieve persoon op Willem V, maar wat bij den eersten opportunistische gewoonte was, werd bij den laatste strak beginsel. Dat zou op den duur slecht te pas komen in een tijd, die weldra vol hevige beroeringen zou geraken.

Voorloopig bleef het echter heel rustig. De nieuwe Stadhouder kon zich veel wijden aan vermaken en aan zijn liefhebberijen. Maar in zijn geest lag een gevoel van onbehagen, van niet voldoende opgewassen te zijn tegen de taak, welke op zijn schouders was gelegd, welk gevoel meer dan eens tot uiting kwam.

4. Het Huwelijk van Prinses Carolina. — De „Erbverein" van 1783.

Dit huwelijk brengt ons terug naar het Nassausche land, want Prinses Carolina huwde in 1760 haren verren bloedverwant Karel Christiaan, Vorst van Nassau-Weilburg. Weilburg vormde een der drie deelen, waarin de bezittingen van de Walramsche linie nog waren gesplitst; de beide andere waren Usingen, waartoe Wiesbaden behoorde, en Saarbrücken. Onderwijl waren de deelen der Ottoonsche linie — zooals we gezien hebben — in één hand vereenigd. Hier voerde, toen het huwelijk plaats had, Karel, hertog van Brunswijk, broeder van Willem V's mentor, het bewind, want hij was er tijdens de minderjarigheid van Willem V met het regentschap belast, dat hij na den dood van Willem IV eerst samen met prinses Anna gevoerd had.

Meer dan van vorige oorlogen hadden de Nassausche landen juist in dien tijd te lijden van den Zevenjarigen krijg, die immers Pruisen en Frankrijk tegenover elkander

Wapenschouw van de Haagsche schutterij
in de Maliebaan te 's-Gravenhage, 1760

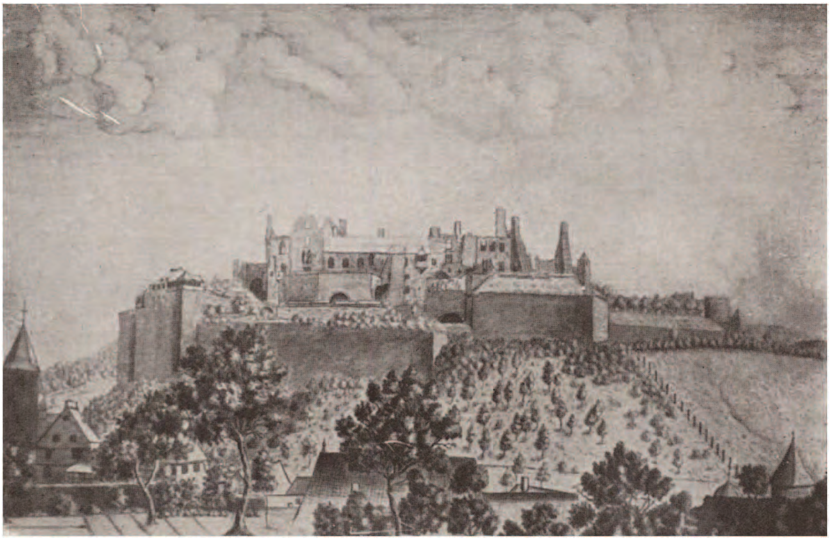

De Dillenburg

Archief-bewaarplaats in het kasteel te Dillenburg

bracht, waardoor het strijdtooneel ten Noorden van den Main, en dus ook de Nassausche landen, uit militair oogpunt van zeer groot belang werd. De Dillenburg zelf, een sterke vesting, lag op den weg van Frankenland naar Hessen en zijn bezit was voor de strijdende partijen van beteekenis. Zich zelf verdedigen, ten einde het land buiten den krijg te houden, konden de Nassauers niet. Georg Adam von Rauschard, toen directeur der landsregeering, stond volkomen machteloos tegenover het geweld, waarmede 't land bedreigd werd. Er lag op het kasteel maar een kleine Nassausche bezetting, er was ook een magazijn van krijgsbenoodigdheden.

Het gelukte den Franschen in het begin van 1760 het „Dilltal" met Dillenburg en Herborn voor den tweeden keer te bezetten; de Pruisen dwongen hen spoedig Dillenburg te ontruimen, maar in Juli 1760 kwamen ze terug. Op den burcht lag toen — sedert November 1759 — een Hannoveraansche bezetting onder den kapitein Von Düring, die door Hertog Ferdinand, den Pruisischen opper bevelhebber, gelast was zich tot het uiterste te verdedigen, en die zich van den voorraad in het arsenaal meester maakte. Maar toen het tot een beleg van den burcht kwam, gelukte 't hertog Ferdinand niet tijdig voor ontzet zorg te dragen. Midden Juli werd het kasteel — volgens de overlevering van een plaats in de buurt, die nog als de „Batterie" bekend staat — beschoten met brandkogels, waardoor zeer groote schade werd toegebracht. Düring capituleerde, en tot 1762 hielden de Franschen den Dillenburg met de stad bezet.

Het stamslot, dat reeds om het feit, dat Willem I er geboren werd, voor ons de grootste plaats in de Nassausche geschiedenis inneemt, bleef een ruïne. In 1764, dus nog tijdens de minderjarigheid van Willem V, was in feite het besluit gevallen het niet opnieuw op te bouwen, ofschoon dit toen niet zoo heel moeilijk zou geweest zijn. Wel werd het dit, nadat de steenen van den bovenbouw verwijderd waren en het puin in de onderaardsche gewelven was geworpen. Van de steenen bouwde men

nieuwe huizen, en in één dier huizen werd het archief ondergebracht, dat vóór de belegering naar Beilstein was getransporteerd. Het werd ook in dit nieuwe gebouw zeer goed bewaard, en er is hard gewerkt. Zooals vroeger, nog in het kasteel, door Von Erath, zoo nu door dezen, Karl Heinrich von Rauschard en Johannes von Arnoldi, die de geschiedenis van het roemruchte geslacht van Nassau tot in de verre verten trachtten uit te zoeken en tevens voor de geschiedenis van Nassau zelf zich groote verdiensten hebben verworven. Maar om het kasteel bekommerde men zich minder. Men heeft er nog wel over gedacht 't weer op te bouwen naar plannen van den vaandrig Pfau uit 1763, die de afbraak meemaakte, maar deze zijn nooit tot uitvoering gekomen. Eerst in onzen tijd heeft de ijverige historische Commissie van Dillenburg een begin gemaakt met het vrijmaken van de onderaardsche gewelven, en men staat, deze bezoekende, verbaasd welk een ruimte zij hebben beslagen en van welk een sterke vesting ze deel hebben uitgemaakt. Willem V had in Nederland paleizen genoeg en in Nassau, waar hij vóór de latere ballingschap uit Nederland nooit geweest is, bleven er ook genoeg over: Siegen, Oranienstein, Beilstein, Herborn (dit is nu gerestaureerd en wordt voor de theologische school gebruikt), en zijn zwager, de Vorst van Weilburg, beschikte zijnerzijds nog over het kasteel te Bolanden-Kirchheim (bij Kaiserslautern) en over het zeer bevallige, in een prachtige omgeving gelegen paleis van Weilburg. Dillenburg was dus niet zoo noodig — en toch, al is de wereld er in haar loop niet om veranderd en al waren ook Laurenburg en Nassau al in ruïnes veranderd....! Waarlijk! niet alleen is deze vernieling betreurenswaardig, omdat de schade berekend werd op $1^3/_4$, ja zelfs op 3 millioen gulden.

Vorst Karel Christiaan kwam in de 50er jaren om de hand van Prinses Carolina vragen, en Prinses Anna zei niet: neen. Zij begreep heel verstandig, dat het goed was, dat haar dochter geen al te machtigen vorst huwde;

iemand als Karel, zonder groot fortuin, zou gemakkelijker met haar zoon kunnen omgaan en zich schikken naar vele zaken hier, die een machtigeren prins niet zouden bevallen. Daar had zij zelf — koninklijke Prinses als ze was — de noodige weet van! Karel Christiaan was bovendien een aangename verschijning en een doortastend heer, die zijn eigen landen met groote bekwaamheid beheerd heeft. Prinses Anna, in deze aangelegenheid 't meest bijgestaan door Larrey, wilde haast maken met het huwelijk, niettegenstaande de jeugd harer dochter: het is noodig, zeide ze, voor de positie van ons Huis hier, dat zij er blijve en spoedig kinderen krijge. Maar de Staten staken een spaak in het wiel. Prins Karel was Luthersch en vooral Holland maakte hiertegen bezwaren op grond van de bepalingen der erfopvolging. Zoo bleef de zaak slepen en zij was nog niet beslist, toen Prinses Anna stierf. Brunswijk ging voort het plan te begunstigen, en toen eindelijk vijf van de zeven gewesten hadden toegestemd, zette hij door. Het huwelijk werd op 5 Maart 1760 gesloten. Utrecht had ten slotte toegestemd en Holland liet uit „deferentie" voor de „bondgenooten" passeeren, zonder protest.

Prinses Carolina was een rijk gezegende bruid. De financiën van het Oranje-Huis waren van 1747 af in beteren staat gekomen, waartoe ook de raadpensionaris Steyn, die hier gelukkiger was dan in het opknappen van de oneindig ingewikkelder financiën van de Republiek, het zijne bijbracht. De dochter kreeg een uitzet, waarvan men gezegd heeft, dat geen Oranje-Prinses er ooit zulk een had gehad, ja misschien geen andere Prinses in heel Europa! Zij was een zachtzinnige vrouw van veel gevoel, die een uitstekende huismoeder moet geweest zijn. Haar kunstzin had zij van haar moeder geërfd. Als pianiste was zij vermaard, zij zong ook. Mozart speelde druk voor haar bij zijn jeugd-bezoek aan Den Haag (1765) en droeg haar eenige composities op, onder anderen een bundel met variatiën op het Wilhelmus.

De jonggehuwden vestigden zich in Den Haag, over-

eenkomstig den wensch van Prinses Anna, en richtten zich zeer royaal in. Vorst Karel Christiaan zal zich in de toekomst misschien een hooge positie in de Republiek gedroomd hebben, wat bij de zwakke gezondheid van zijn zwager geen geheel ijdele gedachte was. Er kwam een vrij aanzienlijk aantal Luthersche Nassauers naar Den Haag, die zich hier vestigden. Hij zelf kocht kort na zijn huwelijk een paar huizen aan het Voorhout, breidde het bezit sedert uit en liet hier door den hofarchitect Pieter de Swart, wiens opvattingen onder sterk Franschen invloed stonden, een nieuw paleis optrekken, dat echter nooit geheel voltooid is geworden. Slechts èèn vleugel ervan kwam af, de gevel er van is bewaard in den tegenwoordigen Koninklijken Schouwburg.

De toekomst liep wel heel anders dan de Vorst zich mischien gedroomd had. Ook zijn zwager huwde en kreeg, evenals hij zelf, kinderen. De verhouding van de Weilburgsche familie tot de Oranje's was goed, vooral die tusschen broer en zuster, die nooit onder invloeden van buiten geleden heeft, en ook kon Prinses Carolina 't later met hare schoonzuster, Prinses Wilhelmina van Pruisen, heel goed vinden. Maar over de verhouding van Willem V en zijn zwager ligt een waas. Karel was zóó veel flinker, en hij kon de meesterij van Brunswijk over Willem niet al te best verdragen. Al in 1763, wanneer hij met zijn jonge vrouw voor 't eerst naar zijn Duitsche landen reist, verhindert de Hertog een laatste ontmoeting van zijn pupil en zijn zuster. Hij deelt wel gunsten aan Karel uit: generaal der infanterie, gouverneur van Bergen-op-Zoom, van Sluis, van Maastricht, maar overigens houdt hij den zwager overal buiten, en hij voorkwam, dat de Prins, ook later, toen hij gehuwd was, naar Nassau trok, om zijn eigen landen en tevens zijn familie daar te bezoeken. Alleen in de dagen van het Maastrichtsche gouverneurschap reisden Willem V en zijn gemalin een keer naar die buurt....! Zij waren toen een heele drie weken afwezig, en Brunswijk gromde ervan.

Vorst Karel is toen zijn bestuur in zijn Nassausche

CAREL CHRISTIAAN
PRINS VAN NASSAU WEILBURG &c.&c.

CAROLINA,

PRINCESSE VAN ORANJE,

ENZ. ENZ. ENZ.

landen gaan stellen boven een Nederlandsche positie. Meer en meer blijven zijn gemalin en hij afwezig en vertoeven te Bolanden of te Weilburg. Wanneer dan de groote binnenlandsche moeilijkheden in de Republiek ontstaan, tijdens welke zich ook verwikkelingen met Keizer Josef II voordoen, raakt de Vorst in een moeilijk dilemma: hij heeft om zijne Duitsche belangen ook den Keizer naar de oogen te zien, en hij eindigt met zijn waardigheden in de Republiek neer te leggen, ook die aan zijn oudsten zoon waren toebedeeld. Dit heeft Willem V pijn gedaan, maar hij heeft 't niet kunnen tegenhouden. De verhouding bleef toch ongestoord. Toen Brunswijk om de bedoelde moeilijkheden in de Republiek in 1784 uit het land vertrok, bood de Prins zijn zwager de vacant gekomen waardigheid van veldmaarschalk aan: hij weigerde. „Als men U teruggeeft wat men U schuldig is en als de Republiek weer wordt wat zij was, dan zullen we gaarne de fortuin van ons kind aan U toevertrouwen", schrijft de zuster vergoelijkend. Als, als — maar het oude was voorbij, en de meeste Duitsche Vorsten zagen geen heil meer in den Republikeinschen dienst. Zóó was het Nederlandsche aanzien binnen een eeuw tijds gezonken. Het pleit voor Karel Christiaan, dat hij, toen Willem V eerst recht in de misère zat, zijn diensten nog kwam aanbieden, maar dit leidde niet meer tot eenig resultaat.

De blijvende beteekenis van het huwelijk van Prinses Carolina ligt hierin, dat de oude Walramsche en Ottoonsche takken van nieuws met elkander nauw verbonden waren geworden. Het huwelijk, schreef Larrey tijdens de onderhandelingen, is ook dáárom van belang, dat de positie van de Prinses in de Nassausche landen bij een eventueel overlijden van haar broeder veel gemakkelijker te regelen zal zijn. Carolina zou hier niet kunnen opvolgen om de uitsluiting van vrouwen in den Nassauschen „Erbverein". Het geval is overigens niet aan de orde gekomen, want Carolina is vóór haar broeder gestorven (1787).

Sedert hij zich vooral met zijn erflanden was gaan bezighouden, begon Vorst Karel er op aan te dringen een nieuwen Erbverein tot stand te brengen, zooals er in 1738 ook al een was gesloten. Hiertegen maakte Willem V eerst eenig bezwaar, maar, ten einde een proces te voorkomen, en nadat hij zich vergewist had, dat zijn zwager er niet meer dan de Nassausche landen in wilde betrekken, gaf hij zijn toestemming. In 1783 kwam de nieuwe Erbverein tot stand, die twee jaar later gevolgd werd door een primogenituur-constitutie voor de Ottoonsche tak. Beide hebben voor de toekomst hunne beteekenis behouden, zooals we later nader zullen zien.

Het verdrag van erfopvolging van 1783, dat gesloten werd tusschen de Walramsche linies Saarbrücken, Usingen en Weilburg met de Ottoonsche linie, is het uitvoerigste en het meest in bijzonderheden tredende van dit soort tusschen Nassauers gesloten verdragen. Het toont, hoe zeer het streven naar eenheid het begon te winnen van de oude gewoonte van verdeeling, ook door het vaststellen van het recht van primogenituur (dat in de Walramsche landen reeds vroeger bestond), waardoor verdere verbrokkeling kon worden voorkomen. De Vorst van „Oranien-Nassau" werd onder den titel van Hoogheid hoofd van het geheele Huis Nassau; de andere waren de „Seniores". Het geheele Nassausche gebied vormde voortaan een één- en ondeelbaar land. Niets ervan mocht vervreemd worden. Voor verschillende gevallen was de toestemming van alle agnaten noodig. Aan de mannelijke linies bleef als van ouds de erfopvolging voorbehouden; alleen wanneer zij uitstierven, kwam een vrouw voor opvolging in aanmerking.

5. Het huwelijk van Prins Willem V. — Familie- en Hofleven.

Anders dan bij Prinses Carolina zijn bij Willem V meer dan één candidaat voor een huwelijk genoemd, waaraan gedacht werd, reeds vóór hij meerderjarig was. Een

Zinneprent op het huwelijk van Prins Willem V

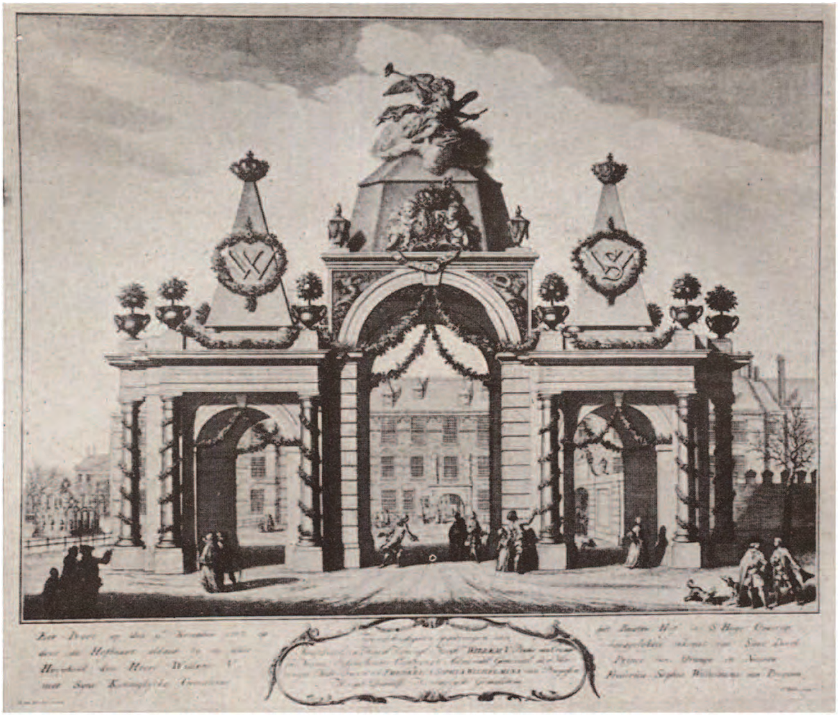

Eerepoort op het Buitenhof bij de intocht van Prins Willem V en Prinses Wilhelmina te 's-Gravenhage, 1767

Bezoek van Prins Willem V en Prinses Wilhelmina aan het Stadhuis te Amsterdam, 1768

Engelsche Prinses, Caroline Mathilde, zuster van Koning George III en later de ongelukkige gemalin van Koning Christiaan VII van Denemarken; een Brunswijksche Prinses, die echter om haar Lutherschen godsdienst weinig kans kon hebben, al was voor een huwelijk van een Stadhouder niet de toestemming der Staten noodig; een Pruisische Prinses, Frederika Wilhelmina, dochter van August Wilhelm, broeder van Frederik II. Onder het publiek gingen zelfs stemmen op, die vroegen waarom de Prins eigenlijk niet zou trouwen met een Nederlandsche dame van hoogen stand — stemmen, die men ook in latere tijden nog wel eens gehoord heeft. Het is zeer begrijpelijk, dat Brunswijk, die vele relatiën aan het Berlijnsche Hof had en van wien Wilhelmina een oomzegster was, aan de laatstgenoemde candidate de voorkeur schonk, en uitteraard had hij op de keuze een zeer grooten invloed. De definitieve onderhandelingen voerde ook nu Larrey. Wilhelmina's vader was reeds overleden, toen het aanzoek kwam, en haar voogd, de Koning, gaf, evenals de moeder, gaarne toestemming. Ook in dit geval moet de eerste gedacht hebben aan zijn vriendschap voor Willem's ouders, bizondere politieke bedoelingen had hij niet, en vooral daarom was het te prefereeren boven een Engelsch huwelijk, dat reeds om de traditie voor politiek moest worden aangezien en waarvan Brunswijk kon weten, dat Amsterdam er tegen was. Het huwelijk werd in October 1767 te Berlijn voltrokken. „Dat had ik niet verwacht", zei Willem V, toen hij aan zijn bruid werd voorgesteld. Brunswijk was niet aanwezig, hij zag tegen de reis op en had getracht het huwelijk in Den Haag te doen sluiten, maar ditmaal had Prins Willem naar eigen zin gehandeld.

De jonge vrouw (geb. 1751), die hij mee naar huis bracht, had een knap uiterlijk, was rijzig en gracieus, met een goed gevormd gezicht, kloek en verstandig, niet al te gevoelig, wel zeer vatbaar voor indrukken. Haar oom had voor een zorgvuldige opvoeding zorg gedragen en de gouvernante, freule Von Danckelmann, kwam mee naar Den Haag, om haar verder bij te staan. Haar

huwelijksleven was gelukkig als dat van hare schoonouders geweest was: een harer kinderen herinnert haar, als ze 30 jaar gehuwd is, aan „den gelukkigsten en meest eensgezinden echt”. Maar Wilhelmina heeft aan de zijde van haar apathischen en ook soms koppigen man booze momenten beleefd; zij heeft altijd den tact bezeten, om haar echtgenoot de eer te blijven geven, die hem toekwam, en nooit getracht hem achteruit te dringen. Zij vormde zich in den loop der jaren tot een harmonische persoonlijkheid, die heel hooghartig kon doen en ook bits kon uitvallen, maar die altijd eerbied afdwong om hare gave houding. Zeer godsdienstig en zeer deugdzaam — evenals haar echtgenoot, want de enkele verhalen over diens amourètjes zijn in den grond toch maar heel onschuldig. Van haar schreef oom Frederik heel geestig: „In later dagen zal men zeggen: in dien tijd, toen Europa zóó vele Messalina’s en zóó vele Medea’s voortbracht, was er eene Prinses van Oranje, die de goede zeden hooghield, die een sieraad, een eer, een roem van hare sekse was”. De oom, die zelf geen kinderen had, liep heel hoog weg met het intelligente nichtje en gaf haar voortdurend goeden raad, als ze er om vroeg. Hunne briefwisseling is in vele opzichten zeer boeiende lectuur, en ook de herinneringen, „Souvenirs”, die de Prinses op papier heeft gebracht, zijn de moeite van het lezen waard. Bij haar voelt men altijd met een persoon van formaat te doen te hebben.

In het Nederlandsche milieu heeft zij zich spoedig geschikt. Zij leerde zeer goed Nederlandsch spreken en schrijven, beter dan één harer voorgangsters, en zij zorgde er ook voor, dat hare kinderen behoorlijk Nederlandsch kenden. Däárom werd echter de taal van het Hof en die der correspondentie der Stadhouderlijke familie niet Nederlandsch; Prins Frederik, een der kinderen, erkent later het Nederlandsch wel te spreken, maar moeilijk te schrijven. Die bleef, volgens de oude gewoonte, Fransch. Ook Frederik II en zijn nicht briefwisselden in het Fransch, niet in het Duitsch. Wel begon het geheele Hof meer dan

Prinses Wilhelmina

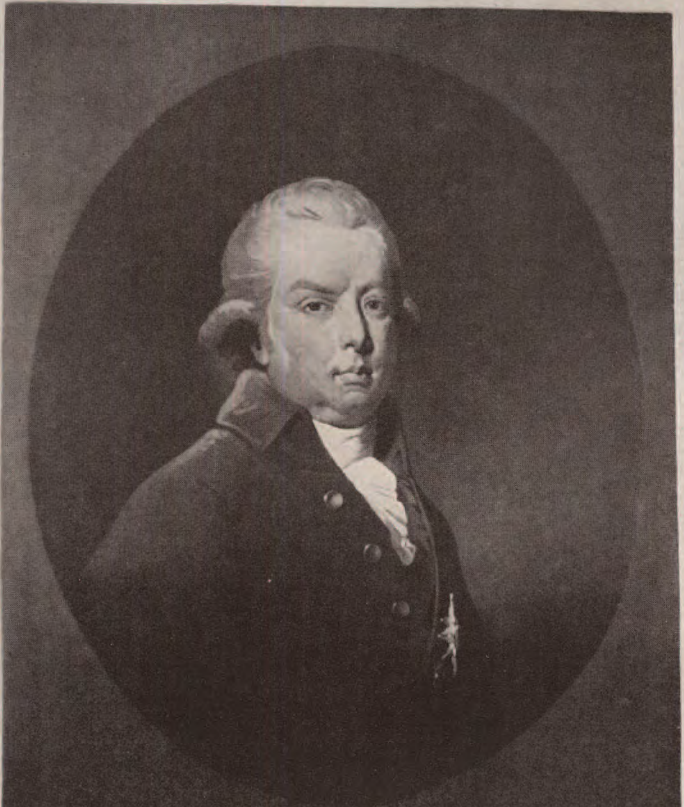

His Serene Highness
William the V. Prince of Orange and Nassau &c.

vroeger een Nederlandsch karakter aan te nemen en dit duidt een trek aan in de ontwikkeling van het Oranje-Huis, dien men als een parallel kan beschouwen van de steeds toenemende concentratie van het Oranje-bezit in Nederlandsch gebied.

De Hofhouding telde haast geen vreemdelingen meer en vormde in dit opzicht een zeer groote tegenstelling tot die van Frederik Hendrik. Er waren nu veel minder vreemdelingen, militairen vooral, die hier emplooi kwamen zoeken, om maar niet te spreken van het leeren van den oorlog. Wel was die Hofhouding, in samenstelling ongeveer gelijk aan die van Prins Willem IV, veel uitgebreider. De bekleeders der hooge waardigheden kwamen nu niet uit ééne provincie. Ook hier zou men van een nationaliseering kunnen spreken, als 't woord niet al te sterk klonk.

Veel meer dan in eenigen anderen tijd was het Stadhouderlijk kwartier op het Binnenhof, het Prinsenhof zooals het ook wel genoemd werd, het centrum van het Hofleven. Willem V was niet veel buiten. Hij is een der weinige Oranje-Prinsen — misschien wel de eenige —, die niet van Het Loo hield. Ook van zijn andere buitenverblijven maakte hij weinig gebruik. Alleen Breda fleurde wat op, want hier kwam de Prins meestal eenmaal per jaar, om leger-oefeningen bij te wonen, en de Prinses vergezelde hem dan gewoonlijk. Bij gelegenheid van zoo'n verblijf trokken zij eenmaal ook België binnen, bezochten er Antwerpen en Brussel, waar ze den gouverneur-generaal hunne opwachting maakten, waarschijnlijk in het oude paleis van Nassau. Het is bij een dergelijke gelegenheid — in 1776 —, dat ze te Maastricht vertoefden.

Het Stadhouderlijk kwartier bleek te klein, nu er zooveel grootere eischen aan werden gesteld: èn om de vele groote en luisterrijke feesten, die er werden gegeven, èn om de uitgebreidheid der Hofhouding èn om de behoeften van Prinses en Prins beiden met hunne drie kinderen (Louise, geb. 1770; Willem Frederik, geb. 1772; Willem Frederik George, geb. 1774). Daarom besloten de Staten

van Holland thans uitvoering te geven aan een plan, dat reeds ten tijde van Willem IV was geopperd: een geheele nieuwe vleugel aan de Zuidzijde van het Hof (waar tot dusverre boomen en kleine huizen stonden) op te trekken. De ontwerpers hiervan werden de uit Nassau afkomstige architect Friedrich Ludwig Gunckel en de controleur-generaal der fortificatiën C. J. van de Graaf, die niet zoo sterk als De Swart door Franschen invloed werden beheerscht: zij moesten zich zooveel mogelijk aanpassen aan een reeds bestaand complex. De bouw, belemmerd als hij werd door de patriotten-moeilijkheden, heeft lang geduurd. Eerst in 1790 is de bovenal voor bals en cours bestemde vleugel in gebruik genomen, nl. bij het huwelijk van Prinses Louise, en men kan dus gemakkelijk berekenen, dat zij niet veel diensten heeft gedaan voor het doel, waartoe ze was ingericht.

Ook het oude Stadhouderlijke kwartier, dat reeds tijdens Willem IV uitgebreid was met het zgn. Huis de Vijf Steden (tegenover dat der Twee Steden) op het Buitenhof, heeft in dezen tijd zeer vele veranderingen en restauraties ondergaan, — wat heel noodig was, want het was hier en daar „ruïneus" —, waardoor het er van binnen en van buiten behaaglijker moet zijn gaan uitzien. Vooral de vertrekken van Prinses Wilhelmina, die ook haar eigen audiëntie-zaal had, waren met veel smaak gedecoreerd, onder meer met porselein uit een toen beroemde fabriek van Berlijn, met vele schilderijen en ook met behangsel naar door haar zelf geborduurde patronen. Zelf had Willem V veel ruimte noodig voor zijne groote verzamelingen van kunst en wetenschap, en deze bezorgde hij zich in gebouwen om het Buitenhof, vooral in het huis van de familie Noyelle, naar wie 't meestal genoemd wordt (thans kadaster).

Deze verzamelingen van Prins Willem V overtreffen alles wat in vroeger tijden door Vorsten uit het Huis van Oranje-Nassau was bijeengebracht. De vorige waren alle uiteengerukt: die van Frederik Hendrik, vooral uit schilderijen bestaande, na den dood van zijn weduwe,

die van Willem III na 1702, toen zijn groote schilderijencollectie voor een deel verkocht was, evenals de bibliotheek. De Friesche Stadhouders hadden ook hunne verzamelingen: schilderijen, waarvan een deel in 1747 naar Den Haag is verhuisd, een ander deel te Leeuwarden gebleven (waar het thans nog is in het tot museum ingerichte Prinsessehof); een groote bibliotheek, die bij den dood van Willem IV aanwezig was en waarvan een uitgebreide catalogus bestaat; een verzameling van schelpen en zeegewassen, die het eigendom was van Prinses Anna.

Deze laatstgenoemde zijn de kern geworden van de zeer groote collectiën van Prins Willem V. Deze heeft de bestaande zeer uitgebreid, in de eerste plaats de schilderijen met aankoop en schenkingen; verder de bibliotheek, die ook manuscripten en zelfs incunabelen bevatte; nieuw opgericht heeft hij een kabinet van „rariteiten", een penning-, munten- en antiquiteiten-kabinet, een naturaliën-kabinet, (waarvan de collectie van zijn moeder de nucleus leverde), een dierentuin. De laatste werd ondergebracht op het kleine Loo, (ook op het groote Loo was een menagerie), de andere in het huis op het Buitenhof, en toen dit te klein werd, werden nog andere huizen in de buurt ook hiertoe in gebruik genomen. Aan het hoofd van elk der afdeelingen stond een directeur. De belangstelling, natuurlijk vooral voor het rariteitenkabinet, was heel groot, en ook verscheidene buitenlanders, van wie enkele beschrijvingen nalieten, genoten er van.

Wanneer men hierbij nog bedenkt, dat ook op het Binnenhof verschillende gebouwen (o.a. de oude conciergerie) voor diensten van het Stadhouderlijk Hof, zooals de Secretarie en de Domeinraad, werden aangeslagen, dan ziet men, hoe Binnen- en Buitenhof een heele paleisbuurt gingen vormen, die de voor de Staten bestemde ruimte voor een goed deel overtrof. Dit correspondeerde met de toeneming der Oranje-macht, die immers de Staten-macht, al bleef in deze nog de Souvereiniteit berusten, boven het hoofd scheen te zullen gaan groeien.

Men stelle zich de omgeving voor met poorten (onder meer die bij de Stadhouderspoort tusschen Binnen- en Buitenhof), met een sterke militaire wacht, gevormd door de corps de garde (lijfwacht), met als centrum de hoofdwacht op het Buitenhof.

Deze paleis-buurt kon men nog doortrekken naar een patriciërs-huis in de Lange Poten, waar Brunswijk, die eerst in het Stadhouderlijk kwartier gewoond had, na 's Prinsen huwelijk zijn tenten had opgeslagen. Vlak dus bij het Hof, waartoe hij door zijn nauwe betrekkingen tot den Prins feitelijk behoorde. Zij beiden konden elkander heel gemakkelijk bereiken, maar bovendien voerden ze een, vooral van de zijde van den Hertog, zeer drukke correspondentie. De jonge vrouw, die nu naast Willem V stond, zag dit weldra met groeiende onrust aan en zij onderhield in hare brieven spoedig haar oom over de afhankelijkheid van haar echtgenoot van zijn raadsman, die ze moest constateeren, — waarbij zij, zooals haast van zelf spreekt, den Hertog in een ongunstig licht stelde —. Zij kon dit ook mondeling doen, toen Frederik II haar en haar echtgenoot in 1768 op Het Loo bezocht, — tot haar groote blijdschap, al is 't toen misschien hiertoe nog wat te vroeg geweest. Maar in elk geval deed ze het een jaar of wat later, toen ze — alleen! — bij haar oom te Berlijn op bezoek was. Ook deze invloedrijke en geestige man wist hier geen afdoend hulpmiddel. Zij moest, meende hij, zelf probeeren zich van de zaken op de hoogte te stellen en invloed te krijgen, maar dit ging niet zoo heel gemakkelijk. Het heeft vrij lang geduurd, vóórdat Willem V zijne echtgenoote over staatkundige zaken is gaan onderhouden.

De inrichting der Hofhouding, cours, cercles, bals en luisterrijke feesten, die er bij verjaardagen, huwelijken en dergelijke gelegenheden plaats hadden, hebben uiterlijk een monarchaal karakter. Men ziet ook hier, evenals in de erfelijkheidsverklaringen, hoe dicht de positie van het Oranje-Huis bij de Monarchie stond. De Hofhouding en de plechtigheden der 19e eeuw, als de souvereiniteit

Bezoek van Prins Willem V en Prinses Wilhelmina
aan een menagerie te Rotterdam

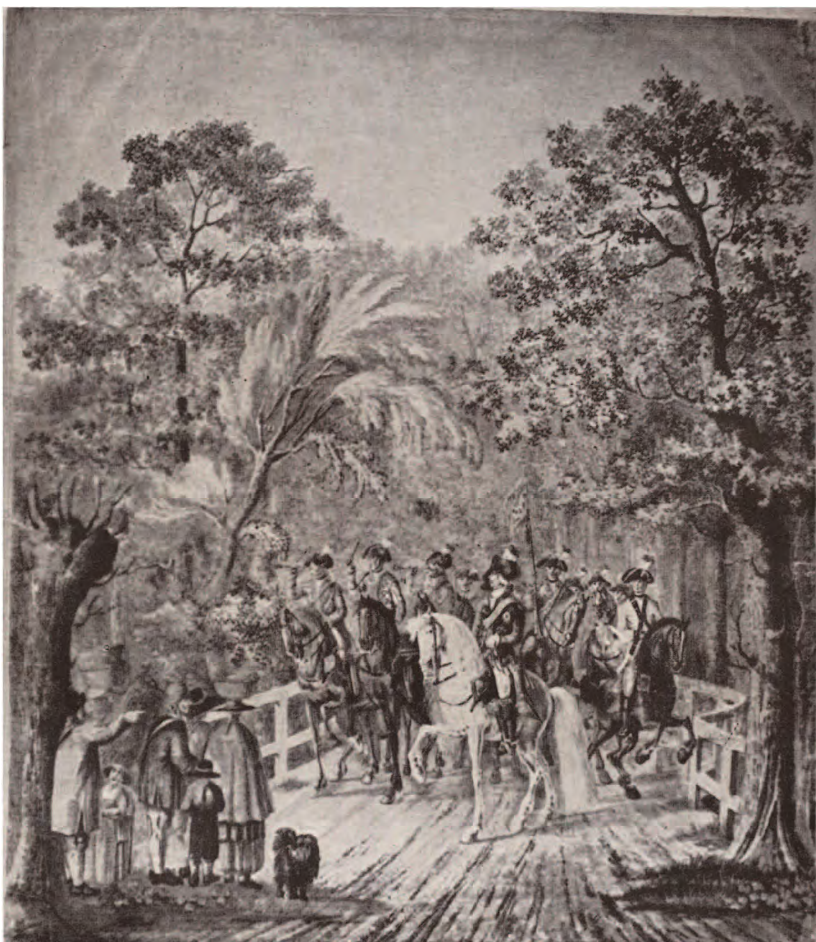

Rijtoer van Prins Willem V met gevolg in het Haagsche Bosch

werkelijk op de Oranje's is komen te rusten, staan in glans volstrekt niet boven die van den tijd van Prins Willem V en Prinses Wilhelmina. Het Haagsche Hofleven was toen door elkander veel drukker dan in menig tijdperk der latere geschiedenis.

Het is geen Hofleven, dat treft door eigen karakter. Dat van Frederik Hendrik's tijd boeit door zijn personen en door den geest, die er heerscht en die het direct met het grootsche en avontuurlijke leven in de Republiek verbindt. Het is aantrekkelijker dan dat der 18e eeuw, even goed als het Hof van Lodewijk XIV aantrekkelijker is dan dat van Lodewijk XV en Lodewijk XVI. Er was een sterke vormen-ontwikkeling, het uiterlijk vertoon schitterde scheller, maar het geheel had weinig inhoud. De Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, die over deze heele periode zóó vele merkwaardige dingen weten te berichten, blijven een op zich zelf interessant getuigenis van de vrij algemeene armoede aan „esprit" in de tweede helft der Nederlandsche 18e eeuw. Ook in het Hofleven treft ditzelfde kenmerk. Prinses Wilhelmina, met al hare intelligentie en vastberadenheid, vermocht dit niet te verhelpen. Zij was overigens ook zeer op het ceremonieele en het statieuse gesteld. Niet op het lichtzinnige en frivole, dat ook in het Hofleven van Den Haag toen — ofschoon lang niet in zulk een mate als in dat van Versailles — een sterken inslag had. Meer nog misschien had dit het persoonlijke en het familie-belang, dat in „kabalen" zijn uiting vond, hier even goed als in Generaliteits-, provinciale en stedelijke kringen.

Er zijn natuurlijk uitzonderingen, die boven de algemeene vlakheid uitsteken, maar men behoeft niet lang te tellen. Ik denk aan Mevrouw Fagel (de vrouw van François Fagel, adjunct-griffier), geb. Boreel, die zeer nauw met de Prinses gelieerd was. En natuurlijk denk ik aan Belle van Tuyll (of van Zuylen), die in haar jeugd op hofbals mededanste, maar later den Zwitser Charrière huwde en haar geboorteland verliet. Deze van leven sprankelende jonkvrouw voelde zich in Nederland niet

thuis en kwam er na haar huwelijk zelden terug — wat genoeg zegt. Onder de heeren van de Hofhouding zijn zeer trouwe dienaren, maar slechts een enkele drijft zijn aanhankelijkheid zóó ver, dat hij ze ook in de ballingschap metterdaad toont. Alleen Willem Bentinck, die men om zijn sociale positie tot de Hofhouding kan rekenen, staat verre boven de middelmaat, maar juist naar hem werd hoe langer hoe minder geluisterd. Hij stierf in arren moede eenige jaren na de meerderjarigheid van Willem V, en zijn broeder Charles had zich toen reeds geheel teruggetrokken.

Alleen uiterlijk is dit hofleven stralend, glanzend. Het staat als een flonkerende ster aan een in de verte met wolken bedekten avondhemel, waar roodachtig licht van een avondzon doorstraalt.

Veel aantrekkelijker is de intieme familiekring. Prins en Prinses waren voortreffelijke ouders en hunne kinderen hadden het geluk hen lang te mogen behouden. Natuurlijk kregen ook zij een welverzorgde opvoeding: de Waalsche predikant Guicherit voor het godsdienstonderwijs; voor Louise een Zwitsersche gouvernante; voor de jongens Euler voor het eerste onderwijs en later professor Herman Tollius voor de staatswetenschappen en kolonel Stamford, een Pruis, voor de militaire opleiding. Maar meer was het voorbeeld van de ouders van beteekenis, want dit heeft 't vooral gemaakt, dat hier een band werd gelegd, dien de grootste rampen, toen ze later kwamen, niet hebben kunnen verbreken.

Vader en Moeder waren toonbeelden van plichtsbetrachting. Beiden werkten heel regelmatig, beiden wisten ook met eigen arbeid hunne dagen te vullen. Prinses Wilhelmina was een voortreffelijke amazone, las veel, bezocht gaarne tooneelvoorstellingen en muziekuitvoeringen, leerde schilderen, maakte zelf miniaturen en deed zeer veel aan borduurwerk. Soms werden er ook aan het Hof tooneelstukken opgevoerd. De Prins, die evenals zijn zuster veel om muziek gaf, vond afleiding in de verzamelingen, die hij van zijn ouders geërfd had

De drie kinderen van Prins Willem V

OP DE

AANSTAANDE HOOGE ECHTVERBINTENIS

VAN ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID, DEN HEERE

KAREL GEORGE AUGUSTUS,

Erf-Print van Brunswyk, enz. enz. enz.

EN HAARE DOORLUCHTIGE HOOGHEID, MEVROUWE

FREDERICA LOUISA WILHELMINA,

Prinsesse van Oranje en Nassau.

[illegible]

Dan zal Neêrlands Volker groeien,
Als by Brunswyks waarde Stam
[illegible]
Waar men door in Vryheid kwam;
[illegible]

[illegible]

Te Amsteldam, by S. en W. KOENE, Boekdrukkers, Boek- en Papierverkoopers, op de Linde-Gragt.

en die hij voortdurend uitbreidde, en in zijn liefhebberij voor militaire exercitiën.

De kinderen werden in deze omgeving gewend aan een rustige, geregelde leefwijze, en zij hechtten zich alle drie sterk aan hunne ouders. Vooral de Moeder gaf bepaalde leiding, dikwijls op wat heel zwaarwichtige en omslachtige wijze, — men leze de berisping, die Prinses Louise kreeg, toen zij een fout had begaan, en de brieven over het huwelijk, toen dit in zicht kwam, — die echter nooit naliet indruk te maken. De correspondentie van moeder en dochter, als de laatste getrouwd is, teekent telkens het diepe moraliteitsbesef, dat hier was aangekweekt. En met de beide andere kinderen lag het geval niet naders.

Niet zoo heel merkwaardig, zal men opmerken. Inderdaad niet! Er waren en er zijn gelukkig vele gezinnen, waar godsdienst en moraliteit, of ten minste één van beide, in hooge eere worden gehouden. Het is echter in dit geval de moeite waard er bizondere aandacht voor te vragen, want niet alleen voor het Oranje-Huis, maar ook voor ons vaderland is 't een zegen geweest, dat de sterke gezinsband de familie in trouw bijeenhield, ook in de ballingschap en de bittere ervaringen, die deze medebracht. Aan Prinses Louise is de moreele houvast, dien zij van huis meekreeg, ook te stade gekomen in haar huwelijksleven. Even herinnert de Moeder van dit gezin aan Juliana van Stolberg en aan Louise de Coligny.

Het gebeurde op een reis naar Berlijn in 1789 van Prinses Wilhelmina, vergezeld door hare dochter Louise en hare beide zoons, dat de grond gelegd is voor twee huwelijken. De reis ging over Brunswijk, waar Prins Willem, die toen hier vertoefde, om zijn militaire opvoeding te voltooien, zich bij het gezelschap aansloot. En als men nu bedenkt, dat hertog Karel Willem Ferdinand van Brunswijk spoedig daarna om de hand van Prinses Louise voor zijn oudsten zoon Karel George August (onze toen reeds overleden „dikke Hertog" was zijn oudoom geweest) kwam vragen, en dat te Berlijn het huwelijk van Prins Willem met Prinses Frederika Louise

Wilhelmina, dochter van den oudsten broeder van de gemalin van Willem V (sedert 1786 Koning Frederik Willem II), werd beklonken, dan ligt de eenvoudige combinatie voor de hand, dat de reis voor deze uitbreiding der Stadhouderlijke familie gediend heeft.

Men zou voor de zeer minzame, zeer geestige en zeer ontwikkelde vrouw, die Prinses Louise was, gaarne een gelukkiger keuze hebben gezien dan die van den stumperigen Brunswijkschen erfprins; hij stamde uit het Welfenhuis, waaruit Lodewijk Ernst en ook Sophia Hedwig als vrouw van Ernst Casimir naar Nederland waren gekomen. „Loulou" heeft het te Brunswijk niet altijd even gemakkelijk gehad, èn om haar eigen soms moeilijk huwelijksleven, dat tot groote ergernis van haar schoonmoeder kinderloos bleef, èn om de familie met veel naijver — en die niet op het hooge zedelijke niveau van haar eigen kring stond —, waarin zij terecht kwam. Maar zij is met voorbeeldig plichtsbesef hare roeping gevolgd. Willem V had haar met beminnelijke liberaliteit vrijheid willen laten in hare keuze; de Moeder, die voor haar dochter te Berlijn tevergeefs een huwelijk met den Pruisischen Kroonprins had gezocht, heeft haar tot dit Brunswijksche huwelijk aangezet. Het werd met zeer groote praal gevierd in Den Haag, de groote, nieuwe zaal op het Binnenhof werd er mede ingewijd (1790). De stemming was gedempt onder den indruk van de binnenlandsche tegenstellingen, die voor het oogenblik overwonnen leken, maar het niet waren.

Prins Willem, de erfprins, zooals men hem noemde — „Guillaume Frédéric d'Orange", zooals hij teekende, — huwde, nadat hij nog eenigen tijd te Leiden had gestudeerd, in 1791 te Berlijn. De tweede Prinses Wilhelmina staat niet op de hoogte van haar gelijknamige tante, noch in intelligentie, noch in physieke kracht. Voor haar echtgenoot was zij met haar zachtheid en goedigheid een zeer geschikte vrouw. In dit huwelijk waren de rollen omgekeerd. Hier was het de man, die den toon aangaf, want onze toekomstige Koning Willem I, in deze jaren

heel woelig en onrustig, was van ander snit dan zijn vader; geheel gevormd is hij pas in en door de revolutie.

Prins Frederik, zooals de tweede zoon genoemd werd (hij noemde zich ook „d'Orange"), die met zijn broer te Leiden studeerde en daarna voor de voltooiing der militaire opvoeding naar Brunswijk ging, bleef ongehuwd. Zijn éêne groote liefde — die in de ballingschap zou komen — heeft niet in vervulling mogen gaan. Hij was — als ik wel zie — de meest begaafde der drie kinderen van Willem V. Als militair had hij een zeer bizonderen aanleg, maar zijn heele persoonlijkheid is sympathiek en innemend om haar algemeene humaniteit.

Het erfprinselijk paar kreeg zijn woning in het „oude Paleis". Maar toen dit in orde moest worden gemaakt en er ook heel wat aan ten koste moest worden gelegd, bleek het, dat zuinigheid geboden was. Aan de financiën van het Oranje-Huis waren hooge eischen gesteld. Reeds in 1770 had de Domeinraad gewaarschuwd, dat, als de uitgaven niet verminderd werden, het onmogelijk zou zijn den last er van te dragen. Vooral 's Prinsen verzamelingen, waarvoor heel veel werd uitgegeven, verslonden schatten. Ook de onkosten van de Hofhouding konden meetellen (ruim 5 ton in 1790). De inkomsten waren toen, evenmin als de familie zelf, vrij gebleven van den druk der moeilijke tijden, die men beleefde. De opbrengst moet sterk gedaald zijn. Het bezit was vrijwel onveranderd; de vermelding van den koop van Lichtevoorde en Borculo, een 20-tal jaren vóór de revolutie van 1795, is haast de moeite niet meer waard. Onveranderd was ook het beheer der financiën, evenals de inrichting van de Stadhouderlijke administratie. De Friesche secretarie alleen was verdwenen, haar archief werd naar Den Haag overgebracht en opgeborgen bij den Domeinraad. Ook het Hofdepartement was sedert 1747 in Den Haag gevestigd. De voornaamste ambtenaar in deze administratie bleef De Larrey, die heel oud werd (93 jaar!) en Willem V ook in het Hofdepartement diende. In den laatsten tijd kreeg ook Tollius een plaats in den

Raad der Domeinen; hij ging in 1795 mee in ballingschap en bleef toen belangrijke diensten bewijzen.

6. Aanranding van de positie van het Oranje-Huis. — Pruisische restauratie.

Een bekend Engelschman, die in Den Haag als gezant had gefungeerd en de Republiek heel goed kende, schreef in het midden der 18e eeuw: de Hollanders moesten de zorg voor de Zuidelijke Nederlanden geheel aan Oostenrijk overlaten en hun eigen inwendige barrière ontoegankelijk maken, — „zooals zij gemakkelijk konden doen".

Hier wordt een der wonde plekken van Nederland met den vinger aangewezen. De militaire positie in België had reeds lang alle waarde verloren en was na 1748 eerst recht geheel tot een aanfluiting van militaire kracht geworden. Toch hield men er aan vast, een volk is in het opgeven van historisch geworden rechten zoo weerbarstig! Maar dit staal van Nederlandsche vasthoudendheid was kenmerkend voor den heelen toestand op binnen- en buitenlandsch gebied. Niemand heeft, nadat het hervormingswerk van Willem IV's korte jaren was blijven liggen, het meer ernstig opgevat. Bentinck droeg, toen Willem V meerderjarig was geworden, nog eens zijn plannen tot bestuurshervorming voor, maar Brunswijk, tegen wiens overheerschenden invloed hij in verzet kwam en met wien hij dientengevolge in onmin viel, wilde er niet aan, en Bentinck stierf spoedig. De nieuwe raadpensionaris, Van Bleiswijk, was allerminst de man, om met iets nieuws aan te komen. Het is of de heele regeeringsmachine verstijfde en verstarde. Geïnspireerd door Brunswijk, kwam de jonge Stadhouder wel met verscheidene voorstellen tot leger- en vlootversterking. Maar zij raakten alle op de lange baan. Niettegenstaande de groote macht, waarover hij beschikte en die hij in de provinciën met regeeringsreglementen door „vertrouwelingen" — men denke aan de toekomstige provinciale gouverneurs — kon uitoefenen, durfde hij zijn zóó groote

autoriteit niet te gebruiken om de voorstellen ook door te zetten. Het werd spoedig bekend, dat hij, al was hij altijd bezig, zich niet van de bizonderheden wist los te maken —, in ernstiger mate nog dan met zijn vader het geval was geweest.

Zóó was de situatie van den beginne af. Het algemeen belang lag te grazen. Het bizondere, persoonlijke of familie-belang was het wáárop het al dreef. Het is niet noodig hierbij lang stil te staan, want 't is hoogst onbelangrijk, — behalve in zijn consequenties, en hiervoor draagt Brunswijk, die in elk geval de sterkere man was, de onverantwoordelijke verantwoordelijkheid. Ofschoon natuurlijk Oranje, wien men zijn groote macht in 1748 toch niet om niets had opgedragen, spoedig in die ongeschreven verantwoordelijkheid betrokken raakte. Dat bracht zijn positie zoo van zelf mee.

Het leven in het 18e-eeuwsche Nederlandsche Luilekkerland — want dit was 't voor velen, er was groote welvaart —, viel in een periode, die weldra door zeer groote beroeringen werd gekenmerkt. Nieuwe denkbeelden over kerk en staat deden de rondte. Verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, gelijkstelling van de verschillende kerkelijke genootschappen, invloed van de burgerij op de regeering werden bepleit. Er is hier aansluiting bij 1748, met duidelijker democratische en thans ook „verlichte" doelstelling. Het is de neerslag van de cultureele ontwikkeling in West-Europa, bepaaldelijk van Engeland en Frankrijk, die Nederland ondergaat. Zelf geeft het geen leiding meer — als in de 16e en 17e eeuw —, het recipieert. Een grooten stoot aan deze geestelijke ontwikkeling gaf de Amerikaansche vrijheidsoorlog, waarin de Engelsche kolonisten vochten voor gelijksoortige waarden als waarvoor Nederlanders zelf hun oorlog van tachtig jaren gestreden hadden. De sympathie van vele nieuwlichters ging naar den overkant van den Oceaan en ook naar Frankrijk, dat om internationaal-politieke redenen de Amerikanen steunde en er zelfs met Engeland om in oorlog kwam.

Oranje staat ook nu tegenover dit nieuwe afwijzend. Men kan er geen duidelijker voorbeeld voor aanhalen dan het voorstel, dat Willem V in 1783 goedvond aan de Staten van Holland te doen, dat voortaan alle bekleeders van staats- en militaire ambten lid der ware gereformeerde kerk moesten zijn. Dit ging regelrecht tegen den drang tot gelijkstelling in. Het bedoelde alleen de historisch geworden positie van de Calvinistische kerk in Nederland nader vast te leggen en bleef daarmede in de historische lijn, die nu in Oranje en kerk nauwer zou worden aangehaald, en men mag dit expressief conservatieve voorstel, dat overigens nooit aangenomen is geworden, niet als onverdraagzaam beschouwen. Er is geen enkel teeken van onverdraagzaamheid tegenover andersdenkenden in de mentaliteit van Willem V. Maar met dien èènen trek is toch de geheele houding van dezen Prins tegenover hen, die zich patriotten gingen noemen, gedetermineerd — en evenzoo tegenover de aanvallen, die door deze patriotten op hem zouden worden gericht. De tweede generale erfstadhouder, sterker nog dan de eerste, wilde afweer hiervan, de verdediging dus van het bestaande, liefst alleen met de zachtste middelen, en dus: niet naar het zwaard grijpen, eigen rechten alleen met remonstrantiën en protesten verdedigen. In dit politieke doel, — niet in de middelen om het te bereiken —, had Willem V bij voortduring een zeer groot veel van de bewoners der Republiek achter zich: de kerk door het grootste deel, de groote menigte van het volk, de adel en de militairen (op uitzonderingen na, vooral onder de edelen). Hier liggen in laatste instantie tevens de immanente kracht en de rechtvaardiging van de politieke gedragslijn van Willem V.

Onze patriotten hadden zulk een basis niet. Zij komen, als in 1748, grootendeels uit de burgerij; hun aantal wordt veel grooter. De Noordelijke gewesten en Utrecht werden hun sterkste burchten — juist de gewesten die door de regeerings-reglementen het meest van hunne vrijheid waren ontdaan. Er kwam thans meer samen-

hang tusschen de gelijksoortige bewegingen in verschillende gewesten, maar tot afschaffing der provinciale souvereiniteit voelde zich nog haast niemand aangetrokken. Eenheid in leiding ontbrak ten eenen male en over de te bereiken doeleinden bleef veel onklaarheid en onzekerheid bestaan: ook thans was er een sterke wensch tot herstel van het onbestemde oude. Joan Derck van der Capellen tot de Poll, een Geldersch edelman, die door de gunst van Willem V beschreven was in de ridderschap van Overijsel, maar hier met de oligarchie in botsing kwam en toen uitgesloten werd, is de voornaamste component van de nieuwe richting: moedig om den durf van zijn overtuiging, maar oppervlakkig en zonder vast karakter, — en in deze persoonlijkheid weerspiegelt de beweging zich het duidelijkst.

Deze democratische beweging nu wendt zich van Oranje af. Dit moest wel komen na de teleurstelling van 1748, na de inertie, die de Stadhouderlijke regeering in zaken van binnenlandsch bestuur bij voortduring aan den dag bleef leggen. En toch zouden deze patriotten niet meer dan een briesje in de zeilen hebben gekregen, — groote woorden, die velen hunner plachten te gebruiken, plegen geen wind te brengen —, hadden zij niet een werkgemeenschap kunnen aangaan met lieden, die overigens ver van hen stonden: de regenten, vooral die van het machtige Holland, die hunnerzijds altijd meenden een rekening met Oranje te vereffenen te hebben. De Amerikaansche vrijheidsoorlog bracht democraten en oligarchen tot elkander, de buitenlandsche politiek overbrugde voorloopig andere, dieper liggende geschillen.

De nieuwe oorlog wierp dergelijke kwesties op als de vorige. Willem V was, meer dan Brunswijk wenschelijk oordeelde, voor het aanhouden van den band met Engeland; de regenten, die van Amsterdam vooral, en nu ook de democraten, voelden meer voor orienteering in Fransche richting. Opnieuw kwamen Fransch- en Engelschgezinden in de Republiek tegenover elkander te staan,

opnieuw — en sterker nog — werden deze begrippen synoniem met anti-Oranje-gezind en Oranje-gezind. De kracht van het eerste lag in den steun van de regeering van Amsterdam. Voor Oranje werd het bedenkelijk, dat de band met deze stad, die door Brunswijk zorgvuldig onderhouden was, los ging hangen.

Alle voordeel kwam voorloopig voor de regenten. Zij hadden zelfs zóó veel succes, dat de Republiek in een oorlog met Engeland werd gemanoeuvreerd, — zonder dat ze dit uiterste bepaald gewild hadden —, met gereede hulp van den Franschen gezant. Het oude bondgenootschap met Engeland verbroken, een verbond met Frankrijk op komst.... maar dit hield de Fransche regeering nog wat tegen. Wat had men eigenlijk aan die Republiek als bondgenoot! Niet genoeg, om er zich te nauw aan te verbinden. Ook Keizer Jozef II, die in 1781 incognito een bezoek aan Nederland bracht, constateerde hare hulpelooze zwakheid. Hij maakte officieele of officieuse bezoeken, dineerde een paar maal bij den Prins en de Prinses in de „Oranje-Zaal" —, en kort nadat hij van zijn reis was teruggekeerd, vroeg hij den Staten de barrière-garnizoenen terug te trekken, en deze dachten niet meer aan weigering.

„Cette chienne de guerre" noemde Willem V, die overigens niet van krachttermen hield, den vierden Engelschen oorlog. Ook in zijn weinig duidelijk tot uiting gebrachte buitenlandsche politiek zocht hij naar het behoud van het historisch gewordene, en de toekomst heeft bewezen, dat hij het landsbelang beter aanvoelde dan de regenten. Maar hoe zwak was zijn beleid, om deze opvatting duidelijk te demonstreeren. Er is ook hier geen beleving in wat hij vóórstaat. Ik bedoel niet, dat hij wijs zou hebben gedaan, om de Republiek ten gunste van Engeland aan den oorlog te doen deelnemen. Dit heeft Willem V ook niet gewild. Maar met wat meer betoon van deferentie jegens den ouden bondgenoot zou men het andere uiterste hebben kunnen trachten te vermijden. Engeland toonde zich — na aanvankelijk vrij

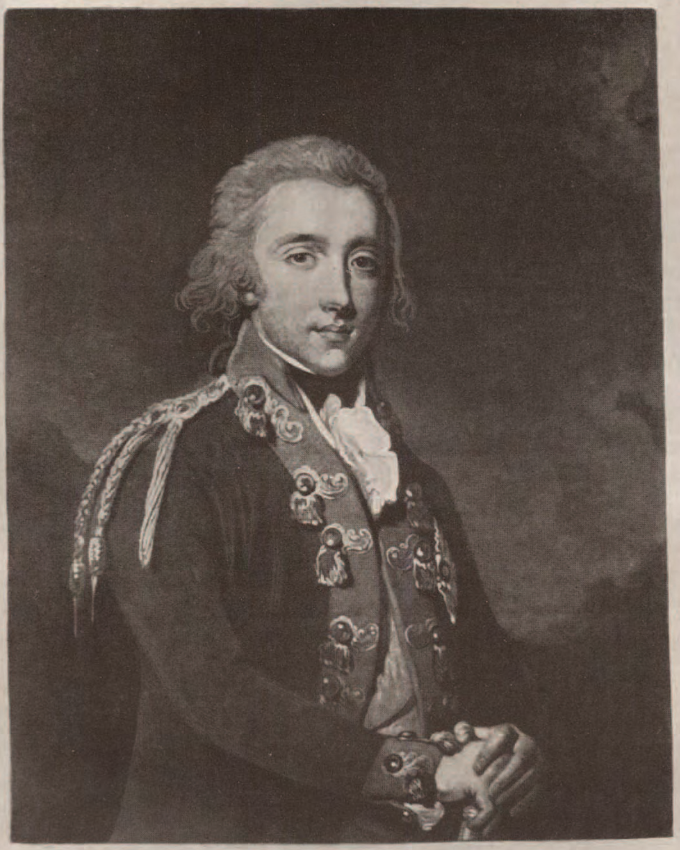

WILLEM FREDERIK,

ERFPRINS VAN ORANGE EN NASSAU ꝛc. ꝛc. ꝛc.

William George Frederick

scherp te zijn opgetreden — spoedig inschikkelijk genoeg.

De vierde Engelsche oorlog werd een groote ramp voor den Nederlandschen handel. De vloot weerde zich beter dan men verwachten zou. De geest was goed, de aanvoerders gedroegen zich manmoedig. Willem V deed wat hij kon, om haar beter uitgerust te krijgen en de stemming te stijven, bezocht met vrouw en de twee zoons Den Helder, en woonde een krijgsraad bij, waarin ook de Prinses uitgenoodigd werd te verschijnen, — de bemanning was paraat voor Oranje. Maar die vloot kon niet meer doen wáárop het aankwam. Het was een groot geluk, dat het in 1784 vrede werd en dat de Republiek er met een enkelen kleerscheur in haar buiten-Europeesch bezit afkwam. Frankrijk had wat geholpen bij den vredehandel en deed dit ook, om verdere moeilijkheden met Jozef II voor een geldsom uit den weg te ruimen. Daarna mocht de Republiek zich met Frankrijk allieeren, 1785. Het diner te Amsterdam ter viering van deze blijde gebeurtenis — Jorissen begint er een zijner bekende schetsen mede — kostte f. 157. per couvert. Het was de complete patriotten-overwinning in de buitenlandsche politiek.

En tegelijk was toen de Oranje-macht al voor een deel afgetakeld. Het proces begon, dat Willem V later heeft gekenschetst met de woorden: „être brulé à petit feu".

Het ging eerst tegen Brunswijk, zonder wien men zich Willem V niet kon voorstellen. Men mocht van dezen stadhouder niet verwachten, dat hij zijn raadsman, wiens invloed door Prinses Wilhelmina reeds eenigszins ondermijnd was, heel krachtig de hand boven het hoofd zou houden, en dat hij zou doen wat Willem III bij een aanval van Amsterdam op Waldeck zeide te zullen doen: „Uwe cassatie zal niet plaats hebben, vóórdat ik verjaagd ben". Ook ditmaal bond de groote stad de kat de bel aan. De Prins verdedigde Brunswijk met warmte, maar liet hem blijken, dat het beter zou zijn, als hij zich terugtrok in zijn gouvernement Den Bosch, — waar hij een heel mooi paleis voor zich had laten bouwen, — wat Brunswijk deed. Daarmede was de rol van den „dikken heer" feitelijk

uitgespeeld. Een nieuwe „rush" tegen hem naar aanleiding van de moeilijkheden met Jozef II — en waarbij ook de acte van Consulentschap te voorschijn werd gehaald — noodzaakte hem een paar jaar later het land te verlaten, nadat hij zijn veldmaarschalkschap had neergelegd (1784). Willem V hield hem niet tegen.

Dat hij de vestingen aan de Zuidgrens met opzet in slechten staat had gelaten, om daardoor Jozef II den weg naar Nederland te openen, — was een der ergste beschuldigingen tegen Brunswijk. En tegen Willem V heette het bovenal, dat hij, evenzeer met opzet, de vloot niet verzorgd had om de wille van het land zijner moeder. Men beoordeele naar dit éëne het geheel. En bedenke verder, dat, toen Brunswijk eenmaal weggewerkt was, de heele last der aantijgingen op den goedmoedigen Willem V kwam te drukken.

Dit zou, zei een Amsterdamsch burgemeester, toen de Engelsche oorlog begon, dan toch de eerste oorlog zijn, waarbij het Huis van Oranje geen voordeel zou behalen. Kan het eenzijdiger en dommer? Alsof één Prins van Oranje ooit een oorlog te zijnen voordeele ware begonnen! Maar inderdaad is Oranje ten gevolge van de bittere aanvallen, waaraan het blootgesteld werd, zeer in de verdrukking geraakt, nu niet bij het overlijden van een Oranje-Prins, maar midden in de carrière van een hunner, die een gemakkelijke prooi werd, omdat hij geen leiding wist te geven. Amsterdam echter verloor door den oorlog een belangrijk deel van zijn welvaart en de regenten hadden voor hun eigen geweten te verantwoorden, of hun winst tegenover Oranje hiertegen opwoog.

De ergste aanval op Oranje werd in 1781 ondernomen door den edelman Van der Capellen in een pamflet, dat den sprekenden titel draagt: „Aan het volk van Nederland". Hierin zijn de nieuwe denkbeelden, als volkssouvereiniteit, verwerkt, maar tevens behelst het de venijnigste en grofste aanklacht, nog ooit tegen het Oranje-Huis geuit, bepaaldelijk tegen Willem V, die nu, als zijn voorgangers, voor tyran en dwingeland werd uit-

Prinses Wilhelmina

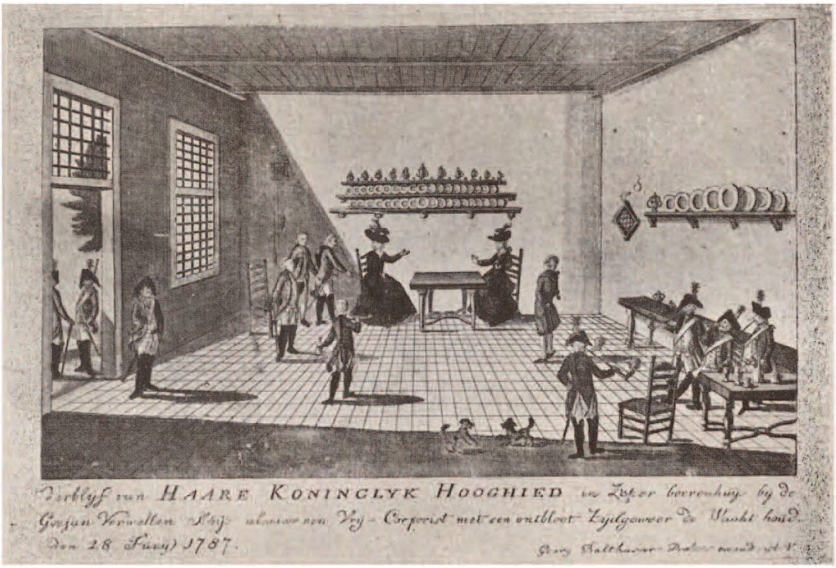

Bij de Goejanverwellesluis

gekreten. Het is, hoe opbouwend voor het nieuwe, hoe welsprekend, overvol van onwaarheden en insinuatiën. De Geldersche edelman legt het hier, in waardigheid en inhoud, tegenover den regent par excellence, die Jan de Witt heet en in zijn deductie ook Oranje bestreed, geheel af. Maar Van der Capellen's pamflet werd druk gelezen, en de dagbladpers, die nu — voor het eerst — ook aan politiek ging doen, stookte het anti-Oranje-vuur verder aan. De democraten zoowel als de regenten gingen zich verder organiseeren en hielden bijeenkomsten, waarin vertegenwoordigers uit de meeste gewesten verschenen. Zij richtten ook burger-vrijkorpsen op. Hunnerzijds begonnen de oligarchen de macht van den erfstadhouder effectief te bestrijden: zij trachtten hem tot een ambtenaar van de Staten zonder meer te maken. Het recht van recommandatie verviel, aan de magistraatsbestelling trachtte men zich eerst in Holland, dan ook elders te onttrekken. In 1785 grepen de Staten van Holland een opstootje in Den Haag aan als een middel, om te gaan tornen aan 's Prinsen militair gezag: zij ontnamen hem het commando van het garnizoen in Den Haag en droegen dit over op de Gecommitteerde Raden.

Willem V protesteerde .... door met zijn gezin Den Haag te verlaten. Hij ging naar Breda, het gezin naar Leeuwarden, waar het zijn intrek nam in het oude Prinsenhof. Friesland had ook zijn patriotten-beweging, maar de groote menigte haalde de Oranje-familie met de oude geestdrift in. Later kwam ook de Prins zelf naar Leeuwarden. Vandaar ging men naar Groningen en daarna werd een tocht ondernomen naar Zeeland, waar de ontvangst evenzoo zeer hartelijk was. De raadpensionaris in het gewest, Laurens Pieter van de Spiegel, sterk Oranjegezind, had hier grooten invloed. Voorloopig vestigde het Stadhouderlijk gezin zich op Het Loo, en Willem V wachtte af. De Prinses was ongeduldiger. Haar bemoeienissen met de staatszaken waren met de jaren gestegen, — haar oom had ze gedurig om raad gevraagd, maar Frederik II bewaarde een strikte onzijdigheid, — haar in-

vloed op haar echtgenoot niet in evenredigheid hiermede! Zijn gemalin blindelings volgen deed Willem V nooit, ook niet na Brunswijk's vertrek, dat de persoon van Willem V in den grond erg onveranderd heeft gelaten. Buiten hem om gingen anderen handelen, als vóór 1747. Ook nu was er een Bentinck, kleinzoon van dien van 1747, maar deze was nog zeer jong en ook lichtzinnig. Meer had men aan Van de Spiegel en aan Gijsbert Karel van Hogendorp, de laatste ook nog jong, maar knap en volijverig voor de belangen van het Oranje-Huis, waaraan hij zelf voor zijn opleiding veel te danken had; de dichter-advocaat Willem Bilderdijk toonde eveneens zijn onbezweken trouw aan Oranje met woord en daad. Het is de moeite waard er op te wijzen, dat juist deze menschen van kwaliteit zoo zonder aarzelen de Oranjevaan getrouw bleven, al konden ze er door hunne positie voorloopig niet heel veel voor bereiken. Zij onderhielden connecties met den Engelschen gezant, James Harris, die het natuurlijk in het belang van zijn land achtte, de patriotten, die zoo heel nauw met Frankrijk verbonden waren, tegen te arbeiden. Ook hunnerzijds gingen zij organiseeren: Oranje-societeiten, Oranje-vrijcorpsen.

Voorloopig bleven de patriotten het actiefst. Het dragen van Oranje werd in Holland verboden, relletjes als gevolg hiervan werden onderdrukt. En toen Willem V volgens last van de Staten van Gelderland, die overwegend Oranje-gezind waren, eenige troepen legerde in Hattem en Elburg wegens verzet dezer stedekens tegen een Staten-besluit, besloten de Heeren van Holland hem het opperbevel over de ter Hollandsche repartitie staande troepen te ontnemen en deze troepen van den eed aan hem te ontslaan. Het ging er uitzien als in 1617, met de scherpe resolutie. Maar Willem V deed niet als Maurits.

Toch ging 't nu op burgeroorlog lijken, als in 1650. In verband met troepen-bewegingen in het gewest Utrecht, waar de stad zeer democratisch gezind was, als gevolg waarvan een deel der Staten naar Amersfoort verhuisde en hier troepen bijeentrok, legerden de Holland-

sche Staten een cordon troepen en vrijcorporisten langs de Hollandsche grens. Tevens versterkten ze de stad Utrecht met een regiment onder bevel van den Rijngraaf van Salm, een der weinige Duitsche Vorsten nog in Nederlandschen dienst, een heel eerzuchtig en onevenwichtig man, die eerst getracht had het Hof nuttigen raad toe te dienen, en toen dit geen succes had, den anderen kant steunde. Zijnerzijds voegde de Prins zich, op verzoek der Utrechtsche Staten, bij de troepen om Amersfoort; zijn gezin was — reeds in verband met de gebeurtenissen in Gelderland — verhuisd naar Nijmegen, waar het in het oude kasteel zijn intrek nam. Maar Willem V weigerde beslist met de wapenen tegen Holland op te treden, zijn leger bij Amersfoort scheen er ook niet sterk genoeg voor; hij wilde evenmin langs anderen weg naar Holland terug, tenzij hij eerst in zijn commando's zou zijn hersteld en de Oranje-gezind gebleven minderheid der Hollandsche Staten hem riep. Maar dit kon de meerderheid gemakkelijk tegenhouden, ofschoon het aanzien der patriotten merkbaar daalde, vooral omdat de oligarchen, die in Holland de overhand hielden, toch eigenlijk maar niets van de democratische wenschen, die in Amsterdam en Rotterdam zelfs reeds ten deele met dwang in vervulling werden gebracht, moesten hebben.

De situatie was dus zóó: de minderheid in de Hollandsche Staten wilde wel aan 's Prinsen wenschen tegemoetkomen, evenals er in de Staten-Generaal een neiging bestond, om voor 's Prinsen macht in de bres te springen; de meerderheid in Holland hield beide in bedwang, zonder zelf verder te kunnen doortasten: plannen om den Prins een instructie als Stadhouder te geven en hem als admiraal-generaal aan te tasten, hadden geen kans op uitvoering. Men raakte zoo wat op het doode punt, en zooals Prinses Wilhelmina het zag: de ondergang der Republiek werd onvermijdelijk. De éene „tyrannie" had de andere — want beide partijen beschuldigden elkander deze uit te oefenen — schaakmat gezet.

Toen is deze Prinses handelend opgetreden. Men kan

het begrijpen van de kloeke en wilskrachtige vrouw, dat zij zich bij de politiek van haar echtgenoot, die in Mei 1787 een heel declaratoir had uitgevaardigd tot verdediging zijner rechten, maar niet verder kwam, niet kon neerleggen, al trad zij hem nooit openlijk in den weg. Het gebeurde een paar maal, dat heele of halve vrienden haar trachtten te bewegen zich zelf aan het hoofd eener Orangistische beweging te stellen en met terzijdestelling van den Prins als gouvernante op te treden voor haar zoons. Dit wees zij pertinent af: bovenal moest, zeide zij zeer terecht, de eenheid van het gezin bewaard blijven. Maar ook had zij te waken voor de rechten van hare kinderen, nu haar echtgenoot zóó angstvallig alleen op zijne aanspraken wees. Zij wist uiterste best, dat Willem V, die 't schrikbeeld van het lot van Koning Karel I van Engeland voor oogen had, rondliep met het denkbeeld om zich te vestigen in zijn Duitsche landen (als vroeger zijn vader!), en ook dat moest zij voorkomen.

Zóó ongeveer is de gedachtengang van Prinses Wilhelmina geweest, toen zij het plan opvatte zelf naar Den Haag te gaan en zich in het Huis in het Bosch te vestigen, in de verwachting dat dan de ommekeer van zelf zou komen. Dit plan legde zij ten uitvoer na overleg met de vrienden in Den Haag. Men ziet den blijden glimlach op haar gelaat, als ze in den morgen van Zondag 24 Juni bij het verlaten van de kerk den jongen Hogendorp hoort zeggen: „Uit één mond ja, Mevrouw", wat beteekende, dat de vrienden in Den Haag, die hij geraadpleegd had, zich voor haar komst hadden verklaard: het roekelooze in het plan, waarvan doel en uitvoering zeer onbestemd leken, trok haar merkbaar aan. Toen liet de Prins, die eerst het plan had tegengehouden, begaan. Maar als de tocht mislukt en de Prinses met haar gevolg bij Schoonhoven wordt opgehouden, schrijft hij aan zijn kinderen: „ik ben altijd tegen deze reis geweest, en het is in mijn ongeluk een groote troost, dat ik altijd gedaan heb wat ik kon, om Uwe moeder terug te houden van zulk een gevaarlijke onderneming". Harerzijds was

Inhaaling van ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID WILLEM den V. in 's Gravenhage getrokken wordende door Burgers en Burgeressen, op den 20. September 1787.

Teeder Afscheid Neemen van Zyne Majesteit, van Haare Koninglyke Hoogheid en Vorstelyke Spruyten op het Loo den 15. July 1788

NOTIFICATIE.

Naardien H. Ed. Mog. de Heeren Burgemeesteren en Raad is voorgekomen, dat sommige der Burgeren en Ingezetenen dezer Stad niet komen te voldoen aan H. Ed. Mog. placcaat van den 23 May 1788, by het
„ welk is verboden zich langs de Heere straaten of wee-
„ gen, of ook in eenige publicke plaatzen te begeven
„ zonder van een zichtbaar Orange teeken, het zy een
„ cocard, of strik op den hoed, het zy een lint op de
„ borst, voorzien te zyn, " en dit H. Ed. Mog. heilzaam oogmerk, waar door getragt hebben de rust en eensgezindheid in den burgerstaat te bevorderen, door de nalatigheid aan deze ordres op een onverantwoordelyke wyze wordt belet en versmaad; Zo is het, dat H. Ed. Mog hebben goedgevonden, by dezen, het gezeide placcaat te renoveren, gelyk doen by dezen in voegen, dat een ieder verpligt zal zyn, tot H. Ed. Mog. [illegible]lyk wederzeggen, om zich, by aanhoudenheid, van een Orange teeken, het zy cocarde, lint of strik te voorzien en het zelve openlyk te dragen, en wel ernstig te verbieden van eenig ander teeken van onderscheid, dan het vorengemelde, te gebruiken; zullende de nalatige in het dragen van een teeken van Orange, als boven, vervallen zyn in eene boete van één daaler, telken male, als bevonden zal worden hier in gebrekkig te zyn geweest, ten voordeele van den aanbrenger.

En, opdat deze H. Ed. Mog. welmeninge stiptelyk werde agtervolgd, worden de Schout en dienaaren, voorts de Katelaren dezer Stad gelast de nalatige de gestelde boete af te halen of van de onwillige by pandhalinge te innen: zullende deze verder, tot een ieders naricht, alhier in deze Stad worden aangeslagen, alwaar men gewoon is zulks te doen.

Gedaan in Groningen den 30 July 1789.

Ter Ordonnantie der H. Heeren voorsz.

C: H: GOCKINGA, Secret.

de Prinses volkomen gerust omtrent haar na rijpe overweging genomen besluit, en dit gaf haar de kracht de reis in alle kalmte te ondernemen.

Een zeker gevaar leek er stellig aan verbonden. Maar eigenlijk was 't zoo klein. De Hollandsche vrijcorporisten waren zoo weinig bloeddorstig. De ontmoeting van de Prinses en eenige Goudsche vrijcorporisten zoo wat een uur voorbij Schoonhoven, de aanhouding van de eerste en hare overbrenging naar een boerderij bij de Goejanverwellesluis heeft iets echt gemoedelijks, al zullen sommige burgers heel ernstig en dreigend gekeken hebben. Er valt geen onvertogen woord en als één der burgers zich met zijn getrokken sabel opstelt, om de Prinses te bewaken, en men wijst hem op het onbehoorlijke hiervan, dan bergt hij rustig zijn wapen op; de heeren hielden de pijpen aan en de Prinses, die met haar hooge coiffure een curieuse verschijning in dit gezelschap was, keek niet onvriendelijk hun gedoe aan. Alleen in zake de doorlating waren de autoriteiten streng: de Commissie van Defensie, die te Woerden zetelde en overkwam, meende dit niet te mogen toestaan; eerst moest het goedvinden der Edel Groot Mogenden uit Den Haag worden ingewonnen. Ondertusschen bleef de Prinses geheel vrij, als ze maar niet verder Holland introk; men nam op vriendelijke wijze afscheid van elkander. De meerderheid van de Hollandsche Staten zei niet neen of ja, maar alleen dat de gedeputeerden hunne committenten eerst moesten raadplegen; zij keurde echter de houding der Commissie van Defensie alvast goed. De Prinses, die te Schoonhoven had overnacht en den 29sten op bescheid had gewacht, vertrok den 30sten 's morgens naar Leerdam, ontving daar het besluit der Hollandsche Staten en ging toen door naar Nijmegen. Terecht beschouwde zij zich als afgewezen.

Ofschoon zij al haar kalmte had weten te bewaren, was de Prinses toch zeer verontwaardigd en diep getroffen. Wij hebben alles geprobeerd, om bloedvergieten te voorkomen, schreef zij uit Leerdam aan den Prins, maar „ik

twijfel of dit in de toekomst te vermijden zal zijn". Van Nijmegen uit schreef zij in gelijken geest aan de Staten van Holland en beklaagde zich ernstig over den hoon, die haar was aangedaan, waarvoor zij „eene openbaare en genoegzame reparatie" vorderde, en den Pruisischen gezant vroeg zij maar vast om een energieken stap zijnerzijds, waarvan ze haar broeder Frederik Willem II, die het vorige jaar zijn oom was opgevolgd, een dag later kennis gaf. Prins Willem zijnerzijds, nog te Amersfoort, vóór hij de Prinses te Nijmegen teruggezien had, drukte de hoop uit, dat „Mrs d'Hollande" zwaar zouden te betalen krijgen voor deze abominale handelwijze, „die den Koning actief zal maken voor onze belangen". Aan Frederik Willem II had hij toen reeds kennis gegeven van het geval en tevens zijn bescherming ingeroepen „dans la situation cruelle où je me trouve, ainsi que ma famille". Willem V zelf plaatste zich hier onder Pruisische bescherming. Zelf trad hij ook thans niet handelend op, ofschoon de gelegenheid hiertoe — nu de aanhouding groote verbittering gewekt had, die op verschillende plaatsen tot uiting was gekomen — zeer schoon ware geweest.

Reeds vóór hij de smeekbede van zijn zwager ontving, had Frederik Willem II, direct na de ontvangst van andere berichten, eigener beweging een stap gedaan, die tot gevolg zou hebben, dat de heele Orangisten-Patriottenstrijd ondergeschikt raakte aan buitenlandsche invloeden. De Pruisische Koning had dit niet zoo bedoeld, toen hij den Staten liet vragen om een eclatante satisfactie voor deze schrikkelijke beleediging, inhoudende een afkeuring van het gebeurde en bestraffing van de daders. Hij had na zijn regeeringsaanvaarding een poging gedaan, door een buitengewoon gezant, om, samen met Frankrijk, tot bemiddeling te geraken, maar toen dit falikant afliep, zich teruggetrokken op de verstandige politiek van nietinmenging van zijn oom. En toen hij nu voor de eer van zich zelf en zijn zuster ging optreden, meende hij ook aan dit beginsel vast te kunnen houden, en toonde hiermede,

dat hij niet zulk een wijs man was als Frederik II. Direct trof hij ook eenige militaire maatregelen.

Zeer opmerkelijk is de wijze waarop Prinses en Prins de démarche van den Koning beantwoordden. De eerste bedankte en voegde hieraan toe, waarschijnlijk omdat zij een verwijtend briefje van haar broeder had gehad over haar eigengereid optreden: „ik kon de catastrophe, die plaats heeft gehad, niet vooruitzien". Willem V was meer expansief in zijn dankbaarheid, vroeg zijn zwager de onschuldigen te sparen onder deze natie, „die na God zijn vrijheid dankt aan een der voorouders van Uwe Maj.", waarop hij vervolgde: „U.M. zal zich een onsterfelijke eer verwerven door dezen Staat te bevrijden van de kabaal, die er alle orde vernietigd heeft, — en die ijzer en vuur gebruikt, om haar doel te bereiken en dit land te beheerschen als despoot onder het valsche voorwendsel van er de vrijheid te herstellen". Het is niet twijfelachtig wat Willem V wenschte. Zijn kijk op de patriottenbeweging wordt hier zeer duidelijk.

De tweede erfstadhouder heeft zijn zin gekregen, — al vond hij later, toen de Pruisen werkelijk kwamen, hunne legermacht wat al te groot —, niet omdat Frederik Willem zijn wensch zoo gaarne wilde vervullen, maar omdat hij na zijn eersten stap als van zelf verder werd getrokken. Zooals 't in staatkundige crises zoo dikwijls gaat! Het werd vooral een spel van buitenlandsche krachten: Frankrijk, dat met de Patriotten in nauwe verstandhouding stond en nu ook hulp toezegde, als het noodig mocht zijn, waarom de Staten van Holland de eischen van Pruisen te geruster durfden afwijzen; Pruisen, dat, na verkregen satisfactie, liefst met Frankrijk in de twisten had willen bemiddelen, maar dat, nu het geen satisfactie kreeg, meer en meer naar de zijde van Engeland omzwenkte, dat de Oranje-partij gaarne aan het roer wilde zien. Dit alles ging buiten Prins Willem V om, de Prinses werkte levendig in de richting van een krachtige interventie. Als het dan in September, toen de Hollandsche Staten maar altijd niet heelemaal wilden toegeven,

tot den opmarsch van een 20.000 man Pruisische troepen komt onder commando van Hertog Ferdinand van Brunswijk, den lateren schoonvader van Prinses Louise, is de bedoeling van den Pruisischen Koning nog altijd alleen: satisfactie van Holland, waarom de opperbevelhebber dan ook in last had Utrecht ongemoeid te laten.

Maar de gevolgen reikten veel verder. De Pruisen ontmoetten nergens tegenstand van belang; van Fransche hulp was geen sprake, Frankrijk was te zwak om zijn belofte na te komen. De Staten van Holland stemden binnen eenige dagen in de satisfactie voor de Prinses toe, maar het heele patriottische getimmerte viel tegelijkertijd in elkander. Utrecht was door den Rijngraaf in den steek gelaten. De heele Oranje-macht werd als door de aanraking met een tooverstaf hersteld. Engeland, dat Pruisen steun had toegezegd, voor het geval Frankrijk de patriotten te hulp mocht komen, triumfeerde het meest. Het nare patriotten-spook was weg, — dreigde nog alleen heel ergens uit de verte, uit Frankrijk, waarheen verscheidene patriotten uitweken. De Pruisen keerden, nadat aan de eischen voldaan was, naar hun land terug. De opperbevelhebber kon zijn oom van zijn succes gaan vertellen; Lodewijk Ernst overleefde de blijde tijding niet lang, hij stierf het volgend jaar.

7. Het einde van het Stadhouderschap.

In 1672 en in 1747 werd het Oranje-gezag in de Republiek hersteld ten gevolge van den inval van een vijandelijke, in 1787 ten gevolge van den intocht van een met Oranje bevriende en aan Oranje verwante mogendheid. Men heeft toen ter tijd weinig gevoeld, dat deze buitenlandsche inmenging een bedenkelijke daad was: zóó was men reeds aan buitenlandsche bemoeiingen gewend. Ferdinand van Brunswijk begreep het, en hij wees er de Prinses op, die antwoordde, dat zij de oorzaak niet was der kwalen, die de Republiek bedreigden: „dat is de cabaal, die liever het land ziet ondergaan dan hare

geusurpeerde macht op te offeren". Daarin stak een deel der sombere waarheid, die de in zoo vele opzichten droeve geschiedenis onzer 18e eeuw in hare resultaten kenteekent. Met eenig euphemisme mag men misschien zeggen, dat er dit geluk in school, dat er geen wapenstrijd van Nederlanders tegen Nederlanders was uitgebroken. Dit had de politiek van Willem V in hare credit-zijde.

Ik behoef niet opnieuw te vertellen, waarin de herstelde Oranje-macht bestond: zij was precies eender als vóór 1785. Natuurlijk werd ook de wet verzet. Bovendien werd het erfstadhouderschap tot een integreerend deel der staatsregeling verklaard en dus hierin als het ware ingebakerd; alle regenten legden op dit nieuwe bestel den eed af (als in 1667 in Holland op het Eeuwig Edict, maar toen met omgekeerde strekking); bovendien gaven de gewesten aan elkander bij een actie van garantie verklaringen in denzelfden geest over. Met wat goeden wil kan men dit beschouwen als den verderen, natuurlijken groei van de Oranje-macht. Maar een uitwas werd 't, toen Engeland en Pruisen ook hunnerzijds de nu bestaande staatsregeling waarborgden en dit ook onderling deden. Dit was een veel ernstiger symptoom dan dat de alliantie met Frankrijk verviel en dat hiervoor defensieve alliantiën met Engeland en Pruisen in de plaats kwamen, die haar beslag kregen bij een gelegenheid van een bezoek van den eenen beschermer, Frederik Willem II, op Het Loo. De Republiek werd feitelijk onder toezicht gesteld, was niet meer vrij in haar bewegingen. Het was een al ernstiger gevolg van de buitenlandsche beïnvloeding.

Wanneer Prins Willem V midden September 1787 in Den Haag terugkeert, wordt hij met groot vreugdebetoon ingehaald, en met zijn gemalin, die gewacht had op een uitnoodiging van de Staten van Holland, ging het evenzoo. Maar de audiëntie, die de Prins verleende, was drukker bezocht dan die der Prinses. Deze was na haar gemakkelijk bevochten overwinning wel heel streng in haar eischen om schuldigen te straffen. Vele patriotten werden afgezet, vele met rechterlijke vervolging bedreigd.

Het aantal dat uitweek liep tot tusschen de 5000 en 6000 op. De in Nederland blijvenden droegen allen Oranje, het werd een vanzelfsprekende, zelfs voorgeschreven verplichting dit te doen. De Oranje-partij-zucht werd zeer ver gedreven en in de harten nam nu het patriottisme toe.

Vandaag hosannah, morgen ... het vroeger geciteerde woord van Willem III is hier eerst recht op zijn plaats. In werkelijkheid was de stemming na de restauratie somber. Bepaaldelijk te Amsterdam bleef groote ontevredenheid heerschen, ook in financieele kringen. En hiertoe bestond te meer reden, omdat de herstelde Oranjemacht alles bij het oude liet: Oranje en de regenten hielden alle macht. De jonge Van Hogendorp wilde wel wat anders: eenige toenadering toonen tot de wenschen der democraten, — die zelf ook reeds vroeger getracht hadden den Prins te benaderen —, maar hij kreeg nul op het request. Van de Spiegel, die raadpensionaris van Holland werd op ernstig aandringen van de Prinses, sloofde zich uit, om althans op financieel gebied eenige hervormingen tot stand te brengen, en met groote moeite slaagde hij hierin tot op zekere hoogte. Maar over de medewerking en de werkwijze van den Prins beklaagde hij zich sterk, en in 1792 dacht hij over aftreden. Hij voelde wel, dat er ingrijpender verandering moest komen, maar had niet de macht deze door te zetten.

Een in zich zelf verdeelde staat als onze Republiek, met een groote, maar ongebruikt gelaten Oranje-macht, kon geen sterke buitenlandsche politiek drijven. Men bewoog zich op het Engelsche kompas. Zoo in de houding aan te nemen tegenover een opstand in België, waarvan het merkwaardigste was, dat een der partijen, de behoudende, hierbij den steun van de Republiek inriep, terwijl een plan te berde kwam, om Prins Frederik een plaats als Stadhouder in een Belgische Republiek te bereiden. Van de Spiegel volgde terecht een zeer gereserveerde politiek, conform Engeland; noch de steun noch het plan vond hier ingang, het laatste ook niet bij het Oranje-Huis zelve. Toch kan men in deze besprekingen

een eerste, zwakke uiting zien van een nieuw verlangen, om Noord en Zuid, die elkander heel ver ontgroeid waren, nader met elkander in verbinding te brengen. En dan verder in de Fransche revolutie, die groote belangstelling wekte en aan het Hof met verwonderde blikken, met afkeer en met vrees werd beschouwd. Toen het revolutionaire Frankrijk in oorlog raakte met Oostenrijk en Pruisen, deed Nederland, evenals Engeland, al zijn best er buiten te blijven. Maar de verovering van België, reeds in 1792, maakte de situatie kritiek. Spoedig verklaarde het republikeinsche Frankrijk (begin 1793) den oorlog aan de „tyrannen" George III en Willem V. Toen moest er dus gevochten worden en er ontbrak heel veel aan de weermacht.

Even brengt de schok van den oorlog een opleving teweeg. Het Nederlandsche leger maakte een iets beter figuur dan vijftig jaar vroeger. Beide de jonge prinsen, de eerste benoemd tot algemeen bevelhebber, de ander tot luitenant-generaal, later generaal der cavalerie en grootmeester der artillerie, onderscheidden zich door doortastend en flink optreden, en prins Frederik, die na zijn Brunswijkschen tijd nog kort in het Pruisische leger gediend had, maakte indruk door militair talent en groote vermetelheid, die hem een dergelijke vermaning van zijn moeder bezorgde, als Condé na Senef ten opzichte van Willem III uitsprak.

Willem V hield bij het begin van den strijd een hartige toespraak in de Staten-vergadering, onder meer zeggende, dat hij, zonder zich te willen vergelijken met zulk een groot man als Willem III, moed genoeg voelde, om, als deze vroeger had gedaan, te verklaren, „dat hij het land zou helpen defendeeren tot het laatste retranchement". Maar weldra gingen Breda en Geertruidenberg verloren, waartegenover stond, dat Maastricht en de Willemstad zich kloekmoedig verdedigden. De Prinsen brachten met spoed het land tusschen Dordrecht en Gorkum in verdediging, ook de rivieren. Toen nu het geluk den bondgenooten mee was in België, moesten de Franschen de

veroveringen in Brabant en België opgeven. Maar een poging tot een inval in Frankrijk, waaraan het Nederlandsche leger deelnam en waarbij Prins Frederik in het gevecht bij Werwick aan den bovenarm ernstig gewond werd, mislukte. In 1794 kwamen de Franschen met verdubbelde kracht weerom. Toen verloren de bondgenooten en weldra werden de Nederlandsche frontieren ten tweede male bedreigd. Aan krachtige verdediging viel niet te denken. Nederland had zijn krachten verbruikt, de Pruisen en de Engelschen lieten de Republiek deerlijk in den steek. Prins Frederik trachtte een vrijwilligerscorps tot stand te brengen, bepaaldelijk voor de verdediging van het Oosten, maar slaagde hierin niet tijdig. Het volk riep het meest om vrede...

Begin Januari kwamen de Franschen, met vele uitgewekenen van 1787, over de bevroren rivieren. De militaire toestand werd hopeloos. De Staten van Utrecht capituleerden den 15den, die van Holland toonden sterke neiging dit voorbeeld te volgen. Van den 14den af overwoog de Stadhouderlijke familie ernstig uit te wijken, Althans voor de vrouwelijke leden werd hiertoe in beginsel besloten. Maar tegenwind hield de uitvoering tot den ijzigkouden Zondag den 18den op; vertrek naar het Oosten was niet mogelijk, omdat de verbindingen hier niet meer veilig werden geacht. Dien morgen stak de Prinses met haar schoondochter en dier tweejarig zoontje, vergezeld van eenige dames van haar gevolg, in zee; hun pink werd omgeven door een twaalftal dergelijke vaartuigen, alle ongewapend. De overtocht ging voorspoedig, men landde te Yarmouth. In den loop van den 18den besloot ook de Prins met zijn beide zoons, die hij van hunne militaire commando's onthief, het land te verlaten. Directe aanleiding hiertoe was het besluit van Holland, om een deputatie naar het Fransche leger te zenden, waarbij men den Prins om een officier en een trompetter vroeg. Met z'n drieën vertrokken ze, na afscheid te hebben genomen van de Staten-leden en hoogwaardigheidsbekleeders in de groote nieuwe zaal op het

Binnenhof. De Prins zelf, die in een afscheidsbrief aan de Staten verklaarde heen te gaan, om geen „obstakel" voor den vrede te worden, was zeer bewogen. Ook zij gingen aan boord van een pink, die pas in den nacht vertrok, omdat gewacht was op bescheid omtrent het resultaat der deputatie, dat echter uitbleef. Het was een zeer bezwaarlijke nacht-overtocht. De landing geschiedde te Harwich, van waar men zich direct met Yarmouth in verbinding stelde.

„Hier is geen redding meer", schreef de Prinses eenige dagen vóór het vertrek aan haar broeder, en zij liet volgen: „het is nu te vroeg, om de oorzaken op te sporen, die ons van consequentie tot consequentie gebracht hebben op het punt waar we nu zijn. Ik beklaag mij over niets, ik zal trachten mijn lot te dragen, welk het ook zij, stellende vertrouwen in den goeden God".

Van consequentie tot consequentie! Zoo was het inderdaad gegaan. Zonder krachtige leiding was het Schip van Staat geheel vastgeloopen. Precies honderd jaar te voren maakte Willem III zich op, om Namen te belegeren, en nog weer honderd jaar vroeger hadden Maurits en Willem Lodewijk hunne schitterende tochten volbracht. Och! of er iets van dier overtuigingsdrang, van hunne activiteit ware overgebleven in de jaren vóór 1795. Aan de natie in haar geheel ontbraken ze, aan het Oranje-Huis in haar leider eveneens; de moeder en de jongere loten lieten de hoop op een betere toekomst open.

VII. IN BALLINGSCHAP

1. In Engeland

In zijn eersten brief aan zijn dochter na de landing te Harwich schrijft Willem V: „ik weet niet, of ik ooit mijn vaderland zal terugzien, maar ik zal nooit ophouden het lief te hebben, wat er ook gebeure, en ik zal altijd God voor zijn welvaart bidden". De band met Nederland mocht voor het oogenblik verbroken schijnen, deze band van het verleden hield Oranje en een overgroot deel van het Nederlandsche volk bijeen. Beide baden voor elkaar en in het geheim bleven velen hun Oranje dragen. Het Koninklijk Huis-Archief bewaart een kokertje waarin een cachet met de beeltenis van Willem V, dat in den Franschen tijd bedekt werd door een cachet met een anker (als symbool van de hoop). Te Amsterdam zelfs kreeg de politie met menig delict, bestaande in Orangistische uitingen, te maken.

Maar de overheerschende partij was voorloopig sterk anti-Oranje-gezind. Verscheidene uitgewekenen van 1787, die zich nu Bataven noemden en de Fransche revolutie van dichtebij hadden gezien, kregen grooten invloed en trokken hun geestverwanten mede in het verlangen naar een geheel nieuwe staatsinrichting, den republikeinschen eenheidsstaat (met opheffing zoowel van de gewestelijke souvereiniteit als van de onderlinge staatsrechtelijke ongelijkheid der gewesten). Die kwam dan ook tot stand door de Nationale Vergadering, bij welker verkiezing een van de kiezers geëischte verklaring van afkeer van de erfelijkheid van alle ambten en waardigheden de Oranje-gezinden

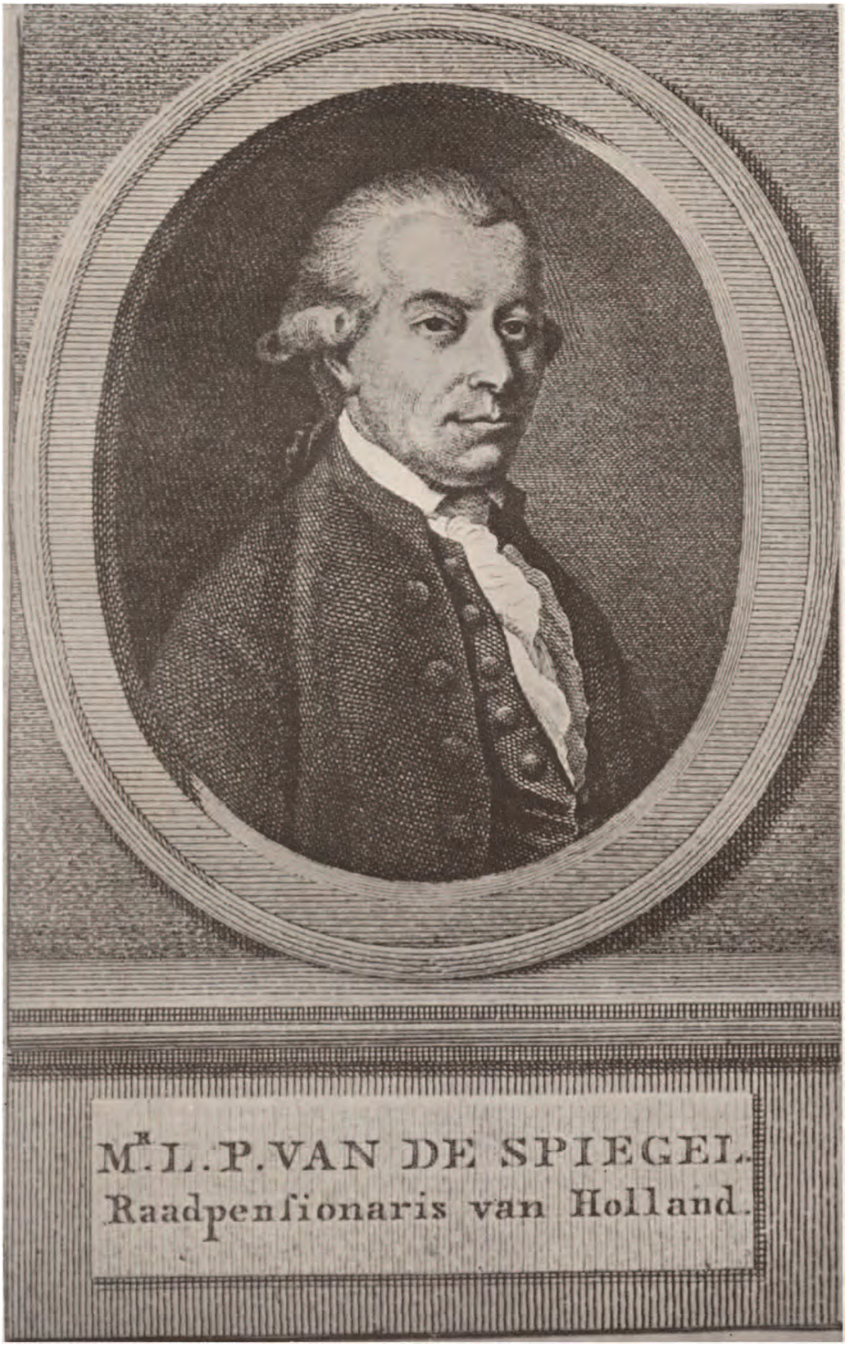

Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL.
Raadpensionaris van Holland.

Het vertrek van MEVROUW de PRINSES van ORANJE van Scheveningen naar Engeland

HET SMERTELIJK VERTREK VAN ZIJNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID, PRINS WILLEM DE VIJFDE

feitelijk uitsloot. Maar het ging niet dan met veel moeite, want de liefde voor het behoud der gewestelijke zelfstandigheid bleek nog heel groot. De bondgenoot, nu weer Frankrijk na den vrede van Mei 1795, die tevens oorlog met Engeland en een Fransche bezetting bracht, moest een handje helpen. De buitenlandsche invloed bleef sterk en steeg in de volgende jaren ras met Napoleon's klimmende macht in Europa. De economische positie van Nederland kreeg geweldige klappen. Het Uitvoerend Bewind, het Staatsbewind, het Raadpensionarisschap van Rutger Jan Schimmelpenninck, het Koningschap van Lodewijk Napoleon, — dien prinses Louise, toen ze hem te Brunswijk eens te gast moest hebben, „un être très insignifiant" noemde —, de inlijving bij Frankrijk wijzen dezen snel toenemenden invloed duidelijk aan. De grieven van de Bataven van 1795 verbleekten, een echt despotisme leerde hun de „tyrannie" van Willem V vergeten, en zoo werd de verzoening met Oranje van zelf voorbereid.

Zooals Nederland en Oranje uiteenraakten, zoo kwam er ook in het Oranje-Huis scheiding. Het prinselijk gezin, dat van koning George III, achterneef van Willem V, een gedeelte van het paleis van Hamptoncourt ter bewoning had gekregen en hier zijn intrek nam, nadat het korten tijd te Kew had doorgebracht, is niet lang in zijn geheel in Engeland gebleven. Prins Frederik begaf zich reeds in Juli 1795 naar het vasteland, om zich volgens opdracht van zijn vader aan het hoofd te stellen van het zgn. rassemblement van Osnabrück (uit Nederland weggetrokken troepen, v.n. officieren). Wat geen succes kon worden, vooral omdat het door Pruisen, dat vrede met Frankrijk gesloten had, werd tegengewerkt; een poging, om het tot verdediging van Nassau, dat ook al door de Franschen overstroomd werd, te gebruiken, slaagde evenmin. Hij keerde naar Engeland terug, om in April 1796 het ouderlijk huis opnieuw te verlaten, ten einde zich in Oostenrijkschen dienst als generaal-majoor verder aan den oorlog tegen Frankrijk te wijden. Ook de Erfprins

begaf zich reeds in September 1795 naar het vasteland; hij voelde zich zeer ontsticht over de houding der Engelsche regeering tegenover Oranje, reeds bij den veldtocht van 1794 en ook daarna, en hoopte op beter succes bij zijn schoonvader, maar werd te Berlijn zeer teleurgesteld, ook toen zijn zwager als Frederik Willem III den troon besteeg (in 1797). Pruisen bedong bij een verdrag met Frankrijk van Augustus 1796 alleen, dat het Oranje-Huis voor wat het in de Republiek aan ambten verloren had de bisdommen Bamberg en Würzburg als schadeloosstelling zou krijgen, een bepaling waarvan het Huis zelf eerst later op de hoogte is gekomen en die nooit ten uitvoer is gelegd. Toch is zij van belang, omdat een schadeloosstelling eenige jaren later inderdaad op een soortgelijke wijze gevonden is.

Het uit elkander gaan van het gezin van Prins Willem V had een uitgebreide correspondentie van de leden onderling ten gevolge, waaraan ook prinses Louise druk meedeed. Hier komt nu de sterke gezinsband, die in de ballingschap ten volle gehandhaafd bleef, tot een prachtige uiting. Er waren groote zorgen en moeilijkheden, er waren ook meeningsverschillen over de in de toekomst aan te nemen houding, maar tot een scheuring leidden deze nooit.

Moeilijkheden bracht vooral de financieele situatie. Willem V had geen afstand gedaan van zijn ambten en in de dagen toen hij op Kew verwijlde een declaratie uitgevaardigd, die aan de bestuurders van Nederlandsche bezittingen buiten Europa gelastte zich tijdelijk onder Engelsche bescherming te stellen; ook de opdrachten, welke hij aan zijn zoons verleende, vloeiden uit zijn ambtsbevoegdheid voort. Maar inkomsten brachten de ambten, die spoedig na zijn vertrek alle waren afgeschaft, niet meer aan. Ook de bezittingen deden dit niet, want de Franschen hadden deze in beslag genomen en stonden ze bij den vrede van Den Haag aan de nieuwe Bataafsche Republiek af. Welk een tooneel voor de Oranje's aan den overkant! Fransche representanten namen in het oude

stadhouderlijk kwartier hun intrek, veel schade werd aangericht. Het Huis te Dieren werd verbrand, het Loo geplunderd, — te Leeuwarden zelfs de grafkelder der Friesche stadhouders beschadigd (die te Delft bleef gespaard). De eigendom der roerende goederen hielden de Franschen aan zich. Uit de groote verzameling van Willem V werd veel naar Frankrijk overgebracht. De Erfprins herkende later bij zijn bezoek te Parijs beeren en een olifant uit de menagerie van zijn vader. De beschikking over wat zij overlieten, stelden de Franschen genereuselijk ter beschikking van de Bataafsche Republiek. Van deze rest van den inboedel en ook uit andere paleizen werd een groot deel verkocht. Heel wat raakte in de verstrooiïng. Een gedeelte van de schilderijen werd in het Huis ten Bosch bijeengebracht, waar in 1798 onze eerste nationale kunstgalerij ontworpen is. De prinselijke familie moest leven van wat zij had meegenomen of reeds vroeger weggezonden. Behalve een aantal boeken en eenige archivalia waren dit een aantal kostbaarheden (ook obligatiën), maar dit was dan ook alles waarover men beschikte. Ook de Nassausche bezittingen, bezocht als ook zij werden door het oorlogsgeweld, brachten niets op. In 1798 had Willem V nog zijn vaatwerk en andere „effets", waarvan hij zich kon ontdoen. „Ik moet mijn teering na mijn neering doen", zegt hij dan berustend, „en misschien is dat wel goed voor mij".

Belangrijker zijn de indrukken, die de veranderende omstandigheden op de Oranje's maakten. Hier treft in de eerste plaats een haast volkomen gemis aan jeremiades over het verlies van het persoonlijk bezit. De correspondentie gaat meestal over de gebeurtenissen, de verloren positie en de toekomst.

Prins Willem V is — op een enkel moment na, toen hij voor Scheveningen in de pink te wachten lag — de rust zelve. Het schijnt soms, of hij niet al te veel treurt, dat hij van het staatsgedoe af is. Hij wil wel terug, als hij zijn vaderland van dienst zal kunnen zijn, maar toch niet anders dan in zijn vroegere waardigheden, al begrijpt hij,

dat hieraan wel een en ander veranderd zal moeten worden. Hij wordt nu in zijn beginselvast conservatisme werkelijk een figuur. Overigens heeft hij genoeg levenslust en belangstelling, om Londen's bezienswaardigheden te bekijken, Parlementszittingen bij te wonen en weldra ook reisjes door Engeland te maken. Prinses Wilhelmina heeft hare indrukwekkende beheerschtheid in Engeland spoedig teruggevonden. Zij weet zich als vroeger goed bezig te houden, gaat ook veel uit en doet spoedig mee aan de danswoede, die zich in dezen onrustigen tijd overal openbaart. Maar hare rust is van anderen aard dan die van haar gemaal. Zij volgt de dingen beschouwend en schrijft er rake dingen over. Haar voornaamste taak ziet ze in het overbruggen van de verschillen, die zich voordoen, het ernstigst tusschen Vader en oudsten zoon. De Erfprins is heel nerveus, ziet de toekomst van zich zelf en zijn familie doorgaans somber in; het leeg zitten in Engeland, het wachten op de dingen die komen zullen houdt hij niet uit. Als hij eenmaal op het vasteland is, wil hij niet naar Engeland terug en weldra laat hij zijn gemalin en kind overkomen, zeer tegen den zin van zijn vader. Inderdaad beteekent dit wegblijven uit Engeland het inslaan van een andere richting in de politiek dan die van Willem V. Hij begint over te hellen tot belangrijke hervormingen in de Republiek (o.m. door het toestaan van vrijheid van godsdienst aan de Katholieken), als het Oranje mocht gelukken daar hersteld te worden. Dit herstel hoopt hij vurig en hij wil het desnoods ook wel beproeven door middel van Frankrijk; Pruisen en Engeland bieden toch geen hulp hoe dan ook. Hier nu komt het conservatisme van Willem V met kracht tegenop; de Moeder, al is ze het wel eenigszins met den zoon eens, houdt den Vader als altijd de hand boven het hoofd. Ook Prinses Louise bemiddelt. Zij is zeer gegriefd over het gebeurde in de Republiek en volgt met spanning de Europeesche dingen, zij is voor handelend optreden en tracht de totstandkoming van het „rassemblement" te bevorderen. Maar bij haar is dit niet de hoofdzaak. Het medelijden met de verdrukten, door

de „Carmagnols” (zooals in de correspondentie de Fransche republikeinen gewoonlijk genoemd worden) verongelijkt en verjaagd, is bij deze zeer gevoelige vrouw het sterkst. Zij doet voor de uitwijkende Nederlanders, die naar Brunswijk komen, wat ze kan; zij tracht de uitbetaling der jaargelden, die velen genoten, vol te houden. Het allerbest is ze, als prins Frederik, met wien ze zeer gelieerd is en die een zeer gevoeligen, fijnbesnaarden geest met haar gemeen heeft, maar toch naar daden blijft haken, en daarna ook prins Willem bij hunne verschijning op het vasteland haar te Brunswijk bezoeken. Eenmaal komen ze op eenzelfden dag kort na elkander binnenvallen. Dan is haar geluk niet te overzien. Zij had zoo gehoopt, dat ook haar ouders spoedig naar Duitschland zouden gekomen zijn, maar deze vonden ’t voorloopig veiliger in Engeland te blijven.

Louise, Willem en Frederik! Zij vormen de hoop en de toekomst van het Oranje-Huis, dat in hen op weg is naar vernieuwing. Zij vullen elkander aan, de van liefde voor haar familie stralende prinses, de zeer actieve, van eerzucht brandende, politiek aangelegde Willem en de ook zeer actieve, in zijn binnenste zeer rustige militair Frederik. Zij zijn alle drie, bij alle verschil, levendiger dan de 18e-eeuwsche Oranje’s, zij ondergaan alle drie min of meer onbewust den wiekslag van den nieuwen tijd. Zij hebben veel meegekregen van hun ouders, van hun moeder vooral, maar hen teekent ook een markant onderscheid. Zij verliezen veel van het formeele, ceremonieele der 18e eeuw, zij trachten den nieuwen geest te begrijpen, al meent Prinses Louise dat zij, bij de nieuwe generatie vergeleken, antiek is. Vooral de Erfprins worstelt met zijn denkbeelden, is altijd vol plannen, zoekt een uitweg in nieuwe denkbeelden over het omvormen van het oude in de Republiek, zonder dit voorloopig tot klaarheid te brengen. Zijn eerzucht, zijn wisselend humeur en zijn eigenzinnigheid maken hem niet tot een gemakkelijk levend mensch, en voor anderen is hij niet altijd aangenaam. Heel anders Prins Frederik, die zich om de politiek niet bekommert.

Hij weet alleen heel zeker, dat hij niet het doellooze leven van een émigré wil leven; hij voelt zich meer krijgsman dan man van het Hof. Zijn vertrek uit Engeland wordt, behalve door deze omstandigheid, bevorderd door zijn liefde voor de vierde dochter van George III, die, wanneer ze verhoord ware, een derde Engelsche prinses van den naam Mary in het Oranje-Huis zou hebben gebracht. Maar het bleef bij een door de prinses beantwoorde liefde, want de vader weerde af: de prinses was nog niet aan de beurt, om te huwen, zei hij, en hij zal nog wel andere motieven hebben gehad, die hij niet zei.

Wanneer Prins Frederik met de Oostenrijkers ten oorlog trekt, komt deze vaderlandslooze, in zijn verdriet over het onvervulde van zijn wenschen, verbaasd over de eigenbaat zoekende politiek der mogendheden en gehinderd door zijn oude wonde, tot de zeer moderne gedachte: waartoe deze ongelukkige oorlog, waartoe deze opoffering van zoo veel menschen door menschen, waartoe de verspilling van zoo veel millioenen? Zelf achtte hij, die veel van de natuur hield en genoot van de schoonheid der Alpen, nu het leven van den landedelman het meest verkieslijk, die onbekend leeft in een landhuis met zijn familie en vrienden.

Wat hem overigens niet verhinderd heeft als militair zijn plicht, meer dan zijn plicht te doen. In Oostenrijkschen dienst streed hij eerst aan den midden-Rijn in de buurt van zijn stamland, dat hij even bezocht; dan werd hij gezonden naar Noord-Italië, om Napoleon te helpen tegenhouden in zijn opmarsch naar Tyrol: hier onderscheidde hij zich zeer bizonder èn bij den zeer snellen tocht, die over den Brenner ging, èn in een achterhoede-gevecht van het terugtrekkende Oostenrijksche leger in een nauwen bergpas. Spoedig volgde nu de wapenstilstand en het werd vrede op het vasteland. De Prins had rust en goede verzorging hoog noodig. Met groote Oostenrijksche eerbewijzen keerde hij naar Engeland terug, maar zijn lievelingshoop ging ook ditmaal niet in vervulling, en omdat de oorlog al in 1798 opnieuw begon te dreigen,

werd hij naar Weenen teruggeroepen en als Keizerlijk en Koninklijk veldtuigmeester met een zelfstandig commando op de Italiaansche grens belast. Zijn hoofdkwartier was Padua. Hier werd hij, oververmoeid, kort na aankomst ernstig ziek, en stierf in het begin van 1799.

„Dat onze achterhoede het gehouden heeft, danken wij aan den dapperen commandant *Oranje*" — schreef na het gevecht tegen Napoleon's leger aartshertog Karel, de bekwame opperbevelhebber van het Oostenrijksche leger, die den jongen man al van 1793 af uit België kende en hem hoog waardeerde. Daar spreekt eindelijk weer de Oranje-naam met een bizonderen klank. „Een engelachtig mensch stierf zacht op dezen dag", zei zijn trouwe adjudant De Perponcher in een versje, dat hij op den sterfdag rijmde; „te goed voor een verdorven aarde". En Nederland èn Oranje hebben aan dezen jongen, hoogst sympathieken, zeer bescheiden en zeer begaafden prins, die ruim 24 jaar oud heenging en toen reeds vergrijsd was, heel veel verloren. Het was een gelukkige gedachte zijn lijk uit Padua, waar de Erfprins voor een monument van Canova gezorgd had, naar Nederland, naar de Delftsche grafkelder, te laten overbrengen. Zij werd in het einde der 19e eeuw verwezenlijkt (1896).

In hetzelfde jaar waarin zijn broeder stierf zag de Erfprins het vaderland terug. Hij was in het einde van 1798 bij zijn ouders te bezoek geweest, hopende in verband met den nieuwen oorlog Engelschen steun te verwerven voor een inval in Nederland. Maar hij werd teleurgesteld. Wel had er in den herfst van 1799 een Engelsch-Russische inval bij Den Helder plaats, maar de Erfprins had hieraan geen direct aandeel. Hij beproefde, in opdracht van zijn vader, een leger bijeen te brengen, om in het Oosten een inval te doen, maar zonder voldoenden financieelen steun was hierop geen kans. Toen werd hij naar Den Helder ontboden en voelde zich hier grievend behandeld, omdat de Engelsche en Russische bevelhebbers hem vrijwel verwaarloosden. De expeditie zelve, waarvan de Erfprins zulke hooge verwachtingen had gekoesterd: bevrijding

van Nederland en België en liefst de vereeniging van beide landen, leed de nederlaag. De weinig gelukkige proclamatiën, die Willem V en de Erfprins beiden hadden uitgevaardigd en die vooral van herstel van het oude spraken, hadden geen uitwerking. Elke ernstige Orangistische beweging in de Republiek, waar de Erfprins hier en daar verbindingen had kunnen aanknoopen, bleef uit. Het was een zeer bittere ervaring voor den laatste, en onder invloed hiervan kwam hij in een geagiteerde stemming, waarin hij Engeland scherp critiseerde en Bonaparte ging bewonderen: men moest erkennen, zei hij, „dat dit was een koning op en top; wat deed de naam en familienaam van een Koning er toe? De eerste koning was een gelukkig soldaat. Was niet Willem I een rebel geweest"? Zijn adjudant Robert Fagel was geheel gechoqueerd van zulk een taal!

Frankrijk werd ook in dezen tweeden coalitie-oorlog overwinnaar, nu door Napoleon. Reeds in 1801 kwam de vrede: eerst met Oostenrijk, eindelijk (1802 definitief) ook met Engeland. Een algemeene vredestoestand keerde in Europa terug, de groote nieuwe man wenschte dit.

Toen achtte Prins Willem V den tijd gekomen naar Duitschland over te steken. In November 1801 kwam hij te Brunswijk aan, tot groote vreugde van zijn dochter, en vestigde zich daarna op Oranienstein bij Diez. Hier voegde zich Prinses Wilhelmina in den zomer bij haar echtgenoot. Zoo waren de vier leden van het Huis van Oranje-Nassau alle in Duitschland, en op het oogenblik van de komst der Prinses alle bij elkander. Want prinses Louise hield haar vader gezelschap, de Erfprins begeleidde zijn moeder uit Engeland en „Mimi", zooals zijn echtgenoote in den familiekring genoemd werd, was met de kleinkinderen ter begroeting uit Berlijn overgekomen.

2. In Duitschland (tot 1806). — Het Vorstendom Fulda.

Oranje teruggekeerd in het land van zijn herkomst! De oude Prins voelde zich ook hier erg op zijn gemak,

Monument voor Prins Frederik

hij had in rustige tijden zoo'n brave landsheer kunnen zijn in een Duitsch territorium. Hij en zijn gemalin werden zoo hartelijk ingehaald door de trouwe landsbevolking, die het stamhuis zoo'n goed hart was blijven toedragen, al had dit er zich in haast 60 jaren niet laten zien; alleen de Erfprins had er na zijn eerste verblijf te Berlijn een kort bezoek gebracht, en prins Frederik op zijn eersten krijgstocht in Oostenrijkschen dienst. Te Diez en, op een latere rondreis, te Dillenburg, Herborn, Siegen was het alles vreugde en feestbetoon, toen de heerschappen er zich vertoonden. Prinses Wilhelmina, die, onder den indruk van den warmen zomer, eerst heel zenuwachtig en zwaarmoedig werd, vond Dillenburg veel mooier dan Diez, zoodat daar ook een huis gehuurd werd, en het kasteel te Siegen beviel haar veel beter dan Oranienstein, dat erg in verval was geraakt en waaraan heel wat moest worden opgeknapt. Wie beide kent, zal zich kunnen indenken in haar verrassenden uitroep: „het eerste heeft het voordeel een bewegelijk tafereel te zijn in plaats van Oranienstein, dat bijna altijd dood is". Maar ook zij wende er met haar gemakkelijk accomodatievermogen, — nadat ze met haar smaak de kamers aangekleed had —, en ging veel om met de van ouds verwante families in de buurt; men gaf partijen over en weer, gedanst werd hier niet: Nassau lag altijd wat buiten het gewoel der groote, daarom niet gelukkige wereld; het was er erg monotoon, meende prinses Louise. Heel plezierig was de verhouding van landsheer, landsvrouwe en onderdanen. Nassau gold in de 18e eeuw, al kwam de landsvorst er zelden, als een der best bestuurde Duitsche staten door de gelukkige samenwerking van de Landsregeering met het Hofdepartement in Den Haag. Willem V deed ook na zijn komst te Diez wat hij kon tot verlichting van lasten, voor weldadigheid, voor goede bestuursmaatregelen; de Prinses stichtte een industrieschool, die in de spoedig weer volgende oorlogsjaren te niet ging. Die oorlogsjaren maakten, dat het verblijf in Nassau, dat elk jaar onderbroken werd door een vrij lang winterverblijf in Brunswijk, waar de

Prins ook een eigen verblijf gehuurd had, niet zoo heel lang duurde. Amper 4 jaar!

Deze jaren zijn voor de algemeene positie van het Oranje-Huis dáárom van zoo veel belang, omdat in den algemeenen vredestoestand van 1801 en 1802 een poging is gedaan, om met het verleden af te rekenen. Het scheen aan velen, dat onder Napoleon's leiding een nieuwe Europeesche orde voorgoed gevestigd zou worden. Wij, menschen, zijn in onze schattingen van de toekomst zoo kortzichtig. Ook de leden van het Oranje-Huis hebben deze opvatting gedeeld. Hun banden met Nederland waren uiterlijk zeer verslapt. Van 1795 af hadden Prins en Prinses een enkelen hoveling, graaf van Heerdt van Eversberg, — de eenige die hen in 1795 gevolgd was — en enkele hofdames bij zich gehouden. Van Heerdt treedt meermalen bij belangrijke dingen op den voorgrond. Verder waren er Stamford en Tollius, Hendrik Fagel, de oud-griffier, die in 1795 was uitgeweken en in 1798 naar Engeland kwam, waarna hij zeer belangrijke diensten aan de Oranje's bewees, en Maximiliaan d'Hangest gezegd d'Yvoy, afkomstig uit Utrecht, die het meest met den Erfprins in betrekking stond. Vooral na 1799 raakten de verbindingen met Nederland haast geheel verbroken, en de leden van het Oranje-Huis hadden hoop op terugkeer, althans voor het oogenblik, opgegeven. In die omstandigheden was het een begrijpelijke handeling van Willem V, dat hij in een op aansporen van den Erfprins uitgevaardigd rondschrijven uit Oranienstein (van kort na zijn aankomst aldaar) aan een aantal oud-regenten te kennen gaf, dat het hun vrijstond ambten aan te nemen en in colleges zitting te nemen, om het welzijn van „het lieve Vaderland" te bevorderen. Dat leek zoo waarlijk op een definitieve scheiding, een heele breuk met het lange verleden! Alleen Van Hogendorp waagde een duidelijk sprekende verklaring van het tegendeel en Willem Bilderdijk, in 1795 uitgeweken en een paar keer met Oranje in verbinding, gaf ook na zijn terugkeer van zijn Oranjeliefde heel duidelijk blijk.

Nu werd ook ernstig beproefd, – en hier vooral was de Erfprins de drijvende kracht, — om het reeds lang hangende vraagstuk der schadeloosstelling af te doen. De bepaling uit het Pruisisch-Fransche verdrag van 1796 had geen effect gesorteerd, maar Pruisen bleef bereid zich voor den ouden bondgenoot en verwant te interesseeren, en Engeland liet in het vredesverdrag van Amiens (1802) ook een overigens zeer vage bepaling over een schadeloosstelling opnemen. De Erfprins vatte toen het plan op, zelf naar Parijs te gaan, waar markt gehouden werd van kleinere Duitsche gebieden, vooral kerkelijke, die als schadevergoeding voor verloren gebied op den aan Frankrijk afgestanen linker-Rijn-oever aan grootere heeren werden overgedragen. Het zou in elk geval Napoleon aangenaam zijn een Oranje te Parijs te zien en Pruisen, dat sedert 1795 in vrede met Frankrijk geleefd had, vond het ook wenschelijk. Prinses Wilhelmina, die de nieuwe grootheid — „Bonaparté", zooals ze hem altijd noemde — heelemaal niet zetten kon, keurde dit plan in zeer scherpe bewoordingen af en ook de Prins was er eerst tegen. Maar met de hulp van Pruisen werd de laatste toch overgehaald toe te stemmen; hij bedacht, dat 't goed zou zijn voor zijn eigen Nassausche landen, waarmee hij nu haast aan Frankrijk grensde, en hij wist, dat er te Parijs ook overwogen werd met zijne Nassausche landen zelve de Vorsten van Weilburg en Usingen schadeloos te stellen voor door hen geleden verliezen (o.a. in Saarbrücken, waar de Nassausche tak uitgestorven en dat zelf aan Frankrijk vervallen was). Hem was het er bovenal om te doen, zijn Nassausch bezit te behouden. De Erfprins kreeg een zeer vriendelijk gestelden brief voor Napoleon als credentie voor den reeds te Parijs vertoevenden Yvoy mee.

In Februari kwam de Erfprins te Parijs, had audiëntie bij den Eersten Consul en bij diens minister van buitenlandsche zaken, Talleyrand, dineerde bij hem en luisterde met spanning naar de woorden, die uit den mond van „een zoo groot man" vloeiden; het was bij deze gelegenheid dat de laatste om een portret van Willem III vroeg. Hij

genoot van het mooie Parijs, van groote parades en plechtigheden, van de vele bezienswaardigheden, bezocht schouwburgen, ging naar Versailles, had een ontmoeting met Schimmelpenninck, die toen als gezant te Parijs vertoefde. Maar het duurde vrij lang, voordat de zaak waarvoor hij gekomen was, geregeld werd. Eigenlijken invloed hierop had hij niet; hij had alleen één keer gelegenheid den Consul te wijzen op de ontelbare verliezen van zijn Huis, die in een schatting geraamd waren op 117 millioen. De Pruisische gezant deed het eigenlijke werk. Oranje's wenschen werden dan ook bij lange na niet in hun geheel verwezenlijkt. Hij had, een jaar te voren, durven hopen op het keurvorstendom Hannover, waarover, om begrijpelijke redenen, zijn ouders hem zeer gekapitteld hadden. Later had hij verwachtingen van gedeelten van Westfalen, van de bisdommen Bamberg en Paderborn, van het hertogdom Berg. Maar bij het verdrag van 23 Mei 1802 (tusschen Pruisen en Frankrijk), dat alle aangelegenheden van schadeloosstelling tegelijk regelde, werden aan zijn Huis tegen formeelen afstand van waardigheden en domeinen beide in de Republiek toegewezen het bisdom en de abdij Fulda, de abdijen Corvey, Weingarten (dicht bij het meer van Constanz), de steden Dortmund in Westfalen, Isney en Buchhorn in Schwaben (welke twee, omdat ze al te ver aflagen, door Napoleon eigenmachtig verwisseld werden tegen een paar andere plaatsen, waaronder Dietkirchen aan de Lahn) met alle dependentiën, onder beding dat aan den pretendent van Nassau-Siegen (Mailly!) een door arbiters te regelen bedrag zou worden uitgekeerd.

Zeer teleurgesteld was de Erfprins: 113.000 inwoners en een opbrengst van *f* 500.000, die hij taxeerde op een vierde van wat het Huis verloren had! Hij begreep echter, dat het overbodig zou wezen veranderingen te vragen en noodig zonder verzet het gebodene te aanvaarden. Zijn vader maakte eerst groote bezwaren. Hij had altijd gezegd geen van anderen gestolen goed te willen hebben en niet te kunnen verdragen onrecht, ook al was 't te zijnen

voordeele. „De heidenen", zei hij, „plachten te zeggen: wat gij niet wilt dat U geschiedt, doe dat ook aan anderen niet; de Christenen hebben hiervan gemaakt: wat gij wilt dat U geschiedt, doet dat ook aan anderen". Maar de Prinses, nog uit Londen, wees hem er op, dat hij, nu hij zijn zoon naar Parijs had laten gaan, ook de gevolgen had te aanvaarden. De Erfprins ontstak in ware woede en dreigde zelf te handelen, als zijn vader hem in den steek liet. Toen week Willem V terug en gaf, onder zekere reserves, zijn ratificatie. Maar tevens hield hij aan zijn eigen opvatting vast door het verworven gebied aan zijn zoon af te staan. Ditmaal werd het onweer met moeite bezworen!

Ondertusschen was de Erfprins naar Londen afgereisd, om zijn moeder af te halen en tevens hier een vergoeding te vragen, bepaaldelijk voor de Nederlandsche vloot, die zich bij de landing in Noord-Holland aan de Engelschen overgegeven had. Maar hij vond te Londen weinig gehoor, gevolg van zijn houding sedert 1795. De Engelsche regeering verleende, ten einde haar aandeel in de te Amiens toegezegde schadevergoeding te voldoen, een jaargeld van *f* 16.000 aan den Prins (met aftrek van eenige bedragen voor trouwe aanhangers van het Oranje-Huis) en een bedrag in eens van *f* 60.000, dat aan de Prinses ten goede kwam. Men kan waarlijk niet zeggen, dat de Engelsche regeering èn door de aan het Oranje-Huis verleende gastvrijheid èn door de pas genoemde toelage èn door de gelden, welke ze geregeld ter beschikking stelde voor de Hollandsche brigade op Wight (gevormd uit het Osnabrücksche rassemblement van 1795), aan haar verplichtingen te kort heeft gedaan. Het jaargeld van Willem V is bij zijn dood op zijn zoon overgegaan.

Nu bleven nog te regelen over de aanspraken der Oranje's in Nederland: bij het verdrag van Mei 1802 was de Republiek verplicht de lijf- en losrenten der Oranje's te voldoen, en verder waren er nog allerlei „meubles" in het geding. Enkele leden van het Staatsbewind waren zeer bereid in dezen aan Oranje tegemoet te komen, van oordeel dat zóó de eenheid in de Republiek het best be-

waard kon blijven. Maar ten slotte werden ook vele moeilijkheden gemaakt. Het bedrag werd eindelijk, bij de overeenkomst van 1 Augustus 1804, met eenige hulp van Talleyrand, die „gesmeerd" was, vastgesteld op 5 millioen, waarvoor afstand werd gedaan van alle achterstallige rentes, jaargelden, kunstwerken en andere inboedels. Maar het Wetgevend Lichaam weigerde de ratificatie. Daar zat Napoleon achter. De oorlog tusschen hem en Engeland was reeds een jaar na den vrede opnieuw begonnen, de bondgenoot kon nu zijn geld beter voor oorlogsschepen dan voor de Oranje's gebruiken, — wier vordering verder geheel onvoldaan bleef!

Guillaume Frédéric, erfprins van Oranje-Fulda, later na 's vaders dood Vorst van Oranje-Nassau-Fulda, dit was de titel van den nieuwen vorst in zijn souverein gebied, dat hij successievelijk in bezit nam: het was wat de Duitschers noemen een „Streubesitz", de deelen lagen vrij ver uit elkander. De delegatie uit de Rijks-deputatie tot onderzoek van het verdrag van 1802 moest de schenking bevestigen, wat in 1803 geschiedde, en met enkele der bezitters moesten overeenkomsten worden gesloten. Dit duurde geruimen tijd. Ondertusschen bezocht de Erfprins zoo spoedig mogelijk alle aanwinsten en van Weingarten schreef hij een opgetogen brief over het Alpengezicht, dat hij en zijn vrouw daar genoten. Zoodra hij kon, ging hij met groote activiteit aan den arbeid, methodisch en systematisch. Hij had ook reeds getoond dit te kunnen bij het bestuur zijner Posensche goederen, waar prinses Louise, die er een tocht met hem had gemaakt, hem met bewondering en verbazing aan den arbeid had gezien. Hier had hij de hulp van Tollius. In Fulda, — hoofdplaats van het grootste en meest aaneengesloten deel der nieuwe gebieden —, waar hij zijn residentie vestigde en woonde op de „Faisanderie" in de buurt, riep hij den steun in van Johannes von Arnoldi uit Nassau. Deze maakte het voornaamste lid uit van de door den Erfprins ingestelde „Geheime Conferenz-Commission", die later door een „Geheimes Rathcollegium" vervangen werd. Financiën, land-

bouw — waarvoor hij groote werken bestudeerde —, onderwijs, alles had zijn aandacht. Hij doet hier denken aan het type van den 18e-eeuwschen verlichten despoot, die in alles voor het heil zijner onderdanen meende te moeten zorgdragen, van welk type Napoleon in een zijner vele gedaanten ook als een voorbeeld kan worden beschouwd.

Het is overbodig hier op dit bestuur van het vorstendom Fulda diep in te gaan. Het heeft amper drie jaren geduurd en voor de bevolking kan het geen groote blijvende resultaten hebben opgeleverd; het vormde den aanvang van den overgang van een achterlijk kerkelijk tot een moderner wereldlijk bestuur; de inwoners waren hun vorst dankbaar en hebben in 1813 den wensch uitgedrukt hem terug te zien. Het is voor ons van beteekenis, omdat de Erfprins hier het beheeren en besturen in de praktijk geleerd heeft, wat op zijn latere regeerwijze in Nederland van invloed is geweest. De wiekslag van den modernen tijd, die de jongere Oranje's geraakt had, duwde den jongen Willem in Bonapartische richting, niet om veroveringen te gaan maken, niet om groote sympathie voor de persoon van Napoleon, maar uit bewondering voor wat deze als krachtig regeerder bereikte.

In 1806 reeds kwam er aan de Fuldasche schepping een einde. Het gedrag van Vader noch Zoon was Napoleon naar den zin geweest. Beide waren niet verschenen, om hun opwachting te maken, toen hij in 1804 te Mainz hof hield. Wel verscheen hier Friedrich Wilhelm von Nassau-Weilburg (de zoon van prinses Carolina) en er liep toen zelfs een gerucht, dat deze bestemd was om erf-president van de Bataafsche Republiek te worden, — voortzetting van gedachten, die in den vader gesluimerd hadden? Toen Napoleon na zijn nieuwe overwinningen in den derden coalitie-oorlog den Rijnbond wilde oprichten als een bolwerk voor Frankrijk en te Parijs een nieuwe markt van Duitsche Vorstendommen geopend werd, verscheen de Erfprins, die was getreden in Pruisischen militairen dienst, ook niet. Wel was hier weer de neef Friedrich Wilhelm

en ook de Vorst van Nassau-Usingen toonde zijn gedienstigheid voor Frankrijk. Deze werden toen beloond, de ander werd gestraft met het verlies van Nassau-Oranien, dat hij pas van zijn vader geërfd had en dat in het begin van 1806 reeds door de Franschen bezet was, en iets later met dat van zijn eigen Fulda, omdat hij zich in den vierden coalitie-oorlog, waarin Pruisen betrokken raakte, aan de zijde van Pruisen hield, zooals zijn plicht dit meebracht. De Nassausche landen werden verdeeld onder de beide Walrammers en den Groothertog van Berg; Friedrich Wilhelm noemde zich nu souverein vorst van Nassau, de Usinger souverein hertog van Nassau —, zij regeerden samen over een ondeelbaren, souvereinen staat.

Prins Willem V was toen overleden. Hij had, naar gewoonte, met zijn gemalin, den winter te Brunswijk doorgebracht, werd hier ernstig ongesteld nadat hij al geruimen tijd lijdende was geweest, en stierf ten gevolge van een beroerte (8 op 9 April 1806). Hij werd bijgezet in den grafkelder van de St. Blasius kerk te Brunswijk. Het moet hem een troost en een voldoening zijn geweest, dat een paar jaar vóór zijn overlijden op een biografie van hem (van Van der Aa), die in Nederland zou verschijnen, rijkelijk ingeteekend werd. Hij mocht al vinden, dat het niet passend is biografieën te schrijven van nog levende personen, en prinses Wilhelmina mocht dit al met hem eens zijn —, genoten hebben zij toch van de liefde, die hun uit Nederland uit deze inteekeningen tegemoetkwam. Als mensch verdiende deze Prins die liefde ten volle. Een klein half jaar later stierf ook de echtgenoot van prinses Louise.

3. In Duitschland (tot 1813)

De jaren 1806 en 1807 zijn de bitterste geweest van de ballingschap. Prinses Wilhelmina en Prinses Louise worden beide weduwe. De Prins — Willem VI zou men hem nu kunnen noemen — verliest het vaderlijk erfdeel en het niet-vaderlijk bezit in Duitschland. Pruisen, waarmee

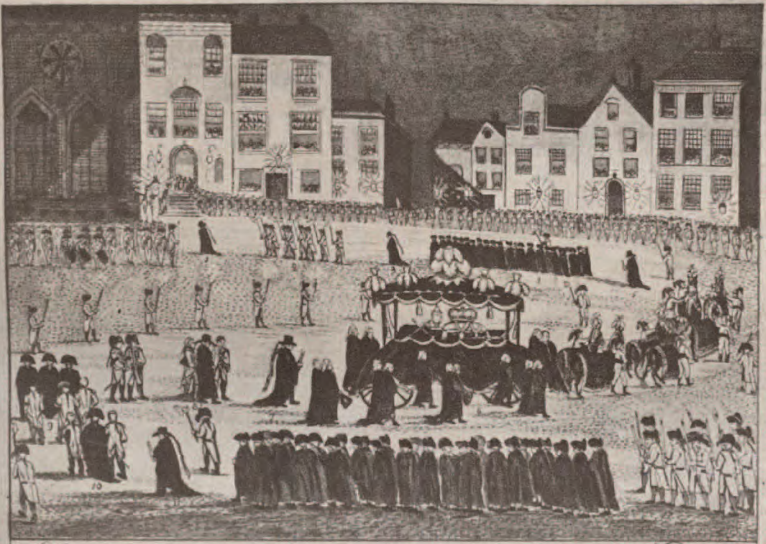

Lijkstaatsie van Z D H WILLEM DEN V PRINSE van *Orange* en *Nassau* &c &c
PLEGTIG TER rusten gebragt in de HERTOGLYKE Begraafphats TE BRUNSWYK
den 18 April 1806 des avonds te 9 uuren

Prinses Louise van Brunswijk

het Oranje-Huis in de nauwste verbinding leefde, lijdt zware nederlagen. De Prins van Oranje, luitenant-generaal en bevelhebber van een Pruisische divisie, moet te Erfurt capituleeren; hij zelf wordt, met de andere officieren, op parool van niet meer tegen Frankrijk te zullen vechten vrijgelaten. Als hij dan naar Brunswijk ijlt, vindt hij moeder en zuster gevlogen. Zij zijn onder de bedreiging van het Fransche oorlogsgeweld uitgeweken naar Mecklenburg-Schwerin; vandaar gaan ze, als ook de Mecklenburgsche landen bedreigd worden, naar Sleeswijk; ten slotte wijken ze uit naar Kopenhagen. De Prins gaat naar Berlijn, waar hij de eerste Franschen ziet binnenkomen. vindt er zijn vrouw en kinderen niet, die hij eerst te Cöslin aantreft; met hen vestigt hij zich te Freyenwalde, bij Berlijn, waar hij een voorloopig verblijf inricht, mag daar echter voor de Franschen niet blijven, moet over den Oder trekken en komt te Danzig terecht in de buurt van zijn zwager, die te Memel vertoeft en hem weinig tegemoetkomend behandelt. De heele familie raakt nu uit elkander, want „Mimi" krijgt na een gevoelvol beroep op Napoleon, om de wille van hare kinderen, verlof zich met deze te Berlijn te vestigen. Te Freyenwalde is een van de drie, die er toen waren, overleden, het negenjarige dochtertje Pauline; haar lijk is in onzen tijd (1911) naar den grafkelder te Delft overgebracht.

In die dagen was de Prins de wanhoop nabij, had buien van complete inertie, beleefde het allerergste wat hem nog overkomen was. En alle landen kwijt, met inbegrip ten slotte zelfs van Spiegelberg. Alleen eenig particulier bezit over!

Tijdens zijn rondzwervingen heeft Prins Willem een poging gedaan, om tenminste zijn vorstendom Fulda te redden. 28 October schreef hij in nederige termen aan Napoleon, om dezen te verbidden het lot van een geslacht, dat recht op zijn aandacht had om de groote mannen, die het vroeger opgeluisterd hadden, te verzekeren — en dus den schrijver zijn vorstendom te laten behouden. Hij deed het, — verontschuldigde hij zich tegenover zijn moeder —, op

raad van zijn zwager, om de wille van zijn onderdanen, om de wille van zijn Huis. Napoleon antwoordde in een schamper briefje, dat hiernevens, naar het origineel, is afgebeeld. Nog tweemaal herhaalde Prins Willem zijn poging: nu kreeg hij zelfs geen antwoord meer. Vergeleken bij andere zeer vernederende handelingen van vele Duitsche vorsten tegenover Napoleon, is deze handeling van Prins Willem niet heel bezwarend. Zij kwam voort uit vertwijfeling, uit het zien wegzinken van de heele basis van de fortuin van het Oranje-Huis. En toch is zij niet op de hoogte, die men van een vorst uit dit Huis mocht verwachten. „Men moet hem verontschuldigen", schreef zijn Moeder bij een andere gelegenheid, „als hij zich een keer vergeet, want zijn rol is buitenmate delicaat en moeilijk, maar toch moet hij zich niet vergeten; en verder heeft hij niet altijd gelijk in zijn beweringen, ofschoon zijn bedoelingen altijd goed zijn". Hoe voortreffelijk kende deze Moeder haar zoon.

„Alle waereldsche saeken zullen zich schikken", meende „Loulou", die berustender was dan haar broeder. En zoo was het ook nu. In den zomer van 1807 kwam er vrede, Pruisen verloor een groot stuk gebied en werd van Frankrijk afhankelijk. Maar de beide prinsessen konden zich te Berlijn vestigen en woonden in een huis, dat verbonden was met het paleis, dat de Prins en zijn gemalin „Unter den Linden" gekocht hadden. Zij leefden rustig in een gedrukte atmosfeer na de zware Pruisische nederlaag en stonden in betrekking tot vooraanstaande Pruisische staatslieden als Stein (een Nassauer van afkomst) en Humboldt, natuurlijk ook met het Hof, maar de verhouding van de beide zwagers bleef na den oorlog min of meer gespannen. Alleen de Prins was meermalen afwezig. In 1809 om de groote Europeesche zaken, die hem bewogen als luitenant-generaal aan de zijde van Oostenrijk den strijd tegen Napoleon voort te zetten, maar deze behaalde alweer de overwinning. Overigens om het landbouwbedrijf in zijn Poolsche en Silezische goederen, — alles wat hem restte —, te bevorderen.

De Prins van Oranje

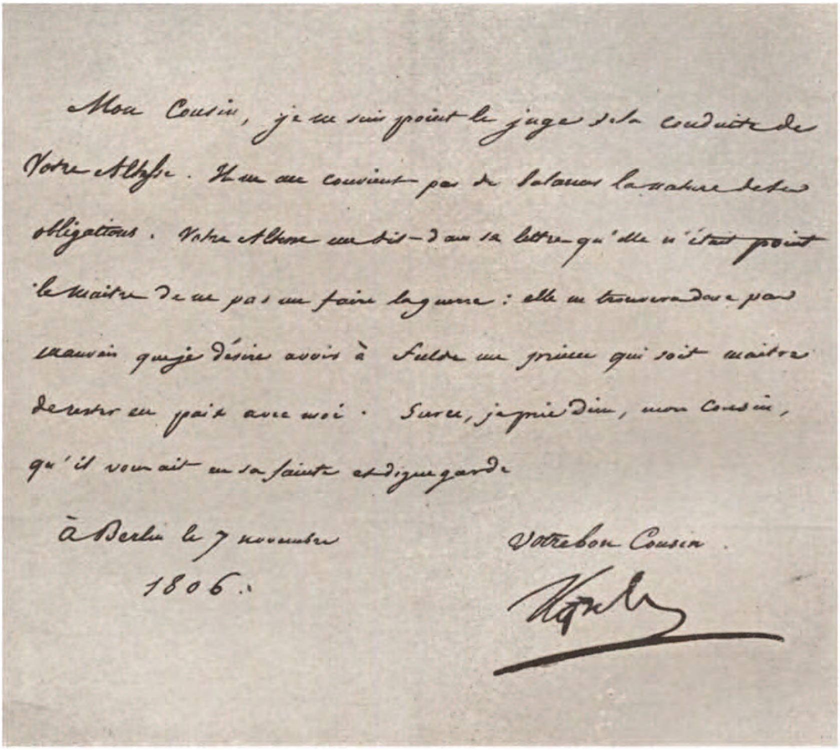

Mon Cousin, je ne suis point le juge de la conduite de
Votre Altesse. Il ne me convient pas de balancer la nature de ses
obligations. Votre Altesse me dit dans sa lettre qu'elle n'était point
le maître de ne pas me faire la guerre: elle ne trouvera donc pas
mauvais que je désire avoir à Fulde un prince qui soit maître
de rester en paix avec moi. Sur ce, je prie Dieu, mon Cousin,
qu'il vous ait en sa sainte et digne garde.

à Berlin le 7 novembre
1806.

Votre bon Cousin
Napole

Napoleon aan den Prins van Oranje

De Posensche goederen, Widzim en Raçot met nog drie andere, waren reeds in 1798 gekocht, maar Posen kwam bij den vrede van 1807 aan het door Napoleon geschapen groothertogdom Warschau en het verblijf was er toen niet zoo aangenaam als vroeger. Daarom werd nu in Silezië een belangrijke aankoop gedaan, bestaande in de (geseculariseerde) abdij Camenz met Heinrichau en Seitsch, met hulp van Frederik Willem III en op naam der Prinses. Aan de exploitatie van deze goederen besteedde Prins Willem den meesten tijd. Tollius keerde naar Nederland terug en werd hoogleeraar te Leiden, de Duitscher Plattner verving hem. De resultaten van het bedrijf waren niet bizonder groot. Hoe zou 't ook anders kunnen in de slechte economische omstandigheden, waarin een groot deel van de Europeesche wereld verkeerde? Maar deze werkzaamheid blijft van belang. Zij heeft aan Willem's drang tot arbeiden gelegenheid tot uiting geboden, zij heeft hem ook rustiger gemaakt dan hij placht te zijn. De goederen bleven, ook na de ballingschap, in het bezit van het Oranje-Huis en waren als een herinnering aan dien boozen tijd. Het is geen wonder, dat, toen koning Willem I aan het einde van zijn leven opnieuw te Berlijn woonde, hij het verlangen heeft gehad die bezittingen weer te bezoeken.

Verder had de opvoeding der kinderen 's Prinsen aandacht. Er waren er nu drie: *Willem* Frederik George Lodewijk (geb. 1792), Willem *Frederik* Karel (geb. 1797 te Berlijn) en Wilhelmina Frederica Louise Charlotta *Marianne* (geb. 1810). Die opvoeding had te lijden gehad onder de wisselvalligheden der fortuin en onder de zwakheid der Moeder, op wie ze voornamelijk neerkwam en die niet gesneden was uit het hout harer schoonmoeder. De bizonderheden dezer opvoeding, in de ballingschap, ontgaan ons. „Een bedorven en teêr kind" noemt de gouverneur, die hem in 1805 werd toegevoegd, den Erfprins. Het was Jean Victor de Constant de Rebecque uit een bekend Zwitsersch geslacht, die al vóór 1795 in Nederlandschen militairen dienst gekomen en de Oranje's in de ballingschap gevolgd was. Hij was een streng mentor, die veel

van zijn pupil eischte, maar deze was noch leergierig noch gezeggelijk, wel vlug van begrip en oppervlakkig. „Een wilde knaap, die meer behagen in waagstukken en lichaamsoefeningen vond dan in het rustige zitten tot overpeinzing", zegt zijn latere biograaf (Bosscha) van hem. Voor zijn verdere vorming is de leiding van Victor van onmiskenbaren invloed geweest, al maakte de gouverneur lang niet van hem wat hij gewild had. Hij leidde 's Prinsen studie aan de krijgsschool te Berlijn, ging in 1809 met hem naar Oxford, waar ten volle bewaarheid werd, dat deze Prins voor studie weinig zin had, en trok daarna met hem naar het Engelsche leger onder Wellington in Portugal, dat hier en in Spanje de Franschen bestreed. Daar was Prins Willem beter op zijn plaats; hij leerde de praktijk van den oorlog, onderscheidde zich in het gevecht, werd adjudant van Wellington, die op zijn militaire vorming grooten invloed kreeg en zich met veel lof over hem uitliet. Toch voelde hij zich hier niet heelemaal thuis. Hij had groot heimwee naar huis en naar Duitschland, dat hij als zijn tweede vaderland beschouwde. Prins Frederik, die zich als kind heel langzaam ontwikkeld had, groeide ondertusschen te Berlijn op, bezocht hier met den Pruisischen kroonprins op zijn beurt de krijgsschool en ook hij, die Nederland nooit gekend had, voelde zich als Duitscher. Marianne, mogen we aannemen, werd door grootmoeder, moeder en tante duchtig verwend. Het is een allerinnemendst intiem tafereel, dat vooral in de brieven van prinses Louise op aantrekkelijke wijze beschreven wordt, — dat spelen van de dames der oudere generatiën met de nieuwe, die de toekomst voor zich had. Ook om het gezin van den toekomstigen koning Willem I lag een sterke band.

In 1812 ging Napoleon's revolutie-bouw aan het wankelen: de tocht naar Rusland, daarna de opstand in Pruisen en een nieuwe coalitie. Tevergeefs trachtte de Prins den Pruisischen koning te bewegen hem opnieuw een commando te geven: hij kreeg „le refus le plus complet"; alleen prins Frederik werd zonder rang in het leger

opgenomen, en maakte den veldtocht mede in Blücher's kwartier-generaal. Toen achtte de Prins van Oranje het oogenblik gekomen, om zelfstandig te handelen, en hij ging naar Engeland. De zending van zijn zoon naar Oxford was het eerste zichtbare teeken van zijn ommekeer op het gebied der buitenlandsche politiek geweest: hij zocht toenadering tot Engeland in de eerste plaats en rechtvaardigde hiermede achteraf de politiek van zijn vader en moeder in vroegere jaren. Hij dacht aan een expeditie in Noord-Duitschland, om vandaar een inval in Nederland te beproeven, — in samenwerking met Zweden, waarbij Engeland zou moeten medehelpen, en verder aan plannen ten opzichte van België. Over Stockholm reisde hij naar Londen. Maar de Engelsche regeering was niet direct heel toeschietelijk, de situatie was nog zoo verward en de Erfprins, die in Spanje vocht, was in Engeland veel meer populair dan de vader.

Dan volgt in October de slag bij Leipzig en Nederland komt in beweging. Nu verandert de houding te Londen ten eenenmale, en de ballingschap, het derde en laatste intermezzo, neemt een spoedig einde.

VIII. HET ORANJE-KONINGSCHAP

1. De souvereine Vorst

In het Koninklijk Huis-Archief hangt een schilderijtje, dat een gevecht van Engelsche oorlogsschepen met twee Fransche kruisers in de Noordzee afbeeldt. Het stuk speelt in November 1813, dezelfde maand, waarin Oranje naar Nederland terugkeerde, toen hij aan boord van de „Warrior" de Noordzee overstak, „huistoe". Het was nog altijd dezelfde oorlogssfeer, waarin de stadhouderlijke familie in 1795 Nederland verlaten had, maar de verhoudingen waren omgekeerd: Napoleon's macht zonk weg, na Moskou en Leipzig, en ook Nederland trachtte opnieuw zich zelf te worden.

Zoodra men voelt, dat Napoleon's macht gaat wankelen, ontstaat er een reikhalzend uitzien naar Oranje. De Franschgezinde geestdrift van 1795 is lang vergeten, en ook de meesten hunner, die zich vóór 1795 tegen Oranje hebben gekeerd, zijn bereid Oranje opnieuw te aanvaarden. Men weet niets van den nieuwen Prins, niet eens met zekerheid, waar hij vertoeft; men beseft alleen — als vroeger —, dat 't bij Oranje wel goed zal zijn. Er is iets kinderlijks naïefs in dit Oranje-verlangen, het is de reagens van een primitief, diep liggend sentiment, dat zich nu spontaan uit en zonder kritiek is.

Direct in den avond van den 15en November, als te Amsterdam een volksoploop tegen de Franschen ontstaat en douanehuisjes in brand worden gestoken, roept de menigte „Oranje-Boven". Maar het ontbreekt de stadsregeering aan den waren durf en men zoekt het volk afleiding te geven door het een Napoleontischen adelaar toe te

De Erfprins van Oranje in Engelsch uniform

Ontmoeting te Londen (1813)

werpen, die dan duchtig geplukt wordt. In Den Haag wordt twee dagen later een moediger houding aangenomen. Als hier de anti-Fransche beweging begint, vertoont Leopold, graaf van Limburg Stirum, zich met Oranje getooid op straat, en het voorbeeld vindt gereede navolging. „Oranje-Boven, Nederland is vrij", begint de door Gijsbert Karel van Hogendorp, die nu weer uit zijn sedert 1795 vastgehouden afzondering te voorschijn komt, gestelde proclamatie: zij spiegelt den terugkeer van het oude, het goede voor. Als Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam den 21sten het Algemeen Bestuur op zich nemen, nadat pogingen om een regeering uit oude en nieuwe regenten samen te stellen, mislukt zijn, verkondigen zij krachtig: „Wij hernemen ons nationaal bestaan", en zij ontslaan, in naam van den Prins van Oranje, alle ambtenaren van hun eed aan den Franschen Keizer. Reeds waren toen afgevaardigden naar Engeland gezonden, en ook naar Duitschland, om Oranje te zoeken.

Oranje was even slecht op de hoogte van den stand van zaken in Nederland als Nederland van dien bij Oranje. Maar deze was even zeer bereid om over te komen als de Nederlandsche bevolking om hem te ontvangen. Als de beide naar Engeland gezonden afgevaardigden den Prins te Londen aantreffen en hem in opdracht van Van Hogendorp verzoeken onmiddellijk de zee over te steken, aarzelt Prins Willem geen oogenblik. De Engelsche regeering, die tot dus verre een stroeve houding tegenover hem had aangenomen, werd toeschietelijk, nu ze een goede kans zag, dat Nederland zich onafhankelijk zou gaan maken van Frankrijk: zij verleende hulp door eenige mariniers te zenden en een paar schepen, waarbij de „Warrior", beschikbaar te stellen. Reeds den 26sten ving 's Prinsen reis aan, den 30sten, in den namiddag, was Oranje „voor de wal" —, zooals de zoon van den bekenden Jacob Pronk, die èn in 1795 èn in 1813 zich bizonder onderscheidde, met spoed in Den Haag ging berichten; een Oranje-vlag, die ook ditmaal in een ommezien te voorschijn kwam, bracht hij als teeken mede.

De landing was zeer emotioneel door de geestdrift der bijeengeloopen Scheveningers, en nog treffender door den ongekunstelden eenvoud, waarmede de groote gebeurtenis plaats had. De Prins kwam van de „Warrior", terwijl een paar heeren van de vloot verkenden, of de landing veilig kon plaats hebben. Hij klom op het voorkrat van den boerenwagen, die in zee was gereden, om hem op te nemen, en hem voor de pastorie bracht. Vandaar ging hij in een rijtuig, — het eenige, dat Scheveningen toen bezat — naar Den Haag. Onder een geweldige geestdrift, den heelen Scheveningschen Weg langs! Hij begaf zich met Van Limburg Stirum, die hem onderweg had opgevangen, naar diens huis en bezocht daarna Van Hogendorp, die in zijn huis op den Kneuterdijk aan jicht gekluisterd zat. De ontmoeting van de beide belangrijkste mannen van het oogenblik was typisch stroef; zij wisten nog niet wat zij aan elkander hadden, en de Prins vreesde zich te veel te binden aan den Oranje-man bij uitstek van 1787. De Prins bood een koker aan met een proclamatie er in, die hij in Engeland had opgemaakt. Van Hogendorp stak zijn hand uit, — en eindelijk kwam ook die van den ander. De ware ontroering ontbrak.

Wat moest de Prins nu worden? Reeds in de „Oranje-Boven"-proclamatie werd gesproken van de „Hooge Overheid", en in een brief voor Hendrik Fagel, dien de afgezanten naar Engeland meekregen, duidde Van Hogendorp Willem VI aan als „le souverain", wat Fagel den wensch deed uitspreken, dat 't niet Willem VI, maar Willem I zou zijn. Dirk van Duijne, de eerste Scheveninger, die den Prins de hand drukte, had hem bij de landing alvast begroet met de woorden: „Welkom, Majesteit, in het Vaderland". Langs den Scheveningschen Weg riep de menigte: „Leve de Koning". Reeds den eigen avond van de aankomst stelde het Algemeen Bestuur de souvereiniteit voor. De Prins — en hiermede werd hij Willem I — nam het voorstel na eenig overleg aan, mits hij niet den koningstitel zou krijgen en de uitroeping zou geschieden te Amsterdam — de groote stad, waarmede zijn voorouders

Op de Noordzee (November 1813)

Prent met het onderschrift: „Messieurs les députés, je l'accepterai la couronne que vous venez m'offrir, mais avec une constitution ou loi fundamentale dans laquelle vous aurez fait la part de la nation et la mienne".

Uit: „Les Rencontres de Guillaume I"

zoo veel te stellen hadden gehad en waarvoor zelfs Willem III vrees had gekend.

En zoo kwam het, dat den 2en December te Amsterdam, waar de bevolking zich reeds ondubbelzinnig voor de souvereiniteit had uitgesproken, de door een der commissarissen van 't Algemeen Bestuur in de stad, Melchior Kemper, gestelde proclamatie verscheen, waarin de zoo bekend geworden woorden: „Het is geen Willem de Zesde, welke het Nederlandsche Volk heeft teruggevraagd. Het is Willem de Eerste, die als Souverein Vorst, naar den wensch der Nederlanders, onder het volk optreedt". Even gelukkig klonk 't antwoord op deze proclamatie: „Welaan dan! ik zal mijn bedenkingen aan Uwe wenschen opofferen. Ik aanvaarde wat Nederlandt mij biedt, maar ik aanvaarde het ook alleen onder waarborging eener wijze constitutie, welke Uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert". Dit antwoord is gedateerd op het Raadhuis te Amsterdam, wat zijn beteekenis heeft: Willem I gaf hiermede — Van Hogendorp had hem er toe geraden — te kennen het achtste wereldwonder niet meer als paleis te beschouwen, als hoedanig Koning Lodewijk Napoleon het in bezit genomen had; hij verzocht alleen eenige vertrekken voor hem in gereedheid te brengen, als hij de stad bezocht.

Heel spontaan lijken deze gebeurtenissen van 30 November—2 December. Er was echter geen groot plan van opbouw in het Nederland van 1813, wel een nieuw plan tot staatsinrichting, de „Schets" van Van Hogendorp. Er was ook geen grootsche volksbeweging in dat Nederland van 1813; wel was er op verscheidene plaatsen groote bereidheid tot 't opnemen der wapenen, die men echter niet had! Het is geen sterk slag menschen, die Nederlanders van 1813, wel ernstig en deftig, soms haast automatisch. Van Hogendorp's beslissende actie van 17 November af staat als een ding op zich zelf, door een klein aantal doortastende mannen ondersteund, als Van Limburg Stirum en Kemper, hoogleeraar te Leiden, en Anton Reinhard Falck uit Amsterdam. Alleen de Oranje-uiting

is heel spontaan en gaat uit van het geheele volk: „iedereen heeft betuigd te wenschen dat ik met de souvereiniteit zou worden bekleed", schreef de souvereine Vorst den 3en December aan zijn Moeder. Hier spreekt luide het sentiment, en om de wijze van ontstaan kan men deze souvereiniteit, die op 2 December tot stand kwam, een volksgeschenk noemen. Het is van groot belang, hoe men de rechten en verplichtingen van den Vorst later in een grondwet heeft omschreven, maar van grooter belang hoe die waardigheid zelf in de wereld kwam, wat er de grondslag van was. Deze ligt in de historische ontwikkeling van de verhouding van Oranje en Volk, wier band nu opnieuw aangeknoopt werd. Diezelfde ontwikkeling leidde tot het inzicht, dat er geen sprake kon zijn van een onbeperkt Oranje-gezag en dat er een groote mate van vrijheid zou moeten bestaan.

„Al het geledene is vergeeten en vergeeven". Dit is de andere kant van de medaille van 1813. Het door Van Hogendorp in zijn „Oranje-boven"-proclamatie uitgegeven — en door den Prins ook in *zijn* proclamatie opgenomen — wachtwoord is voortreffelijk gehouden. Niemand heeft er ernstig inbreuk op trachten te maken, evenmin als iemand er ernstig naar gestreefd heeft 't oude te herstellen. Vereenigen van het oude met het nieuwe werd het doel, en het nieuwe kreeg de overhand. De verzoening, die in den Franschen tijd reeds groote vorderingen had gemaakt, werd compleet.

Met dit doel voor oogen heeft Willem I bij de regeling van den nieuwen Staat vlug en voortreffelijk gearbeid. Hij drong niet aan op de teruggave der oude, verloren bezittingen en kunstschatten. Hij zag er van af zijn titels in bizonderheden te doen vaststellen, om geen herinnering aan de oude domeinen op te halen; het enz. enz. in onzen tegenwoordigen koningstitel wijst nog op het toen onopgelost gelaten probleem. Hij berustte er in, dat de in den Franschen tijd vastgelegde vlagge-kleuren (rood, wit en blauw) niet veranderd werden; zij werden echter evenmin bevestigd. Allemaal bewijzen van verstandige Oranje-onbaatzuchtigheid.

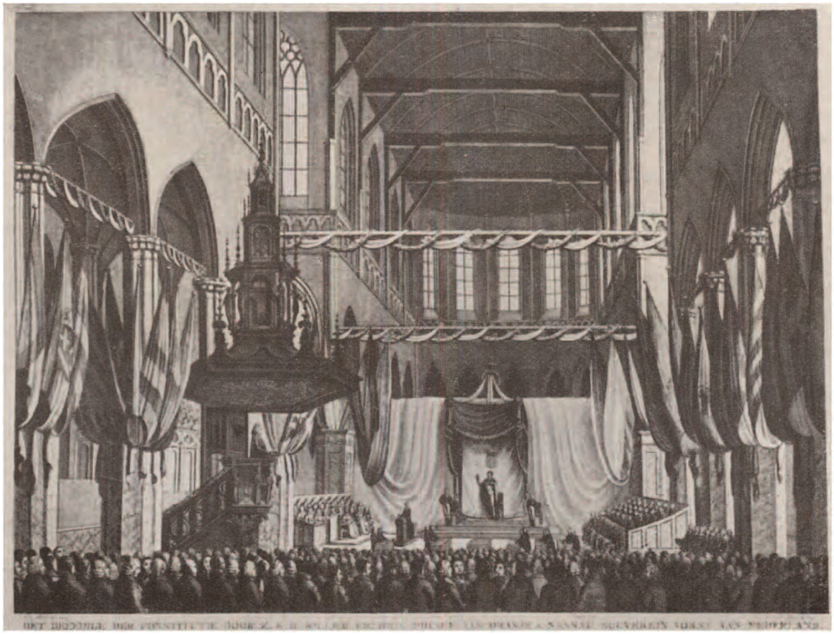

Plechtigheid in de Nieuwe Kerk te Amsterdam (1814)

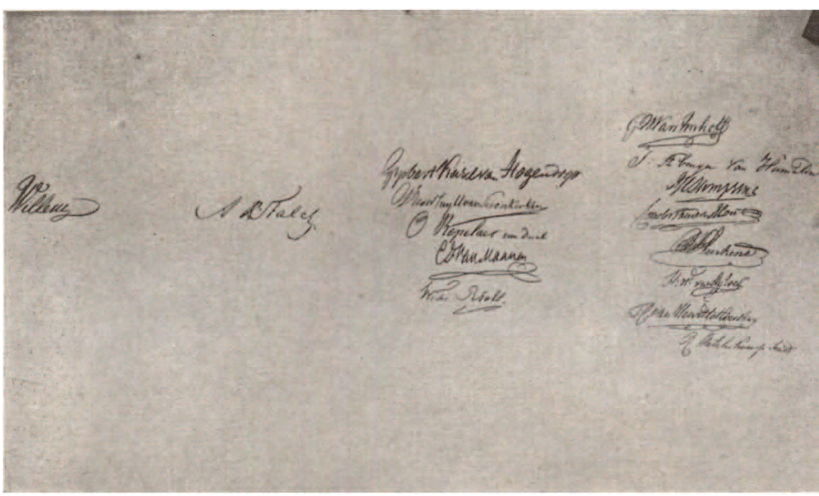

Eerste blad van de handteekeningen van de Notabelen van 1814

De vermenging van het oude en het nieuwe komt het duidelijkst uit in de grondwet van 1814, die ontworpen werd door een door den Souvereinen Vorst benoemde commissie en die als leiddraad de Schets van Van Hogendorp gebruikte, maar deze in vele opzichten naar het nieuwe omwerkte. Felix van Maanen, die reeds als procureur met Oranje in betrekking had gestaan in den Franschen tijd (bij het te gelde maken van voorwerpen uit het gebouw, waar het Duitsche Hofdepartement gezeteld had), maar tevens in keizerlijken dienst was geweest, was de sterkste vertegenwoordiger van dit nieuwe, moderne. Juist met hem heeft de Souvereine Vorst het altijd heel goed kunnen vinden, minder met Van Hogendorp, die, evenals Willem I zelf, eigenzinnig was en vond, dat het Huis van Oranje wel heel hoog verheven werd.

Nieuw waren de staatseenheid, de souvereiniteit, de zeer uitgebreide vorstelijke macht —, nieuw voor Nederland en Oranje, want de Fransche tijd had ze reeds gekend. Het oude vindt men heel duidelijk terug in de bepalingen over de opvolging, die, in substantie, zeer veel overeenkomst vertoonen met die over de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap in beide linies: voorrang voor de mannelijke linies met primogenituur; van de vrouwelijke linies komen in aanmerking de afstammelingen van prinses Louise en prinses Carolina; prinsessen mogen niet huwen zonder toestemming der Staten-Generaal en de Koning mag geen vreemde Kroon dragen (de twee laatste bepalingen komen eerst in de grondwet van 1815 voor). Vermenging van oud en nieuw brengt het artikel over den godsdienst: bestaande godsdiensten vrij; de Souvereine Vorst moet tot de Hervormde Kerk behooren. In den naam en ook in de samenstelling der Staten-Generaal en der provinciale Staten (Standenvergaderingen) vindt men het oude terug, het nieuwe in de zeer verminderde, alleen tot de wetgeving relatieve macht; de volksinvloed werd zeer gering. Nieuw zijn ook de gouverneurs der provinciën, maar zij hebben een vóórvorm in de oude vertrouwelingen der laatste stadhouders.

Het ontwerp-grondwet van de „Vereenigde Nederlanden", zooals het herstelde rijk heette, werd door een uit alle gewesten opgeroepen aantal notabelen met groote meerderheid bevestigd, waarna de Souvereine Vorst er den eed op aflegde in een plechtige bijeenkomst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Hiermede werd een sedert gewoonlijk gevolgd gebruik ingewijd. Voor den eersten keer benoemde de Souvereine Vorst de leden van alle vertegenwoordigende lichamen zelf, waarmede hij een Napoleontisch voorbeeld volgde; met het verzetten van de wet in stadhouderlijke tijden kan men dit moeilijk vergelijken. Volgens de grondwet benoemde hij de leden van den Raad van State, dien hij moest raadplegen over alle souvereine daden, en de ministers. Er kwamen zeven departementen en een staatssecretarie, die het centrale punt in de regeering vormde. Falck werd er het hoofd van, Van Maanen werd minister van justitie, Van Hogendorp, nadat hij korten tijd gefungeerd had als minister van buitenlandsche zaken, vice-president van den Raad van State.

Er was dus nu, als legaat van den Franschen tijd, maar op Nederlandsche wijze omgewerkt, een sterk regeeringscentrum, en het hoofd hiervan durfde zijn macht gebruiken ook, als vroeger Willem III. Op korten termijn werden verscheidene zaken bij Souverein Besluit afgedaan als de oprichting van de Nederlandsche Bank, als de inrichting van het Hooger Onderwijs en die van de Nederlandsch Hervormde Kerk, als de vorming van een nieuwe weermacht. Bij wet werd de financieele toestand geregeld, die bij de zeer hooge (door Napoleon getierceerde en nu in theorie in haar geheel aanvaarde) staatsschuld de groote moeilijkheid bleef. Zeer belangrijk was de leger-inrichting: de conscriptie (met loting) uit Napoleon's tijd werd behouden, maar naast het militie-leger kwam er een huurleger, waarin ook vreemdelingen (Nassauers, Zwitsers) bleven opgenomen. Het nieuwe leger in wording, waarvan het door prinses Wilhelmina te Berlijn opgerichte en uit de verpanding der laatste Oranje-goederen betaalde

„Oranje-legioen" een bestanddeel vormde, heeft tot de geheele bevrijding van het grondgebied, waarbij de geallieerde mogendheden krachtige hulp boden, nog kunnen medewerken. De Souvereine Vorst was er de opperbevelhebber van, zijn beide zoons waren resp. generaal der infanterie en grootmeester der artillerie. Aan de verdere, betere inrichting werd in 1814 zeer hard gearbeid. Zij was nog niet geheel af, toen in 1815 een nieuwe veldtocht tegen Napoleon noodig was. Deze leger-verzorging was het eigenste werk van Willem I, met medewerking vooral van zijn oudsten zoon.

Maar zijn allereigenste werk was de buitenlandsche politiek, die hij haast geheel op eigen houtje, met behulp van Falck alleen, heeft gevoerd en die gericht was op de vergrooting van Nederland.

2. De Nederlanden hereenigd. — Oranien-Nassau. — Het koningschap.

De gereserveerdheid en de achterstelling van eigen belangen, die de Souvereine Vorst in de regeling der Nederlandsche zaken zich wist op te leggen, mist men bij de doeleinden, die hij buiten Nederland te verwezenlijken streefde. De herwinning van zijn Nassausche landen, en zelfs die van de Fuldasche, de uitbreiding van Nederland met België of een deel er van en liefst ook nog met het Bergsche land en met gebied tusschen Rijn en Maas — op dit alles aasde hij. Ware het verwezenlijkt, een zeer groot landen-complex ware ontstaan onder Oranje, waaraan Nassau zou zijn komen te grenzen, en men denkt een oogenblik terug aan de visie, die zich eenmaal voor René van Chalon heeft kunnen opdoen. Vrijheer Hans von Gagern, een gewiekst diplomaat, die lang in den dienst der Walramsche Nassau's was geweest en dien Prins Willem nu voor zijn Duitsche belangen gebruikte, joeg zulke fantasieën ijverig na. Als zijn vorst was hij een graag plannen-maker.

Met pogingen tot terugverwerving van zijn Nassausch

en Fuldasch bezit is Oranje reeds begonnen, wanneer hij in het voorjaar van 1813 naar Engeland vertrekt. Met het oude Nassausche gebied ging dit gemakkelijk. Von Gagern, met steun van Arnoldi, slaagde er in den vroegeren Vorst reeds in December opnieuw te doen erkennen; de cognaten van Weilburg en Usingen, die hun vrede met de geallieerden hadden weten te maken, opperden geen bezwaar de hun in 1806 toegewezen gedeelten terug te geven en er werd met hen reeds in November een voorloopig verdrag gesloten tot hernieuwing van den Erbverein van 1783, dat Willem I echter niet geratificeerd heeft. In zijn streven om ook de Fuldasche bezittingen terug te krijgen was hij minder gelukkig; de bondgenooten, vooral Pruisen en Oostenrijk, waren niet ten onrechte van meening, dat hij hierop geen aanspraken meer had, nu hij in Nederland hersteld was, en er zat niets anders op dan hierin te berusten.

Voor de andere grootsche plannen hing de Souvereine Vorst van de Groote Mogendheden, die samen Napoleon ten val hadden gebracht (Engeland, Rusland, Pruisen, Oostenrijk) en tot wier coalitie hij toetrad, af. Dezer politiek kwam hem in zóó ver tegemoet, dat allen een vergrooting van Nederland wenschelijk achtten: het was de wederopvatting der oude barrière-gedachte, welke men nu in veel grooteren vorm wilde verwezenlijken, om het expansionisme van Frankrijk voorgoed den kop in te drukken. Als een roode draad loopt de gedachte door verschillende tegen Napoleon gesloten verdragen. Bepaalden vorm krijgt zij in het verdrag van Chaumont (Jan. 1814), toen Napoleon al meer dan half verslagen was. Om een vergrooting alleen gaat het hier. Bij den eersten vrede van Parijs tusschen Frankrijk en de mogendheden, na de definitieve nederlaag van Napoleon en het herstel van het Koningschap der Bourbons, is reeds sprake van de vereeniging van Nederland en België, die Frankrijk zich moet laten welgevallen; de mogelijkheid van een grootere uitbreiding stond toen echter nog open. De Souvereine Vorst zelf was met Falck naar Parijs ge-

Koning Willem I (miniatuur)

Veldslag van Quatre-Bras 16 Juni 1815

Verwonding van Oranje bij Waterloo

reisd, zonder hier ook nu — evenmin als in 1802 — zelf grooten invloed te kunnen uitoefenen. Spoedig daarna werden op een Londensche conferentie de bases voor de vereeniging vastgesteld, zooals ze door Falck waren ontworpen: de vereeniging zou zijn „geheel en intiem", maar aan Nederland, dat immers vergroot werd, werd toch een zekere voorrang gelaten; over België, dat niet zich zelf bevrijd had en dat Oostenrijk niet terugvroeg, beschikten de mogendheden als veroverd gebied. In Augustus nam Willem I, die zich hiertoe zelf naar Brussel begaf, ook reeds de Souvereiniteit van België op zich, dat hij liet besturen door een Nederlandschen Gouverneur-Generaal, in naam der mogendheden. Spoedig daarna werd het pleit beslist: het verdrag tusschen de groote mogendheden van 12 Februari, dat onveranderd in 't eindverdrag van Weenen (Juni 1815) — waarin de heele Europeesche erfenis van Napoleon geregeld werd —, werd opgenomen, stelde de vereeniging van Nederland en België zonder meer vast.

Men moet zich de wijze, waarop deze vereeniging tot stand kwam, goed voor oogen houden. Zij is het werk der groote mogendheden, die hun schepping in algemeenen zin garandeerden. Willem I, die veel meer gewenscht had, maar zich met het verkregene diende te vergenoegen, was hun mandataris. Het Noorden liet zich de vereeniging gemakkelijk welgevallen; in het Zuiden (d.i. de oude Oostenrijksche Nederlanden plus het in 1792 hierbij gevoegde Luik) openbaarde zich groote tegenstand, vooral van de zijde van een deel der geestelijkheid; hij werd terzijde geschoven.

Vooral aan Pruisen had Willem I het niet verhooren van zijn wijdere wenschen te wijten. Het zocht ook zelf een groote uitbreiding, zoowel in Oost- en Midden-Duitschland als in het Westen, en toen het in eerstgenoemde richtingen slecht voer, vroeg het in de laatste des te meer. Men placht toen de vergrootingen, die een land verwierf, in aantal inwoners uit te drukken; met het nationaal principe hield men geen rekening. Pruisen was niet te-

vreden met het Bergsche land en met het Rijnland, het eischte zelfs „Nassau-Oranien” voor zich op (benevens Fulda cum annexis), en met hulp der andere grooten kreeg het deze eischen ingewilligd. Welke moeite Gagern zich te Weenen gaf, hij kon het niet winnen. Heel smartelijk ondervond Willem I dit verlies van zijn stamland, en heel smartelijk ondervonden vele Nassauers het evenzoo. De oude Arnoldi ontstak er over in woede: „vloek over ieder die dit onheil had kunnen afwenden en het niet deed”, schreef hij aan Gagern. De Dillenburgers herinnerden in een brief aan Willem I aan het verleden: „deze landen zijn het oer-gebied van een groot Vorstenhuis. Uit deze is de grootheid van Oranje opgestaan, in hen hebben Uwe Koninklijke Hoogheid's groote voorouders bescherming en hulp in het ongeluk gevonden”. . . Het was een geringe troost, dat Pruisen het Nassausche gebied niet in zijn geheel behield. Wel werd Siegen Pruisisch, maar de andere deelen, Dillenburg, Diez en Hadamar, werden geruild tegen gebied van de Walrammers op den rechter-Rijnover (o.a. Wied), en van het geheele Nassausche gebied werd een Hertogdom gemaakt, dat, bij het uitsterven der Usingers, in 1816 aan Hertog Wilhelm, den zoon van Friedrich Wilhelm (en dus kleinzoon van Prinses Carolina), als hoofd der Weilburgsche tak, kwam. Hij was een dergenen, wien, volgens de in de grondwet genoemde aanspraken, de kroon der Vereenigde Nederlanden zou kunnen toevallen. Hij staat te boek als een uiterst bekwaam mensch van ruime ontwikkeling. Als schadeloosstelling voor zijn stamland werd aan het Huis van Oranje het Hertogdom (later Groot-Hertogdom) Luxemburg geschonken; het maakte deel uit van den nieuw opgerichten Duitschen Bond en de hoofdstad werd bondsvesting. De Erbverein van 1783, die voor de Nassausche landen had afgedaan, werd nu op dit land toepasselijk verklaard.

Door deze oplossing, die de Oranje's geheel buiten Nassau sloot, zoodat ze er zelfs geen eigen kasteel overhielden, verviel ook het secundogenituur-plan van Willem I, waarmede deze beoogd had aan zijn tweeden zoon,

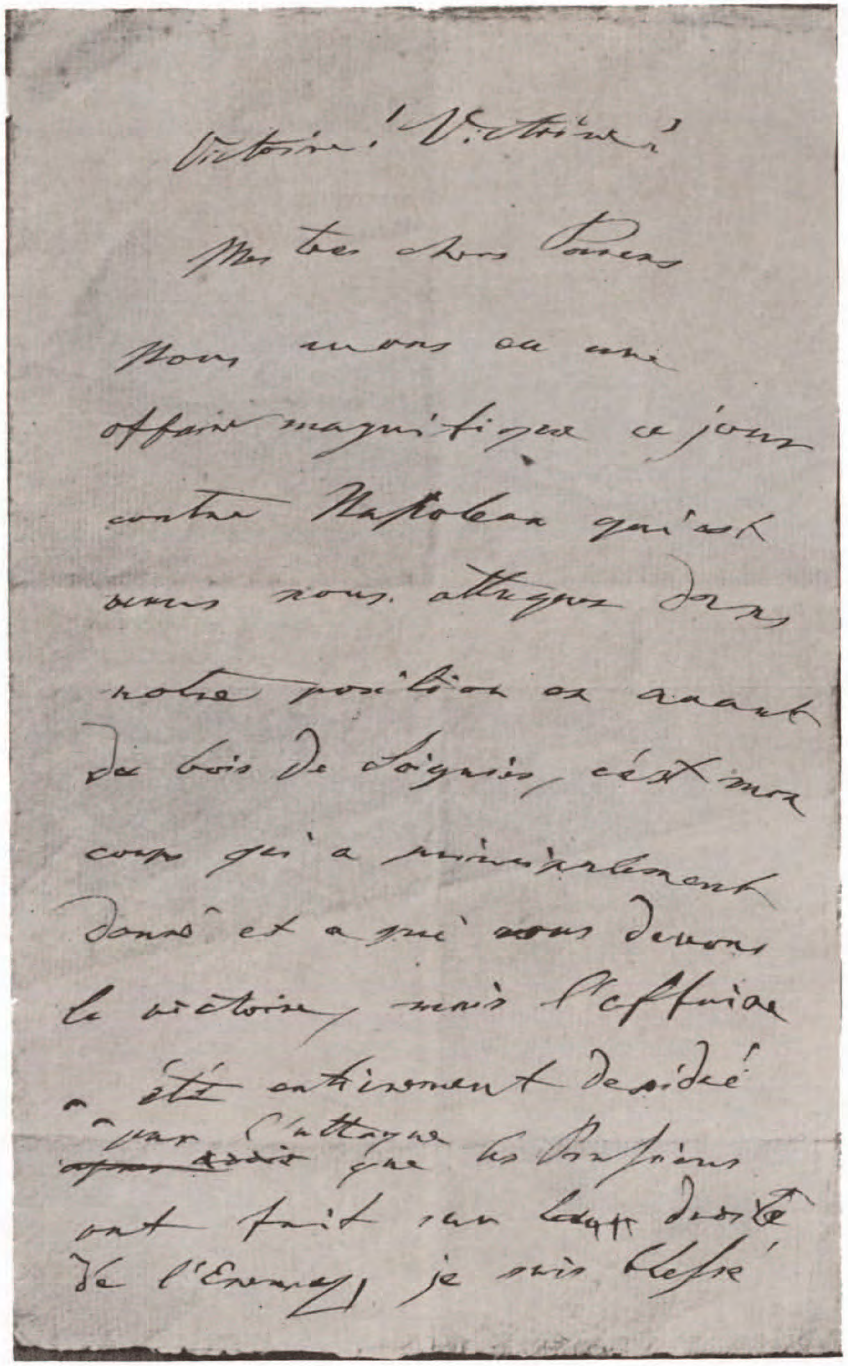
Victoire! Victoire!

Mes très chers Parens

Nous avons eu une affaire magnifique ce jour contre Napoleon qui est venu nous attaquer dans notre position en avant du bois de Soignies, c'est mon corps qui a principalement donné et à qui nous devons la victoire, mais l'affaire a été entièrement decidée par l'attaque que les Prussiens ont fait sur la droite de l'Ennemy, je suis blessé

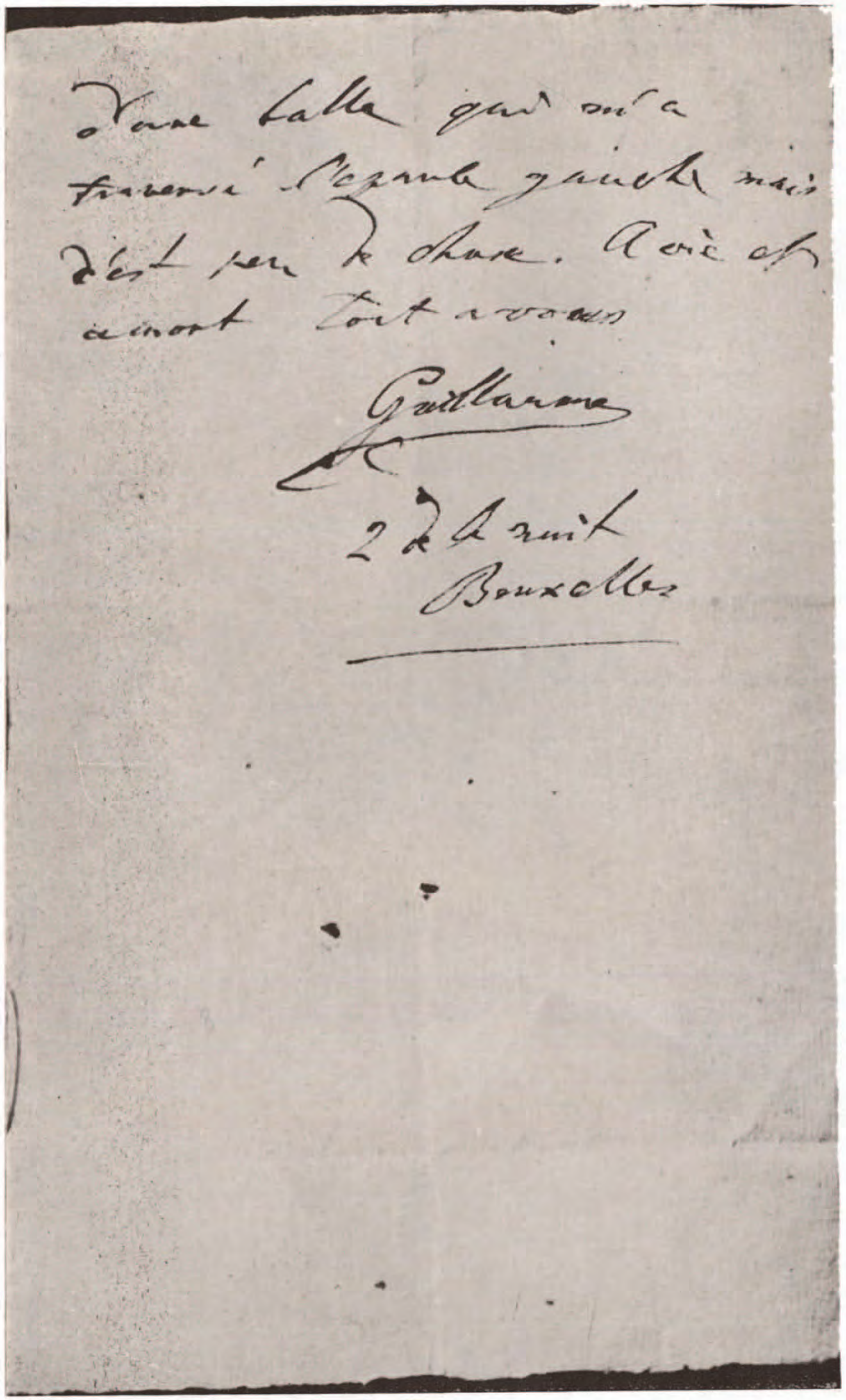
d'une balle qui m'a traversé l'épaule gauche mais c'est peu de chose. Adieu à la mort tout à vous

Guillaume

2 h de la nuit
Bruxelles

Het victorie-biljet van den Prins van Oranje

Prins Frederik, een eigen Duitschland te bezorgen. Reeds in April 1814 werd een acte opgesteld, die een overeenkomst tusschen den vader, als voogd van den nog minderjarigen Prins Frederik, en den Erfprins inhield. Zij is merkwaardig om de wijde uitzichten van Willem I, die er uit blijken, en moet gezien worden in verband met het plan tot een huwelijk tusschen den Erfprins en Prinses Charlotte, dochter van den Engelschen Prins-Regent, later Koning George IV, en Prinses Carolina van Brunswijk (schoonzuster van Prinses Louise), dat toen als een haast vaststaande zaak kon worden aangemerkt. De Erfprins stond zijne rechten op het Duitsche stamland en eventueel nog te verwerven gebied af aan zijn broeder. Mocht hij uit zijn huwelijk slechts één zoon krijgen, die dan waarschijnlijk Koning van Engeland zou worden — want Prinses Charlotte was op dat oogenblik na haar vader de naastgerechtigde tot den Engelschen troon —, dan zou hij den Nederlandschen troon overlaten aan Prins Frederik, die in dit geval zijn Duitsch gebied aan hem zou overdragen. Welk een groote positie zou het Oranje-Huis in Europa zijn gaan innemen, ware deze overeenkomst van kracht geworden. Maar zóó ver kwam 't niet; niet alleen in Duitschland liep 't heel anders dan Willem I zich gedroomd had, ook het Engelsche huwelijk mislukte — zooals we in een volgend hoofdstuk nader zullen zien.

Het waren wel zeer wisselvallige kansen, die deze plannen boden. De vaste pool er in was de nauwe verstandhouding tot Engeland, die van zelf uit de politieke ontwikkeling voortvloeide, en waarop de Prins in de proclamatie, waarmede hij in November 1813 aan wal stapte, uitdrukkelijk de aandacht had gevestigd. Engeland, te hulp geroepen door Oranje, strekte zelf zijn beschermende hand over Nederland uit: het zond met den Prins in November 1813 direct een Engelsch gezant mede, het steunde hem in het verkrijgen van een vergrooting van Holland, het gaf de tijdens de Napoleontische oorlogen veroverde koloniën voor een belangrijk gedeelte terug,

het was bereid den Erfprins nog bovendien een echtgenoote te schenken. Het heele oude „systema" van vóór de revolutie scheen in het leven te zullen worden teruggeroepen en zelfs versterkt. Wanneer de groote Mogendheden te Weenen ruzie krijgen en in twee partijen verdeeld raken, met gevaar voor oorlog, komt Nederland haast vanzelf aan de zijde van Engeland te staan. Het niet tot stand komen van het huwelijk schoot in deze verhouding een bres en liet den nieuwen Oranje in zijn buitenlandsche politiek vrijer dan hij wellicht anders geweest zou zijn.

Uit al zijn wenschen bleef de winst voor Willem I alleen België, met de koningskroon, die hij zich in November 1813 reeds voor het vergroote gebied gereserveerd had. Nog was 't na de Februari-overeenkomst zijn bedoeling de definitieve vereeniging uit te stellen tot de regeling van alle zaken te Weenen; einde Februari nam hij België nog alleen onder eigen bestuur. Napoleon's terugkeer van Elba in het begin van Maart 1815 deed hem van plan veranderen, en hij handelde ook ditmaal met groote voortvarendheid en zonder de Mogendheden verder te raadplegen. 13 Maart werd in Den Haag bericht ontvangen, dat Napoleon te Lyon was. Drie dagen later verscheen — en werd voorgelezen in een plechtige zitting der Staten-Generaal in Den Haag — de proclamatie, waarbij de vereeniging van België en Nederland als Koninkrijk der Nederlanden werd afgekondigd. Koning der Nederlanden en Hertog (later Groothertog) van Luxemburg werd 's Vorsten titel. Tegelijkertijd kreeg de „vermoedelijke" troonopvolger den titel van Prins van Oranje. Prins Frederik voerde toen reeds dien van Prins der Nederlanden, die sedert geregeld door alle prinsen en prinsessen van het stamhuis — behalve den troonopvolger — gedragen is. Het Nederlandsche (tevens het Koninklijke) wapen werd vastgesteld, eveneens dat van de leden van het stamhuis. Den dag na de uitroeping begaven zich de nieuwe Koning en Koningin naar Amsterdam, om ook in de hoofdstad hun plechtigen intocht te houden.

Met groote voortvarendheid handelde de Koning ook

in de maatregelen tot afweer van het gevaar, dat opnieuw uit Frankrijk dreigde. Natuurlijk zou hij daarbij moeten staan aan de zijde der Mogendheden, die zich onmiddellijk opnieuw tegen Napoleon aaneensloten. Den dag na de aanvaarding van den Koningstitel begon de mobilisatie en de Noordelijke troepen gingen zoo snel mogelijk naar het Zuiden, waar toen door den Prins van Oranje ook reeds militaire maatregelen onder de Belgen waren genomen. Zelf snelde de Koning voor eenigen tijd naar Brussel, om aan de te nemen maatregelen kracht bij te zetten. Het opperbevel liet hij aan zijn oudsten zoon over, die echter spoedig ondergeschikt werd aan den tot Nederlandschen veldmaarschalk benoemden Wellington, evenals in de dagen van Marlborough het toenmalige Nederlandsche leger onder Engelsch opperbevel had gestaan. Oranje kreeg nu het bevel over de eerste divisie der Nederlandsch-Engelsche troepen. Prins Frederik, die onder zijn broeder in het Nederlandsche leger stond, kwam onder een Engelsch bevelhebber in een andere Nederlandsch-Engelsche divisie.

Quatre-Bras en Waterloo zijn de slagen, waarin het lot opnieuw tegen Napoleon besliste. Men mag met bewondering getuigen van wat het nieuwe Nederlandsche leger, dat nog in wordingstoestand verkeerde, in den korten veldtocht van Juni 1815 heeft gepresteerd en van wat in Nederland in zoo korten tijd op militair gebied was tot stand gebracht. Aan den slag bij Quatre-Bras (16 Juni) nam dit leger, voor zoover in de eerste divisie staande, een hoofdaandeel. Want hier gelukte het aan deze troepen den vijand een dag op te houden en daardoor Wellington gelegenheid te bieden zijn hoofdmacht bij Waterloo samen te trekken, zooals de Prins van Oranje, die in den nacht van den 15en op den 16en uit Brussel was gerend, aan zijn vader berichtte; het was vooral aan den chef van den staf, 's Prinsen oud-leermeester De Constant, te danken, dat men den vorigen avond te Quatre-Bras was gebleven. Anders —? Ieder weet hoe Napoleon's aanval op een onverwacht moment loskwam en hoe men te Brussel, als te

Weenen, danste. Ook aan Waterloo (18 Juni) namen Nederlandsche troepen, nu in grooter verband strijdende, een roemrijk aandeel, wat in later dagen door minderwaardige ijverzucht ontkend is geworden.

De Prins van Oranje werd in het laatste gedeelte van den slag gewond in den linkerschouder en moest naar Brussel worden vervoerd. Zijn van hier geschreven overwinningsbiljet aan zijn ouders vertelt duidelijk, in welk een spanning hij deze dagen doorleefd heeft. Hij herstelde spoedig en ging toen naar Parijs, waarheen de geallieerde troepen — ook Prins Frederik, die aan Waterloo geen deel had genomen, omdat hij met zijne divisie toen de wacht hield in Vlaanderen — hem vooruit waren gegaan. Zoodra Napoleon geheel verslagen en gevlucht was, en de vrede geteekend (waarbij het Koninkrijk in het Zuiden nog vergroot werd, o.a. met de rest van het oude Hertogdom Bouillon, dat reeds voor een deel bij de regeling van Weenen aan de Nederlanden was toegevoegd), keerden de Nederlanders naar het Noorden terug. Frederik had er haast onafgebroken tot 't einde vertoefd; Willem had reeds in September moeten gaan kuren in Spa. Het was het slot van den laatsten grooten veldtocht, waaraan Nederlandsche troepen hebben deelgenomen, tevens dat van Nederland's gewapende rol in het spel der groote mogendheden, wat voor de positie van het Oranje-Huis in Europa van zeer groote beteekenis is geworden.

Terwijl met Napoleon werd afgerekend, was de grondwetsherziening, noodig geworden door de Vereeniging, reeds in voorbereiding. Zij liet de Grondwet van 1814 in hoofdzaak onveranderd. Het overheerschende deel, dat Noord-Nederland in het Koninkrijk vormde, blijkt uit de samenstelling van de Tweede Kamer, die uit beide helften 55 leden zou tellen, terwijl België een millioen inwoners meer telde. Om de Belgen te gerieven, werd het artikel over 's Konings godsdienst geschrapt, wat niet verhinderde, dat van de Belgische notabelen, die ter stemming werden opgeroepen, de meerderheid tegenstemde of zich van stemming onthield. Maar de grondwet werd als aan-

genomen beschouwd. In het Noorden was zij door de Staten-Generaal goedgekeurd.

Slotapotheose vormde de inhuldiging van den nieuwen Koning, in tegenwoordigheid van de geheele vorstelijke familie, op 21 September te Brussel, in een plechtige vergadering der Staten-Generaal, die bijeenkwam in het Stadhuis te Brussel en waarin Noord en Zuid beide aanwezig waren. Daar hield de Koning een toespraak, die door den voorzitter der Eerste Kamer werd beantwoord. De eedsaflegging geschiedde in de open lucht, op de Place Royale, waarheen de vergadering zich hiertoe had verplaatst. De plechtigheid werd besloten met een kerkdienst in de St. Gudule. Bij deze gelegenheid werden door een Oranje voor den eersten keer krooninsignia gebruikt. Het Huis was nu geheel in de rij der regeerende Koninklijke Huizen van Europa opgenomen.

In zijn toespraak herinnerde de Koning aan de vroegere vereeniging ten tijde van Karel V. Maar, zeide hij, in plaats van de nauwere verbintenis, die deze, evenals zijn „kweekeling" Willem, gewenscht had, was een droevige scheuring gekomen. Nu zou men, na een tijd van zware beproevingen, het werk van 1576 kunnen hernieuwen.

Inderdaad, daartoe bestond thans gelegenheid. Maar zouden de omstandigheden dit gedoogen en zou onze eerste Koning er in slagen, om vereenigd te doen blijven wat onze eerste Stadhouder niet had kunnen bijeenhouden?

3. De Oranje's in Nederland hereenigd. — Nieuwe huwelijken. — Inkomsten en domeinen.

Zeer spoedig na den terugkeer van het hoofd van het Oranje-Huis op 30 November 1813 kwamen ook de andere leden naar het Vaderland terug. Prins Frederik, die den slag van Leipzig medegemaakt had en daarna in het Pruisische leger van Von Bülow, dat tot de bevrijding van Nederland medewerkte, hierheen kwam, was het dichtst bij: hij was reeds 9 December bij zijn vader in

Den Haag, maar keerde spoedig naar het Pruisische leger terug, dat hij tot in Frankrijk volgde. Prins Willem kwam een dag of tien later over Engeland uit Spanje terug. Nog voor het einde van het jaar kwamen Mimi en haar dochtertje. 10 Januari arriveerden Prinses Wilhelmina en Prinses Louise samen. Haar broeder had de laatste in een zeer vriendelijk schrijven uitgenoodigd zich opnieuw in het land harer geboorte te vestigen. Met Brunswijk had zij na de intrede van haren weduwen-staat niet veel aanraking meer; zij vertoefde er af en toe op bezoek.

Met de behuizing der teruggekeerden ging het niet zoo heel gemakkelijk. Oranje had geen bezit meer in Nederland. Dààrom, en omdat de vroegere verblijven in Den Haag zeer verwaarloosd waren, behielp men zich voorloopig met particuliere woningen. Zoowel de Souvereine Vorst en zijn gezin als Moeder en Dochter betrokken een aanzienlijk huis in het Voorhout (resp. de tegenwoordige Koninklijke Bibliotheek en het huis van Hope, thans bekend als paleis der Koningin-Moeder). Eerst bij de inrichting van den nieuwen Staat werd ook het woningvraagstuk geregeld, en wel in beginsel in den vorm, die er tijdens Koning Lodewijk Napoleon aan gegeven was: voor den Souvereinen Vorst zou een behoorlijk zomer- en winterverblijf in gereedheid worden gebracht; later kreeg de Koning bij de Grondwet van 1815 voor het onderhoud van hem ter bewoning dienende zomer- en winterverblijven een bedrag van *ƒ* 100.000 jaarlijks. Als zulke paleizen werden in 1814 genoemd Het Loo, het „Oude Hof" (Paleis in het Noordeinde), — waaraan Willem I de voorkeur had gegeven boven het oude Stadhouderlijke kwartier op het Binnenhof, waar dus de Oranje's niet meer terugkeerden —, het Paviljoen Welgelegen te Haarlem (door Koning Lodewijk Napoleon van Hope gekocht), het huis Ten Bosch, het Hof te Leeuwarden en het Paleis te Amsterdam (dat niettegenstaande de teruggave aan de stad op 2 December toch voorloopig als paleis beschouwd bleef, om te dienen tot verblijf voor de vorstelijke familie of andere vorstelijke bezoekers). Definitief werden, na de

vereeniging met België, aangewezen Het Loo, het Paleis in het Noordeinde, dat te Amsterdam, en voor het Zuiden het uit de 18e eeuw dateerende kasteel te Laeken en het in het einde der 18e eeuw, nog onder het Oostenrijksch bestuur, geheel herbouwde paleis der Brabantsche hertogen te Brussel; het oude Nassausche paleis kwam niet meer als zoodanig in aanmerking: een deel ervan was toen reeds als museum ingericht. Deze paleizen behoorden, met uitzondering van het Paleis te Amsterdam, tot de Domeinen van den Staat. Het Hof te Leeuwarden werd door aankoop opnieuw eigendom van de Oranje's.

Ten gevolge van deze nieuwe regeling werd het Paleis in het Noordeinde het hoofdverblijf van den Souvereinen Vorst en tevens van zijne opvolgers, met uitzondering van Willem II. Het Loo, waar ten tijde van Koning Lodewijk heel veel veranderd was (het meest in de tuinen, die volgens Willem I geheel bedorven waren), bleef het meest geliefkoosde zomerverblijf. De beide Prinsessen kregen het Paviljoen te Haarlem en verder het oude huis der Gedeputeerden van Amsterdam in Den Haag (thans Ministerie van Buitenlandsche Zaken) ter bewoning. Het was voor een der ramen van dit gebouw, dat Prinses Wilhelmina in November 1815 een aantal wagens, beladen met kisten, die een deel der uit Parijs teruggebrachte, oorspronkelijk aan haar gemaal en haar toebehoord hebbende kunstschatten bevatten, zag voorbijtrekken! Curieuse bizonderheid, die de Prinses de tegenstelling van heden en verleden duidelijk voor oogen moet hebben gebracht.

Men vergelijke en beschouwe het onderscheid! Van de reeks van paleizen van vóór 1795 waren er slechts enkele overgebleven, en het grootste deel als eigendom van den Staat. Verloren was Honselaarsdijk, dat wegens den zeer vervallen staat, waarin het verkeerde, in 1814 voor afbraak werd verkocht en inderdaad heel solide afgebroken is. Het is geheel verdwenen, evenals het Huis te Nieuwburg, dat te Buren, te Dieren en in het Oranjewoud. Bestaan bleef, maar in zeer veranderde gedaante, het kasteel van Breda, dat echter niet meer aan zijn oude eigenaars

terugkwam. Wel bleef het Paleis te Soestdijk voor het Oranje-Huis behouden, wat een gevolg was van de gelukkige omstandigheid, dat het door de Natie in eigendom aan den Kroonprins werd aangeboden als bewijs van dankbaarheid voor „zijn moedig gedrag in den thans geëindigden veldtocht". Op dezelfde wijze kwam de Kroonprins in het bezit van een Paleis te Brussel (het laatst dat, waarin nu het „Palais des Académies" is gevestigd) en het Park van Tervueren, waarin een jachtslot werd gebouwd.

Reeds vóór den terugkeer was er sprake van uitbreiding van het Oranje-Huis, en wel door het huwelijk van den Prins van Oranje met Prinses Charlotte. Willem I had — om politieke redenen, zooals ik reeds heb opgemerkt — dit huwelijk zeer gewenscht, en ook met het oog hierop het verblijf van zijn oudsten zoon in Engeland bevorderd.

De zoon voelde er eerst niet voor: hij wilde, toen zijn vader in 1812 ernst met het geval ging maken, liefst naar Duitschland terug en er huwen met een zijner nichten, om zich dan te vestigen op een van zijns vaders goederen en, gelukkig in den schoot zijner familie, „onze verleden grootheid vergeten". De uiting is voor de tijdsomstandigheden merkwaardig genoeg! De vader hield vol en de zoon boog. Ook de Prins-Regent en de Engelsche regeering wenschten om politieke overwegingen de verbintenis. De officieele verloving ging er door, toen de Prins in December uit Spanje naar Nederland kwam. Het huwelijkscontract behoefde nog maar te worden opgesteld. Maar Prinses Charlotte, een zeer bedorven en onevenwichtige jonge dame, begon moeilijkheden te maken: over haar vestiging in Engeland of in Nederland, vooral in verband met haar opvolgingsrechten. Ofschoon dit punt, toen Prins Willem in Mei opnieuw naar Engeland was gekomen, geschikt werd en ofschoon zij beiden het heel goed met elkander heetten te kunnen vinden, maakte de Prinses toch plotseling op een bruuske manier een einde aan hunne verhouding: invloed van de omgeving harer moeder Carolina van Brunswijk, die met haar vader in zeer slechte verhouding

Koningin Wilhelmina, gemalin van Koning Willem I

Volksfeest in de Maliebaan te 's-Gravenhage bij de komst van den Prins en de Prinses van Oranje 16 September 1816

Aankomst van dezelfde voor het paleis te Amsterdam 19 September 1816

leefde, of van de Russische Prinses Catharina, die toen te Londen vertoefde? Ik heb den indruk, dat de Prins toch niet heel erg teleurgesteld was, al trof hem het abrupte einde zijner verloving natuurlijk sterk. Het moet voor dezen vroolijken en opgewekten, toen zeer populairen mensch toch niet aanlokkelijk geweest zijn in het Engelsche Koningshuis van *die* dagen in te treden. Kort na het einde der verloving kreeg de Souvereine Vorst de Orde van den Kousenband en de Prins die van Bath.

Een jaar na de verbreking van de Engelsche verloving kwam een Russische tot stand: met Anna Paulowna, dochter van wijlen Keizer Paul I, zuster van de pas genoemde Catharina en tevens van Alexander I, die in den zomer van 1814 Nederland bezocht had, den Prins zeer bewonderde en kort na Waterloo den wensch tot dit huwelijk uitgesproken had. Bij het nog in 1815 opgestelde huwelijkscontract werd aan Grootvorstin Anna een bedrag van één millioen roebels geschonken, waarvan onze koning 5 % rente zou betalen, benevens kleinere bedragen als jaargeld en een zeer rijke bruidschat. In 1816 ondernam de Prins van Oranje, zooals hij toen heette, de reis naar Petersburg, waar, onder groote feestelijkheden, het huwelijk gevierd werd. Het jonge paar werd, na een verblijf van ruim een half jaar in Rusland, ook hier te lande met vreugdebedrijf ingehaald, en vestigde zich in het huis op het Voorhout, dat 's Prinsen vader in 1813 tijdelijk bewoond had, om een paar jaar later te verhuizen naar het oude huis van Wassenaer (Paleis op den Kneuterdijk), dat Willem I in 1818 had aangekocht.

Groote politieke beteekenis heeft dit huwelijk niet gehad, al heeft Alexander I er misschien politieke winst in gezien; in elk geval was deze beteekenis veel kleiner dan die van een Engelsch huwelijk geweest had kunnen zijn. Wel illustreerde het het zeer hooge aanzien, dat het Oranje-Huis, en in het bizonder de Prins van Oranje, in Europa genoot.

Uit dit huwelijk werd in 1817 een zoon geboren, de toekomstige Koning Willem III. Op een schilderij in het

Oranje-Nassau-Museum is de doopplechtigheid, in de Protestantsche Augustijnen kerk te Brussel, afgebeeld. Hier ziet men nog de heele familie, zooals zij bij de restauratie was teruggekeerd, bijeen. Voor het laatst! Want van de doopplechtigheid van Prins Alexander, den tweeden zoon (geb. te Soestdijk in 1818), die in het Paleis in het Noordeinde plaats had, bestaat geen afbeelding. Prinses Louise — wie Van Hogendorp bij haar overlijden nagaf, dat zij was „van harte het liefste mensch dat er leeft" — stierf in 1819 te 's-Gravenhage. Haar moeder volgde haar acht maanden later in het graf; zij overleed op Het Loo en werd eerst in de kerk te Apeldoorn begraven. Een paar jaar later werd zij, evenals met haar dochter geschied was, in den grafkelder te Delft bijgezet, die sedert 1751 niet voor een bijzetting geopend had behoeven te worden en nu herstellingen noodig had. Beider echtgenooten zijn hier niet met hen vereenigd, zij zijn te Brunswijk gebleven.

Nieuwe uitbreiding kreeg het Oranje-Huis door het huwelijk van Prins Frederik met zijn nicht Louise Augusta Wilhelmina Amalia, dochter van Frederik Willem III van Pruisen, dat in 1825 tot stand kwam en geheel in de lijn lag van dezen door jeugdverblijf en opvoeding zeer in Duitschen zin gevormden Prins: vooral als militair, als hoedanig hij in de jaren 1814—1815 een rol had gespeeld, die alleen was afgebroken door een reis naar Engeland en een studie aan de Leidsche Universiteit. Hij vestigde zich na zijn huwelijk in een voor hem nieuw gebouwd paleis aan het Korte Voorhout (tegenwoordig Paleis van Justitie) met het z.g. Huis aan den Boschkant (thans bewoond door de „Eerste Nederlandsche"). Ook Prinses Marianne, wier eerste verloving met een Zweedschen Prins verbroken was, huwde een Hohenzollern: Prins Albert, broeder van Prinses Amalia (1830). Zij vestigde zich dus buiten de landsgrenzen, maar omdat haar huwelijk in 1845 voorloopig en later definitief ontbonden is geworden, vertoefde zij later dikwijls in Nederland, gewoonlijk te Voorburg, waar zij een eigen huis, Rusthof, bezat; Rei-

Doop van den Erfprins van Oranje (Willem III)

Prinses Marianne (miniatuur)

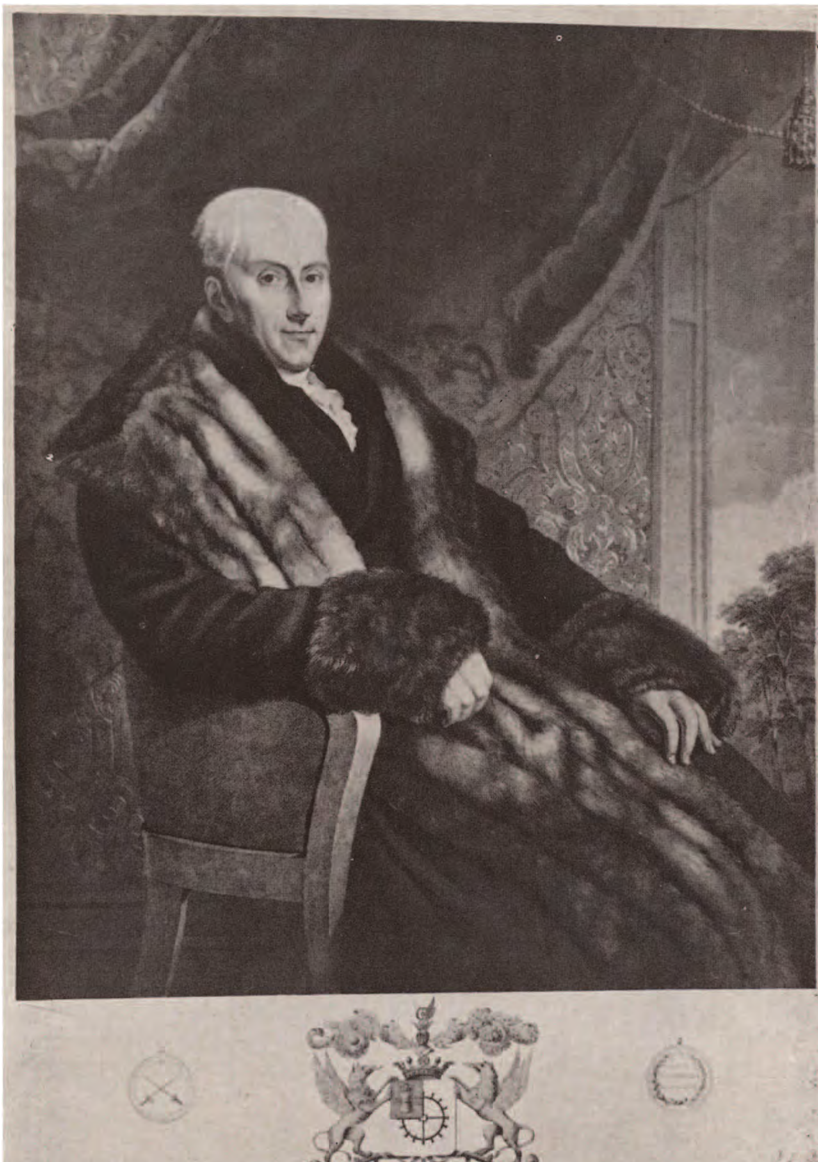

Gijsbert Karel van Hogendorp

nartshausen bij Erbach aan den Rijn en Camenz in Silezië werden hare verblijven in Duitschland en de kunstzinnige Prinses vertoefde ook geruimen tijd te Rome in de villa Celimontana; zij heeft belangrijke kunstverzamelingen nagelaten, vooral te Reinartshausen, waar zij een heel museum had laten inrichten.

Nooit was, sedert de eerste helft der 17e eeuw, het Oranje-Huis zóó uitgebreid geweest als tijdens de regeering van Koning Willem I. Maar de schittering van het hofleven evenaarde volstrekt niet die van den tijd van jolijt van Frederik Hendrik en Amalia, noch die van de stille pracht van Willem V en Wilhelmina. Het Hof van Koning Willem I was zeer eenvoudig ingericht, niet alleen als gevolg van de in den aanvang min gunstige financieele omstandigheden, maar ook omdat deze eenvoud overeenkwam met den smaak van Koning en Koningin beide. Te Brussel lachte men al spoedig om het ietwat oudmodische kostuum, dat de Koningin droeg, toen zij er het kroningsfeest bijwoonde, en bij dezelfde gelegenheid merkte men op, dat 's Konings kleederdracht niet geheel in overeenstemming was met die van de Hertogen van Brabant, welke hij zich tot voorbeeld had genomen. Het Hof kwam geregeld te Brussel, want volgens de door de Mogendheden voor de Vereeniging gestelde voorwaarden moesten de Staten-Generaal beurtelings in een Nederlandsche en in een Belgische stad vergaderen en de Koning paste deze tourbeurt ook op zijn Hof en regeering toe.

's Konings inkomen was in den beginne haast uitsluitend het jaargeld van den Staat, dat men kan vergelijken met de inkomsten uit de verschillende ambten, die de Stadhouders hadden genoten. Bij de Grondwetten van 1814 en 1815 werd het vastgesteld resp. op *f* 1.500.000 en *f* 2.400.000, wat als een aanzienlijk bedrag mag worden beschouwd: er was feitelijk in verrekend een opbrengst van de oude bezittingen, waarvan de teruggave overwogen, maar ondoenlijk gebleken was, omdat ze zwaar verhypothekeerd waren. Een gedeelte van het inkomen, geschat op *f* 500.000, zou uit domeinen betaald kunnen worden, als

de Vorst dit wenschte. Kroondomeinen noemde men deze; zij zijn later in de domeinwet van 1822 opgesomd. Hun eigendom werd toen aan de Kroon overgedragen. Later heeft Koning Willem II den eigendom teruggegeven, de inkomsten bleven voor de Kroon. Bovendien kreeg Willem I — zooals ik reeds opmerkte — een jaarlijksche som voor het onderhoud zijner paleizen. Aan Prins Frederik, wien zijn vader in de toekomst een hooge positie had toegedacht, die hem echter tengevolge van de Weensche regeling ontging, en die ook geen recht op de opvolging in Luxemburg kreeg, omdat dit volgens de Grondwet als integreerend deel van het nieuwe rijk werd beschouwd, werden bij een wet van Mei 1816 als schadeloosstelling domeingoederen in Brabant toegewezen, die hij in bezit zou krijgen bij den dood van zijn vader en die zouden overgaan op zijne eventueele mannelijke nakomelingen.

Eigen particulier bezit bezat het Oranje-Huis bij zijn terugkeer slechts in geringe mate. Aan land alleen de Poolsche en Silezische goederen en het graafschap Spiegelberg, dat het na den val van Napoleon terugkreeg; het is in 1819 aan Hannover verkocht. Het roerend bezit was in den Franschen tijd vrijwel geheel verloren gegaan. De schilderijen en andere Museum-voorwerpen, die aan den Nederlandschen Staat waren gekomen, zijn in diens bezit gebleven: Willem I heeft er in Januari 1815 feitelijk afstand van gedaan. Onze Rijksmusea hebben er de nucleus van hun inventaris in gevonden, zooals de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag de zijne heeft gekregen in de vroegere stadhouderlijke bibliotheek. Alleen de oude archieven van het Oranje-Huis zijn, voor zoover zij in Staatsbezit waren geraakt, voor een belangrijk gedeelte teruggegeven (niet dat van den ouden domeinraad). Willem I heeft geëischt, dat de archieven van zijne vroegere Nassausche landen aan hem zouden worden overgedragen, wat dan ook met een groot deel er van geschied is.

Het spreekt vanzelf, dat het Oranje-Huis nieuwe verzamelingen van allerlei aard heeft aangelegd, nu het in

Nederland was teruggekeerd. Koning Willem I heeft hiermede een begin gemaakt, onder meer door aankoop van schilderijen en miniaturen. Het is noodig zich voor de beoordeeling van dit bezit goed voor oogen te houden, dat het in de 19e eeuw verworven is. Er bestaat niet, — zooals b.v. in Engeland voor het Koninklijk Huis —, een door lange traditie gevormde Oranje-collectie (behalve in het Archief). Om het met één duidelijk voorbeeld te illustreeren: er is in de Oranje-paleizen geen historische galerij, die alle beeltenissen van Oranje-Vorsten en -Vorstinnen — om van de daden niet te spreken — vertoont; er zijn alleen afbeeldingen van een zeker aantal hunner, die min of meer door toeval bijeengekomen zijn. Deze situatie is pikant, omdat zij de levende geschiedenis van het Oranje-Huis, waarop 't toch altijd 't meest aankomt, weerspiegelt.

Onder de vele deugden, welke Willem I als Koning gekenmerkt hebben, behoort niet alleen zijn eenvoud in leefwijze met daaraan gepaarde spaarzaamheid, maar behoort ook een zeer groote belangstelling in economische aangelegenheden. Hij wordt wel de Koning-Koopman genoemd, en de naam is teekenend genoeg. Verscheidene maatschappijen van handel en nijverheid werden door hem opgericht of door zijn steun mogelijk gemaakt. Zelf nam hij risico in deze instellingen, maar hij maakte er ook groote winsten door. Aan het einde zijner regeering bedroeg zijn eigen vermogen ten naaste bij 30 millioen, wat door zuinigheid en winstmaking was bijeengebracht.

In het koninklijke gezin nam de Koning een zeer prominente plaats in. In dit opzicht zag het er nu heel anders uit dan ten tijde van Willem V. De eigenzinnigheid — misschien nog meer de eenzelvigheid, die zich reeds in de jeugd van den toenmaligen Erfprins voorgedaan had —, had zich in de ballingschap sterk ontwikkeld. Het was ook nu niet gemakkelijk met hem om te gaan. Zijn gemalin en Prins Frederik, beide goedig en inschikkelijk, hadden geen moeilijkheden met hem, omdat zij hem niets in den weg legden. Maar anders was 't met den Prins van Oranje, die na zijn successen, onder invloed van de populariteit, die

hij zich had verworven, zich ter dege voelde. In tegenstelling tot den Koning bewoog hij zich gemakkelijk, maakte vele vrienden en genoot bepaald te Brussel veel meer populariteit dan zijn vader. Dit hinderde den laatste, die het met wantrouwen aanzag. De Prins kon het zijnerzijds niet verkroppen, dat de Koning ook de militaire zaken liefst zooveel mogelijk aan zich hield. Zelf beging hij zich aan groote onvoorzichtigheden tegenover een aantal Fransche vluchtelingen te Brussel, liberale vijanden van de conservatief-reactionnaire Bourbon-regeering, die hem zelfs een Fransch koningschap voorspiegelden, als Lodewijk XVIII maar verjaagd werd. Met hen deed hij heel liberaal. Dit vooral gaf in 1816 en volgende jaren aanleiding tot pijnlijke incidenten tusschen Koning en Prins, waarin de oude Prinses steeds trachtte te bemiddelen, zooals zij vroeger gedaan had tusschen haar echtenoot en haar zoon. Maar ditmaal ging 't niet zoo gemakkelijk. In 1819 kwam het definitief tot het ontslag van den Kroonprins uit zijn ambt van opperdirecteur van het ministerie van oorlog, wat voor de legerontwikkeling een groot nadeel moet hebben beteekend. Eerst langzamerhand, ook onder den invloed der Russische familie, bij wie het Kroonprinselijke paar meermalen op bezoek ging en die den Kroonprins in conservatieven zin beïnvloedde, werd de verhouding beter; maar Prins Willem bleef langen tijd buiten de zaken en vertoefde veelal te Brussel.

Prins Frederik, reeds lid van den Raad van State en sedert 1826 generaal der artillerie en commissaris-generaal van oorlog, kwam nu vanzelf meer op den voorgrond; in tegenstelling tot den Kroonprins moest hij van het Zuiden niet veel hebben. Het gevolg van deze dingen was, dat de sterke gezinsband in het Oranje-Huis wat verslapte, maar een groote mate van aanhankelijkheid bleef toch altijd voorhanden. Bij al zijn eigenzinnigheid was Willem I in zijn hart goed en zacht en bij zijn oudsten zoon zag het er precies zoo uit.

Men kan 's Konings eenzelvigheid eenigermate vergelijken met die van Prins Willem III, maar deze heeft altijd

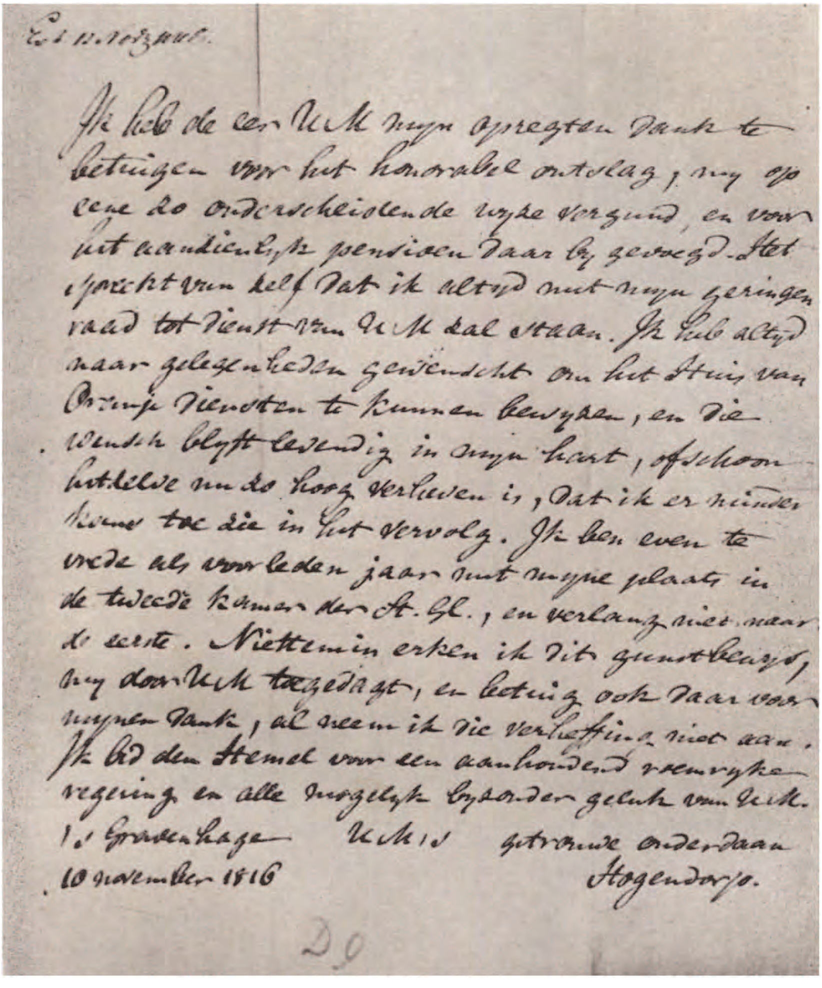
[illegible]

Ik hebbe de eer U.M. mijne opregten dank te
betuigen voor het honorabel ontslag, mij op
eene zo onderscheidende wijze vergund, en voor
het aanzienlijk pensioen daar bij gevoegd. Het
spreekt van zelf dat ik altijd met mijn geringen
raad tot dienst van U.M. zal staan. Ik heb altijd
naar gelegenheden gewenscht om het Huis van
Oranje diensten te kunnen bewijzen, en die
wensch blijft levendig in mijn hart, afschoon
hetzelve nu zo hoog verheven is, dat ik er minder
kans toe zie in het vervolg. Ik ben even te
vrede als voorleden jaar met mijne plaats in
de tweede kamer der St. Gl., en verlang niet naar
de eerste. Niettemin erken ik dit gunstbewijs,
mij door U.M. toegedagt, en betuig ook daar voor
mijnen dank, al neem ik die verheffing niet aan.
Ik bid den Hemel voor een aanhoudend roemrijke
regering en alle mogelijk bijzonder geluk van U.M.

's Gravenhage — U.M.'s getrouwe onderdaan
10 november 1816 — Hogendorp.

20

Van Hogendorp aan Koning Willem I, 10 November 1816

Inwijding van den IJzeren Spoorweg tusschen Amsterdam en Haarlem
19 September 1839

de kunst verstaan eenige zeer vertrouwde en zeer bekwame raadslieden om zich heen te hebben, die hem ten dienste stonden. Willem I heeft dit nooit bereikt; dit werd, afgezien nog van het feit, dat hij ook het fijne politieke aanvoelingsinstinct van den Koning-Stadhouder miste, een groot nadeel. Juist de belangrijkste mannen uit de politieke arena vervreemdde hij van zich. Bovenal Van Hogendorp, die wat al te regeerziek en al te zeer ingenomen was met zich zelf: reeds in 1816 legde hij zijn voornaamste ambten neer, bleef alleen lid van de Tweede Kamer en oefende — ook tot groote ergernis van Prinses Wilhelmina, die hem aan 1787 herinnerde — scherpe kritiek op 's Konings regeeringsbeleid. Falck legde zijn ambt van staatssecretaris neer, bleef minister, maar verdween op den duur als gezant naar Engeland. Van de politici van wezenlijke beteekenis heeft alleen Van Maanen, gewend aan 't Napoleontische regime, den Koning tot 't einde toe getrouw kunnen blijven. Van de Belgen heeft Van Gobbelschroy aan Binnenlandsche Zaken het lang uitgehouden. Overigens was er veel wisseling, en in België heeft de Koning nooit een politieken of socialen kring gevormd, waarop hij zich geheel kon verlaten, wel individuën en plaatselijke centra. In het Noorden, waar voorloopig weinig politiek leven was, liet men hem begaan: hij was de Oranje, die alles wel in orde zou brengen en die inderdaad ook veel heeft opgeknapt, maar deze sentimentsoverweging gold voor het Zuiden niet.

Onder de zeer trouwe dienaren van Willem I past het ook hier te noemen Eberwein Wilhelm Hoffmann, een der laatste Nassauers in dienst der Oranje's. Hij is te vergelijken met Arnoldi, onder wien zijn ambtelijk leven begonnen was. Maar het Hofdepartement en de regeering in Nassau verdwenen in den Franschen tijd. Na 1813 komt Hoffmann voor als Directeur van het Kabinet des Konings, dat naast de Staatssecretarie bestond en vooral voor het behandelen van particuliere zaken bestemd was. Daarnaast bestond de „Deutsche Kanzlei", ook onder

Hoffmann's leiding, voor het behartigen van 's Konings belangen in Duitschland. Het werd dus een tamelijk ingewikkeld administratief systeem, waarbij nog een Hofcommissie kwam voor zaken van de Hofhouding in den ruimsten zin; zij werd ook gekend in zake de paleizen. Voor de Archieven werd in 1825 een afzonderlijke commissie ingesteld, die het eerst een plan ontworpen heeft tot publicatie van geschiedbronnen van het Oranje-Huis. Hierbij knoopte zich later aan de groote uitgave: „Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau", waartoe de opdracht werd verleend aan den jongen historicus-politicus Guillaume Groen van Prinsterer, die sedert 1827 als secretaris aan het Kabinet verbonden was en eenige jaren later met de leiding van het Huis-Archief werd belast. Willem I gaf met deze opdracht een prachtig bewijs van onbekrompen, echt koninklijk inzicht in het belang van archivalia voor historische studiën en van de wenschelijkheid om deze hiertoe beschikbaar te stellen. „Het Oranje-Huis kan", schreef Groen in het eerste deel zijner uitgave, „vrijelijk zijn archieven openen en daarmede den hoogen rang rechtvaardigen, die het sedert lang heeft ingenomen". Zóó is het.

4. Koning Willem I als Regent.

Kort na haar terugkeer in Nederland schrijft Prinses Louise: „Onze Souvereine Vorst heeft dag noch nacht rust en veroorlooft zich geen ledigheid dan wanneer hij aan tafel is, en hij eet, op zijn Engelsch, maar eenmaal per dag, tusschen 4 en 5 uur; aan de thee tusschen 8 en 9 uur doet hij maar zelden mee". Een hard, ingespannen werker is Willem I altijd geweest, haast zijn heele leven door, maar vooral als Koning. Als zijn vader verstond hij niet goed de kunst aan anderen de uitwerking van details over te laten; wel bezat hij veel sterker wil en hij kon, dikwijls na lang overleg, goed besluiten nemen. Hij heeft zich met zeer veel dingen beziggehouden en het maken van plannen

bleef ook in zijn koningstijd een zeer geliefkoosde bezigheid. Hier ligt het scherpste onderscheid tusschen hem en den Koning-Stadhouder: deze wist zich door één grootsche gedachte te laten beheerschen en hieraan al 't andere ondergeschikt te maken. Deze ware grootheid — en hiermede samenhangend gezag — ontbreekt onzen eersten Koning, wien men overigens een bizondere kijk op vele zaken niet mag ontzeggen. Zijn zeer drukke werkzaamheid moet op zijn omgeving en op de menschen in het algemeen soms een verwarrenden indruk hebben gemaakt. Wat al plannen heeft hij opgeworpen, die onuitvoerbaar bleken! Wat al maatregelen genomen, die niet gehandhaafd konden worden! Maar bij alles wat hij deed, — of het slaagde of niet —, mag men nooit vergeten wat Prinses Wilhelmina aan Van Hogendorp schreef, toen zij hem om zijn houding tegenover haar zoon aanviel: „herinner U toch 1813; wat mijn zoon toen gedaan heeft, mag men niet vergeten en evenmin mag men vergeten de onbegrensde toewijding van den Koning en de reinheid van zijne bedoelingen". Ongeveer op dezelfde wijze had de Moeder den zoon vroeger tegenover zijn vader verdedigd, en zij had alle recht dit te doen.

Nergens heeft Willem I zijn opvatting van zijn koninklijke waardigheid scherper omlijnd dan in een onderhoud met een Belgisch lid der Tweede Kamer: „Al wat nuttig, grootsch en duurzaam is tot stand gekomen, is men aan Vorsten verschuldigd. Wat heeft men van volksregeeringen over dan duizend discoursen? — Mijn regeering is een getemperde monarchie, geen republiek met een Koning. — Ik ben de Koning der Nederlanden; ik ken mijn regt, ik ken mijn plicht, ik zal handhaven wat ik bezworen heb".

De uiting is van kort vóór den Belgischen opstand. Er is eenige charge in, door de bewogenheid van die dagen gedragen. Maar in den grond is deze opvatting ook die van 1815. Zij is gevormd in den revolutie-tijd en in dien van Napoleon, zij is de vrucht van den strijd tusschen het oude en het nieuwe in zijn geest, waarin het nieuwe over-

wonnen had. Men heeft Willem I in den aanvang zijner regeering wel als liberaal beschouwd. Dat was slechts juist in zóó verre hij niet toegaf aan reactionaire neigingen, zooals verscheidene herstelde vorsten na Napoleon's val deden. Maar liberaal in den zin van het scheppen van een belangrijke mate van volksinvloed op de regeering en in dien van allerhand vrijheden — behoudens die reeds vroeger in Nederland hadden bestaan —, waarnaar de wezenlijke liberale geest na 1815 begon te streven, dat was Willem I nooit. Hij had een bizonder hooge opvatting van zijn koningschap. Men heeft hem een „verlicht despoot" genoemd, maar het woord „despoot" past toch niet op dezen Oranje (evenmin als op een anderen). Daartoe hield hij bij alles wat hij deed te goed rekening met wat in zijn volk leefde, welks welzijn te behartigen hem een waarachtige behoefte was, — zonder dat hij zich hierbij om theorieën, verlichte of andere, veel bekommerde. Veel meer dan dien van verlicht despoot verdient hij den titel van volkskoning, zoowel om de wijze van het ontstaan van zijn souverein gezag, als waarom hij dit, sociaal en nationaal, ten bate van zijn volk heeft trachten uit te oefenen.

Dit eerste Koningschap heeft voor de Nederlanden een zeer groote, vormende beteekenis. Men is te dikwijls geneigd, onder de schaduw van de groote mislukking, die het einde der regeering werd, over het hoofd te zien de blijvende waarden, welke deze Koning ons heeft nagelaten. Voor Noord-Nederland bovenal het inleiden in een nieuwen tijd, zonder terugval in oude tegenstellingen en versleten binnenlandsche ruziën; het opwekken van gedoofde energie, het wennen aan nieuwe wereld-omstandigheden, in 't bizonder op economisch gebied. Voor België de gelegenheid tot het scheppen van een leerschool van eigen politieke zelfstandigheid, zonder een in de eerste plaats een vreemde macht dienend regeerstelsel. Dan middelen tot bevordering van volkswelvaart, waarvan het heele rijk profiteeren kon: aanleg van kanalen, aan het einde der regeering die van een spoorweg, droogmakerijen.

landontginning; stichting van de Maatschappij van Weldadigheid, waarvan Prins Frederik jarenlang voorzitter was. Op groote schaal steun van handel en nijverheid: van de Nederlandsche Handelmaatschappij, die voor het herstel der betrekkingen met Indië een eminent belang heeft gehad; van de Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging der volksvlijt te Brussel; van de metaalfabriek te Seraing, van de machine-industrie, van de weef-industrie. Op cultureel gebied: aanleg en begunstiging van openbare musea, bibliotheken, archieven; bevordering van onderwijs, wat vooral voor België van groote beteekenis is geworden: er kwamen twee nieuwe Universiteiten (Luik en Gent) en voor het volksonderwijs werd de Nederlandsche wet van 1806, die de neutrale school verordende, ook daar ingevoerd. Maar genoeg! Deze opsomming, niet volledig, illustreert voldoende.

In deze scheppingen lag niet het moeilijkste werk voor Willem I. Dit begon te komen bij de vraag van financiën en belastingen. Het nieuwe Rijk droeg een zwaren schuldenlast uit het verleden. Zijn velerlei behoeften vermeerderden dien last in plaats van hem te verminderen. Hier heeft Willem I zich de uiterste moeite gegeven een weg te vinden uit de impasse, waarin men telkens dreigde te geraken: eindelijk zelfs met haast geheele terzijdestelling van de Staten-Generaal ten gevolge van de oprichting van het amortisatie-syndicaat, dat zeer uitgebreide financieele bevoegdheden kreeg en sterk onder 's Konings invloed stond. Het financie-wezen van den Staat raakte toen buiten alle openbaarheid, zóó dat men zei: „alleen de Koning kent den feitelijken toestand". Of Willem I, die een goed financier was, het gebolwerkt zou hebben, als de Belgische beroering niet tusschenbeiden was gekomen? Bezwaren gaven ook de belastingen, en hier kwamen de belangen van Noorden en Zuiden met elkander in botsing: het Noorden vroeg vrijhandel, het Zuiden bescherming; de regeering zocht verschillende uitwegen, zonder bevrediging te geven.

Hier raak ik aan *de* groote vraag: de verhouding van de

beide rijksdeelen, want ten gevolge van de voorwaarden der vereeniging, die het Noorden een bevoorrechte positie bezorgd hadden, moet men eigenlijk dáárvan spreken. Om deze verhouding was ook juister de titel van Nederlanden of Pays-Bas dan die van Royaume de Bourgogne of Royaume d'Orange, waarvoor Falck voorkeur heeft getoond.

Deze beide deelen leken door de zeer verschillende historische ontwikkeling van een paar eeuwen haast tegenstellingen geworden: in economisch bestaan, in godsdienst, in taal (het Fransch had in den Franschen tijd ook in de Vlaamsche gewesten den boventoon gekregen). Maar er bleven ook herinneringen aan een gemeenschappelijk verleden, aan een gelijke afkomst, aan een zelfde taal. In tegenstelling met de verhoudingen in de 16e eeuw had nu het Noorden de grootste positie, met een schitterend verleden en een gelijkmatige, van Holland uitgegane cultuur. Het Zuiden was de mindere in aanzien geworden, het was ook niet zoo ver tot één volksgemeenschap samengegroeid als het Noorden, maar het vertoonde na 1815 de sterkste progressieve kracht, en het moest natuurlijk de achteruitzetting in de vereeniging als iets onaangenaams, als iets smadelijks ondervinden. Toen de moeilijkheden voor de regeering van Willem I in het Zuiden toenamen, zei iemand uit het Noorden, dat men de rijkshoofdstad in Brussel moest vestigen, maar daaraan dachten noch Willem I noch de doorsnede-Noord-Nederlander.

De moeilijkheden in het Zuiden betroffen vooral de taal en de kerk. Willem I heeft gepoogd de Vlaamsche taal tot nieuw leven te wekken of met andere woorden: de franciseering in de Vlaamsche gewesten te stuiten. Naast de zorg voor het volksonderwijs is dit voor de toekomst één der belangrijkste maatregelen uit de heele regeering van den Koning geworden: de Vlaamsche beweging van lateren tijd moge er niet bepaald haar oorsprong in vinden, zij heeft er wel een sterke aandrift uit gekregen. De taalwetten van 1823, die het Vlaamsch in de Vlaamschsprekende gewesten tot de officieele taal verhieven, hebben het Vlaamsch een sterken ruggesteun gegeven, al

vonden ze in de toenmalige omstandigheden meer kritiek dan waardeering. De eerste alléén wekte de kerkelijke politiek, toen de Koning er toe overging de befaamde besluiten van 1825 uit te vaardigen, die ten doel hadden den Staat invloed op de kerk, vooral op de opleiding der Katholieke geestelijkheid, te verschaffen. De Koning deed zich hierbij kennen als een voorstander van dergelijke bestrevingen uit vroegeren en lateren tijd, vooral uit dien der verlichte despoten, ook in België, en handelde onder den directen invloed van zijn Pruischen zwager, die een dergelijke politiek in het Rijnland toepaste. Maar de kerk in België was heel sterk, en van dit oogenblik af werd de verhouding tusschen haar en Willem I grondig bedorven. Er werd in 1827 nog wel een corcordaat tusschen Koning en Paus gesloten, en de eerste toonde spoedig neiging op zijn politiek terug te komen, maar tusschen den na 1815 elkander eerst duldenden Oranje-Vorst en de Kerk bleef het vertrouwen weg.

Zijn autoritaire politiek, met achteruitstelling der Staten-Generaal, bracht in denzelfden tijd de toen in België in grooteren getale dan in het Noorden aanwezige liberalen, vooral Walen, in sterke oppositie tegen den Koning, dien zij in 1815 met gejuich — als één der hunnen! — begroet hadden. Hun pers oefende scherpe kritiek. De regeering liet zich daarop verleiden, feitelijk in strijd met het grondwetsartikel over drukpersvrijheid, tot persvervolgingen.

In 1828 sloten liberalen en Katholieken een Unie, niet om een scheuring in het Koninkrijk te bewerken, maar om de regeering tot een anderen koers te bewegen. Dan bindt Koning Willem I tegenover de Katholieken sterk in. Eén voor één verdwijnen de wetten, die hen hinderden. Zelfs het taalgebruik werd nu in heel België facultatief gesteld. Dit betoon van innerlijke zwakheid, — een enkelen keer afgewisseld door een forsch gebaar —, kon de regeering kwalijk goed doen. Nu hoorde men ook duidelijke klachten over achteruitstelling der Belgen in het Vereenigd Koninkrijk.

De internationale toestand heeft de sedert 1828 dreigen-

de crisis verhaast. De Juli-revolutie te Parijs, die de Bourbons verjaagde en voor het liberalisme plaats beloofde te maken, had op de Belgische stemming veel invloed. Vooral in het Walenland, waar zeer vele relatiën met Fransche liberalen werden onderhouden, en waar ook sympathie bestond voor aansluiting bij Frankrijk. 24 Augustus begon te Brussel een oproerige beweging, die er buiten spoedig veel sympathie vond.

Willem I was ten eenenmale verrast. Nog kort tevoren was hij in het Zuiden geweest, en hij had er alles zoo loyaal gevonden; juist den 24sten vierde hij in den familiekring op Het Loo zijn verjaardag, onbezorgd en onbekommerd. Te Brussel was, toen het oproer begon, geen garnizoen van beteekenis, en wat er was, was door gebrek aan leiding zonder kracht. Dit waren, direct bij het begin van den opstand, ernstige symptomen: de Koning niet goed doordrongen van de wezenlijke stemming in het Zuiden; geen enkele militaire maatregel getroffen, om eventueel verzet te breken. Er is hier bepaald gebrek aan vooruitziendheid. De Koning, en met hem zijn voornaamste ministers, heeft de beteekenis van geestelijke krachten in een menschelijke samenleving onderschat. Dit hangt samen met zijn heele persoonlijkheid, het materieele weegt hem het zwaarst. Hem ontbrak die groote, alles omvattende kijk op het geheel, die den grooten — tevens zeer zeldzamen — staatsman kenmerkt. Waar is bij hem de groote staatsgedachte, die zich de nadere innerlijke vereeniging van Noord en Zuid tot hoofddoel heeft gesteld?

Men bedenke echter: *dit* was hem in 1815 niet opgedragen; hij was aangewezen en voelde zich als schildwacht op Frankrijk's noordgrens. Hier waren, onder toezicht van Wellington, sterke vestigen aangelegd. Maar het bleek, dat Frankrijk niet meer in toom behoefde gehouden te worden, het werd spoedig als gelijke onder de andere groote Mogendheden opgenomen, en de idée van de noodzakelijkheid der groote barrière begon te vervluchtigen. Deze verandering in zijn internationale positie heeft Koning Willem I niet tijdig waargenomen, zij is eerst in

1830 door hem ontdekt. Maar de verandering was hoogst belangrijk om de gevolgen, die zij had. Ware de Europeesche situatie geweest als in 1815, de scheuring ware voorkomen. De ommekeer veroorzaakte haar niet, maar maakte haar mogelijk.

Toen de Koning, kort na het begin van den opstand, zich tot de vier garandeerende Mogendheden wendde, bleek spoedig, dat hij van hen niets te verwachten had. Ook van Engeland niet. De nauwe band, dien men zich in 1815 voorgesteld had, had niet gepakt. Willem I trad ook in zijn buitenlandsche politiek zeer eigengereid op. Men duide het hem niet ten kwade, het is een zijner grootste verdiensten; hij heeft er de neutraliteits- of zelfstandigheidspolitiek, die later onze trots is geworden, mede ingeleid en er mede bereikt, dat in zijn Nederland de beïnvloeding van de politiek door buitenlandsche gezanten niet meer voorkwam. Als in de 18e eeuw! Maar het gevolg was, dat het soms zeer eigenbaat-zoekende, weinig soepele element in de buitenlandsche politiek de Mogendheden van Nederland vervreemdde. Vooral van Engeland en Pruisen gold dit. Alleen Rusland bleef door den band van verwantschap zeer vriendschappelijk gezind, maar hieraan had men in de praktijk niet heel veel.

De resultaten, die Koning Willem I èn in België èn in Europa bereikte, waren gelijksoortig. Hij heeft nergens een vasten ondergrond gewonnen, waarop hij kon steunen, toen de crisis uitbrak. En juist toen dit geschiedde, verloor zijn koers de vastheid, die haar in eenvoudiger situaties zoo dikwijls gekenmerkt had. Maar men vergete bij dit oordeel nimmer de moeilijkheid van de taak, die op zijn schouders was gelegd, en ik hoop er in geslaagd te zijn, vooral ook deze duidelijk te maken.

Of een ander bij wijzer beleid beter geluk zou hebben gehad, of de Kroonprins het vraagstuk zou hebben kunnen oplossen dan wel of het onoplosbaar was, daarover kan men pedant heel veel neerschrijven, maar het schijnt verloren inkt.

5. De scheiding in het Vereenigd Koninkrijk. — Einde van Koning Willem I.

„Ik zou honderd keer gelukkiger zijn geweest met mijn Holland alleen", verzuchtte de Koning al zoo vroeg als 1823, ietwat onbillijk vergetende, dat ook hij zelf de vereeniging gezocht had. Inderdaad heeft Willem I zich altijd als man van het Noorden gevoeld. Zijn temperament, zijn traditie, zijn godsdienstig geloof plaatsten hem hier. Anders de Prins van Oranje, die, meer internationaal gevormd, het Zuiden en ook het Katholicisme beter heeft kunnen begrijpen dan zijn vader en zich te Brussel in de hooge Belgische aristocratie zeer op zijn gemak voelde.

De politiek van het Vereenigd Koninkrijk, bepaaldelijk die ten opzichte van het Katholieke Zuiden, is die van Willem I. De oudste zoon had er part noch deel aan, nadat hij zich aan de staatszaken had onttrokken, waarna hij „een vreedzaam, gelukkig en vrij bestaan" voerde. Eerst in 1829 offerde hij dit laatste op — zooals hij het zelf heeft uitgedrukt, en men denkt even terug aan zijn wensch van 1812 — om zich op verzoek van zijn vader te belasten met het presidentschap van den Raad van State en van den sedert eenige jaren bestaanden Raad van Ministers. Van dichtbij maakte hij toen opnieuw kennis met de staatszaken, en zijn oordeel over 's Konings politiek in zake de moeilijkheden in België was niet gunstig. „De Koning weet zijn schip niet te sturen", schreef hij aan zijn zwager Nicolaas I, broeder en opvolger van Alexander I. Hij vreesde reeds omtrent de jaarwisseling van 1830, dat het noodig zou worden vreemde hulp in te roepen. Bovenal pleitte hij voor tegemoetkoming.

De politiek, tegenover den Belgischen opstand gevolgd, is niet die van Willem I alleen. De toon van den Prins van Oranje laat er zich ook in hooren. De vader luistert er naar. Groote verschillen van meening blijven niet uit. Het is verklaarbaar uit onderscheid van visie en van persoonlijkheid. Maar — anders dan bij de vroegere botsingen — blijft thans persoonlijke scherpte uit. Er ontstaat ontroe-

Gevecht bij de Schaerbeeksche poort te Brussel

Koningin Anna (1830)

ring, groote ontroering zelfs bij den Kroonprins, die overigens een rustiger indruk maakt dan tusschen 1815 en 1820, — er valt geen onvertogen woord. „Vergeet niet", schreef de laatste aan zijn vader, toen de voor Oranje ongunstige afloop der tragische verwikkelingen in het Zuiden zichtbaar begon te worden, „dat ik boven altijd zal blijven Uw toegewijde zoon en dat onze belangen dezelfde zijn". Zoo heeft de Koning het ook opgevat, die in zijn brieven uit dezen crisistijd altijd vriendelijk en hartelijk blijft jegens „mon très cher Guillaume, mon cher enfant". Daardoor bleef deze nieuwe botsing van inzichten een episode zonder verdere ongunstige gevolgen voor de interne verhoudingen in het Oranje-Huis.

Geweld, verzoening langs minnelijken weg, beroep op de garandeerende Mogendheden — deze beschikbare middelen heeft Willem I alle gebruikt, om het vuur in België te dooven. Maar ook na het uitbreken van den opstand te Brussel blijft één groote lijn in zijn houding ontbreken: hij loopt achter de gebeurtenissen, die elkander snel opvolgen, aan. Zoodra het gebeurde van 24 Augustus hem op Het Loo door den Prins van Oranje werd medegedeeld, keerde hij naar Den Haag terug, keurde de reeds door Prins Frederik getroffen militaire maatregelen goed en stelde de in het Zuiden samengetrokken troepen onder bevel zijner beide zoons, met de vage opdracht al het noodige te doen, om de rust te herstellen. De Prins van Oranje trad toen, van Vilvoorde uit, in onderhandelingen met de officieren van de burgerwacht te Brussel en begaf zich zelf, vertrouwende op zijn populariteit, alleen met enkele hooge officieren, in de stad. Het bleek een gevaarlijke expeditie, die hem kon leeren, dat hij te Brussel toch niet zoo veel vermocht als hij verwacht had; de stemming van een deel der bevolking was bepaald vijandig. Na besprekingen nam hij op zich naar Den Haag te gaan, om zijn Vader administratieve scheiding der beide rijksdeelen, — het middel reeds meermalen aanbevolen, maar nooit in ernstige overweging genomen —, aan te bevelen. Dit was een zeer groote tegemoetkoming zijnerzijds; tot dus

ver had men van Brussel uit in Den Haag alleen herstel van grieven bepleit. De Koning keurde de daad niet af, beloofde zelfs een voorstel als bedoeld aan de Staten-Generaal ter behandeling te zullen voorleggen. Maar hij verhinderde den Prins naar het Zuiden terug te keeren.

Onderwijl kreeg Prins Frederik, — onder indruk van verzoeken uit het zeer onrustige Brussel tot herstel van de orde —, last Brussel te bezetten en een bevrediging te bewerken. Hij slaagde er in het paleis en het park te bereiken, maar stond direct aan hevige aanvallen bloot. Na een strijd van drie dagen achtte hij zich genoodzaakt terug te trekken (26 September). Deze gebeurtenis heeft een grooten indruk gemaakt en zeer ernstige gevolgen gehad. Te Brussel vormde zich een Voorloopig Bewind, dat den zelfstandigen Belgischen Staat proclameerde en een Belgisch Nationaal Congres bijeenriep. Degenen, die van meet af aan hadden aangestuurd op een „los van Holland en Oranje", konden hun zin doorzetten: zeer heftig uitte zich een sterke anti-Oranje gezindheid. Van administratieve scheiding, waarvoor de Staten-Generaal zich juist nu uitspraken, wilde men niet meer hooren. Haast heel België kwam in beweging. Het Nederlandsche leger, waaruit vele Belgen wegliepen, raakte in verwarring. Een Belgischen aanval in het Noorden zelfs mocht men niet onmogelijk achten. De Koning riep het Nederlandsche volk te wapen en met groote geestdrift werd aan dezen oproep voldaan. In het Noorden wilde men nu even goed van België af als het Zuiden van Nederland, maar men was ten volle bereid tot verdediging van het oude nationale bezit.

Ook de Prins van Oranje kreeg nu nog een kans. Met machtiging van zijn vader ging hij begin October naar Antwerpen, dat nog onberoerd was: hij zou in naam van den Koning het bestuur over de gehoorzaam gebleven deelen van België op zich nemen en trachten de andere deelen hieronder terug te brengen. Zoo hoopten vader en zoon beiden België nog te kunnen behouden. Maar in de vooruitzichten van de Antwerpsche onderneming ver-

gisten zij zich evenzeer als de Prins in zijn Brusselsche expeditie. De Kroonprins kon er, uit enkele getrouwe Belgen, een ministerie vormen en gaf gehoor aan onverdacht liberale wenschen; buiten Antwerpen bekommerde men zich niet of weinig om hem. Onder invloed van zijn omgeving vroeg hij een wijder machtiging, n.l. om de souvereiniteit over België op zich te nemen, als die hem werd aangeboden. Ook deze werd hem, onder scherp geformuleerde voorwaarden en onder voorbehoud van 's Konings nadere goedkeuring, gegeven. Kort daarop vaardigde de Prins, onder den indruk van de beroering, die zich thans ook te Antwerpen voordeed, een proclamatie uit, waarin hij de Belgische onafhankelijkheid erkende en de verkiezingen voor een nationaal congres goedkeurde, en ging daarmede verder dan 's Konings machtiging medebracht. Maar het ergste was, dat ook deze proclamatie niet insloeg. Wel werd het ondertusschen te Antwerpen al woeliger, er dreigden botsingen tusschen de troepen en de menigte. Toen (26 October) verliet de Prins te water de stad, zeer teleurgesteld en diep ontmoedigd. In het Noorden had zijn houding groote ontstemming gewekt, tot in het leger toe.

Ook ditmaal ontstond er tusschen vader en zoon geen conflict, dat de verhouding grondig bedierf. De eerste heeft de handelingen van den Prins vrij scherp afgekeurd en de machtiging voor zijn optreden te Antwerpen ingetrokken in een besluit, waarvan de considerans, na overleg met den Prins, verzacht was. „Ik was", verdedigde de Prins zijn optreden, „tegen den muur geduwd, en ik heb er over heen moeten springen". „Neen", zei de Koning, „gij moest, als in de fabel, de fortuin in bed afwachten in plaats van haar achterna te loopen". Dan zoudt gij de voorwaarden hebben kunnen stellen, nu werd de verhouding omgekeerd. En verder, meer persoonlijk: „Uw hart is altijd hetzelfde geweest, en in mijn ziel en geweten heb ik het altijd recht gedaan. — Ongelukkigerwijze hebt ge niet genoeg geluisterd naar de raadgevingen van een vader, die U geheel en al toegewijd is". Zeer openhartig en zonder terughouding uitten zich Koning en Kroonprins,

die beide, maar op verschillende wijzen, een zaak, die feitelijk reeds verloren was, hadden trachten te redden. Men voelt het aan in Willem I, hoe Vader en Koning in hem met elkander worstelen, wanneer hij zijn zoon de volle waarheid meent te moeten zeggen en toch volle deernis met hem heeft. Plichtsgevoel dwong hem te doen wat des Konings was: om de wille van de stemming in Den Haag verzocht hij den Prins dringend niet hierheen te komen, hoe smartelijk dit hem viel, en hij bleef hierbij, nadat zijn zoon hem in een waarlijk pathetischen brief verzocht had hem gelegenheid te geven zich aan het hoofd van het leger te stellen, als het nu tot vijandelijkheden mocht komen. Evenals zijn vader was hij zich bewust, dat hij, niet uit eerzucht, maar om de wille van het landsbelang, had gehandeld. „Mijn geweten is geheel gerust", constateerde hij, nadat hij Antwerpen verlaten had.

De reis bracht den Prins tot Willemsdorp. De wensch van den Koning was, dat hij voorloopig buitenslands zou gaan, totdat de ontstemming tot bedaren zou zijn gekomen. De Prins zelf wilde naar Engeland. Te Willemsdorp wachtte hij op zijn vrouw en kinderen, die hem er kwamen bezoeken. Het is een treffende daad van Anna Paulowna, en het bewijst de groote liefde, die zij haar man toedroeg, — deze reis om den gemaal en den vader te bemoedigen. Haar stemming is uitgebeeld op een zeer geslaagd portret van de Prinses door C. Kruseman, waarop de woorden prijken: plutôt une cabane avec mon Guillaume que de souscrire au deshonneur". Nu: zóó ver behoefde het gelukkig niet te komen. Na een kort bezoek aan Den Haag, waarin de vader, ook op aandringen van de moeder, ten slotte had toegestemd, aanvaardde de Prins van Oranje de reis naar Londen, waar hij, vooral door de koninklijke familie en door oude wapenbroeders, zeer vriendelijk werd ontvangen —, en hier te lande, waar zijn houding ook verdedigers had gevonden, onder meer in den ouden Van Hogendorp, dreef de kwade bui vrij spoedig over.

Te Londen daagde een conferentie der groote Mogend-

heden. Wij komen aan 's Konings derde middel: zijn oproep tot de vier garandeerende mogendheden, eerst om de vraag te behandelen, of verandering in de basis der vereeniging noodzakelijk was: later (na den strijd te Brussel) om hulp. Maar dit was aan dooveman's deuren geklopt. „O, mijn dierbare en uitmuntende vader, waartoe zijn de zaken gekomen? En dit alles, omdat wij niet door de geallieerden gesteund zijn in de rechtvaardigste van alle zaken?" Zoo sprak de Prins van Oranje midden October.

Geen der Mogendheden had er genoeg belang bij een gewelddadig optreden, een oorlog desnoods, te riskeeren om het Vereenigd Koninkrijk in leven te houden. De conferentie van Londen, in antwoord op 's Konings oproep bijeengeroepen, werd door deze stemming van den beginne af beheerscht. Engeland had er Frankrijk mede in betrokken, en dit land kon niets liever wenschen dan het bolwerk op zijn Noordgrens te zien verdwijnen. De nieuwe Fransche regeering verklaarde zeer geruststellend, dat zij geen plannen tot inmenging in de Belgische zaken had. Maar als de anderen zich niet onthielden —?

Het is, achteraf beschouwd, heel gelukkig, dat België niet met geweld door de Mogendheden gedwongen is in de „geheele en intieme vereeniging" met Nederland te blijven. Wat zou een vernederd, mokkend België in het Vereenigd Koninkrijk beteekend hebben? Prins Willem had dit gevaar gevoeld, toen hij in Nederland tegemoetkoming, geen geweld pleitte: burgeroorlog beteekende Europeeschen oorlog, waarvan België het tooneel zou worden, en in dat geval zou het voor altijd „voor onze familie" verloren zijn of het zou na stroomen bloeds door de vreemde legers worden teruggegeven. Dergelijke overwegingen, ook bij den Koning, verklaren het lankmoedig optreden, wanneer het soms mag schijnen, dat van de militaire macht beter gebruik gemaakt had kunnen worden. Hier zijn redenen van eigenbelang en humaniteit beide aanwezig.

De Conferentie heeft zich feitelijk van den aanvang harer werkzaamheden af gesteld op het standpunt van de aan-

vaarding van den toestand, zooals deze in korten tijd was geworden. Zij heeft een wapenstilstand opgelegd en zich meer met de basis der scheiding dan met de vraag van scheiding of hereeniging beziggehouden. Van dit oogenblik af beheerscht de internationale conjunctuur de Nederlandsch-Belgische zaak, zooals ze dit in 1815 gedaan had. Toen was Willem I medespeler, nu werd hij nauwelijks geraadpleegd — en ook de Prins van Oranje, hoe zeer te Londen als een welkome gast ontvangen — kon op den loop der beraadslagingen geen invloed uitoefenen.

Zeer verstandig deed onze Koning, toen hij de scheidingsbasis van Januari 1831 aanvaardde: zij ging uit van het herstel van den toestand van 1792. Maar het Belgische nationaal congres weigerde. Het voelde zich sterk, overwinnaar. En de conferentie kwam aan deze stemming tegemoet. Ook de keuze van een nieuwen Koning deed daarbij haar invloed gelden. Er waren verscheidene candidaten, onder wie ook onze Prins van Oranje, die door vriendelijke uitingen te Londen wat al te vlug hoop was gaan koesteren, dat hij toch een kans had en ook van Londen uit in een proclamatie nog eens de aandacht der Belgen op zich trachtte te vestigen. Niettegenstaande het Congres reeds in November het besluit had genomen, dat het „Huis van Nassau" voor eeuwig van den Belgischen troon uitgesloten zou zijn! De gekozene was Prins Leopold van Saksen-Coburg, schoonzoon van George IV wegens zijn huwelijk met Prinses Charlotte, die spoedig na de huwelijkssluiting overleden was, en juist op weg, om schoonzoon van den nieuwen Franschen Koning Louis Philippe van Orleans te worden. Vooral om hem te gerieven heeft de Londensche conferentie in Juni hare „onherroepelijke" basis van Januari herzien, zeer ten ongunste van Nederland. Nu weigerde onze Koning de aanneming: hij achtte Nederland's nationale en zijne dynastieke rechten geschonden, want de conferentie had onderhandelingen verordend over Maastricht en over het grootendeels ook in opstand verkeerend Luxemburg —, het Groothertogdom, dat aan het Huis van Oranje „à titre personnel" behoorde,

al was het tijdens de Vereeniging als provincie van het Rijk beschouwd.

Ditmaal ging de Koning nog verder ook. Hij had reeds gedreigd zich zelf recht te zullen verschaffen, als de Belgen de Januari-basis bleven weigeren. Nadat het Belgische congres niet deze, maar de nieuwe basis aanvaard had, voegde hij de daad bij het woord: niet tegen de Mogendheden, alleen om België te dwingen de basis van Januari te aanvaarden, nam hij de wapenen op.

De Tiendaagsche Veldtocht heeft in de Nederlandsche geschiedenis een merkwaardige beteekenis. Voor het eerst — sedert langen tijd — gaat er van Nederland een eigen krachtig geluid uit, een nationale klank, onder de leiding van Oranje. De dreigende aanranding van het eigen historisch bezit, waarvan de uitwerking reeds in 1830 merkbaar was, dwong tot een nieuwe krachtsinspanning. Het door vrijwilligers zeer versterkte leger was gereorganiseerd onder leiding van Prins Frederik, met behulp van bekende generaals van die dagen als Hertog Bernhard van Saksen-Weimar, — den laatsten vreemdeling, die van 1814 af in Nederland een hooge militaire positie heeft ingenomen, — den ons reeds lang bekenden Constant, Van Geen en Trip. Het werd gedurig op voet van oorlog gehouden, een veldtochtsplan werd ontworpen, om op alle gebeurlijkheden te zijn voorbereid. Toen het ernst ging worden, kwam de Koning met den in Maart uit Engeland teruggekeerden, maar nog op den achtergrond gehouden Prins van Oranje, diens gemalin en beide zoons in het kamp van Rijen, om legerschouw te houden. Het werd een groote uitbarsting van geestdrift, waarin ook de Prins van Oranje mocht deelen. Toen vond de Koning — op ernstig aanhouden van Prins Frederik, die zich ook hier van een zeer onbaatzuchtige zijde deed kennen — vrijheid, om zijn oudsten zoon met het opperbevel te belasten, met zijn broeder naast zich, om hem in alles bij te staan. Daarmede werd hem de gelegenheid geschonken, om „de verdediger van het vaderland" te worden, waartoe hij zich in October 1830 had aangeboden.

Al was de veldtocht van elf dagen geen prestatie van den eersten rang, naar deskundig militair oordeel, het doel van onzen Koning werd er mede bereikt. Op 12 Augustus was het Belgische Maasleger zwaar getroffen en het Schelde-leger, onder bevel van Koning Leopold zelf, werd bij Leuven met vernietiging bedreigd.

Maar op dat oogenblik kwam Europa opnieuw tusschenbeiden. De conferentie van Londen wilde vernietiging van het nieuwe Koninkrijk voorkomen. Engeland zegde hulp toe, een Fransch leger marcheerde reeds in België op. Zou het dan toch oorlog worden? Als de andere mogendheden Nederland gingen steunen of Nederland toch ging doorzetten? De afgezant, dien Leopold I naar den Prins van Oranje stuurde op den morgen van den 12den Augustus, om hem tot een wapenstilstand te bewegen, mocht terecht zeggen, dat van het resultaat van zijne zending oorlog of vrede in Europa afhing.

Sir William Russell — zoo heette de boodschapper, hij maakte deel uit van het gezantschap te Brussel — kende den Prins uit de veldtochten in Spanje en in België. Hij vond den Nederlandschen opperbevelhebber niet ver van Leuven, en deze, evenals Prins Frederik, ontving hem heel hartelijk. Men was midden in den slag, en de Prins was hoog gestemd over zijn succes: Leuven lag voor het nemen, dan werd de weg naar Brussel vrij... Een hard gelag nu te moeten inbinden. „Ik voelde heel en al met hem mee", schrijft de oude krijgsmakker, „maar wat kon ik doen? Mijn doel was vrede, geen oorlog". Onze Prins, die uit Den Haag den vorigen dag geïnstrueerd was, om alle vijandelijkheden met de Franschen te vermijden, behaalde toch een overwinning op zich zelf, toen hij, nadat Russell op het nuttelooze van de slachting en den moord bij het winnen van een grooten slag had gewezen, ten slotte zei — aldus Russell: „dat, als Leopold Leuven wilde ontruimen, hij zou terugtrekken". Daarna stemde hij er ook in toe, het vuren te doen ophouden. Het was inderdaad heel hard voor hem: „de beker viel van zijn lippen, juist toen hij zich ging verblijden met een heerlijken dronk

Kamp van Rijen

Slag bij Leuven (12 Augustus 1831)

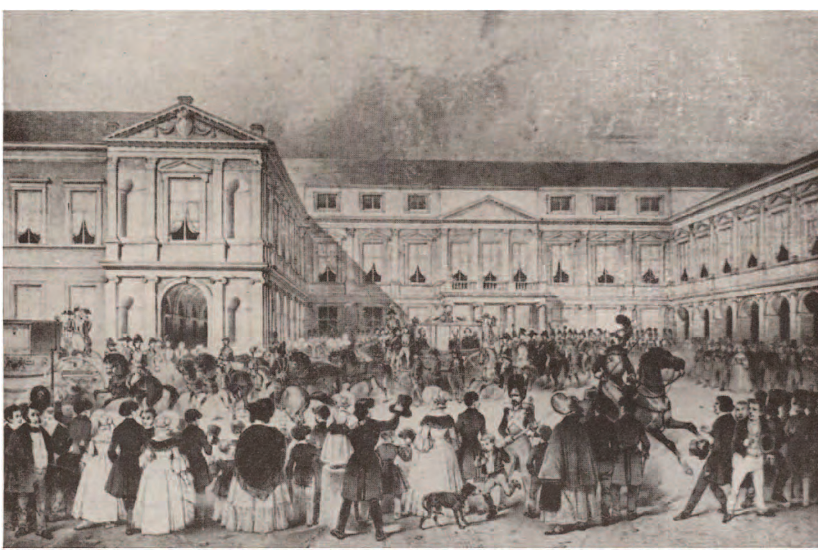

Optocht bij de opening van de Staten-Generaal op 21 Oct. 1839

van wraak". Zoo besluit Sir William meer waar dan fraai.

Het tafereel daar in de buurt van Bautersem bij Leuven is dramatisch van opzet, maar geheel beheerscht in de ontwikkeling. Eere aan den Prins, die, al waren de Franschen nog maar onderweg, toch — op een voor hem glorierijk moment — het vechten staakte. Het Nederlandsche leger ontruimde België, het Fransche desgelijks. De bondgenooten herzagen hun basis van scheiding ten tweede male (October), nu iets meer ten voordeele van Nederland. Voor het Waalsche deel van Luxemburg, dat bij België zou blijven, zou de Koning een schadeloosstelling krijgen in een gebied langs de Maas (van Mook tot Vaals); hiermede raakten nadere onderzoekingen over rechten op Maastricht tevens van de baan.

België nam de nieuwe voorwaarden aan, maar Willem I bleef weigeren. Hij hield er aan vast, dat zijn recht geschonden was. Uit juridisch oogpunt was zijn inzicht zeer verdedigbaar, uit politiek oogpunt was het minder gelukkig. Vage verwachtingen van veranderingen in de internationale verhoudingen en van Orangistische complotten in België zelf beheerschten deze politiek, die in werkelijkheid zonder kans is geweest. Zeven jaar heeft Willem I zijn „stelsel van volharding" volgehouden. „M'nheer, men moest weten," zei hij eens tegen Falck, „dat ik niet gemakkelijk wijk", en elders: „ik kom niet licht tot een besluit, maar als 't eenmaal genomen is, is 't onwrikbaar. Dit oude Friesche hoofd wordt dan dubbel Friesch. Dat noemt men mijn koppigheid". Men ondervond het nu terdege. Langzamerhand wendde de stemming zich van 's Konings politiek af. Er kwam ook sterke oppositie tegen zijn financieel beheer. Het liberalisme won aanhang. De vervolging van de „afgescheidenen" uit de Nederlandsch Hervormde Kerk, van de „Gereformeerden" dus, — op grond van het grondwetsartikel, dat alleen „bestaande" godsdiensten vrijheid waarborgde —, wekte verontwaardiging bij velen, ook uit de kringen der „groote" kerk zelf. De verhoudingen werden bepaald onbehaaglijk.

In Maart 1838 gaf de Koning zijn verzet op. Het eind-

verdrag met België, waarvoor nieuwe onderhandelingen noodig waren, kwam ruim een jaar later tot stand —, in hoofdzaak in overeenstemming met de artikelen van October 1831. Het hertogdom Limburg, de schadeloosstelling voor Willem I, liet hij als provincie aan Nederland; onze nieuwe provincie kreeg in zóó ver alleen een eigen positie, dat zij — evenals Luxemburg — lid werd van den Duitschen Bond. De Nassausche Hertog liet zijne aanspraken op het nieuwe gebied afkoopen; die op Luxemburg, dat van nu af niet meer als provincie van het Rijk gold, behield hij. Het Vereenigd Koninkrijk behoorde tot het verleden. De politieke gedachte, die tot zijn oprichting had geleid, vond een naklank in de neutraliteitsverklaring van België door de vijf groote mogendheden.

Koning Willem I raakte zeer sterk onder den indruk van de teleurstellingen, die hem troffen. „Men moet gelukkig zijn, om aan het leven te hechten, maar ik ben niet gelukkig" — uiting uit 1840. In de laatste jaren liep hij gebukt, meest met de handen op den rug. Niet het meest, als ik wel zie, hinderde hem de scheiding van Noord en Zuid. „Veel bedorven door de vereeniging met België", zei hij in een onderhoud met Groen. Meer leed bezorgde hem de groeiende oppositie in het eigen land, de afkeuring welke zijn beleid nu hier vond. „Wil men mij niet meer? Men heeft 't slechts te zeggen, ik heb hen (nl. de Nederlanders) niet meer noodig". Dit is bitter, maar het komt uit het hart. Een belangrijke rol in deze stemming speelde een omstandigheid van huiselijken aard.

Koningin Wilhelmina, zijne getrouwe gemalin, met wie hij 46 jaar in een gelukkigen echt vereenigd was geweest en die, in haar zachtheid, meermalen een verzoenenden invloed op familieverhoudingen had uitgeoefend, was hem in 1837 ontvallen. De Koning was zeer gewend en gehecht aan een geregeld huiselijk leven; het was hem een gruwel in zijn ouderdom met zijn gebreken alleen „gesalarieerde handen" te zullen hebben, om hem te verzorgen; twee jaar na zijn verlies vatte hij het plan op tot een tweede huwe-

Intrede van Koning Willem II in de Willemspoort
te Amsterdam 27 Nov. 1840

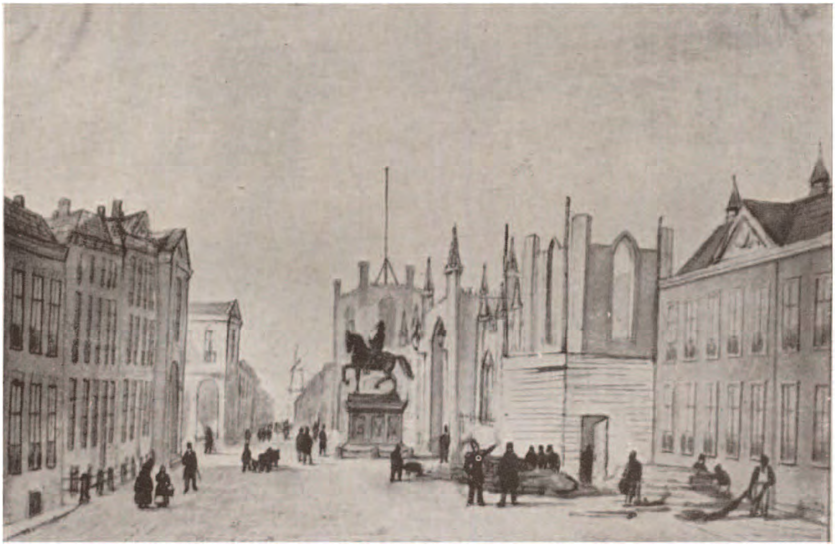

Het Noordeinde ten tijde van Koning Willem II

Koning Willem II

lijk met de vertrouwde hofdame van zijne echtgenoote, Henriëtte, gravin d'Oultremont, dochter van den Belgischen, Katholieken Ferdinand, graaf d'Oultremont, en de Nederlandsche en Protestantsche Johanna Susanna Hartsinck, uit een Amsterdamsche familie. De gravin, die geroemd is als „onberispelijk in gedrag, van goed humeur, minzaam, spraakzaam, verstandig", gaf hem haar woord. Zoodra er iets van verluidde, kwam een zeer sterk verzet op, ook van den Prins van Oranje, die nu zijnerzijds bevreesd was voor den gevaarlijken indruk, die er in Nederland van zou uitgaan. De Koning, ofschoon duidelijk te kennen gevende, dat hij zich om de publieke opinie niet wenschte te bekommeren, zwichtte — althans zoo scheen het!

In werkelijkheid voltooide hij alleen wat afgedaan moest worden: de grondwetsherziening, noodig om de scheiding, kreeg in September 1840 haar beslag. Zij bracht, behalve de noodzakelijke formeele veranderingen, ook enkele wijzingen, die de financieele bevoegdheden van de Kroon beperkten, en in de beraadslagingen waren wenschen naar verder gaande hervormingen luide uitgesproken.

Zeer kort nadat dit werk ten einde was gebracht, ontbood de Koning zijn vertrouwden minister Van Maanen. Hem deelde hij mede, dat hij het besluit had genomen afstand van de regeering te doen en deze over te dragen aan zijn oudsten zoon, dien hij reeds had ingelicht en die zich geheel met zijn wenschen had vereenigd, evenals Prins Frederik; hij sneed alle discussie over het besluit zelf af en vroeg alleen 's ministers steun bij de uitvoering ervan. Van Maanen, als de Koning zelf diep bewogen, heeft dezen steun trouw verleend. Op den 7en October had de officieele troonsafstand plaats op Het Loo in een plechtige bijeenkomst van den Koning, zijn zoons en kleinzoons, de ministers, den Raad van State en den Geheimen Raad voor de Luxemburgsche Zaken. Uitdrukkelijk gaf de Koning te kennen geheel uit vrijen hoofde te handelen. Hij behield zich den Koningstitel voor; overigens noemde hij zich alleen Graaf van Nassau, „den alouden naam van

zijn Huis". Motief voor 's Konings handelwijze — zooals dit in de proclamatie van afstand werd geformuleerd — was de drukkende last der regeeringszorgen, die bij het klimmen der jaren werd gevoeld, te meer wegens de verplichting om in de behandeling der regeeringszaken voortaan „eenige andere regelen" dan vroeger te volgen.

De Koning vertrok kort daarop naar Berlijn, waar hij zich vestigde in het Paleis „Unter den Linden", dat hij in de ballingschap bewoond had. Hier is hij in het volgend jaar (Februari) in het huwelijk getreden met Gravin Henriette, die alleen den titel van Gravin van Nassau kreeg. Het huwelijk werd eerst door een Protestantschen, daarna door een Katholieken geestelijke ingezegend; het is in hetzelfde jaar overgeschreven in de registers van den Burgerlijken Stand in Den Haag. Het wekte in Nederland groote verontwaardiging, die eerst langzamerhand luwde. In 1843 kon de Koning met zijn gemalin Den Haag bezoeken, waar beide toen met alle respect werden ontvangen; in de beide vorige jaren waren ze niet verder gekomen dan Het Loo. Willem zelf gaf tijdens zijn verblijf in Den Haag een blijk van zijn groote liefde voor het land zijner herkomst door het belangrijk aandeel, dat hij nam in de pogingen tot bereddering van 's lands financiën, waarmede de regeering van Willem II zich toen bezighield. Kort daarna stierf hij te Berlijn, plotseling, ruim 71 jaar oud, op hoogeren leeftijd dus dan één der Oranje's in Nederland tot dus ver bereikt had; hij is in den grafkelder te Delft bijgezet. Zijn tweede gemalin had hij een zijner Silezische paleizen voor haar leven ter bewoning afgestaan; anders had zij niets gewenscht. Zij heeft de gedachtenis van haren echtgenoot in hooge eere gehouden en voor hem een graftombe laten vervaardigen (waarvan een afgietsel in de Nieuwe Kerk te Delft), waarop een wondermooi gebeeldhouwde figuur ligt, die Willem I voorstelt.

Een zeer merkwaardig man ging met hem heen. Willem I is de talentvolste vorst, dien de Friesche lijn der Oranje's tot op zijn tijd had voortgebracht, ook de man van het stevigste karakter. Zijn leven vertoont — als dat van

zijn grooteren naamgenoot — eenige curven, de eindlijn wordt strak. Een bewogen jeugd in een onrustigen tijd, toen hij in zijn omgeving reeds als lastig werd gevoeld. De nog meer bewogen tijd der ballingschap, met de onderdompeling in een nieuwe sfeer van denkbeelden, waarvan hij veel tot zich nam. De Koningstijd, die hem bereid vindt: hij ontwikkelt zich daarna niet sterk meer, behalve in ervaring en levenswijsheid. Maar de hoofdzaak is gezet, en met het heele plichtgevoel, dat in hem is, aanvaardt hij zijn taak. Politiek en economie boeien hem het meest, hij heeft een vaste overtuiging in de noodzakelijkheid van een sterk gezag en van de bevordering der volkswelvaart van boven af. Kerkelijk blijft hij trouw aan het geloof zijner vaderen. hij bezit ook dezer verdraagzaamheid — de behandeling der Gereformeerden is een gevolg van politiek inzicht —, en hij kon 't over zich verkrijgen een Katholieke vrouw te trouwen; in zijn sterfkamer vond men Thomas à Kempis' „Imitatio Christi", in Fransche vertaling, waarin hij dagelijks placht te lezen. Hier te lande had men hem op den duur niet begrepen, hij steunde zoo geheel op eigen inzicht en sommige zijner handelingen wekten verbazing en verontwaardiging. Onze eerste Koning heeft dit smartelijk gevoeld. Ook de troonsafstand heeft hem — naar het getuigenis zijner tweede gemalin — het geluk niet teruggebracht. Langzaamaan eerst heeft betere kennis een ander en meer bezonken oordeel mogelijk gemaakt. Zeer terecht! Nederland moge nooit vergeten, wat Willem I in 1813 is geweest en wat hij daarna tot wederbeleving van het Nederlandsche volk heeft tot stand gebracht. Daarin ligt voor ons zijn titel van roem en zijn aanspraak op onze groote dankbaarheid.

6. Koning Willem II: Regeering en Hof.

De inhuldiging van Nederland's tweeden Oranje-Koning had plaats in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op 28 November 1840. Er werd groote praal ten toon gespreid; nieuwe, fraaiere kroon-insignia dan die in 1815

gediend hadden, waren voor deze gelegenheid gemaakt.

Het aspect van de regeering van Willem II wordt door deze inhuldiging aangegeven. Het is op het eerste gezicht heel anders dan dat van die van Willem I. Maar in den grond is er meer gelijksoortigheid dan men wel eens vermoedt. De opvatting van zijn koninklijke taak staat bij Willem II niet ver van die van zijn Vader af. Ook hij toonde zich zeer gehecht aan het koninklijk prerogatief.

Zeer verschillend is wel het uiterlijk aanzien. De Koning bleef het Paleis aan den Kneuterdijk bewonen, — dat in het Noordeinde was niet vrij, omdat Willem I, die er in 1843 vertoefd heeft, er de beschikking over hield —, en voerde hier met zijn gemalin een schitterenden staat. Behalve Soestdijk bezat hij als buitenverblijf ook Zorgvliet, het oude goed van Cats en later van de Bentíncks aan den oud-Scheveningschen Weg; het was gekocht in 1837, met eenige eraan grenzende terreinen als Buitenrust en Rustenburg. Het Paleis aan den Kneuterdijk werd in zijn tijd zeer vergroot en verfraaid. Met de tuinen strekte 't zich uit tot aan het Haagsche Veer: om zich den omvang en de ligging voor te stellen, moet men het tegenwoordige stratencomplex tusschen Noordeinde en Parkstraat (toen nog Nachtegaalslaan) geheel wegdenken. Achter het paleis kwam de Gothische Zaal met verschillende bijgebouwen. Voor deze zaal, en dus tegenover het Paleis in het Noordeinde, stond het in 1845 onthulde ruiterstandbeeld van Prins Willem I; verder stond hier een, ook in Gothischen stijl opgetrokken achthoekige toren. Aan den overkant van den Hoogen Wal lag een wandeltuin, het Willemspark, afgesloten en tot het Paleis behoorende. Hier was de manége (nu de Willemskerk). In het Paleis en in de Gothische Zaal bevond zich een groote verzameling kunstvoorwerpen, vooral schilderijen, waaronder werken van zeer beroemde meesters. Willem II besteedde zeer veel aan aankoopen ervoor. In den tuin was een menagerie. Men denkt een oogenblik terug aan de verzamelingen van den laatsten stadhouder, die veelzijdiger en uitgebreider waren. De nieuwe hebben het lot van hare voor-

Koningin Anna

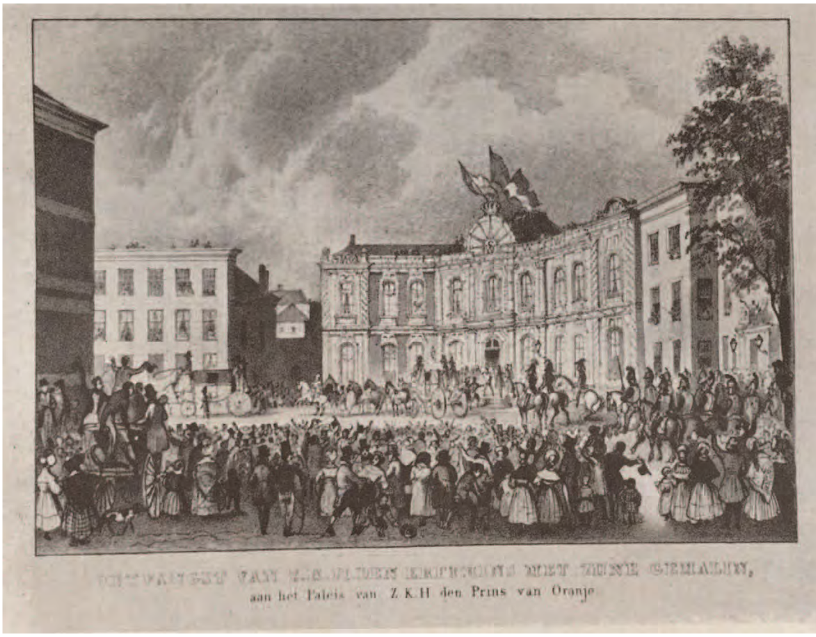

Ontvangst van den Erfprins en zijne Gemalin, paleis Kneuterdijk
17 Juli 1839

Vertrek van prinses Sophie naar Weimar

gangsters gedeeld, ofschoon op andere wijze: zij is na 's Konings dood grootendeels verkocht en verder verdeeld.

Beroemd waren de hoffeesten, die in het Paleis aan den Kneuterdijk werden gegeven. Lang leefde het schitterendste dezer feesten, bij gelegenheid van de inwijding van het vernieuwde paleis, in veler herinnering voort. Prachtige decoratiën van palmen en bloemen, buitengewone verlichting van het Paleis van binnen en van buiten; zeer rijke kostuums en harnassen, Prins Alexander zelfs in een van gedreven zilver. Zulk een uitgaande wereld als die van dezen Koning had Den Haag nog nooit gekend. Vooral als er Russische familie op bezoek kwam, werd een buitengewone praal ten toon gespreid. De Koningin zelf bezat een zeer rijke collectie diamanten en droeg de kostbaarste toiletten.

Bij al dezen pronk denke men zich Willem II allerminst als een pronkachtige figuur. Ook deze Oranje was in het gewone leven zeer eenvoudig, hij sliep altijd op een veldbed. Maar hij hield van vertoon om zich heen, hij was prachtlievend en hij kon expansief van uitdrukking zijn. Hij had een zeer royale hand, zoowel voor aankoopen als voor het personeel der Hofhouding en voor weldadigheid, en groote subsidies besteedde hij aan de toen zeer bloeiende Haagsche opera en schouwburg. De financierskundigheid van zijn vader was hem vreemd.

Ook in tegenstelling tot zijn vader was Willem II een zeer minzaam, vriendelijk mensch, met een open gemoed. Hij kon zich met grooten ernst aan belangrijke zaken wijden, maar een werker als Willem I was hij niet. Zijn joviale wijze van omgaan met de menschen maakte hem zeer populair; de minder vriendelijke stemming, die eenmaal tegenover hem geheerscht had, was vergeten, toen hij Koning werd.

Zijn gemalin is een wat exotische figuur in ons vaderland. Anna Paulowna is hier nooit zoo ingeburgerd als verscheidene harer voorgangsters. Zij was een groote statige verschijning, van sprekend Slavisch type, die in het openbaar niet uit de plooi kwam, gewend als zij van jongsaf

was aan een strenge etiquette. Zij moet zich altijd herinnerd hebben, dat zij een keizerlijke prinses was en dat zij zich daarnaar had te gedragen. De haar het naast staanden in haar omgeving waren door haar zelf aangestelde Russen, vooral een generaalsdochter Kouchelew, hare kamenier. Zij had — volgens het huwelijkscontract — haar eigen Grieksch-Katholieken godsdienst behouden; in het Paleis was voor hare godsdienstoefeningen een kapel, met een afzonderlijk koor, ingericht. Maar dit heeft niet verhinderd, dat zij aan haar echtgenoot — „vadertje" noemde zij hem — bizonder gehecht is geweest en eveneens aan hare kinderen, die, ook volgens het contract, in den Gereformeerden godsdienst werden opgevoed. Zij hield zich veel bezig met borduurwerk en schilderkunst en wijdde zich ook aan werken van liefdadigheid. De gewoonlijk naar haar genoemde koninklijke naaischool te Scheveningen (sedert eenige jaren opgeheven) is een harer stichtingen (1832); zij wijdde er veel aandacht aan.

Vijf kinderen werden uit dit huwelijk geboren: de reeds genoemde Willem en Alexander en verder Prins Hendrik (geb. 1820), Prins Casimir (geb. 1822), die 4 maanden oud te Brussel stierf en begraven werd in de Augustijnerkerk (later overgebracht naar Delft), en Prinses Sophie (geb. 1824). Aan de opvoeding dezer kinderen heeft Koning Willem II veel aandacht gewijd. Hij vertrouwde haar toe aan den majoor Baron de Constant Rebecque de Villars (achterneef van zijn eigen mentor), maar stelde zelf de algemeene leiddraad, die hij gevolgd wilde zien, op. Hierbij treft het, dat hij zorg voor lichamelijke ontwikkeling zeer hoog aansloeg en dat hij op eenvoud en waarheid in sterke mate gesteld was. De kinderen moesten leeren opmerken, waarnemen en begrijpen; zij moesten niet overladen worden met verhalen over den roem hunner voorouders en geen denkbeelden moesten hun worden bijgebracht omtrent voorrechten van geboorte en vorstengezag. Er is iets typisch moderns in deze beschouwingen. Groote waarde hechtte de Koning aan het godsdienstonderwijs, dat hij eerst zelf verzorgde, tot het in handen werd gelegd van

den Waalschen predikant Daniel Delprat. De oudste zoon interesseerde zich later zeer voor schrijnwerkerij en voor muziek.

De zoons traden spoedig in een practische loopbaan. Alleen Prins Alexander heeft eenigen tijd te Leiden gestudeerd (1835). Later volgde hij een militaire carrière, die voor zijn ouderen en jongeren broeder beide, de één bij den landdienst, de ander bij den zeedienst, altijd hoofdzaak is geweest. Een zoo universeele opvoeding als de Oranje's der 18e eeuw hadden genoten is niet het voorrecht der kinderen van Willem II geworden.

De oudste zoon, Prins Willem, huwde jong (1837) zijn nicht Prinses Sophie van Würtemberg, dochter van Koning Wilhelm I en Catharina Paulowna, zuster van Koningin Anna; zij vestigden zich eerst in het huis op het Plein, waar de oude Prinses Wilhelmina gewoond had. De dochter, Prinses Sophie, huwde eveneens jong (1842) haren neef Karel Alexander, Erfprins van Saksen-Weimar-Eisenach, zoon van Groothertog Karl Friedrich en Maria Paulowna, ook een dochter van Paul I. Zij werd door haar huwelijk een schoonzuster van den lateren Keizer Wilhelm I, van wien ook hare oom Frederik en tante Marianne resp. zwager en schoonzuster waren. Prins Alexander was nog ongehuwd, toen hij in 1848 op Madeira, waar hij herstel van een borstkwaal gezocht had, overleed; er schijnt sprake te zijn geweest van een huwelijk van hem met Prinses Victoria, bepaaldelijk op een reis, die zijn vader met hem en zijn broeder in 1836 naar Engeland ondernam. Prins Hendrik huwde eerst na den dood van zijn vader.

Een der eerste regeeringsdaden van Willem II was de door zijn vader voorbereide opheffing der Staatssecretarie. Haar plaats werd ingenomen door het reeds bestaande kabinet, dat eenigermate als een doublure van de Secretarie kon worden beschouwd. Haar hoofd werd met de leiding van het kabinet belast, dat sedert de verbindingsschakel tusschen kroon en ministers is gebleven.

Hoffman had kort tevoren ontslag gevraagd en kort hierna is ook de Deutsche Kanzlei verdwenen. Eén Nassauer, de laatste, bleef nog in Den Haag werkzaam, en wel de „Geheim-Referendar" Christian Ernst Stifft, die fungeerde als hoofd van de in Den Haag gevestigde Luxemburgsche kanselarij.

Het Groothertogdom was van 1815 af — zooals ik reeds terloops heb opgemerkt — als provincie van het Vereenigd Koninkrijk behandeld, wat het vergemakkelijkt moet hebben, dat het in 1830 met België in opstand geraakte. Koning Willem I heeft het, nadat hij de eerste scheidingsbasis aanvaard had, losgemaakt van het Koninkrijk en het een eigen administratie gegeven; alleen zaken van buitenlandsche politiek en van oorlog zouden onder de Nederlandsche departementen voor deze aangelegenheden blijven ressorteeren. Dit had voorloopig geen groote beteekenis, want geheel Luxemburg kwam in opstand en behoorde feitelijk tot 1839 tot België —, op de hoofdstad na, die door de bondsbezetting voor den Groothertog bewaard bleef. Eerst in het Duitsche deel van Luxemburg, dat hij in 1839 terugkreeg, kon de Koning een geregelde administratie instellen, waarmede de kanselarij in Den Haag de verbinding onderhield. Het eerste hoofd dezer administratie was de, vooral uit de Keur-Hessische geschiedenis befaamde, ultra-conservatieve, heerschzuchtige Hassenpflug, die het spoedig geheel verbruide. Juist als Koning Willem I de regeering, ook die over het Groothertogdom, neerlegt, heeft Hassenpflug zijn ontslag aangevraagd, dat hem door Willem II onmiddellijk verleend werd.

Aan den tweeden Groothertog was het te danken, dat Luxemburg toen een eigen bestuur kreeg. Hij bezocht het land in Juni 1841 — zijn vader was in zijn heele regeering slechts even over de grens geweest — en verleende kort daarna aan Luxemburg een door een alleen uit Luxemburgers bestaande commissie ontworpen grondwet. Daarmede werd de nieuwe koers zichtbaar. Willem II zag er van af Duitschers voor de regeering te gebruiken. Als hoofd

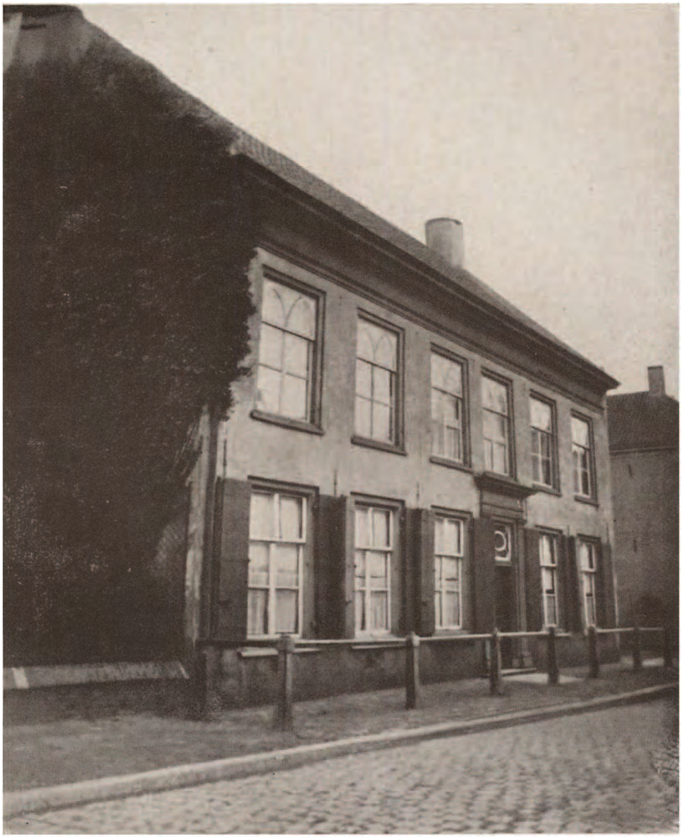

Woning Willem II te Tilburg (ook sterfhuis)

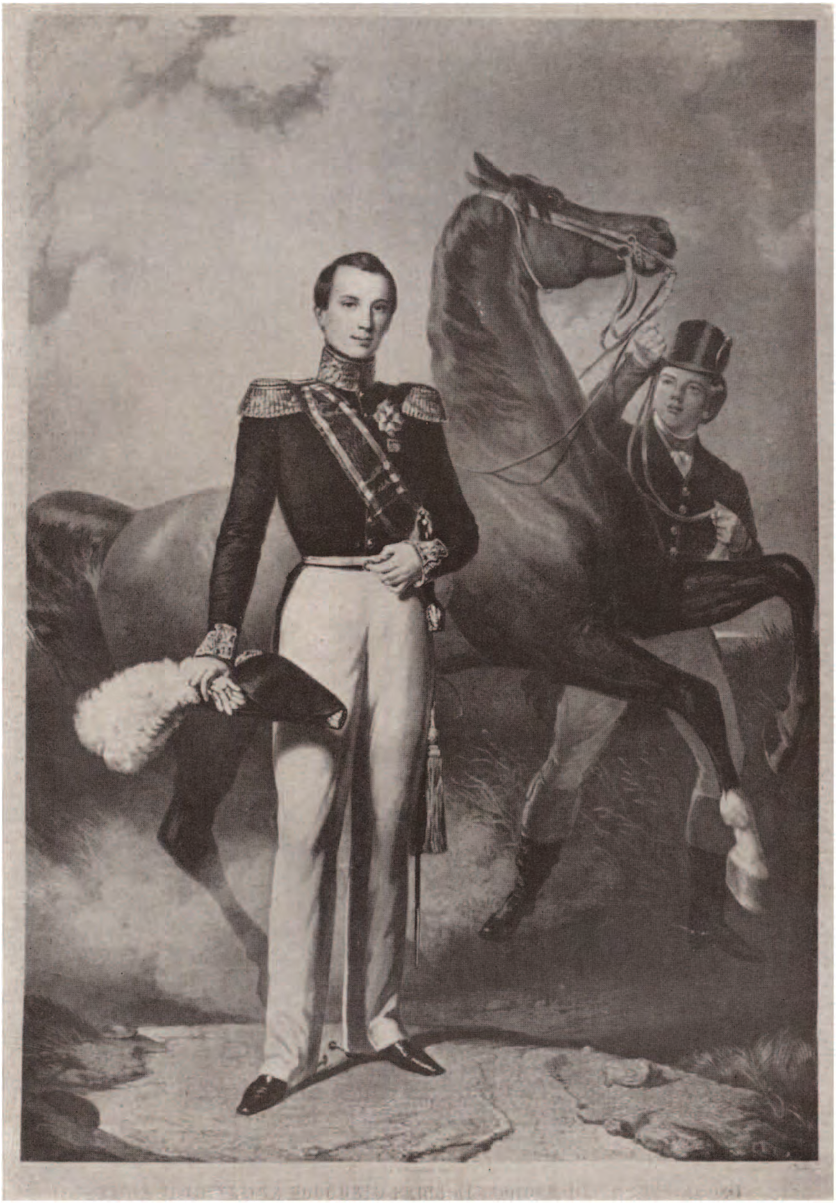

Prins Alexander († 1848)

van de kanselarij in Den Haag kwam in Stifft's plaats Baron von Blochausen, met den titel van kanselier — een post, die tot 1848 bestaan heeft. Toen heeft Luxemburg, onder invloed van de opstandige beweging in haast heel Europa, die ook het Groothertogdom even beroerde, een vrijzinniger staatsinrichting gekregen; de kanselarij werd nu vervangen door een secretariaat, dat alleen administratieve beteekenis had. Het centrum der heele regeering werd de stad Luxemburg. Nog grooter zelfstandigheid kreeg het Groothertogdom, toen Koning Willem III er in 1850 zijn broeder Hendrik tot Gouverneur benoemde. Dit scheppen van een eigen regeering heeft er veel toe bijgedragen de stemming in Luxemburg jegens Oranje gunstiger te maken dan zij aanvankelijk was. Het Groothertogdom was in den loop der geschiedenis aan een groote mate van zelfstandigheid gewend geweest en waardeerde het deze nu terug te krijgen.

Als politicus is Willem II niet de gelijke van zijn vader. Hij had zich nimmer tot het gezet bestudeeren van regeeringsvraagstukken aangetrokken gevoeld en ook geen stage gelegenheid gehad er zich toe voor te bereiden. Die een geheel nieuwen koers van hem verwacht hadden, kwamen bedrogen uit. Er was weinig vastheid in zijn beleid, waarover spoedig geklaagd werd. De Koning verleende niet geregeld audiënties, zooals zijn vader gedaan had. Zijn aanraking met de ministers werd minder regelmatig. Toch is zijn regeering, die geen volle negen jaren geduurd heeft, van groote beteekenis voor Nederland geweest. Maar de twee belangrijkste hervormingen, die op financieel gebied en die van de Grondwet, zijn niet aan beleid van den Koning te danken. Hij beheerschte de regeering lang niet in die mate als zijn vader had gedaan, al bleef het persoonlijk karakter bewaard. Van den invloed der in 1840 ingevoerde beperkte ministerieele verantwoordelijkheid was zeer weinig te merken.

Vooral in de eerste jaren vallen enkele correctiën op het beleid van Willem I, die wel van den zoon afkomstig zijn. De vervolgingen der Gereformeerden namen een einde,

hun vrijheid van godsdienstoefening werd erkend. Om aan opkomende bezwaren tegen het neutrale openbaar onderwijs tegemoet te komen, werd een commissie tot onderzoek ingesteld, met het gevolg dat aan de geestelijkheid eenige invloed op het onderwijs werd toegekend. Dit vormde een groote tegenstelling met de kerkelijke politiek van Willem I. Willem II handelde hier vooral ten genoege van de Katholieken, wier reguliere geestelijkheid ook den invloed zijner goede gezindheid ondervond. Aan dezen droeg hij meer sympathie toe dan zijn vader had gedaan, zonder dat er een zweem van bewijs is, dat hij neiging zou hebben gehad, om tot hun kerk over te gaan, zooals men wel heeft gemeend dat het geval was. Er is hier invloed van zijn langdurig verblijf in België en van zijn omgang met vele Katholieken daar en in Brabant, waar hij in de volhardingsperiode als opperbevelhebber verbleef en zich ook later gaarne ophield. Hij woonde dan te Tilburg, waar hij een eigen huis bezat en waar hij in 1847 met den bouw van een eigen paleis (nu stadhuis) een aanvang maakte. Hij deed er ook aan landontginning. Zeer bevriend was hij er zoowel met pastoor Zwijsen, den lateren aartsbisschop, als met dominé Schotel. In de jaren van Koning Willem II kwamen Oranje en Katholieken zeer veel dichter tot elkander.

Of zijn voorkeur voor Brabant niet met de hoop op een restauratie in België heeft samengehangen? Men heeft het toen ter tijd, vooral in diplomatieke kringen, stellig geloofd — en ook later —. Het geldt echter hier scherp te onderscheiden. De verhoudingen in België leken in de eerste jaren na 1839 volstrekt niet stabiel. Berichten van Orangisten uit België, aan den Koning zelf, gaven van deze stemming een veel te ongunstig verslag. Een ommekeer van régime, al is er eigenlijk nooit evident gevaar voor den troon van Leopold I geweest, scheen niet onmogelijk. Er werd zelfs — als in de 17e eeuw — gesproken van een verdeeling van België, nu tusschen Frankrijk, Pruisen en Nederland, en het lag in den aard der zaak, dat Willem II in deze sfeer van gedachten belang stelde. Hij mag dan wel eens gedroomd hebben van de mogelijkheid eener

restauratie: enkele soms al te spontane uitingen van hem wijzen in die richting, ook geldelijke ondersteuning van Orangisten doet dit. Maar nooit heeft hij zelf — en dit is voor de beoordeeling van zijne houding van het meeste belang — een stoot gegeven tot het verwekken van opstandige bewegingen in het nabuurland. De beschuldiging, dat hij een samenzwering van een paar Belgische generaals zou hebben begunstigd, is afdoende weerlegd. Zijn politiek tegenover de Belgische regeering was over 't algemeen tegemoetkomend. Hij legde hiervan een duidelijk bewijs af, toen hij, bij het verdrag tot nadere regeling der Belgische, uit den tijd der Vereeniging overblijvende schuld aan Nederland, afstand deed van aanspraken op zijn paleizen te Tervueren en te Brussel. Veel duidelijker werd deze houding in 1848, nieuw Europeesch revolutiejaar, dat in Februari te Parijs inzette en weldra in een groot deel van Europa vervolgde. Revolutie te Parijs, dat beteekende herinneringen aan 1792, aan 1830, — zou België, zou Nederland zelf geen gevaar loopen? In die omstandigheden heeft Willem II zeer loyaal, door middel van den Belgischen gezant in Den Haag, hulp aan Leopold I doen aanbieden, als deze werd aangevallen: „Ik beschouw U als mijn muur en Gij moet mij beschouwen als Uw contrefort, aldus vereenigd zijn wij tot den relatief grootsten weerstand in staat". Een wisseling van brieven met betuiging van vriendschap en raad tusschen de beide koningen was er het gevolg van. Frankrijk bleef, als in 1830, rustig naar buiten en Nederlandsch-Belgische militaire samenwerking werd overbodig. Maar de Belgische — ongetwijfeld zeer overdreven — vrees voor een restauratiepoging van Oranje verdween van nu af, deze ban was gebroken. Van Willem II zijn de woorden: „Met Leopold ben ik tot dus verre op beleefden voet geweest, thans heb ik hem de hand gereikt". Er ligt in uitgedrukt, dat de geste van 1848 veel meer een voortzetting — in sterker geluid — *van*, dan een verandering *in* politiek tegenover België is geweest. De uitdrukking moge wat overdreven zijn. Er zijn tusschen de beide nabuurlanden ook in de volgende

jaren allerlei moeilijkheden gebleven! Het dynastieke element werkt hier sedert 1848 echter niet meer mede. De belangrijke daad van Willem II in de buitenlandsche politiek van 1848 heeft dit bewerkt.

De beide andere belangrijke gebeurtenissen uit deze regeering noemde ik reeds. De financieele wetten van 1844, waarmede een saneering der zeer bezwaarde Nederlandsche financiën begonnen werd, zijn te danken aan den minister Floris Adriaan van Hall en de meerderheid der Kamers, die begreep, dat er, na andere vruchtelooze pogingen, iets *moest* gebeuren, om een bankroet te voorkomen. Willem II volgde noode Van Hall's overigens niet al te forsch ingrijpen, dat in een gedwongen 3 % leening zijn bekroning vond. Bij de onderteekening der wetsontwerpen, die na lange kamerdebatten waren aangenomen, viel de anecdote, die — waar of niet — de situatie illustreert: „het kan mij mijn troon kosten", zei de Koning, „en mij m'n kop", antwoordde Van Hall. Geen van deze vreeselijkheden gebeurde. Wel fleurde de financieele toestand, ook onder invloed van andere omstandigheden, als de batige sloten, die het onder Willem I op Java ingevoerde cultuurstelsel opbrachten, van nu af op.

Het was bij deze gelegenheid, dat Koning Willem I een blijk van zijn blijvende liefde voor zijn land gaf. Nadat Van Hall hem er met zekere vrijmoedigheid aan herinnerd had, dat de financieele toestand voor een deel voortvloeide uit tijdens zijne regeering niet bij de wet toegestane uitgaven, verklaarde hij zich bij schrijven van 6 November 1843 (tijdens zijn laatste verblijf in Den Haag) bereid in de leening deel te nemen voor een bedrag van 10 millioen en tevens afstand te doen van eenige vorderingen ten laste van den Staat —, mits de voorstellen werden aangenomen. Nog vóór dit geschied was, stief hij; zijn erfgenamen kwamen zijn toezeggingen na.

Van een grondswetherziening is de heele regeering van Willem II door sprake geweest. De liberale invloed in Nederland nam sterk toe, Thorbecke's werkzaamheid te Leiden begon hare sterke uitwerking te doen gevoelen.

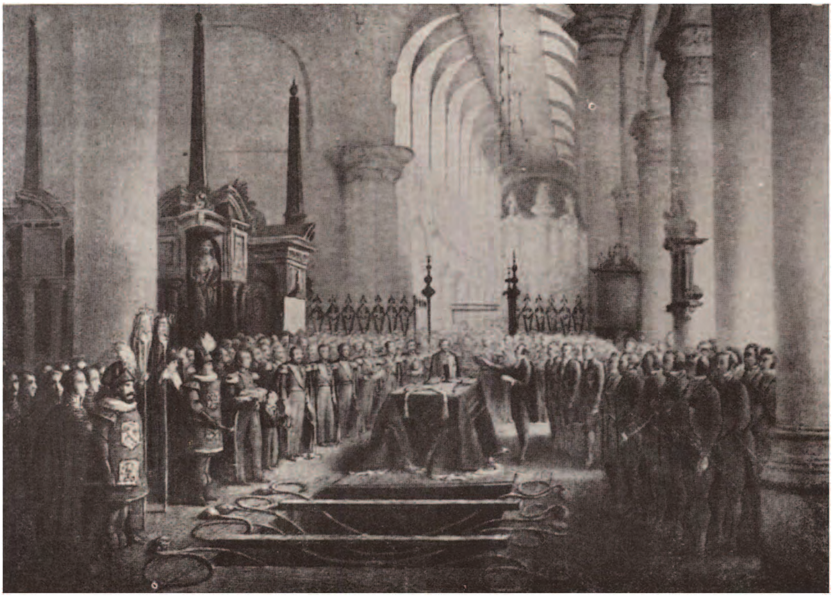

Begrafenis van Koning Willem II in de Nieuwe Kerk te Delft
op 4 April 1849

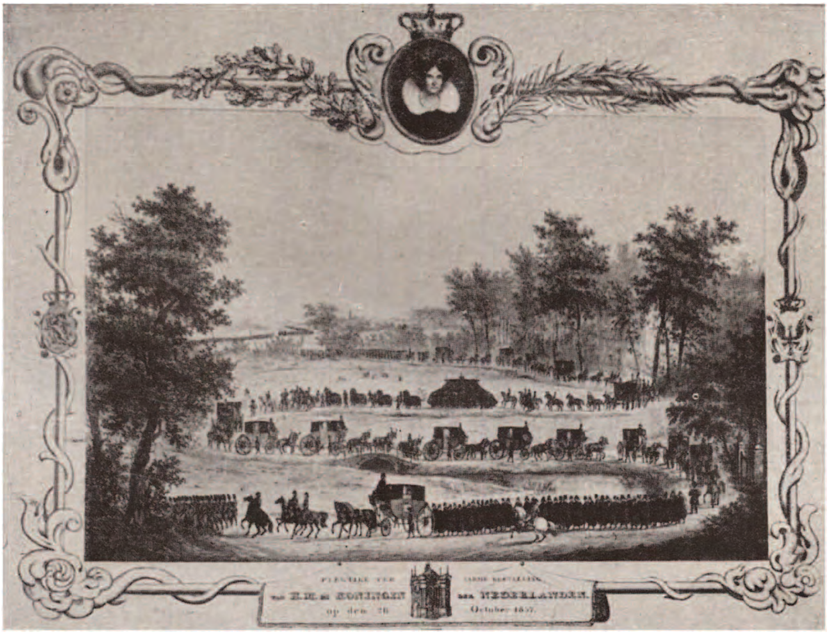

Begrafenis van Koningin Anna

Koning Willem III

Maar de Koning, al hadden velen bij het begin der regeering anders gehoopt, bleek voor liberale hervormingen niet of weinig toegankelijk. Ook in de Staten-Generaal was er weinig animo toe. Een aantal wetsontwerpen tot een zeer beperkte herziening waren hangende, toen de revolutie van 1848 haar invloed deed gevoelen. Het werd ook te Amsterdam en in Den Haag onrustig. Dan verklaart Willem II zich, — waarschijnlijk onder invloed van berichten uit Duitschland, waar toen de revolutie-geest zich sterk uitte, — bereid tot een herziening op ruimere schaal dan tot dus verre. Op 13 Maart roept hij den Voorzitter der Tweede Kamer tot zich en geeft hem zijn wensch te kennen de meening der Kamer hieromtrent te vernemen. Hier is een verandering in den Koning duidelijk waarneembaar. Hij handelt nu geheel op eigen, zij het geforceerd, initiatief, zonder zijn ministers vóóraf te raadplegen of in te lichten. Hij verklaart zijn ommekeer door de dreigende omstandigheden en door de verandering in de zienswijze van verscheidene kamerleden. Aan de gezanten der vier voornaamste mogendheden gaf hij zijn plannen te kennen. Volgens één hunner zou hij toen gezegd hebben: „Gij ziet voor U een man, die van zeer conservatief in 24 uur zeer liberaal is geworden. Maar het staat zoo, dat mijn heele wereld mij heeft verlaten"...

Spoedig ging de Koning nog verder, ofschoon de Kamer met spoed aan het werk was getogen. Hij benoemde een afzonderlijke herzieningscommissie, waarvan Thorbecke het voornaamste lid was, en daarop een nieuw ministerie met Graaf Schimmelpenninck, gezant te Londen, aan het hoofd, zonder zich te vergewissen, of commissie en ministerie eenzelfde overtuiging hadden. Het bericht van het overlijden van Prins Alexander, dat op 17 Maart ontvangen werd, had hem zeer nerveus gemaakt. Het geschil, dat zich inderdaad opdeed, toen de commissie haar ontwerp spoedig gereed had en Schimmelpenninck dit niet wilde overnemen, eindigde met het ontslag van den laatste. Toen ging de liberale grondwetsherziening, in hoofdzaak, niet uitsluitend volgens Thorbecke's denkbeelden,

er gemakkelijk door. De meerderheid der Staten-Generaal vereenigde er zich mede, ofschoon verscheidene leden dit tegen hun zin deden, en de Koning nam het nieuwe aan.

Deze herziening vond hare groote beteekenis in de aanvaarding van 's Konings onschendbaarheid en van de geheele ministerieele verantwoordelijkheid, den grooteren invloed der gegoede burgerij op de verkiezingen van de leden der Tweede Kamer, de bevestiging van politieke en godsdienstige vrijheid, met afschaffing van het recht van placet voor het afkondigen van kerkelijke verordeningen (waarvoor de Koning reeds meermalen geijverd had).

Willem II heeft deze belangrijke gebeurtenis uit zijn regeering niet lang overleefd. Hij overleed op 17 Maart 1849 plotseling te Tilburg, waar hij een paar dagen tevoren was aangekomen, aan een hartkwaal, die hem reeds een paar jaar hinderde. Zijn gemalin, diep bedroefd over haar smartelijk verlies, trok zich hierna geheel uit het openbare leven terug en vertoefde meestal in het haar toebehoorende Soestdijk of in de (nu verdwenen) huizen Boschlust (Bezuidenhout) en Buitenrust (grenzende aan Zorgvliet); het Paleis aan den Kneuterdijk kon zij niet meer betreden († 1865).

Onze tweede Koning is meer militair dan politiek begaafd geweest. Hij voelde zich het meest militair na zijn veldtochten onder Wellington, hij vertoonde zich het liefst in generaalsuniform en als Koning behield hij den veldmaarschalksrang, dien zijn vader hem na den tiendaagschen veldtocht had toegekend. Maar van een vechtersbaas heeft hij niets, zooals zijn houding in 1830 heel duidelijk bewijst. Hij had een zeer vreedzame natuur. Voor de politiek was hij weinig onderlegd; evenmin als zijn aanleg had de verhouding tot zijn vader een geregelde opleiding tot ervaren staatsman mogelijk gemaakt. Maar juist aanvoelen mag men hem niet ontzeggen: zijn toenadering tot het Katholieke deel der bevolking en zijn politieke ommekeer van 1848 op het juiste moment — die verdere onrust in Nederland volstrekt heeft voorkomen — bewijzen dit afdoende. Om zijn humane gevoelens vooral is hij sympa-

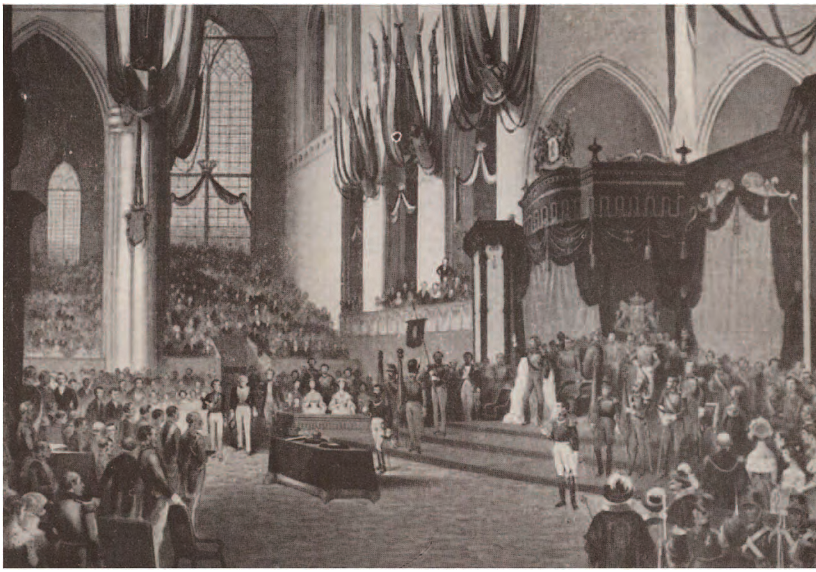

Inhuldiging van Koning Willem III in de Nieuwe Kerk
te Amsterdam (12 Mei 1849)

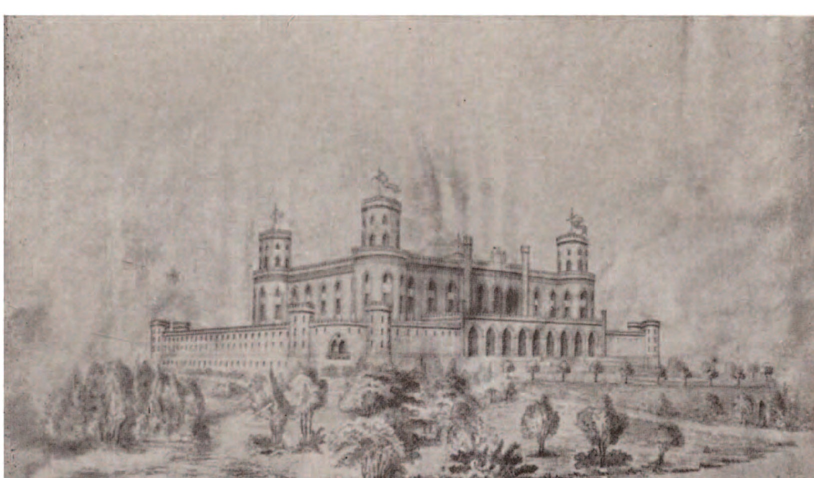

Slot Camenz

Prins Frederik

thiek. Hij was bij zijn heengaan, om Waterloo en Leuven en de grondwetsherziening, zeer populair en het Nederlandsche volk heeft zijn nagedachtenis in hooge eere gehouden. Hij is de eenige onzer Koningen, voor wien een standbeeld is opgericht.

7. Het Koningschap van Willem III. — De Oranje-familie in de tweede helft der 19e eeuw.

„Mijn vader", vertelde Koning Willem I in een onderhoud, „diende mij eens een scherpe reprimande toe, toen ik hem naar aanleiding van een maatregel, waarvan hij de noodzakelijkheid aangewezen had, vroeg hoe men in de hooge kosten, die de uitvoering er van zou medebrengen, zou voorzien. Dat gaat mij niet aan, zei hij droog, en U nog minder. Laat de zorg hiervoor aan hen, wie dit aangaat".

Willem V duidde hier op de verantwoordelijke onverantwoordelijkheid, die de stadhouderlijke macht kenmerkte. Op de hierin gelegen voordeelen hadden degenen, die Willem III rieden den hertogshoed van Gelderland te weigeren, met nadruk gewezen. Toen Oranje souverein werd, veranderde de situatie. „Nu", zei Willem I in het bedoelde onderhoud verder, „moet ik aan mijn volk elken penning vragen dien men betaalt, en in die trieste bezigheden gaat men nog aan mijn wel overdachte concepten den bodem inslaan". De koninklijke macht, reeds grondwettig veelomvattend, werd door de toepassing door den eersten Koning heel groot, en hij kreeg er de volle verantwoordelijkheid van te dragen. Vooral het financieele beleid gaf toen, zooals we zagen, tot groote en veelvuldige klachten tegen den Koning zelf aanleiding.

Van 1848 af wordt door de liberale staatshervorming de situatie anders, beter. De macht van den Koning wordt eenigermate beperkt, en de drager van de Kroon is niet meer direct verantwoordelijk voor de regeeringshandelingen, dus ook niet meer voor het financieel beleid. De Ministers, nog altijd dienaren van de Kroon, dragen de

verantwoordelijkheid; het sterk persoonlijk karakter van het koningschap, dat in de heele regeering tot dusver tot uiting kwam, wordt teruggedrongen. Grooter wordt de macht der Staten-Generaal, waarin de directe volksinvloed zich sterker dan vroeger kan uitspreken. Deze toestand sluit meer aan bij den tijd van vóór 1795 dan het koningschap van Willem I, al kan men dit in de jaren na de Fransche overheersching als noodig en nuttig beschouwen. Ook vóór 1795 had een deel van het volk, een zeer beperkt deel, grooten invloed in de Staten, die zelf souverein waren. Nu bleef Oranje souverein, maar de volksinvloed, een veel uitgebreidere, kon zich vrijer doen gelden. „De Grondwet" — aldus formuleerde Thorbecke dit in 1848 — „moet volkskracht nu in alle aderen des Staats trachten op te nemen", en deze wensch werd in ruime mate vervuld.

Zoowel Oranje als het Nederlandsche volk hebben de gewijzigde verhouding zonder veel morren geaccepteerd en — wat belangrijker is — er beide van geprofiteerd. Koning Willem III, in autocratische ideeën opgevoed, moge eerst wat vreemd tegen het nieuwe hebben opgezien en er soms ernstig over hebben gedacht de Grondwet in minder vrijzinnigen geest te wijzigen; de conservatieven van 1848, die toen de meerderheid in de Kamers vormden, mogen de herziening zelve met een reservatio mentalis hebben goedgekeurd; in feite heeft niemand na 1848 de grondslagen van het liberale regeeringssysteem durven aantasten, al wijzigde zich de uitvoering naar tijd en omstandigheden. Dat kwam, omdat het het best aansloot bij de verhoudingen van vroegeren tijd, ook in zake het handhaven van uitgebreide volksvrijheden, die een der palladia van Nederland's zelfstandigheid uitmaakten en uitmaken. Van dwang zijn zoowel Oranje als het Nederlandsche volk altijd zeer afkeerig gebleven.

Voor het Oranje-Huis werd de positie van 1848 af nog steviger dan daarvóór. De onschendbaarheid — staatsrechtelijk op te vatten, want zij is in moreelen zin ondenkbaar — waarborgt tegen het vergen van directe aansprakelijkheid; zij maakt 't den Vorst te gemakkelijker zich

Prinses Louise

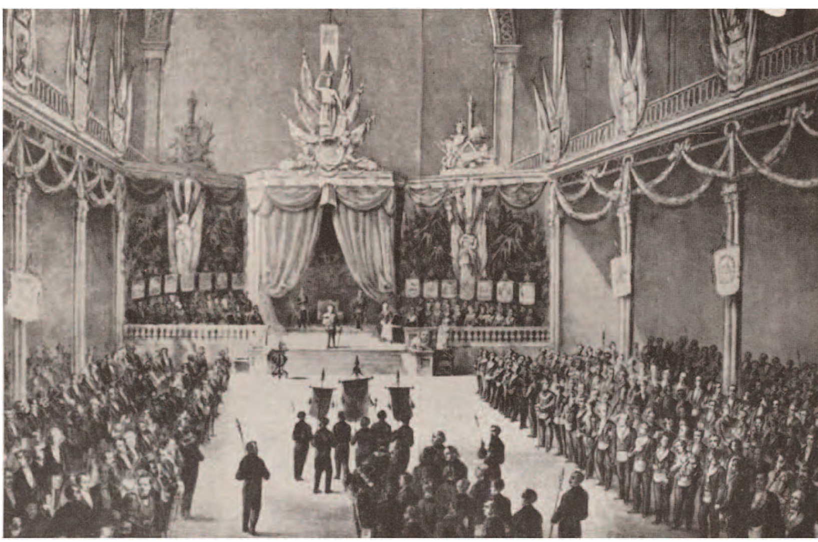

Groote Maçonnieke vergadering bij het gouden Jubelfeest van
Prins Frederik 27 November 1866

boven de partijen te stellen. Zij behoeft den invloed van den Vorst niet te verlagen, zooals de geschiedenis van ons koningschap op den duur heel duidelijk leert. Hoe sterk dit koningschap nu in Nederland verankerd lag, bewijst de omstandigheid, dat er lange jaren zelfs geen sprake van republikeinen is geweest. Geen der Nederlandsche staatspartijen dacht meer aan oppositie quand même tegen Oranje, totdat het socialisme kwam — in Nederland eerst na 1870 —, dat in zijn vlegeljaren het koningschap van Willem III even venijnig bekritiseerd heeft als de democratische patriotten een eeuw vroeger het het stadhouderschap van Willem V hadden gedaan. Enkele keeren wordt er een poging gedaan tot 't vormen eener burgerlijk-republikeinsche partij; maar succes blijft altijd uit. De oude regenten-geest was in den Franschen tijd zoo goed als uitgedoofd, en met hem de oude oligarchie, al vindt men hiervan nog magere restjes in de eerste decennia na 1813. Het is vooral de geest der democratische patriotten, die, in meer gebonden vorm, het Nederland van het midden der 19e eeuw is gaan beheerschen. Zijn voornaamste kracht lag in den middenstand, in de burgerij; zijn leider is Thorbecke, die in de hitte van den partijstrijd van 1848 — zeer ten onrechte — voor republikein werd gescholden, maar evenmin als zijn aanhangers er ooit aan gedacht heeft iets tegen Oranje te ondernemen. Willem III, ofschoon niet zeer gesteld op den Leidschen professor, aanvaardde toch Thorbecke in 1849 (October) als minister en schonk dezen daardoor de gelegenheid zijn grondwetsherziening met een reeks van organieke wetten te bekronen. Evenmin ageerden de anti-revolutionairen noch de conservatieven noch de Katholieken tegen het Oranje-koningschap. De Calvinisten, van ouds sterke Oranjevrienden, hadden hun bezwaren van de beide vorige eeuwen tegen de monarchie, die in 1675 zoo duidelijk tot uiting waren gebracht, opgegeven, en de Katholieken, al raakten ze bij de wederinvoering der Katholieke hierarchie in 1853 even in botsing met Willem III, toen deze, tijdens de zgn. April-beweging, wat onvoorzichtig,

op den band met de Protestanten sterk den nadruk legde, werden daarom Oranje volstrekt niet ontrouw.

Deze ééne trek van het inniger samenleven van Oranje en volk, zooals dit laatste zich na 1813, vooreerst in zijn geheel, om den troon van den eerste heeft geschaard — voelende, dat op deze wijze de nationale belangen 't best worden gediend — wordt aangevuld door een tweeden: de verdere vernederlandsching van het Vorstenhuis, die ook hierin tot uiting komt, dat het Nederlandsch meer en meer de taal van het Hof is geworden. Ik wil niet beweren, dat Oranje pas in de 19e eeuw Nederlandsch werd. Dit ware dwaasheid! Ik wil er alleen op wijzen, dat ons vorstenhuis zijn eigen buitenlandsche belangen zoo goed als geheel verloren heeft. Geen Nassausch gebied meer, geen bezittingen buitenslands behalve de Silezische en Posensche goederen, en deze behoorden na den dood van Willem II niet meer aan den drager van de Kroon. Camenz werd na den dood harer moeder (1837) het eigendom van prinses Marianne, die dikwijls op het paleis woonde. Heinrichau kwam, eveneens in 1837, in het bezit van den Prins van Oranje en Seitsch aan Prins Frederik. Na den dood van Willem I werden de Poolsche goederen ook verdeeld. Na den dood van Willem II werd de verdeeling zoodanig, dat Prins Frederik, Prinses Marianne, Prins Hendrik en Prinses Sophie elk een gedeelte in eigendom hadden; het gedeelte van den eersten is na zijn dood verkocht, de andere kwamen op den duur aan de kinderen van Prinses Marianne en aan die van Prinses Sophie (tot 1919). Alleen Luxemburg bleef buitenlandsch eigendom van den Koning zelf; na 1830 kon men het — zooals we reeds zagen — niet meer beschouwen als te behooren tot den Nederlandschen Staat.

Het bezit van het Groothertogdom heeft de bezwaren van buitenlandsche belangen voor ons Vorstenhuis duidelijk aangetoond. De personeele Unie, die er tusschen Nederland en Luxemburg bestond, mengde soms onvermijdelijk de belangen van het eene land op ongewenschte wijze door die van het andere. De ligging van Luxemburg, op een ge-

vaarlijke plaats tusschen twee niet zeer bevriende groote mogendheden, Pruisen en Frankrijk, in, gaf hiertoe de meest gereede aanleiding. In de 40er jaren ontstonden er moeilijkheden over de aansluiting van Luxemburg bij het toen juist gevormde Duitsche Tolverbond, waarin koning Willem II en koning Frederik Willem IV betrokken raakten; zij konden met eenige inspanning geschikt worden. Veel ernstiger werd de situatie, toen in 1867 keizer Napoleon III, in onrust over de groote versterking van Pruisen na den oorlog met Oostenrijk van 1866, ook uitbreiding van gebied vroeg en daartoe het oog sloeg op het groothertogdom. Willem III toonde zich niet ongeneigd Luxemburg te verkoopen, maar zoodra hij bemerkte, dat Pruisen zich hiertegen kantte, nam hij zijn aanvankelijke bereidverklaring terug. Oorlogssfeer ontstond, zij werd verjaagd door een Europeesche conferentie te Londen; de Nederlandsche Minister van Buitenlandsche Zaken spande zich ernstig in, om den vrede te doen bewaren en de conferentie te doen slagen, wat velen in Nederland, die ook nu de neutraliteitsgedachte hoog hielden, hem al te zwaar aanrekenden. De conferentie verklaarde Luxemburg tot neutraal gebied en het Pruisische garnizoen verliet de hoofdstad, waarvan de vestingwerken gesloopt werden; het Groothertogdom werd zelfstandiger, het maakte geen deel uit van den nieuwen Noord-Duitschen bond, evenmin als Limburg, dat nu ook zijn hertogstitel, dien Willem II en Willem III beide gedragen hebben, gaandeweg verloor. De nieuwe situatie vergemakkelijkte het, dat Luxemburg in den oorlog van 1870 geen overlast van de vechtende Fransche en Duitsche legers leed.

Tot den gunstigen afloop van de moeilijkheden van 1870 heeft Prins Hendrik, als gouverneur, in sterke mate het zijne bijgedragen. Hij was een verstandig regent, die rustig zijns weegs ging, en ook aan binnenlandsche zwarigheden het hoofd wist te bieden. Zijn bestuur, dat vooral verkeerswezen, onderwijs en wetenschap bevorderde, heeft het Oranje-gezag in Luxemburg gemakkelijker doen dragen dan anders misschien 't geval zou zijn geweest,

waarbij hij gesteund werd door de omstandigheid, dat in het groothertogdom de stemming overheerschte, die het land zelfstandig wilde doen blijven. Hij verkreeg er een zekere populariteit, ook door de ongedwongen manier waarop hij zich in het publiek bewoog. Met zijn zeer ontwikkelde en zeer innemende gemalin Amalia Maria da Gloria Augusta van Saksen-Weimar, dochter van den bekenden hertog Bernhard, die hij in 1853 huwde, bewoonde hij afwisselend het groothertogelijk slot van Walferdange (niet ver van de hoofdstad) en het kasteel Berg (bij Colmar, in het Zuid-Oosten van het land), dat hem in eigendom toebehoorde. De Koning zelf heeft gedurende het stadhouderschap van prins Hendrik Luxemburg slechts een enkelen keer bezocht (1855), hij kon er de regeering veilig aan zijn broeder overlaten. Omgekeerd kon Prins Hendrik rustig zijn Luxemburgsche bestuursplichten waarnemen. De leden der Oranje-familie in Den Haag bleven toch talrijk genoeg.

Daar was in de eerste plaats Prins Frederik, 's Konings oom, een nobel, gemoedelijk en bescheiden man, van groot organisatie-talent. Dit laatste kennen we reeds uit wat hij als commissaris-generaal van oorlog deed tot opbouw van het Nederlandsche leger na 1815 en wederom vóór den 10-daagschen veldtocht. Zijn nobele inborst kwam aan den dag, toen hij in 1831 het opperbevel over het leger aan den kroonprins liet overdragen. Zijn bescheidenheid blijkt uit de houding, die hij aannam, toen twee groote mogendheden, Rusland en Engeland, hem hun steun tot het verkrijgen van de kroon in het toen pas vrij geworden Griekenland aanboden. Hij wees het aanbod af om de dreigende moeilijkheden met de Belgen, die zijn op zijn post blijven noodig maakten, maar ook omdat hij zich ongeschikt achtte een volk te gaan regeeren, waarvan hij de zeden en gewoonten niet kende en welks godsdienst hem vreemd was. Voortreffelijke zelfkennis en beheerschtheid!

In Nederland maakte hij zich vooral in 't militaire leven zeer verdienstelijk: hij bekleedde zulke hooge militaire

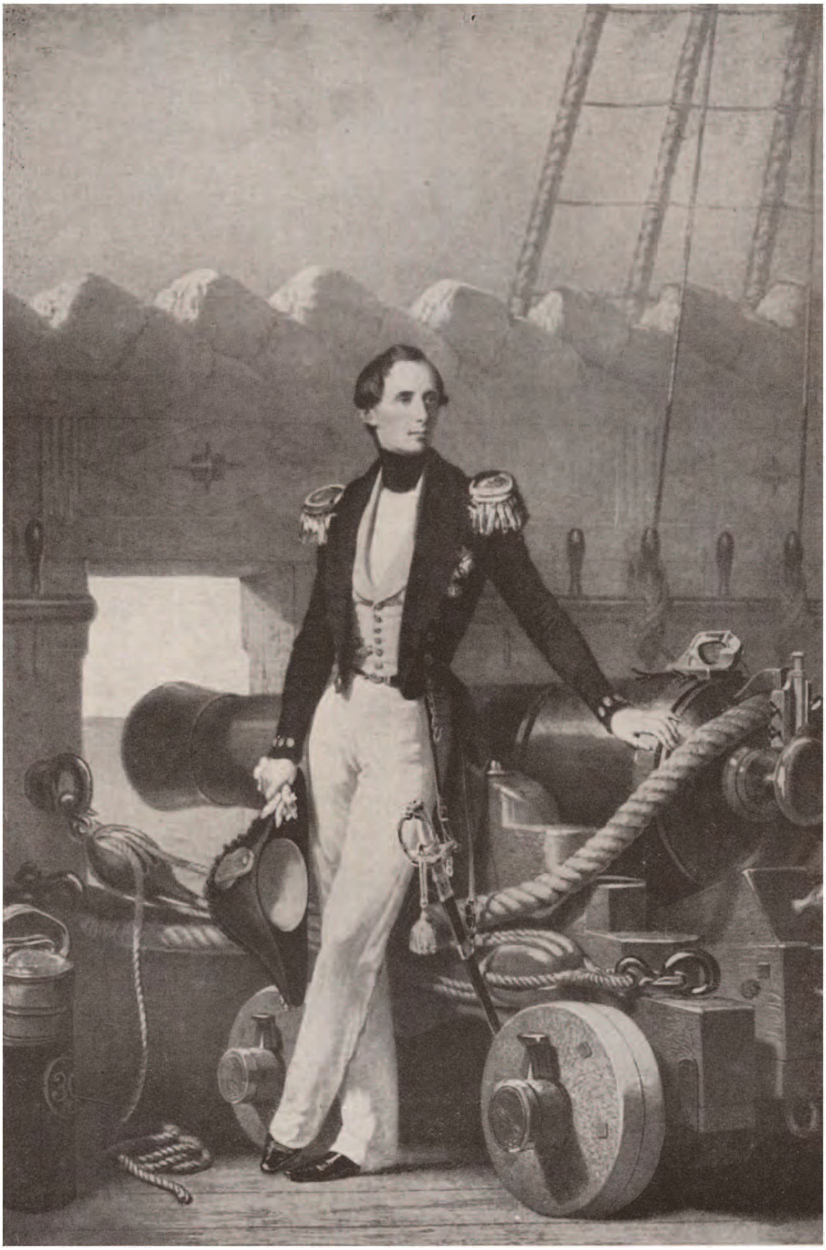

Prins Hendrik

Prinses Amalia

functiën als admiraal van de vloot (sedert 1829) en als generaal der artillerie; zijn neef benoemde hem na den dood van Willem II tevens tot veldmaarschalk; tot 1868, toen hij 71 jaar werd, heeft hij deze hooge ambten waargenomen. Zijn invloed in staatkundige aangelegenheden komt niet sterk tot uiting, hij was lid van den Raad van State tot de reorganisatie van dit lichaam in 1862; hij voelde meer voor de conservatieve dan voor de liberale richting. Zijn buitenlandsche sympathieën waren het meest naar Duitschland gericht, zonder dat zij hem ooit tot openbare uiting hiervan hebben verleid. Met de Pruisische koningsfamilie is hij, ook door zijn huwelijk, in nauwe verbinding gebleven. Koning Wilhelm, die in 1871 keizer in het nieuwe Duitsche rijk zou worden, was zijn jeugdvriend en zijn zwager. Tijdens den oorlog van 1870 gaf hij hem persoonlijk — of liet door zijn omgeving zenden — geregelde inlichtingen over het beloop der krijgsverrichtingen. Duitschland bezocht hij meermalen, hij bezat in Silezië, behalve Seitsch, een eigen bezitting in Muskau. Hier vertoefde hij eenigen tijd, toen hij na een langdurig verblijf in Rusland, als vertegenwoordiger van den koning bij de kroningsplechtigheden van zijn neef, keizer Alexander II (zoon van Nicolaas I), huiswaarts keerde.

In het maatschappelijk leven van Nederland maakte hij zich zeer verdienstelijk door zijn voorzitterschap van de Maatschappij van Weldadigheid — dat ik reeds noemde — en door zijn belangstelling in alles wat het nationale leven aangaat. Hij fungeerde van 1816 af ook als grootmeester der Nederlandsche loge Groot Oosten van de Orde der Vrijmetselaren, nadat hij in het vorige jaar te Berlijn tot de orde was toegelaten. Het blijft een open vraag, of ook reeds de stadhouders Willem III en Willem IV tot deze orde hebben behoord, zooals wel beweerd wordt; de bewijzen hiervoor zijn mij altijd zeer problematisch voorgekomen, en geheel te verwerpen lijkt mij, dat reeds Frederik Hendrik van een Haagsche loge lid zou zijn geweest, waartoe — in het begin van prins Frederik's grootmeesterschap — een document is geproduceerd, dat, evenals de

oude Keulsche oorkonde van 1535 over de vrijmetselarij, als verdicht dient te worden beschouwd. Koning Willem I heeft het optreden van zijn tweeden zoon als grootmeester bevorderd om het politieke motief, dat het goed zou zijn de Belgische vrijmetselarij aan de opperheerschappij der Parijsche loge te onttrekken. Dit is niet gelukt, al werd de kroonprins lid eener Brusselsche loge. Wel heeft prins Frederik zich voor de uitbreiding der Vrijmetselarij in Nederland en in Oost- en West-Indië en in Zuid-Afrika groote, met succes bekroonde moeite gegeven.

Met zijn gemalin leidde hij een eenvoudig leven, hij heeft nooit getracht den luister van het Hof van zijn broeder na te bootsen. De ruime inkomsten, waarover hij beschikte, — vooral toen hij na den troonsafstand van zijn vader de opbrengst van de hem bij de wet van 1816 toegezegde domeinen mocht innen —, stelden hem in staat een complex van landerijen onder Wassenaar aan te koopen, dat zijn centrum vond in het kasteel de Pauw, waar hij dikwijls verblijf hield, en waartoe ook Eikenhorst, Ter Horst, Raephorst en Groot-Haesebroek behoorden. Beroemd werd de nieuwe tuinaanleg op deze buitens, het werk van den tuinarchitect Zocher.

Het is te betreuren, dat uit zijn zeer gelukkig huwelijksleven met prinses Louise geen zoons in leven zijn gebleven (twee zijn zeer jong gestorven). Van zijn beide dochters huwde de oudste, Louise, den kroonprins van Zweden, later koning Karel XV (1850), en de andere, Marie, die 13 jaar jonger was, Willem, prins von Wied (1871), wiens moeder Maria een hertogin van Nassau was; dezer zuster Elise was de in de literatuur eervol bekende Carmen Sylva. De eerste is vrij jong gestorven: haar eenig in leven gebleven kind huwde den Deenschen kroonprins, later koning Frederik VIII; de andere is, evenals haar kinderen, in Nederland, dat zij ook na haar huwelijk dikwijls bezocht, langen tijd een zeer bekende verschijning gebleven († 1910).

Even goed als Prins Frederik heeft Prins Hendrik zich voor de Nederlandsche zaak zeer verdienstelijk gemaakt. Meer dan als gouverneur van Luxemburg leeft hij in onze

Prinses Sophie en haar Gemaal

Koningin Sophie

Koningin Sophie

herinnering voort als Hendrik de Zeevaarder. Hij werd voor de Marine opgeleid, doorliep in vlug tempo de rangen tot die van schout-bij-nacht toe en maakte onder de leiding van den kapitein-ter-zee Arriëns een groot aantal zeereizen. Een daarvan bracht hem naar de Oostzee, waar hij de Scandinavische hoven en de Russische verwanten bezocht, om daarna nog zijn Hof te maken bij koningin Victoria op Windsor. Een andere voerde hem naar New-York en onze Westindische koloniën. Weer een andere, die twee jaren zou duren (1836—'38), naar Oost-Indië, waar hij te Batavia bij den gouverneur generaal logeerde, haast geheel Java bereisde en een groot gedeelte van den overigen archipel aandeed; het einde was een bezoek aan Voor-Indië. Met hem — hij was toen nog pas 17 jaar — kwam voor het eerst een lid van ons Vorstenhuis naar Indië. Het was een sprekend bewijs van de effectieve belangstelling, die de Oranje's, van Maurits' en Johan Maurits' dagen af, altijd ook in Nederland's overzeesche gebieden hebben getoond.

Prins Hendrik heeft, om zijn functie in Luxemburg, den werkelijken dienst verlaten, — heel op het laatst van zijn leven kreeg hij van zijn broeder den Koning den eere-titel van admiraal met 't recht, om den veldmaarschalkstaf van zijn vader te dragen. In overzeesche ondernemingen is hij echter steeds zeer geïnteresseerd gebleven, getuige onder meer zijn belangrijk aandeel aan de oprichting der Biliton-Maatschappij en aan die der Maatschappij „Nederland" voor de verbinding met Indië door het kanaal van Suez, waarvan hij en zijn gemalin de opening hebben bijgewoond. Zijn aandenken is ook bewaard in de Prins Hendrik-Stichting voor oude zeelieden te Egmond.

Als hij in Nederland vertoefde, bewoonde hij een (nu verdwenen) huis in het Noordeinde of Backershagen, dat zijn oom Frederik tot zijn beschikking had gesteld, of Soestdijk, dat hem uit de erfenis zijner moeder ten deel viel. Zijn huwelijk bleef kinderloos —, ook het tweede, dat hij zes jaar na het overlijden zijner eerste gemalin aanging met Prinses Marie van Pruisen, dochter van den

bekenden militairen aanvoerder Prins Friedrich Karl, broeder van Wilhelm I (1878).

Onze genealogische opsommingen laten zien, hoe veel verbintenissen tusschen Oranje en Duitsche vorstenhuizen vooral sedert de 18e eeuw tot stand zijn gekomen. Niet alleen gingen Oranje-prinsen prinsessen uit Duitschland halen, maar ook Oranje-prinsessen zochten hun toekomst in Duitschland.

Van de laatste is Prinses Sophie, zuster van koning Willem III en prins Hendrik, de belangrijkste. Deze zwijgzame, bedachtzame en verstandige vrouw, van levendig temperament, heeft het Oranje-Huis op zeer waardige wijze vertegenwoordigd aan een hof, waar sedert de dagen van Goethe en Schiller geestescultuur in hooge eere stond; haar echtgenoot, Karel Alexander, die van zijn moeder de groote vereeiing voor Weimar's verleden had geërfd, heeft haar hierin ingewijd en er in doen deelen. De 55 jaren, die ze te Weimar mocht doorbrengen, waren die van een welbesteed leven. Zooals zoovele Oranje-vorstinnen heeft zij weldadigheids- en ziekeninstellingen bevorderd. Maar bovenal leeft haar naam voort door het werkzaam aandeel aan de stichting van het Goethe-Schiller-archief, dat ondergebracht werd in het „Witte huis" te Weimar. Dit werd mogelijk, nadat Walther von Goethe, een kleinzoon van den dichter, en een kleinzoon en achterkleinzoon van Schiller haar de schriftelijke nalatenschap van de beide groote mannen hadden vermaakt. Toen liet zij bovendien een plan tot een nieuwe uitgave van Goethe's werken ontwerpen, dat, met haar krachtdadige hulp, uitgevoerd is. Men noemt deze de „Sophien-Ausgabe". Zij loste hiermede de belofte in, die ze bij de aanvaarding der erfenis had gegeven: „ik heb geërfd, Duitschland en de wereld zullen met mij erven". Door dezen cultureelen invloed, dien zij uitoefende, herinnert groothertogin Sophie aan die Oranje-prinsessen van de 16e en 17e eeuw, die de resolute draagsters van hun godsdienst in Frankrijk en in Duitschland werden. Aan Nederland bleef zij zeer getrouw: zij kwam hier meermalen, met haar echtgenoot, te

De voorlaatste Prins van Oranje

Begrafenis van den Prins van Oranje 26 Juni 1879

bezoek; Zorgvliet behoorde haar na den dood van haar moeder en zij verbleef hier zeer gaarne (na haar overlijden in 1897 verkocht).

Naast de beide oudere generaties, die van Prins Frederik en die van Willem III, was er de jongere, bestaande in de drie zoons van den Koning, waarvan de tweede, Prins Maurits, op 7-jarigen leeftijd heenging. De beide andere, Willem (geb. 1840) en Alexander (geb. 1851), werden vooral door hun moeder opgevoed op vrijere wijze dan tot dus ver in de meeste vorstenhuizen gewoonte was. De kroonprins bezocht Noorthey, de toen ter tijd zeer bloeiende kostschool te Voorschoten, en studeerde daarna te Leiden, waar hij zich in een eigen kring van studenten bewoog, evenals zijn broeder dit later deed. Als hun gouverneur werd Jhr. E. A. O. De Casembroot aangewezen, die als een streng mentor gold en dikwijls een ver van gemakkelijke taak heeft gehad. Prins Willem volgde een militaire carrière, werd generaal der cavalerie; in 1870 benoemde zijn vader hem tot opperbevelhebber van het toen voor de handhaving der neutraliteit gemobiliseerde leger. Na zijn meerderjarigheid bewoonde hij het na 1849 zeer verkleinde paleis aan den Kneuterdijk. Later vertoefde hij veel buitenslands. Zijn broeder, die een zeer zwakke gezondheid had, hield zich veel met bezigheden van literairen en artistieken aard op. Hij werd, als opvolger van zijn oudoom, grootmeester van het Nederlandsch Groot-Oosten en bewoonde het zgn. huis van Johan de Witt op den Kneuterdijk, totdat hij na den dood van zijn broeder naar diens paleis op den Kneuterdijk verhuisde.

Op beide deze prinsen is de invloed van de Moeder het grootst geweest. Het huwelijksleven van Koningin Sophie kan, in tegenstelling tot zoovele andere huwelijken in het Oranje-huis, niet als gelukkig worden beschouwd. Er was tusschen haar en haar echtgenoot, behalve wat men gemakshalve „incomptabilité d'humeur" pleegt te noemen, een zeer groot verschil in geestelijke ontwikkeling. Als kind had Prinses Sophie in het toen zeer vrijzinnige koninkrijk Würtemberg een opvoeding genoten, die op

hoog geestelijk peil stond, en omdat zij zeer begaafd was, kon zij er haar voordeel mee doen. Zij was Duitsche, met liefde voor de liberale aspiratiën van de eerste helft der 19e eeuw, maar zij had tevens volle belangstelling voor Fransche cultuur. Haar verwantschap met de Napoleoniden, ten gevolge van een huwelijk van Napoleon's jongsten broeder Jérôme met een Würtembergsche prinses, heeft dit bevorderd. Prinses Mathilde, een der dochters van Jérôme, was haar meest vertrouwde vriendin, en keizer Napoleon III, voor wien zij groote vereering had, had zij reeds als speelgenoot gekend. Geen wonder dat zij in het tweede keizerrijk zeer Franschgezind werd. Haar uitermate levendige geest, die er haar toe bracht zich voor zeer vele dingen te interesseeren, leidde haar ook tot de politiek, die zij beschouwde met de hooge humanitaire ideeën, die haar eigen waren, maar zich in politicis zoo moeilijk laten verwezenlijken. In 1866 schreef zij verwijtend aan den Franschen keizer, midden in den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog: „gij laat toe, dat de zwakken worden vernietigd", en koos daarbij zeer duidelijk partij tegen Bismarck's realisme. De ondergang van het Fransche Keizerrijk, waarin zij zulke hooge idealen had meenen te mogen zien, heeft haar zwaar moeten treffen.

Het meest boeiden literaire en historische studiën, zuivere geestesarbeid, Koningin Sophie. Een heele reeks van beroemde geleerden en kunstenaars heeft zij tot zich getrokken: Ranke, Macaulay, Motley vooral, in de dagen dat deze zijn beroemde geschiedenis van den Nederlandschen opstand schreef, Liszt. Dan de orientalist Julius Mohl, een Franschman geworden Duitscher, aan wien zij van haar jeugd af door een trouwe vriendschap verbonden was, en Renan, die haar bij haar overlijden in de Revue des deux Mondes een gevoelvol In Memoriam wijdde. Zelf had zij aan dit beroemde tijdschrift medegewerkt door haar artikel over de laatste Stuarts, waarin zij ook universeele gedachten uitspreekt als deze: „Il y a au fond de cet univers un mystère qu'en vain l'homme cherche à pénétrer. Il n'est donné à qui que ce soit d'arrêter l'esprit humain

dans son mouvement. Tôt ou tard la lumière se fait, elle pénètre à travers les préjugés les plus épais". Het is de humanistisch-liberale gedachte der 19e eeuw, die zich hier in haar uitspreekt.

Zeer populair werd zij spoedig na haar komst in Nederland. Zij wist voor zich in te nemen en zij gaf zich alle moeite Nederland en het Nederlandsche volk te begrijpen. Zij vertoonde zich overal waar iets bizonders te hooren of te zien was: bij beroemde redenaars en toonkunstenaars, op tentoonstellingen. Zij steunde gaarne instellingen van liefdadigheid. In haar omgeving heerschte een vrijere toon dan men gewoonlijk aan vorstenhoven aantrof. Zij resideerde zeer veel op het huis Ten Bosch en gedroeg zich met groote waardigheid. Men zou denken: een zeer gelukkige vrouw, en zoo ziet zij er ook uit op het bekende portret van Winterthaler. Maar tijdgenooten hebben ook opgemerkt, dat zij meermalen een trek van droefheid niet wist te verbergen. Zij was er zich van bewust, dat zij in Nederland op den duur niet door allen begrepen werd, ook niet door haar gemaal en door hare schoonmoeder. Deze heeft zij door een zeker vertoon van hun meerdere te zijn op geestelijk gebied van zich vervreemd. Haar populariteit behield ze wel en de kinderen stonden aan haar zijde. Met de familie van haar oudoom en zwager leefde ze in goede verstandhouding. Moeilijkheden tusschen Prinses Louise, de echtgenoote van Prins Frederik, en haar — vooral ten tijde van den Fransch-Duitschen oorlog — werden door haar schoonzuster, de Weimarsche Amalia, met tact uit den weg geruimd. Prins Frederik zelf is altijd met haar bevriend gebleven. Toen hij in 1875 een groot tuinfeest gaf op de Pauw, ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche Universiteit, was zij het middelpunt van de geleerdenpartij. Een koningin in de aristocratie van den geest!

Twee jaar later overleed zij aan een hartkwaal; haar nagedachtenis werd geëerd in de oprichting der Sophiastichting te Scheveningen. Haar heengaan werd de aanvang van een reeks van sterfgevallen, die ons Oranje-huis

in luttele jaren decimeerden. In het begin van 1879 stierf op Walferdange prins Hendrik, kort na zijn tweede huwelijk; zijn jonge weduwe is eenige jaren later hertrouwd met prins Albrecht van Saksen-Altenburg en heeft toen Soestdijk, waar ze na den dood van prins Hendrik gewoonlijk verblijf hield, verlaten. Nog geen volle zes maanden later volgde hem de Prins van Oranje, die te Parijs, waar hij veel vertoefde, aan een longontsteking overleed. Prins Frederik, die den voor een Oranje-vorst zeldzaam hoogen leeftijd van 84 jaar bereikte, stierf ruim twee jaar later, en na een periode van nog eens drie jaar stierf ook prins Alexander, die na den dood van zijn broeder Prins van Oranje was geworden, en evenals deze ongehuwd was gebleven. Nu gingen de paleizen aan het Voorhout, met de Wassenaarsche goederen (behalve als de Vorstin von Wied er vertoefde), en aan den Kneuterdijk leeg staan en ook Zorgvliet was slechts zelden bewoond. Al de gestorvenen werden bijgezet in den Delftschen grafkelder. Alleen de in 1883 overleden prinses Marianne rust buitenslands in een graf te Erbach.

Het was te midden van deze tragiek een groot geluk, dat koning Willem III in 1879 een tweede huwelijk aanging met Adelheid Emma Wilhelmina Theresia, prinses van Waldeck-Pyrmont, en het werkte als een wezenlijke ontspanning in verontruste gemoederen, toen uit dit huwelijk op 31 Augustus 1880 een dochter geboren werd. Maar toch, als Koning Willem III 23 November 1890 op Het Loo overlijdt, blijft het Oranje-Huis in Nederland alleen door twee hooge Vrouwen vertegenwoordigd.

De regeering van onzen derden Koning had een rustig verloop, de welvaart nam sterk toe en de financieele toestand verbeterde zeer. De spanningen om Nederland waren groot genoeg, eenige groote oorlogen speelden zich in snel tempo af. Maar Nederland bleef geheel buiten de politiek der groote mogendheden en haar gevolgen, behalve — zooals ik reeds opmerkte — een oogenblik in de Luxemburgsche kwestie. De politiek der neutraliteit be-

Begrafenis van Koningin Sophie in de Nieuwe Kerk te Delft

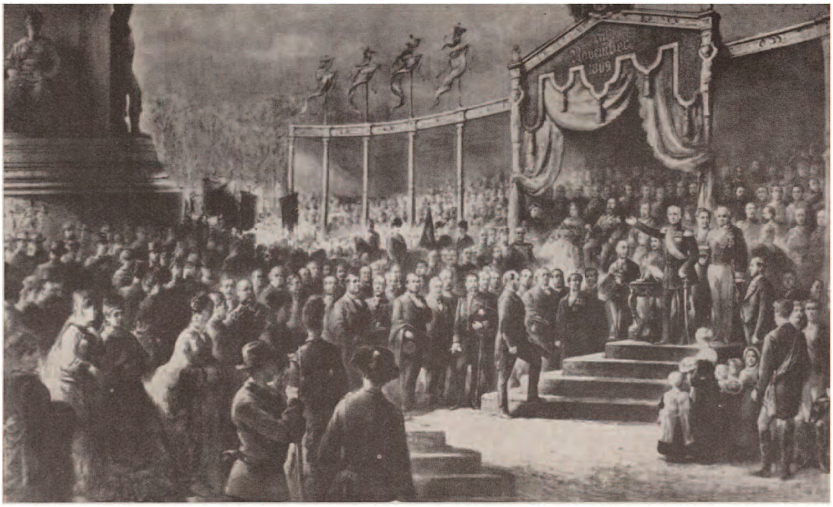

Onthulling monument Plein 1813 door Prins Frederik (17 Nov. 1869)

Overstrooming in de Bommelerwaard (1861)

zonk, en Willem III heeft hiermede volledig ingestemd. De samenkomst van onzen en den Belgischen Koning in 1861 te Luik bevestigde de verzoening der beide vorstenhuizen van Oranje-Nassau en Saksen-Coburg, die in 1848 was ingewijd. De neutraliteitshandhaving leidde tot de mobilisatie van 1870, die — naar het woord van generaal Snijders — „zeer groote tekortkomingen" in de leger-organisatie aan het licht bracht. De noodzaak kwam aan den man, om meer voor de weerkracht te doen dan in lange jaren na 1839 noodig had geschenen. Maar niet alle partijen hadden evenveel voor een versterking der weermacht over, en voorloopig gebeurde er niet veel. Willem III had wel anders gewild, want hij voelde sterk militair. In de binnenlandsche politiek heeft de Koning zich verzoend met het in 1848 ingevoerde regeeringssysteem, ofschoon hem dit moeite gekost heeft; het was ook lang niet gemakkelijk uit de vrij sterk wisselende meerderheid der partijen een homogeen, parlementair ministerie te vormen. De Koning trachtte zich boven de partijen te stellen, al valt het niet te betwijfelen, dat de liberalen, wier invloed tijdens zijn regeering doorgaans het grootst was, hem het minst aangenaam waren. Aan het einde zijner regeering, toen in 1889 zijn 40-jarig jubileum als Koning werd gevierd, kon hij met recht zeggen: „Mijn volk zal van Mij getuigen, dat ik Mijn koninklijk Woord bij het aanvaarden Mijner Regeering heb gestand gedaan" —, waarmede hij bedoelde, dat hij zijn belofte bij de regeeringsaanvaarding in Maart 1849, dat hij het als zijn roeping beschouwde aan de herziene Grondwet „volledige werking te geven", ten volle vervuld had. En zoo is het. Als de neutraliteitspolitiek is het regeeringssysteem van 1848 in de praktijk der staatkunde bezonken. De grondwet werd nog bij 's Konings leven opnieuw herzien (1887), èn om de bepalingen over de troonsopvolging te verduidelijken èn om de mogelijkheid van kiesrecht-uitbreiding en die van een nieuwe onderwijs-politiek mogelijk te maken. Het laatste hing samen met de groote objecten van den parlementairen strijd, waarvan deze beide de inzet waren geweest. Om

meer kiezers vroegen de democraten onder de liberalen en de opkomende socialisten, om meer vrijheid voor het bijzonder lager onderwijs de kerkelijke partijen. De voornaamste der eerstgenoemde verduidelijking was, dat de aanspraken van prinses Louise en hare nakomelingen werden geschrapt. Verder zou voor huwelijken van prinsen en prinsessen van het regeerend stamhuis beide voortaan toestemming van de Staten-Generaal worden vereischt.

Het is niet mogelijk nu reeds het juiste aandeel van Willem III aan de gewichtigste handelingen zijner regeering te bepalen. Het is moeilijker dit te doen bij een vorst, wiens optreden door de verantwoordelijkheid der ministers begrensd wordt, dan bij een vorst die zelf met de volle verantwoordelijkheid beladen is. Het vereischt een nauwkeurige kennis van de intieme geschiedenis van een modern koningschap, om zijn juisten invloed te kunnen schatten, en bepaaldelijk over de regeering van Willem III is nog veel te weinig materiaal gepubliceerd, om een oordeel, dat waarde zou hebben, mogelijk te maken.

Van dezen Koning is het gelukkige woord, dat hij uitsprak bij de onthulling van het monument voor de restauratie van 1813 bij de 50-jarige herdenking van dit feit: „Dat woord *kan* niet anders zijn, *mag* niet anders wezen dan aan alle toehoorders — de plechtige verzekering af te leggen, dat de dag van heden — de dag der liefde en trouw is van het Nederlandsche Volk bij deze onvergetelijke plechtigheid —; dat die dag voor Mij niet alleen, maar voor alle leden uit het Huis van Oranje een nieuwe prikkel is om nog meer te doen voor het welzijn, voor den bloei van het Volk van Nederland. Het zal zijn, zooals het in vroeger dagen was, zooals het onder Gods zegen zal blijven, dat een Prins van Oranje *nooit*, neen *nooit* genoeg kan doen voor dat Volk van Nederland". Hier spreekt een vorst, die de Oranje-traditie heeft helpen voortdragen tot het einde zijner dagen. Zijn opofferend gedrag bij de groote overstrooming, die de Bommelerwaard teisterde (1861), bleef een klassiek voorbeeld van zijn toewijding en liefde.

Prinses Emma

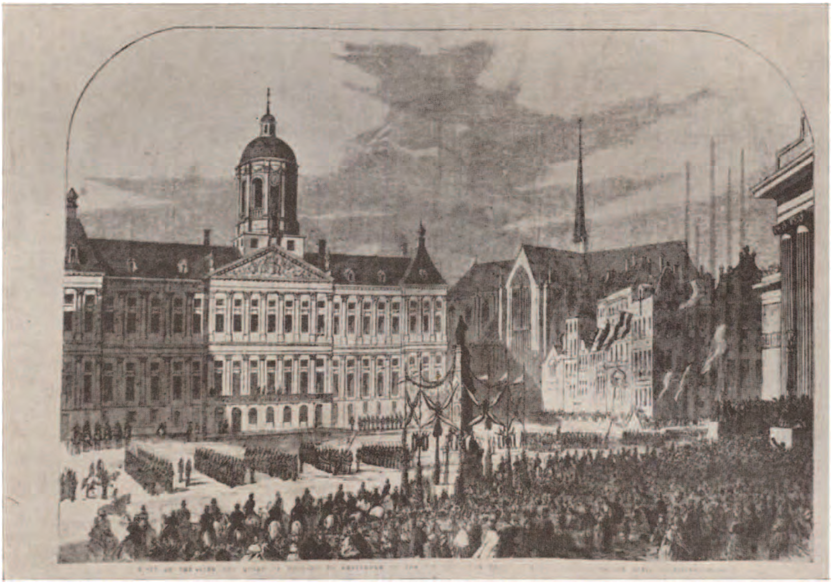

Bezoek Koning Willem III en Koningin Emma aan Amsterdam
21 - 28 Augustus 1879

Doop van prinses Wilhelmina

Met den dood van Willem III eindigt de personeele Unie van Nederland en Luxemburg. De Erbverein van 1783, in 1814 bevestigd, bracht mede, dat, nu de mannelijke stam der Oranje's was uitgestorven, de oude Walramsche tak van Nassau in Luxemburg zou opvolgen. Haar vertegenwoordiger was Adolf van Nassau, achterkleinzoon van Karel Christiaan en Carolina, die geen hertog in het stamland meer was, want in den oorlog van 1867 was dit bij Pruisen ingelijfd; het maakt sedert deel uit van de provincie Hessen-Nassau. Deze opvolging van groothertog Adolf, die na het verlies van zijn stamland meestal op het kasteel Hohenburg in Beieren had gewoond, was nader voorbereid in een overeenkomst van 1884, waarbij de uitvoering van den „Erbverein" ten opzichte van Luxemburg definitief werd geregeld. De aanstaande groothertog kreeg gelegenheid de particuliere bezittingen van het Oranje-Huis in Luxemburg over te nemen, waarvan later is gebruik gemaakt. Enkele na de annexatie van 1867 aan de Nassauers overblijvende eigendommen in het oude stamland heeft Adolf's thans regeerende nakomelinge niet lang geleden aan Pruisen overgedaan.

8. De Koningin-Regentes.

De taak, waarvoor Koningin Emma in 1890 kwam te staan, herinnert aan die van Prinses Mary in 1650 en Prinses Anna in 1751, aan die van de weduwen der Friesche stadhouders, Albertina Agnes, Amelia en Maria Louise. Maar de omstandigheden waren geheel anders. Er was geen oppositie van beteekenis tegen het Oranje-Huis meer, en de leiding — hoe hoog men die van enkele der pas genoemde Moeders moge aanslaan — was aan alle superieur. Koningin Emma neemt in onze geschiedenis door haar persoonlijkheid en door haar werk een zeer bizondere, een zeer eervolle plaats in.

Prinses Emma had den leeftijd van 21 jaar bereikt, toen de Koning der Nederlanden, aangespoord door het voorbeeld van prins Hendrik, die ook op hoogen leeftijd een

tweeden echt had aangegaan, haar hand vroeg. Zij had een zorgvuldige, veelzijdige, ook strenge opvoeding genoten aan het Hof harer ouders, George V Victor, vorst van Waldeck-Pyrmont, en Helena van Nassau, een der dochters van hertog Willem. Zij had een gelukkige jeugd doorleefd aan dit eenvoudige en eendrachtige ouderlijk Hof, 's zomers te Pyrmont, 's winters te Arolsen. Door haar opvoeding, die vooral de Moeder verzorgde, verwierf ze een omvangrijke kennis; van nature was ze intelligent, met begaafd begrip voor kunst en wetenschap; zij leerde met stiptheid en nauwkeurigheid te werken. Reeds in haar jeugd voelde zij zich zeer aangetrokken tot sociale aangelegenheden; zij verzorgde gaarne armen en zieken.

Haar taak, toen ze Koningin van Nederland zou worden, voelde ze als een roeping om te kunnen dienen en in dien dienst groote dingen te verrichten. Aan wil, ernst en plichtsbesef om dit te bereiken ontbrak 't haar niet. Liefde en zachtheid waren de middelen, waarvan zij zich liefst bediende. Reeds vóór zij naar Nederland kwam, was ze bezig onder de geestdriftige leiding van dr. Beynen, rector van het Haagsche gymnasium, die hiertoe naar Arolsen geroepen was, zich van Nederlandsche taal, letterkunde en geschiedenis op de hoogte te stellen, en de leeraar was verrukt over deze leerlinge.

7 Januari 1879 werd het huwelijk te Arolsen gesloten; kort daarop kwam het koninklijk paar te Oldenzaal de grens over:

„Ik ben diep geroerd, nu ik U. M. welkom mag heeten op Nederlandschen bodem. — Als Koning der Nederlanden treft mij dit oogenblik diep. U. M. kan verzekerd zijn, dat geen Koningin der aarde op dit uur rijker is dan Zij, rijk in liefde, vereering en aanhankelijkheid van een roemrijk, eerlijk, trouw volk. Leve de Koningin der Nederlanden".

Deze gelukkige begroetingswoorden zijn ten volle in vervulling gegaan. Het Nederlandsche volk, dat tegenover vreemdelingen niet gemakkelijk staat, heeft voor koningin Emma een uitzondering gemaakt. Hier speelde gelijkge-

stemdheid in eenvoud en oprechtheid een groote rol. Meer nog deed het sentiment, dat in de verhouding van Nederland en Oranje sedert eeuwen de grootste rol heeft gespeeld. Het volk van Nederland heeft instinctmatig gevoeld, dat deze jonge vrouw, niet alleen om de charme, die van haar wezen uitging, maar om haar geheele persoon voor de gemeenschap van Oranje en Nederland een zeer kostbare aanwinst werd en voor ons koningschap een groote versterking.

Heel rustig verliepen de eerste jaren van het verblijf der nieuwe koningin in Nederland. Het Hof leefde doorgaans in teruggetrokkenheid op Het Loo, de jonge prinses Wilhelmina maakte den trots en de vreugde harer ouders uit. Een uitzondering vormde een bezoek aan het Groothertogdom, dat na prins Hendrik's dood geen nieuwen gouverneur gekregen had. Bij die gelegenheid had een ontmoeting met koning Leopold II en diens gemalin plaats te Spa; spoedig daarna bezocht het Belgische koningspaar het Nederlandsche te Amsterdam, bij gelegenheid van een wereldtentoonstelling. In de volgende jaren werd de Koning ziekelijk en zijn gemalin verpleegde hem met groote liefde.

Met voortvarendheid trof inmiddels de regeering de noodige voorzieningen voor een eventueel overlijden van den Koning vóór de meerderjarigheid van de Prinses, die na den dood van haar stiefbroeder Alexander de troonopvolgster was. Reeds in 1884 werd door een grondwetsherziening op korten termijn de bepaling, die tijdens een regentschap geen wijziging in de grondwet mogelijk maakte, opgeheven. Te voren was reeds een wet op het regentschap tot stand gebracht, waarbij koningin Emma tot regentes werd aangewezen. In November 1890 werd dit regentschap uitgebreid tot het geval, dat de Koning niet meer in staat zou zijn te regeeren, dat reeds in 1889 gedurende eenigen tijd en October 1890 wederom zich voordeed; toen had de Raad van State de koninklijke macht waargenomen. Den 20sten November aanvaardde koningin Emma het regentschap voor haar echtgenoot, drie dagen later voor haar dochter.

Daarmede begon de periode, die men als de grootste, in elk geval als de zwaarste, in het leven van deze koningin moet beschouwen. Naast de zorg voor de opvoeding, die zij op voorbeeldige wijze behartigde — met de opvoeding, die zij zelf van haar moeder had gekregen, als model — kwam de regeertaak. Regentes en Voogdes beide! Koningin Emma stónd voor de taak, die haar werd opgelegd; zij bleek er geheel berekend voor, het ging haar zoo van zelf af en het scheen haar niet eens te vermoeien.

Over de beteekenis van dit Regentschap van acht jaren in het geheel onzer geschiedenis zal pas een later geslacht kunnen oordeelen; evenzoo over de rol, die de Regentes in de regeeringsaangelegenheden gespeeld heeft. Het was een betrekkelijk rustige tijd, waarin meer de binnenlandsche partij-verhoudingen, de democratie en de sociale wetgeving, dan de vragen van buitenlandsch en koloniaal beleid de aandacht vroegen. Sterk spannende momenten waren er niet of weinig.

Het is haast overbodig te zeggen, dat de Koningin-Moeder haar constitutioneele plichten met de uiterste nauwgezetheid vervulde. Zij kende den modernen rechtsstaat met het annexe parlementaire stelsel. Zij wist, dat dit toen algemeen als de eisch des tijds werd gevoeld. H. M. handelde ernaar. Zij moet zich in de tien jaren, die ze in Nederland had doorgebracht van de staatkundige verhoudingen, van de meest brandende politieke vraagstukken, waaronder een nieuwe regeling van het kiesrecht bovenaan stond, uitnemend op de hoogte hebben gesteld. Groote eerbied vervulde allen, die met haar in aanraking kwamen, voor haar wijs en kalm beleid, zegt een der zeer bekende ministers uit den tijd van het Regentschap. Als regentes eischte zij, dat men haar volledig en omstandig inlichtte. Uiterst conscientieus was zij bij 't nemen harer beslissingen, en een enkele hiervan, de belangrijkste — bij de Kamerontbinding van 1894 — heeft haar tot in haar ouderdom reden tot overdenken gelaten.

Maar van hooger orde dan die van regentes moet haar de plicht van voogdes geweest zijn. Hier gold 't de voor-

bereiding van de jonge Koningin voor de taak, die deze wachtte. Daarop was ook de opvoeding, die in korten tijd moest zijn voltooid en die achtereenvolgens werd toevertrouwd aan een keur van onderwijzers, leeraren en professoren, in hoogste instantie toegespitst: in de leerlinge moest worden ontwikkeld „het zelfvertrouwen, dat haar zou helpen bij 't nemen van besluiten en het vellen van een oordeel, zoodra 't oogenblik zou aanbreken, dat zij geheel en al zelfstandig zou zijn". Hoe moet 't de Moeder verblijd hebben, dat hare dochter toonde buitengewone gaven te bezitten en zich snel en gemakkelijk te ontwikkelen!

Er ligt een sterk emotioneel moment in dit regentschap, toen de beide Koninginnen samen het heele Oranje-huis vormden. Nu nam de populariteit van Koningin Emma en hare dochter in snelle vaart toe. Men moet het meegemaakt hebben bij de bezoeken aan de provinciën, wanneer de moeder en de dochter, met de grootste vriendelijkheid en de meeste belangstelling, rondgingen, om met het land en de bevolking kennis te maken, terwijl ook bezoeken aan de Hoven van Londen en België werden gebracht. Toen kreeg het koningschap in Nederland een heel bizonder relief.

31 Augustus 1898 legde de regentes haar taak neer: „Mij valt het onwaardeerbaar voorrecht ten deel, Mijne beminde Dochter, den leeftijd te zien bereiken, waarop Zij naar het voorschrift der Grondwet tot de regeering wordt geroepen. In dagen van smart en rouw trad ik op als regentes van het Koninkrijk, thans schaart zich het geheele volk in vreugde om den troon zijner jonge Koningin. God heeft mij in deze jaren gesteund. Mijn dierbaarste wensch is vervuld".

Waarop slaan de woorden van Koningin Wilhelmina in de proclamatie, waarmede zij de regeering aanvaardde: „Mijn innig geliefde Moeder, aan wie Ik onuitsprekelijk veel verschuldigd ben, gaf Mij het voorbeeld van een edele en verhevene opvatting der plichten, die op mij rusten. Ik stel mij tot levensdoel dat voorbeeld na te volgen, te

regeeren zooals van een vorstin uit het Huis van Oranje mag worden verwacht".

Historische woorden, waarin de innige verhouding van Moeder en Dochter openlijk en treffend uitgedrukt ligt. Den zesden September had de plechtige inhuldiging te Amsterdam plaats.

De Koningin-Moeder, zooals zij zelf na haar aftreden als regentes volgens haren wensch algemeen genoemd werd, treedt in de openbaarheid 't meest op met dezelfde objecten van belangstelling, die in haar jeugd op den voorgrond waren gekomen.

Zorg voor zieken en armen. Hier ligt het hoogtepunt in Oranje-Nassau's oord, hare stichting. Het oude buitengoed Grunsfoort, bij Renkum, door koning Willem III aangekocht, was door hem aan zijne gemalin ten geschenke aangeboden, nadat een plan, om een geheel nieuwe villa, de villa Belvédère, voor haar te bouwen, was opgegeven. Nu schonk de Koningin het bij haar aftreden als regentes, met bestemming tot sanatorium voor longlijders. Voor de inrichting diende de geldsom, die het Nederlandsche volk — en ook dat uit de Indiën — uit dankbaarheid voor de Regentes had verzameld. Op het oogenblik, dat voor haar het hoogtepunt in haar leven moet geweest zijn, vervulde Koningin Emma een lang gekoesterden wensch, toen zij dit blijmoedig offer aan de bestrijding der vreeselijke kwaal, die — zooals zij 't zelf uitdrukte — in ons vaderland zooveel voorkomt en zulke ernstige gevolgen na zich sleept, mocht brengen.

H. M. blijft niet beperkt tot Maecenas-belangstelling. Zij bestudeert zelf de medische vraagstukken, die het tuberculose-verschijnsel opwerpt. Zij stelt zich op de hoogte van de voordeelen en nadeelen der directe en indirecte bestrijding, wanneer onder medici groot verschil van gevoelen hierover blijkt te bestaan. Zij bevordert dan de instelling eener Staatscommissie, om het brandende probleem te onderzoeken. Meermalen verbaast en verrast zij medici door haar grondige kennis, die zij zich zelf verworven heeft, en door haar helder oordeel. Niet alleen van

de tuberculose, maar ook van andere ziekten, zooals telkens weer aan den dag komt, wanneer H. M. ziekenhuizen bezoekt of nieuwe opent. Menige stem uit medischen kring getuigde hiervan. Hier — schijnt het wel — lag naast de grootste belangstelling ook de grootste begaafdheid dezer Vorstin.

Koningin Emma heeft veel wel gedaan. Treffende bewijzen worden hiervan opgehaald. Het Bureau van Weldadigheid van H. M. zou er nog vele meer kunnen vertellen, ook van de dankbaarheid, die van dit wèl doen zoo dikwijls het gevolg was, en den invloed, die er van uitging.

Kunst en wetenschap. Ook hier blijft de lijn van de jeugd zichtbaar. Hoevele malen heeft H. M., getooid met en van verre herkenbaar aan haar weduwenkapje, concerten, voordrachten over literaire, natuurwetenschappelijke, geneeskundige, historische onderwerpen bijgewoond, tentoonstellingen en musea bezocht. Altijd was zij vol belangstelling in alle zaken van nationalen aard.

Wat in dit optreden naar buiten het meest treft, is de complete tact, de volkomen gemakkelijkheid van bewegen, die getuigen van zeer fijne beschaving. Evenals hare ongedwongen gereserveerdheid dit deed.

9. Hare Majesteit de Koningin.

Het verhaal gaat, dat koningin Wilhelmina, heel kort na haar inhuldiging, voor haar bureau in het paleis te Amsterdam zat te werken aan haar staatstaak. Dit is zóó teekenend voor haar geheele persoonlijkheid, hierin spreken zoo zeer eenvoud en overgave aan wat haar „beroep" was geworden, dat ik het verhaal wel als waarheid meen te mogen aannemen. Het tafereel weerspiegelt geheel den echten Oranje-geest.

Anderhalf jaar na de inhuldiging huwde Hare Majesteit. De uitverkorene was prins Hendrik Wladimir Albrecht Ernst, hertog van Mecklenburg-Schwerin (geb. 1876), jongste zoon uit het derde huwelijk van groothertog Franz

Friedrich II en prinses Maria van Schwarzburg-Rudolstadt. Tusschen het vorstenhuis, dat sedert eeuwen over het oude land der Obotriten aan de Oostzee geregeerd had, en dat van Oranje-Nassau bestonden tot dus verre geen directe dynastieke verbindingen. Wel indirecte! Om er maar één te noemen: prins Hendrik's stiefbroeder Johan Albrecht was gehuwd met prinses Elisabeth van Saksen-Weimar, wier moeder onze Prinses Sophie was. Men meent wel, dat juist deze verbintenis het tot stand komen van het huwelijk van onze Koningin met Prins Hendrik bevorderd heeft.

Het huwelijk, dat gesloten werd op 7 Februari 1901, maakte hertog Hendrik Nederlander en prins der Nederlanden; hij kreeg hooge militaire waardigheden en hij werd lid van den Raad van State, met adviseerende, later met mede-beslissende stem. Zijne Koninklijke Hoogheid was in onze geschiedenis de eerste prins-gemaal — officieuse benaming alleen —, en trad in een nergens scherp omschreven positie. Hij was staatsrechtelijk de eerste onderdaan van de Koningin; of hij een nieuw stamhuis stichtte, blijft een vraag, die voor verschillende beantwoording vatbaar is. Voor kinderen, uit dezen echt geboren, bleef in elk geval de titel van prins of prinses van Oranje-Nassau bewaard en wel vóór dien van hertog (of hertogin van Mecklenburg). „Het behoud van dezen naam van het Geslacht, waaruit Wij zijn gesproten en waaraan voor Ons en voor het Nederlandsche Volk zoo dierbare herinneringen zijn verbonden", — zooals het in het desbetreffende Koninklijk besluit is uitgedrukt —, werd mogelijk, doordat de groothertog van Luxemburg zijn toestemming gaf, dat ook de naam Nassau bij den Oranje-titel bewaard zou blijven. Het Koninklijk besluit, waarbij de naam is vastgesteld, dateert van Februari 1901 en is gepubliceerd in het einde van 1908, toen de blijde verwachting uit de echtverbinding van Koningin en Prins verwezenlijkt stond te worden. Prinses Juliana (geb. 30 April 1909) heeft den nieuwen titel van prinses van Oranje-Nassau, hertogin van Mecklenburg, het eerst gedragen.

Koningin Emma

Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik

De relatieve rust van de regeering van haren vader en het regentschap van hare moeder maakte onder de regeering van koningin Wilhelmina plaats voor een veel sterkere bewogenheid. Nauwelijks gekroond, kreeg de jonge Koningin de ééne belangrijke gebeurtenis voor, de andere na te behandelen. Het hield maar niet op. Daar kwam de eerste vredesconferentie, later gevolgd door een tweede, beide in theorie fraaie resultaten opleverende, die in de praktijk van weinig belang zouden blijken te zijn. Bij de eerste conferentie sloot heel spoedig de Zuid-Afrikaansche oorlog met al zijn spanningen aan, die Hare Majesteit met de grootste belangstelling moet hebben gevolgd. Dan kwamen de Russisch-Japansche oorlog met de zorg voor de handhaving der neutraliteit in Indië, en de al maar heviger wordende belangen-strijd der groote mogendheden, waarvan Nederland natuurlijk den weerslag ondervond. Binnenslands was er de soms zeer heftig oplaaiende partijstrijd, waarin de scherpe formuleering eener antithese op kerkelijk en staatkundig gebied een rol speelde en waarbij het ging om de vervulling van eischen van verdere kiesrecht-uitbreiding en sociale wetgeving. En ook eischten de militaire behoeften, in verband met de stijgende kans op oorlog in de wereld, meer en meer de aandacht.

Welk een stapel van aangelegenheden moet Hare Majesteit haast dagelijks hebben beziggehouden. Zij, die in alle staatszaken van gewicht behoort te worden gekend, die er aanspraak op heeft volledig te worden ingelicht, van niets onkundig te worden gelaten, dat de algemeene belangen van den Staat raakt, wier medewerking en beslissing altijd maar weer wordt gevorderd. Zij, die bij de formatiën van nieuwe Ministeries, onder inachtneming van de constitutioneel-parlementaire praktijk, die door koningin Wilhelmina altijd nauwgezet is toegepast, — met in grootere mate dezelfde moeilijkheden als vroeger, ook nadat sedert 1900 de kerkelijke coalitie doorgaans sterker was geworden dan de liberalen —, toch de vrijheid behoudt haar eigen raadslieden te kiezen. Waarbij Hare

Majesteit dan nog heeft te vervullen de representatieve taak, die elk Staatshoofd mede is opgelegd.

Een volk mag zich zeer gelukkig achten, wanneer het voor de hooge roeping van Staatshoofd te zijn, met al de eischen, die onze moderne tijd ook hieraan stelt, *de* persoon vindt, die er de ware geschiktheid voor bezit. Er is dikwijls gezegd dat de parlementaire monarchie meer de vrouw dan den man past. Behalve het voorbeeld van koningin Victoria, dat ter staving gewoonlijk wordt aangehaald, zou men nog een ander gelukkig voorbeeld te berde kunnen brengen. Resignatie, in een parlementaire souverein zoo dikwijls geëischt, en opofferingsgezindheid monden de vrouw in het algemeen gewoonlijk beter dan den man. Maar overheerschende eischen, om een goed koning in den modernen zin te zijn, blijven inzicht, bekwaamheid, karakter, bewustzijn vooral van de hooge taak, die op het boven de partijen staande koningschap rust — dit koningschap, dat de hoogste drager der nationale traditie moet zijn en in zich moet bevatten een element van duurzaamheid, dat orde, rust en welvaart ten goede komt. Ik wilde maar doen uitkomen, dat een vrouw zoo goed als een man aan zulke eischen zal kunnen voldoen, al zijn zulke begenadigden in beide sexen dun gezaaid.

In nog sterkere mate geldt van de regeering van koningin Wilhelmina wat ik omtrent die van haar vader gezegd heb: om het aandeel van Hare Majesteit aan de regeering vast te stellen, ontbreken voorshands alle intieme gegevens. En aan groote woorden, waarvan ik mij in dit werk zooveel mogelijk onthouden heb, wil ik mij vooral in de behandeling van de regeering van deze Koningin niet bezondigen. Hare Majesteit regeert nu reeds bijna veertig jaren over het Volk van Nederland, en ik ben overtuigd een zeer algemeenen wensch uit te spreken, als ik zeg: Hare regeering moge ons nog zeer vele jaren ten zegen zijn.

De vlakheid, die mijn verhaal hier kenmerkt, kan ik even onderbreken door enkele uitingen van personen, die H. M. de Koningin van nabij hebben gekend en zich over

Koningin en Prinses

De Nassausche heldenstoet

haar in het openbaar hebben uitgelaten, in te lasschen. Zij zouden gemakkelijk te vermeerderen zijn.

De groothertogin van Mecklenburg, schoonmoeder van de Koningin, schrijft aan een harer hofdames na de verloving: „Die Briefe der jungen Braut verrathen einen herrlichen Charakter; sie sind voll Bescheidenheit, Rücksicht und sehr wohlthuender Warmherzigkeit. Sie empfindet tiefe Liebe für Heinrich, was insofern erstaunliche Urteilfähigkeit verräth, als mein Sohn nicht so ohne Weiteres zu beurteilen ist. Um ihn lieb haben zu können musz man seinen Charakter kennen, der allerdings treu und zuverlässig ist wie Gold".

De Amerikaansche gezant bij het Nederlandsche Hof, Dyke: „De indruk, dien ik van mijn eerste onderhoud met de Koningin behield en die bij een volgend nog werd versterkt, is, dat Koningin Wilhelmina uitnemend is berekend voor haar taak. Haar natuurlijke beschroomdheid van temperament wordt soms verkeerdelijk uitgelegd als hooghartige terughouding. Maar dat is niet juist. Zij is, in werkelijkheid, oprecht en rechtuit, toegewijd aan haar plicht en zeer scherpzinnig in de vervulling er van: een van de bekwaamste en verstandigste gekroonde hoofden van Europa, en in alle opzichten een goede regeerdster van het zeer democratische Nederland".

Oud-Minister Treub, toen hij zijn Herinneringen en Indrukken van den Oorlogstijd schreef, droeg deze op aan „onze begaafde Landsvorstin, die zich in moeilijke dagen heeft doen kennen als een ware Moeder des Vaderlands".

Met deze uiting zijn we in den Wereldoorlog aangeland. Het Nederlandsche Volk en zijn Koningin waren aan het ontstaan zoo onschuldig als pas geboren kinderen. Maar de zorgen werden er niet minder om. De paraatheid van Hare Majesteit, om zich aan de groote moeilijkheden van die jaren te wijden, is haast spreekwoordelijk geworden. Onmiddellijk toonde de regeering door een zeer vroegtijdige mobilisatie van land- en zeemacht haar vaste besluit tot handhaving eener ware neutraliteit. Heel spoedig toonde zij door de oprichting van het Nationaal Steun-

comité, waarvan de stichtingsvergadering door de Koningin zelf werd bijgewoond, hoezeer zij bedacht was op het lenigen van economische nooden. Hare Majesteit en het leger, dat werd in den oorlog een nauw samengesmeede eenheid. Welk militair, hoog of laag, die de Koningin bij haar talrijke bezoeken aan verschillende kwartieren mocht gadeslaan, is niet vol bewondering geweest voor haar geestkracht, belangstelling, moed en durf! Welk staatsman, binnen- of buitenslands, is niet overtuigd geworden van de onpartijdigheid — die het wezenlijke kenmerk der neutraliteit is — bij deze Koningin! Hoevele Nederlanders hebben zich tot deze hoogte weten op te werken? Hoevelen hebben beseft welk een kapitaal aan kracht en vertrouwen een dergelijke strak volgehouden neutraliteit naar buiten vertegenwoordigt?

Meer dan eens moet Nederland gevaar hebben geloopen in den maalstroom van de vechtende Staten te worden meegesleept. Toch vond de regeering zich zoo sterk, zoo bewust van haar goed recht, dat zij het waagde midden in den oorlog grondwetsherziening aan de orde te stellen. Het extra-parlementaire ministerie Cort van der Linden, dat Nederland door den oorlog heeft heengeholpen, was in 1913 met deze bepaalde taak opgetreden en bracht haar tot stand (1917). Voldaan werd aan de eischen van democratische uitbreiding van kiesrecht en van gelijkstelling van openbaar en bizonder onderwijs, wat een verzoening van scherpe partij-tegenstellingen mogelijk maakte. Zij werd onder het coalitie-kabinet Ruys de Beerenbrouck gevolgd door een herziening in 1922, die onder meer de aanspraken op de troonopvolging in de praktijk beperkte tot die van Prinses Juliana; die van Prinses Carolina en haar nakomelingen verdwenen nu, evenals die van Prinses Louise reeds in 1887.

Met het einde van den oorlog hielden de regeeringszorgen niet op. De socialistische leider Troelstra deed, onder den indruk van de groote revolutie in Duitschland, een onberaden greep naar een fundamenteele wijziging van onze staatsinrichting. De afweer hiervan gaf aanlei-

ding tot een grootsche Oranje-betooging in de Maliebaan, waarvan de koninklijke familie het middelpunt vormde. De Duitsche Keizer, spoedig door den kroonprins gevolgd, kwam over de grens. De Belgen maakten aanspraak op een deel van ons grondgebied. Uit Zeeuwsch-Vlaanderen en uit Limburg stroomden de betuigingen van loyaliteit de Koningin tegemoet. Men overwon ook deze politieke moeilijkheden. De economische toestand wees op herleving van bloei, totdat de voorspelling van ernstige staatslieden als dr. Colijn, dat dit alles kunstmatig was, in vervulling ging. Ieder kent de nooden van den tijd, waarin wij opnieuw leven. . .

Dit schetsmatige overzicht, waarin slechts enkele momenten uit de regeering van onze Koningin behoefden te worden aangeduid, wil alleen doen zien, hoe veeleischend het regeeren voor een Staatshoofd in de 20ste eeuw is geworden. En het Nederlandsche Volk mag dan nog van groot geluk spreken, dat het relatief een der minst lijdende onder de volkeren is gebleven.

Wij naderen het einde van ons verhaal, dat wij nog even verengen tot de geschiedenis van ons vorstenhuis zelve. De kring bleef klein, ook na het huwelijk der Koningin en na de geboorte van prinses Juliana. Met z'n vieren!

De Koningin-Moeder, die de rampen van haar geboorteland in haar laatste jaren sterk moet hebben gevoeld, leefde haar nuttig en rustig bestaan in ons midden voort tot haar overlijden in Maart 1934. Toen kwam met zeldzame eenstemmigheid aan den dag, hoe vereerd en geliefd zij zich in Nederland en daarbuiten had gemaakt. Vier maanden later volgde, voor de meesten onzer zeer onverwacht, de dood van den prins-gemaal, die zich evenzeer in wijden kring populair had gemaakt, zooals ook bij zijn „witte" begrafenis zeer duidelijk bleek. Men wist het wat prins Hendrik voor boschbouw en reddingswezen, voor het Roode Kruis en andere instellingen van liefdadigheid had gedaan, en hoe belangstellend hij het Nederlandsche nationale leven had gevolgd.

Als in 1890 bleven twee hooge Vrouwen over: de Ko-

ningin en haar dochter, die, als de moeder zelve, een zeer verzorgde opvoeding had genoten, die echter vrijer, in minder snel tempo voltooid had behoeven te worden, zoodat prinses Juliana ook gelegenheid vond tot studeeren aan de Leidsche Universiteit: zij was er de eerste vrouwelijke Oranje, voorafgegaan sedert Maurits' tijd door verscheidene mannelijke telgen, en het studentenleven moet, als gewoonlijk, een grooten invloed op de jonge Prinses hebben uitgeoefend.

De studie werd in 1930 beëindigd met een promotie tot doctor in de letteren en wijsbegeerte. Zes jaar later volgde de verloving met prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld, die door zijn huwelijk op 7 Januari 1937 onze tweede prinsgemaal werd in een positie, ongeveer op dezelfde wijze omschreven als in 1901 met die van prins Hendrik was geschied. De dynastieke verbintenis van Oranje en Lippe — Duitsch vorstengeslacht, welks geschiedenis ongeveer even ver opklimt als die van Nassau —, was evenals die van Oranje en Mecklenburg nieuw; tusschen de beide huizen hadden tot dus ver alleen zijdelingsche betrekkingen bestaan.

En nu wenkt de toekomst, — de geschiedschrijver zwijgt.

Acht eeuwen Nassausche geschiedenis, vier eeuwen geschiedenis van de tak Oranje-Nassau, die voor Nederland haar zeer bizondere beteekenis kreeg. Ik heb ze in dit werk beide in samenhang trachten te behandelen; natuurlijk kreeg Oranje-Nassau de ruimste plaats. Ik heb dit gedaan naar mate van de voor een historicus van dezen tijd beschikbare bronnen en naar mate van mijn capaciteit, om deze in een samenvattend verhaal te gebruiken.

Het was een opwekkende arbeid.

Er is zooveel aantrekkelijks en boeiends in deze geschiedenis, die hier en daar tot ware emotionaliteit stijgt.

Neemt men het geheel, dan treft bovenal de continuïteit, die zoowel in de Nassausche als in de Nederlandsche geschiedenis onder Oranje-Nassausche leiding

[1]) *Deze genealogische tabellen, die ik dank aan mijn zoon N. M. Japikse, bedoelen niet een volledig overzicht te geven van allen, die tot de Huizen Nassau en Oranje-Nassau behoord hebben. Alleen zij, die in dit boek vermeld worden, zijn in genealogische orde opgenoemd, met aanwijzing van de plaats(en), waar ze genoemd zijn. Zij dienen dus tevens als een klapper op den hoofdinhoud. — Voor een volledige genealogie raadplege men een met genealogische strekking opgesteld geslachtsregister.*

Verklaring der teekens.

——— verwijzen naar de kinderen, behalve bij Prins Willem I waar de lijnen verwijzen naar de vrouwen.
= gehuwd met.
o overleden.
naam *cursief* gedrukt: aanspreeknaam.
I 1e deel.
II 2e deel.
( ) de tusschen haakjes geplaatste personen komen niet in het boek voor, maar dienen om de voortzetting van een tak duidelijker te laten uitkomen.

TABEL 1

De Graven van Laurenburg en Nassau tot Prins Willem I.

Trutwin, graaf van Laurenburg ± 1100,
I, 17, 20.
voorvader van:

Dudo, graaf van Laurenburg ± 1100,
I, 17, 20, 21.

Broeder ? ± 1100
I, 18.
= gravin van Arnstein,
I, 18.

Ruprecht o. ± 1154.
I, 17, 19.
= Beatrix van Limburg
I, 20.

Arnold o. 1152 of 1153,
I, 17, 19.

Arnold, graaf van Nassau,
o. 1154/9,
I, 20.

Ruprecht, graaf van Nassau,
1137—1159/66,
I, 20, 22.

(Walram I, 1146—1198).

Hendrik II de Rijke o. 1251
I, 24, 26.
= Machteld, gravin van Gelre,
I, 29.

Walram II, ± 1220—1276,
I, 24, 25.

Adolf van Nassau,
1292—1298 Roomsch Koning
I, 28, 29, 30.

Otto I, o. 1289/90,
I, 24, 25.
grootvader van:

Otto II,
± 1300—1350/51,
I, 30.
= Adelheid,
gravin van Vianden,
I, 30.

Johan I, ± 1339—1416,
I, 30.

Engelbrecht I, ± 1380—1442,
I, 30, 33 vlg., 37, 38, 51.
= Johanna van Polanen,
I, 30.
(beide begr. te Breda.)

Jan van Nassau, 1267—1288,
elect van Utrecht, o. 1295,
I, 29, 30.

Johan IV, 1410—1475,
I, 35, 38 vgl., 53. **II**, 132, 137.
(met vrouw begr. te Breda.)

Hendrik II, 1414—1450,
I. 35.
(zijn vrouw begr. te Breda.)

Engelbrecht II, 1451—1504,
I, 35, 38vgl., 53.
(met vrouw begr. te Breda.)

Johan V, 1455—1516,
I, 36, 41, 53, 54.

Hendrik III, 1483—1538,
I, 36, 41, 44 vlg., 54 vlg., 57 vlg., 60, 63, 69, 71, 113, 200, 208. *(begr. te Breda).*
= Francisca van Savoye, o. 1511,
I, 47. *(waarschijnlijk begr. te Breda.)*
= Claudia van Chalon-Oranje, o. 1521,
I, 48. *(begr. te Breda.)*
= Menzia de Mendoza, o. 1554,
I, 48 vlg., 55, 57, 63. *(begr. te Valencia.)*

René, Prins van Chalon-Oranje-Nassau, 1519—1544,
I, 58 vlg., 68, **II**, 83, 87. *(begr. te Breda),*
= Anna, prinses van Lotharingen,
I, 59 vlg., 63 vlg.

Willem de Rijke, 1487—1559,
I, 36, 41, 52 vlg., 57, 59, 63, 67, 70, 72, 113.
(begr. te Dillenburg.)
= Walburg van Egmond, 1505—1529,
I. 56.
= Juliana van Stolberg, 1506—1580,
I, 56 vlg., 66 vlg., 78, 89, 90. 93, 108, 113, 117, 147, 204. **II**, 152.
(begr. te Dillenburg.)

Magdalena, 1522—1567,
I, 89.
= Herman, graaf van Nieuwenaar,
I, 89, 128.

Willem I,
Zie tabel 2

Jan I (VI).
Zie tabel 3

Lodewijk, 1538—1574,
I, 73, 84, 86, 89, 90, 93. 95 vlg., 104.

Maria, 1539—1599,
I, 89.
= Willem, graaf van den Berg,
I, 89.
(beide begr. te Ulft).

Adolf, 1540—1568,
I, 95.
(begr. te Emden.)

Catharina, 1543—1624,
I, 89, 123.
= Gunther, graaf van Schwarzburg-Rudolstadt,
I, 89.

Hendrik, 1550—1574.
I. 104.

TABEL 2.

De Prinsen van Oranje-Nassau tot en met Stadhouder-Koning Willem III.

Willem I, 1533—1584,
I, 56, 59, 64 vlg., 130, 134, 136 vlg., 158, 161, 176, 190 vlg., 196, 219, 228, 235,
II, 50, 97, 108, 116, 139, 246.
(begr. te Delft.)

= Anna van Egmond, 1533—1558,
I, 70, 78, 197, 235.
(begr. te Breda.)

= Anna van Saksen, 1544—1577,
I, 80 vlg., 89, 90.
(begr. te Meissen.)

= Charlotte de Bourbon,
1546/7—1582,
I, 107, 123, 159.
(begr, te Antwerpen.)

= Louise de Coligny, 1555—1620,
I, 123, 146 vlg., 150 vlg., 153, 170, 174 vlg., 204. **II**, 153.
(begr. te Delft.)

Philips Willem, 1554—1618,
I, 70, 89, 90, 154 vlg., 172, 177, 239.
(begr. te Diest)
= Eleonore van Bourbon,
I, 157, 169.

Maria, 1556—1616.
I, 70, 108, 152, vlg., 158.
(begr. te Buren.)
= Philips, graaf van Hohenlohe,
I, 138. 152 vlg.,
(begr. te Oehringen)

Anna, 1563—1588,
= Willem Lodewijk,
(zie tabel 3.)

Maurits, 1567—1625,
I, 108, 127 vlg., 152 vlg., 161 163 vlg., 197 vlg., 200, 205, 216, 239, **II**, 20 vlg., 39, 175, 265, 298.
(begr. te Delft)

Emilia, 1569—1629,
I, 108, 152 vlg., 159, 199
= Emanuel de Crato,
I, 153

Don Emanuel,
I, 177.

Mauritia,
I, 189, 205.

Juliana Catharina
II, 37.

Louise Juliana, 1576—1664,
I, 146 vlg., 161, 172, 205.
= Frederik IV van de Palts,
I, 146.

Frederik V van de Palts,
I, 150, 204.
= Elisabeth, dochter van Jacobus I van Engeland,
I, 150, 204.

Maria Elisabeth, 1577—1642,
I, 146 vlg., 172.
(begr. te Delft).
= Hendrik van Bouillon,
I, 146.
(begr. te Sedan).

Férdérique Maurice,
I, 149.

Marie,
I, 149.
= Henri de la Tremouille,
I, 149, 205.

Turenne,
I, 150, **II**, 17.

Charles Henri, Prins van Tarente,
I, 149, 205, 214 vlg.,
= Emilia van Hessen,
I, 214, **II**, 36.

Karl I Ludwig, 1617—1680,
I, 151[1]) 205.

Liselotte,
I, 205, 239 vlg. **II**, 36, 58.
= Orleans, broeder van Lodewijk XIV. **II**. 36.

Elisabeth,
I, 205.

Ruprecht,
I, 205.

Sophie,
I, 205, **II**, 79, 83, 95.

Catharina Belgica, 1578—1648,
I, 146 vlg., 172.
(begr. te Delft).
= Philips Lodewijk II van Hanau-Münzenberg,
I, 146.

Amalia Elisabeth,
I, 151, 205.

Charlotte Flandrina, 1579—1640
I, 146 vlg.

Charlotte Brabantina,
1580—1631,
I, 146 vlg., 172, 177.
= Claude de la Tremouille,
I, 149.

Henri de la Tremouille,
(zie op Maria Elisabeth.)

Emilia Secunda 1581—1657,
I, 147 vlg.
= Frederik Casimir van Palts-Zweibrücken-Landsberg,
I, 147.

Frederik Hendrik 1584—1647,
I, 123, 158 vlg., 171, 173 vlg., 231, 238 vlg. **II**, 11, 21. 33, 39, 44, 83, 147 vlg., 151, 219. 263.
= Amalia van Solms-Braunfels
1602—1675,
I, 178 vlg., 196, 198, 201, 203, 211, 210, 222, 233, 237, 242, 243, 245, **II**, 12, 34, 38, 44, 90.
(beide begr. te Delft).

Willem II, 1626—1667,
I, 193, 203, 211, 219 vlg., **II**, 125, 129.
(begr. te Delft).
= Mary I Stuart,
I, 211, 220, 233 vlg., 240 vlg.
II, 97, 273.
(begr. te Londen, Westminster Abbey).

Willem III, 1650—1702,
I, 201, 203, 233 vlg. **II**, 7 vlg., 95 vlg., 102 vlg., 107 vlg., 111 vlg., 114 vlg., 129, 131, 134 vlg., 149, 172vlg., 175, 187, 201, 204, 222vlg., 225, 263
= Mary II Stuart,
II, 16, 30, 46 vlg., 71 vlg., 96.
(beide begr. te Londen, Westminster Abbey).

Louise Henriette, 1627—1667,
I, 199. 233, 242, **II**, 34, 80, 83.
(begr. te Berlijn).
= Frederik Willem van Brandenburg (Groote Keurvorst),
I, 214, **II**. 55, 80.

Frederik I,
I, 214, **II**, 80, 82vlg., 92, 131.

Frederik Willem I,
II, 88 vlg., 131.

Frederik II,
II, 89, 97, 98 vlg., 111 vlg., 131 vlg., 146, 150, 169.

August Willem,
II, 145.

Frederike *Wilhelmine*, echtgenoote van Prins Willem V
(zie tabel 3).

Frederik Willem II,
II, 154, 168 vlg.

Frederik Willem III,
II, 178, 194 vlg.

Frederike Louise *Wilhelmina*
= Willem Frederik
(zie tabel 4).

Albert
= Marianne
(zie tabel 4a)

Louise Augusta Wilhelmina Amalia
= Prins Frederik
(zie tabel 4a).

Frederik Willem IV,
II, 196, 229, 261.

Wilhelm I,
II, 263.

Albertina Agnes, 1624—1696,
= Willem Frederik van Nassau-Diez (zie tabel 3)

Henriette Catharina, 1637-1708
I, 216, **II**, 35, 90.
= Johan-George II van Anhalt-Dessau, **II**, 35

Marie, 1642—1688.
II, 36.
= Ludwig Heinrich, van Palts-Simmeren,
II, 36.

1) *Hier bij vergissing Lodewijk Philips genoemd.*

TABEL 3.

De graven (vorsten) in Nassau, van Jan den Oude tot Hendrik Casimir II (Ottoonsche tak).

Jan I (VI), 1536/7—1606, **I**, 72, 89, 93 vlg., 107 vlg., 112 vlg., 117, 127, 155, 160 vlg., 172, 181. *(begr. te Dillenburg)*

Linie : Nassau-Dillenburg. Willem Lodewijk, 1560—1620, **I**, 108, 127 vlg. 156, 159, 161 vlg. 163 vlg., 172 vlg., 180, 186, **II**, 90, 175. Anna, dochter v. Prins Willem I, **I**, 89, 108, 145 vlg., 159 vlg., **II**, 90. *(beide begr. te Leeuwarden).*

Nassau-Siegen. Jan II de Middelste, 1561—1623, **I**, 138, 161 vlg., 178.

Jan III de Jonge, 1583—1638, **I**, 161, 163, 183, 187. = Ernestina de Ligne, **I**, 163.

Claire Marie de Nassau, 1620—1695, **I**, 163, **II**, 50.

(Frans)

Willem Hyacinth, **II**, 83 vlg., 99.

Willem, 1592—1652, **I**, 205.

Johan Maurits, 1604—1679, **I**, 163, 206, 245, **II**, 22 vlg., 35, 37 vlg., 39, 41, 265.

Hendrik, 1611—1652. **II**, 38.

Willem Maurits, 1646—1691, **II**, 38.

Nassau-Beilstein. George, 1562—1633, **I**, 162.

Philips, 1566—1595, **I**, 161. *(begr. te Arnhem).*

Naussau-Diez. Ernst Casimir, 1573—1632, **I**, 161 vlg., 175, 179 vlg., 193. *(begr. te Leeuwarden)* = Sophie Hedwig v. Brunswijk-Wolffenbüttel, **I**, 181, **II**, 35, 90, 154. *(begr. te Leeuwarden).*

Casimir I. 1612—1640. **I**, 180 vlg., 193.

Willem Frederik, 1613—1664, **I**, 193 vlg., 205, 216, 220 vlg., 230, 245, **II**, 35. = Albertina Agnes, dochter van Prins Frederik Hendrik, 1624—1696. **I**, 216, **II**, 34 vlg., 91, 273. *(beide begr. te Leeuwarden.)*

Amalia, **II**. 815 vlg.., = Johan-Willem van Saksen-Eisenach, **II**, 85.

Hendrik Casimir II, 1657—1696, **II**, 30, 33, 34 vlg., 55, 58. 80, 91. *(begr. te Leeuwarden).* = Henriette Amalia van Anhalt-Dessau, **II**, 58, 80, 85 vlg., 90 vlg., 273. *(begr. te Diez).*

Johan Willem Friso, 1687—1711 **II**, 80 vlg., 89, 92 vlg., 129. = Marie Louise van Hessen-Kassel, **II**, 81, 86 vlg., 89, 93 vlg., 97, 134 vlg.,, 137, 273. *(beide begr. te Leeuwarden).*

Lodewijk Gunther, 1575—1604, **I**, 161 vlg., 181.

Nassau-Nadamar Johan Lodewijk, 1590—1653, **I**, 162.

TABEL 4.

De Prinsen van Oranje en Vorsten van Nassau tot 1813.

Johan Willem Friso, zoon van vorst Hendrik Casimir II (zie tabel 3)

Charlotte Amelie, **II**, 94. = Erfprins van Baden-Durlach. **II**, 93.

Willem (IV) Karel Hendrik Friso, 1711—1751, **II**, 81, 88 vlg., 94 vlg., 103 vlg., 109 vlg., 132, 136, 138, 147 vlg., 156, = Anna van Hannover. **II**, 94 vlg., 112, 124 vlg., 129vlg. 134 vlg., 138, 141, 149, 273. *(beide begr. te Delft).*

Carolina, 1743—1787, **II**, 105, 113, 129, 135 vlg., 140, 203. = Karel Christiaan van Nassau-Weilburg, **II**, 138, 140 vlg.

Frederik Willem, **II**, 191 vlg.

Willem, 1792—1839, **II**, 208.

Adolf, Groothertog van Luxemburg. 1817—1905. **II**, 273.

Willem V, 1748—1806, **II**, 129, 131, 134, 139, 142 vlg., 219, 221, 257, 259. *(begr. te Brunswijk).* = Frederika *Wilhelmina* van Pruisen, **II**, 137, 142, 145 vlg., 161 vlg., 163, 165 vlg., 202, 204, 214 vlg., 219, 222 vlg., *(begr. te Delft).*

Louise Frederike, 1770—1819, **II**, 147, 152, 177, 181, 184 vlg., 190, 192 vlg., 196, 203, 214 vlg. 218 *(begr. te Delft).* = Karel George August, erfprins van Brunswijk. **II**, 153, 192.

Willem Frederik, 1772—1843, **II**, 147, 152 vlg., 173 vlg., 196vlg. = Frederike Louise Wilhelmina van Pruisen, **II**, 154 vlg., 184, 190, 193, 195, 210 214, 219, 242. *(beide begr. te Delft).* = Henriette, gravin d'Oultremont, **II**, 243 vlg.

Willem George *Frederik*, 1774—1799. **II**, 146 vlg., 152 vlg., 155, 173. 174 vlg., 177 vlg., 181 vlg., 185. *(begr. te Delft).*

TABEL 4a.

De Koningen uit het Huis van Oranje-Nassau.

Willem Frederik. (zie tabel 4, eerste zoon van Prins Willem V.)

Pauline, o. 1806, **II**, 193. *(begr. te Delft).*

Willem (II) Frederik George Lodewijk, 1792—1849, **II**, 195 vlg., 208 vlg., 215 vlg., 220, 221 vlg., 231 vlg., 238, 243 vlg., 261. = Anna Paulowna van Rusland, **II**, 217, 221, 236, 245vlg., 256. *(beide begr. te Delft).*

Willem III, 1817—1890, **II**, 217, 248 vlg., 257vlg., 278. = Sophie van Württemberg **II**, 249, 267 vlg. = Emma van Waldeck Pyrmont **II**, 270, 273 vlg., 285. *(alle drie begr. te Delft).*

Willem, 1840—1879, **II**, 267, 270. *(begr. te Delft).*

Maurits, 1843—1850, **II**, 267. *(begr. te Delft).*

Alexander, 1851—1884, **II**, 267, 270. *(begr. te Delft).*

Wilhelmina, 1880—. . . ., **II**, 270, 275 vlg. = Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, 1876—1934, **II**, 279 vlg., 283, 285, 298. *(begr. te Delft).*

Juliana **II**, 280, 284 vlg. = Bernhard v. Lippe-Biesterfeld **II**, 298.

Alexander, 1818—1848, **II**, 218, 247 vlg., 255. *(begr. te Delft).*

Hendrik, 1820—1879, **II**, 248, 261, 264, 270, 275. *(begr. te Delft).*

Casimir, 1822. **II**, 248. *(begr. te Delft)*

Sophie, 1825—1897, **II**, 248, 266. *(begr. te Weimar).* = Karl Alexander van Saksen-Weimar, **II**, 249, 266.

Willem *Frederik* Karel. 1797—1881, **II**, 195 vlg., 208 vlg., 218, 220vlg., 233vlg., 239, 243, 262 vlg., 265 vlg., 269. = *Louise* Augusta Wilhelmina Amalia van Pruisen, **II**, 218, 269. *(beide begr. te Delft).*

Louise, **II**, 264. = Karel XV, Koning v. Zweden, **II**, 264.

Louise, **II**, 264. = Frederik VIII, Koning van Denemarken, **II**, 264.

Marie, **II**, 264. = Willem van Wied, **II**, 264.

Wilhelmina Frederika Louise Charlotte *Marianne*, 1810—1883 **II**, 195 vlg., 218 vlg., 270. *(begr. te Erbach).* = Albert van Pruisen, **II**, 218 vlg.

ligt. Daar een vorstendom, waar het volk met zijn Graven en Vorsten zich nauw verbonden voelde en dat als een model van een territoriaal gebied kon worden beschouwd; het was niet het werk van vorst en volk van Nassau, dat de band in 1866 werd doorgesneden. Hier een klein land, op een gewichtige plaats van Europa liggend, waar zich een zelfstandige natie met eigen karakter ontwikkelde onder leiding van Oranje, dat met die natie in even nauw verband kwam te leven als de Westerwalders met Nassau. Een zoodanige continuïteit — met in Nederland enkele intermezzo's, die altijd eindigen met het knoopen van nauwere banden — is heel zeldzaam in de Wereldgeschiedenis.

Neemt men de deelen, dan treft Nassau door zijn ordelijk bestuur en gemoedelijke samenleving, en Nederland door de wijze van zijn wording en door de groote positie, die 't zich in de wereld verwierf en nog altijd inneemt. Wat hierin 't aandeel van Oranje, wat 't aandeel van het Nederlandsche Volk is, zoeke men niet uit. Beide zijn zonder elkander ondenkbaar, samen hebben zij groote dingen tot stand gebracht, die het nageslacht tot bewondering moeten dwingen.

Neemt men de personen, wier geschiedenis altijd 't aantrekkelijkst blijft:

In het Nassausche land hebben Graven en Vorsten van beteekenis geheerscht, die hun geslacht en hun volk tot zegen waren. In Nederland waren er Prinsen van Oranje, wier naam in de wereldgeschiedenis zuiver en hoog klinkt — ik zal ze hier niet opnieuw noemen — en die hun tijd mede hebben beheerscht; ook Prinsen, die niet tot groote hoogte stegen: een zelfde huis kan niet altijd personen van bizondere kwaliteiten bezitten. Maar in allen — zoo goed in die van Nassau als in die van Oranje-Nassau — leeft de gedachte van te behooren tot een geslacht, dat door zijn streven en werken in de menschelijke historie groote verplichtingen ook aan zich zelf heeft opgelegd. Daar spreekt de traditie, die het sterkst en het best bewaard blijft in een vorstelijk huis, dat in zich zelf de geschiedenis van eeuwen

heeft doorleefd. Zij wordt altijd en altijd weer uitgedrukt in de fiere leuze van ons Oranje-Huis: „Ik zal handhaven".

Men hoore hierin geen oer-conservatieven klank. De menschelijke samenleving is zonder vernieuwing, zonder verandering niet denkbaar. Tegen de voor ons begrip onveranderlijke eeuwigheid liggen de wisselende verschijnselen in ons bestaan geprojecteerd in niet doordringbare, mystische verhouding. Maar de wisseling is er, door welke krachten dan ook beheerscht. Niemand kan zich hieraan onttrekken, met den tijd mede herzien wij ons zelve, altijd op jacht naar een betere toekomst. Ook ons Oranje-huis heeft die veranderingen mede beleefd en er den invloed van ondergaan. Nieuwe geluiden doen er zich hooren, wanneer de tijd er toe dringt.

Dit beteekent geen breuk met de traditie, die in haar kern het zuiverst uitdrukking heeft gevonden in de binding van Oranje en het Volk van Nederland, welke alleen in de uiterlijke vormen zich telkens, zij 't soms met moeite, aan nieuwe behoeften heeft aangepast.

„Ik zal handhaven" wil, kan niet anders beteekenen dan bestendiging der gelukkige samenleving van Oranje en het Nederlandsche Volk met als grondslag de hoogste in de historie gewonnen goederen van Christelijken Godsdienst, van nationale zelfstandigheid, van politieke en geestelijke vrijheid in den door de wet beperkten zin. „Wij willen ons zelf zijn en blijven", aldus vertolkte Koningin Wilhelmina in hare radio-rede van 1933 dezelfde gedachte.

Mogen allen, die Ons Nederland en Zijn Vorstenhuis lief hebben, van deze waarheden doordrongen blijven. Moge het Vorstenhuis zelve zijn hooge roeping getrouw gestand doen, het Nederlandsche Volk in die roeping blijven gelooven. Zóó is er de beste zekerheid, dat onze geschiedenis op een voor deze aarde gelukkige wijze, in overeenstemming met een in vele opzichten roemrijk verleden, kan worden voortgezet.

H. K. H. Prinses Juliana verloofd met Z. K. H. Prins Bernhard
(8 September 1936)

H. K. H. Prinses Juliana en Z. K. H. Prins Bernhard brengen voor de microfoon het Nederlandsche Volk dank voor de belangstelling bij Hunne verloving ondervonden (29 September 1936)

Huwelijksfoto van H.K.H. Prinses Juliana en Z.K.H. Prins Bernhard
(7 Januari 1937)

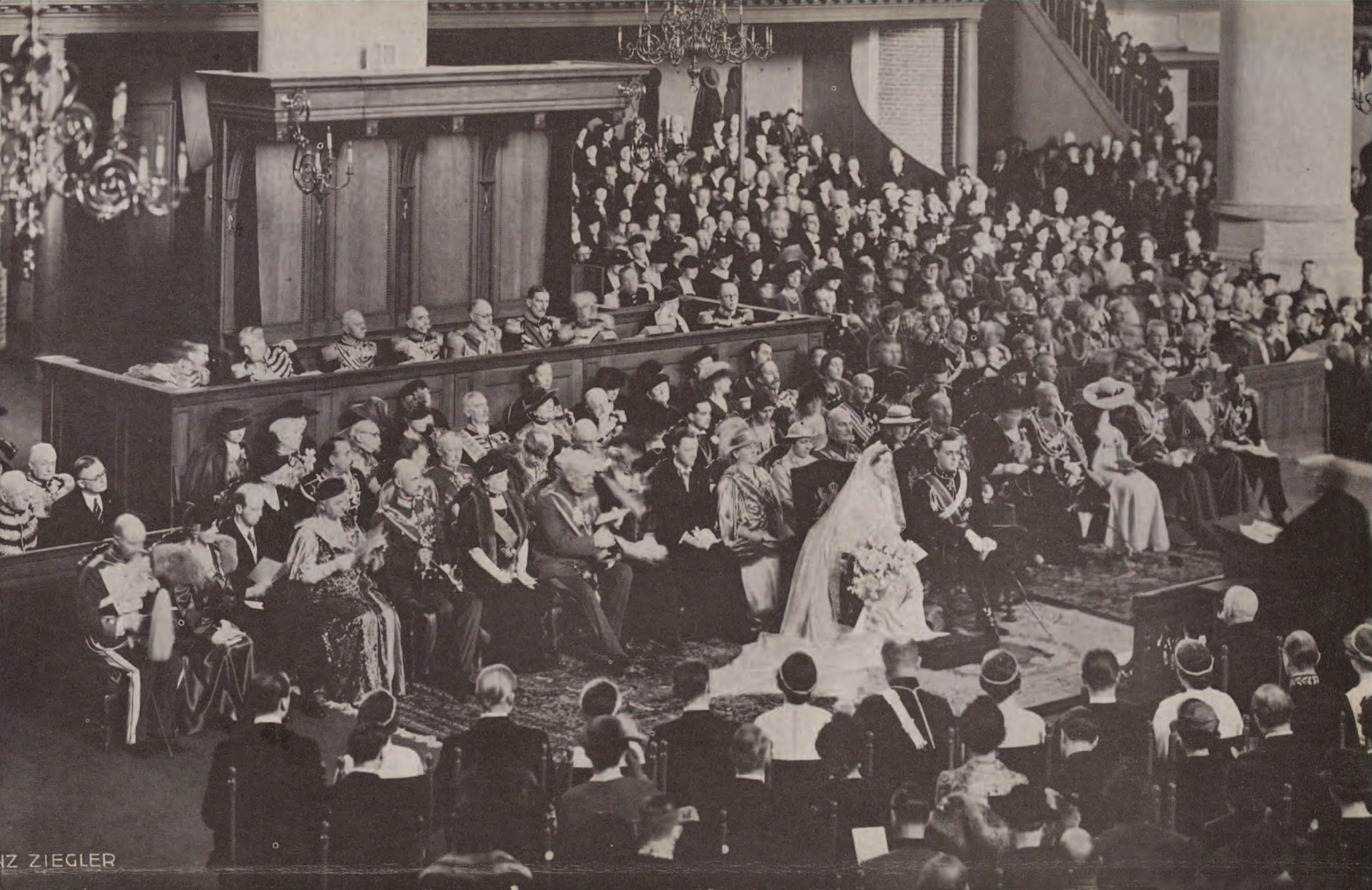
ZIEGLER

ERRATA IN DEEL I.

In *deel I* zijn, bij de vlugheid der afwerking, eenige ernstige drukfouten blijven staan, waarvan de voornaamste hier volgen:

blz. 19, regel 10 van boven, staat: *wier* naam, lees: *wiens* naam.

blz. 61, regel 17 van beneden, staat: *Loire*, lees: *Rhône*.

blz. 114—115: onder de onderste plaat rechts, staat: *Grafkelder*, moet zijn: *Grafelijkheid*.

blz. 123, regel 1 van boven, staat: *schoonzuster*, lees: *zuster*.

blz. 141, regel 2 van beneden, staat: *Linge*, lees: *Lingen*.

blz. 150, regel 8 van boven, staat: de *tweede zoon*, lees: de *broeder*.

blz. 150, regel 8 van boven, staat: *jong*, lees: *in 1667*.

blz. 151, regel 17 van boven, staat: *Bourbon*, lees: *Bouillon*.

blz. 165, regel 7 van boven, staat: *waarheidheid*, lees: *waardigheid*.

blz. 170, regel 16 van boven, staat: *niet*, lees: *nu*.

blz. 181, regel 13 van boven, staat: *Brusselsche*, lees: *Brunswijksche*.

blz. 185, regel 9 van boven, staat: *Diedem*, lees: *Dieden*.

blz. 229, regel 2 van beneden, staat: *levensdaad*, lees: *levensdraad*.

blz. 236, regel 3 van boven, staat: *verkocht*, lees: *verpand*.

blz. 249 regel 10 van beneden, staat: *nam*, lees: *kwam*.

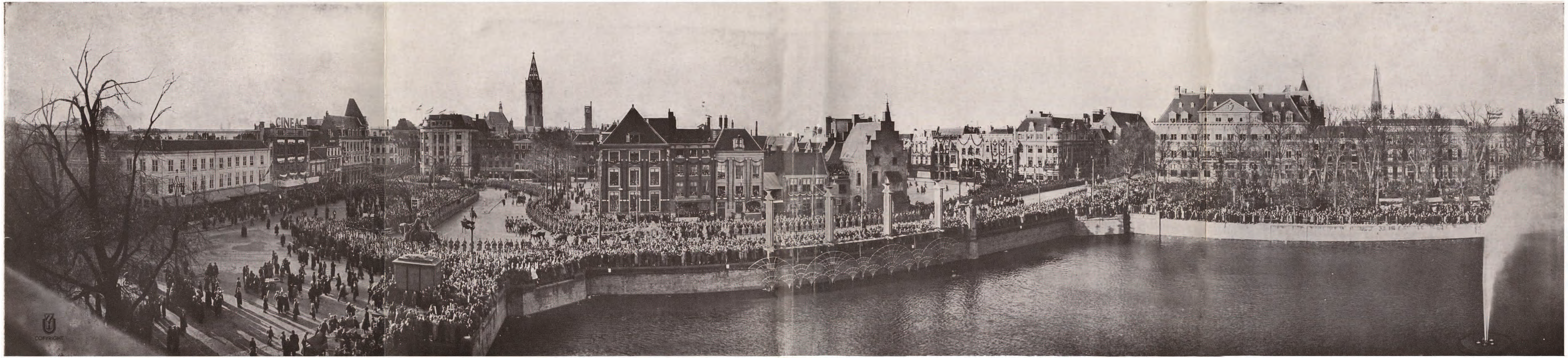

Het Koninklijk Sprookje van het Bruidspaar in de Gouden Koets (7 Januari 1937)